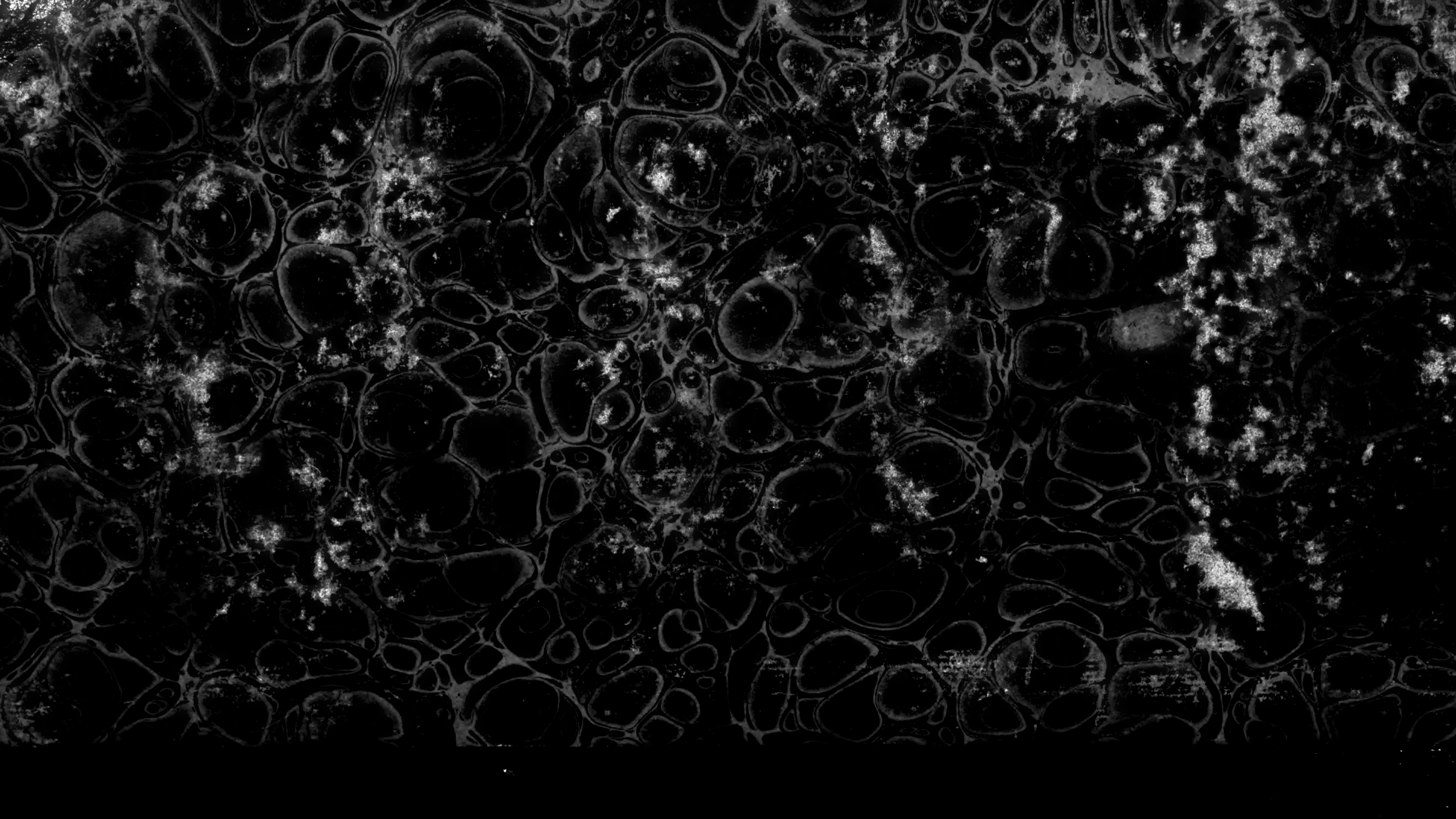

MAGAZIJN

VOOR

WETENSCHAPPEN, KUNSTEN

EN LETTEREN.

S. 611.

Periodicals. – Amsterdam

MAGAZIJN

VOOR

WETENSCHAPPEN, KUNSTEN
EN LETTEREN,

behelzende:

I. WIJSBEGEERTE DES LEVENS.

II. GESCHIEDENIS.

III. AARDRIJKS- EN VOLKENKUNDE.

IV. FRAAIJE LETTEREN EN MENGELWERK.

Verzameld door

N. G. VAN KAMPEN.

X ref.

EERSTE DEEL.

TE AMSTERDAM, BIJ
P. MEYER WARNARS.
1822.

BRITISH MUSEUM
NATURAL HISTORY

REGISTER

DER

STUKKEN,

VERVAT IN HET EERSTE DEEL,

VAN HET

MAGAZIJN

VOOR

WETENSCHAPPEN, KUNSTEN EN LETTEREN.

EERSTE AFDEELING.

Wijsbegeerte des Levens.

Over de Afbeelding van den Dood, door J. BOSSCHA. . . . Bl. 3.

Over de Troostgronden der Ouden, bij den Dood hunner Kinderen, door G. F. SARTORIUS. . . . . 155.

Over

Over het onderſcheid tusſchen den Xenophontiſchen en Platoniſchen SOCRATES, door P. VAN LIMBURG BROUWER. Bl. 315.

TWEEDE AFDEELING.

Geſchiedenis.

De Grieken der Nieuwere Geſchiedenis, door WILLEM DE CLERCQ. . — 39.

Over de vijandige betrekking van het Islamismus tot het Christendom, door S. MULLER. . . . . — 205.

Over Griekenlands Verlosſing en Overwinning op de Perzen, naar HERODOTUS Geſchiedverhaal, door C. PRUYS VAN DER HOEVEN. . . . . — 257.

Over den laatſten openbaren Strijd van het Christendom met den Geest der Heidenſche Wereld, onder de regering van den Romeinſchen Keizer JULIANUS, door S. MULLER. . . . — 349.

DER-

DERDE AFDEELING.

Aardrijks- en Volkenkunde.

Over de Beſchaving van *Indië*, van de gunſtige zijde beſchouwd, door N. G. VAN KAMPEN. . . . . Bl. 83.

Iets over de Ontdekkingen der Nederlanders in de *Noorder IJszee*, en hunne Waarnemingen aldaar, welke de mogelijkheid van eenen Noordoostelijken doortogt doen vermoeden, door R. G. BENNET. (Medegedeeld door J. VAN WIJK ROELANDSZ. . . . — 279.

Herinnering aan Petersburg, door WILLEM DE CLERCQ. . . . . — 408

VIERDE AFDEELING.

Fraaije Letteren en Mengelwerk.

Over OSSIAN's Berrathon, door Prof. H. A. HAMAKER. . . . — 126.

Hollands Roem, door B. KLIJN, Bz. (Dichtſtuk). . . . . — 149.

Redevoering, over het Schoone, als den band en overgang tusſchen het zinnelijke en zedelijke, door N. SWART. Bl. 289.

Proeve eener Navolging van de *Lady of the Lake* van WALTER SCOTT, door J. GEEL. . . . . — 441.

WIJS-

I.

WIJSBEGEERTE DES LEVENS.

OVER DE AFBEELDING VAN DEN DOOD;

DOOR

J. BOSSCHA.

Meer dan één kunstregter heeft de opmerking gemaakt, dat, toen de barbaarschheid der duistere middeleeuwen ons werelddeel bedekt had, het noch de uit *Konſtantinopel* verdrevene Grieken geweest zijn, aan welke wij de herſtelling der wetenſchappen te danken hebben, noch de Medicisſen, dien wij de herleving der kunſten verſchuldigd zijn; maar dat het een PLATO en CICERO, een PHIDIAS en POLYCLETUS waren, aan wier voortreffelijke werken wij het genie van PETRARCA en ERASMUS, van RAPHAEL en MICHEL ANGELO hebben dank te weten (1). „ Het was in *Italie*," zegt daarom onze beroemde FEITH (2), „ dat de voortreffelijke overblijffelen der „ oude Grieken en Romeinen nog gedeeltelijk in „ ſtand gebleven waren. Dezen, van onder de „ puin-

(1) Zie SULZER, *over de Kracht der Werken in de Schoone Kunſten*, vertaald door M. TH. HOFFMAN, bl. 71.

(2) FEITH, *Brieven*, D. I.

„ puinhoopen des tijds opgedolven, gaven de eerſte
„ denkbeelden van eenen goeden ſmaak aan de hand.
„ Eene beſtendige aanſchouwing dezer meesterſtuk-
„ ken, de gelukkige en ſchoone natuur, die altijd
„ voor de oogen der Italianen uitgeſpreid lag; de-
„ den hen walgen van de grove voortbrengſelen
„ der vorige barbaarschheid, en geheel *Europa* kwam
„ in deze gelukkige ſtreken, om het ware ſchoon
„ te leeren kennen."

Doch gelijk het menſchelijk ligchaam, aangetast door eene hevige ziekte, die alle deszelfs krachten ondermijnd, en alle de deelen van deszelfs inwendig zamenſtel geſchokt en verlamd heeft, nog zeer lang de ſporen behoudt van de verwoestende kwaal, door welke het geteisterd werd; zoo zijn ook zelden omwentelingen ten goede, het zij in de ſtaatkundige of zedelijke wereld, het zij in het rijk der wetenſchappen of dat der kunſten van dien aard, dat er niet nog lang hier en daar de kenteekenen overblijven van de verwoestingen, aan welke een gunſtige ommekeer eindelijk paal en perk heeft geſteld.

Van daar, dat men, nog zelfs bij de uitſtekendſte vernuften, welke kort na de opkomst van den goeden ſmaak gebloeid hebben, bij eenen HOOFT, VONDEL en HUIGENS, hier en daar trekken van valsch vernuft en ſlechten ſmaak aantreft: hetgeen er zoo verre af is van die voortreffelijke opbouwers onzer vaderlandſche taal- en letterkunde tot oneer te verſtrekken, dat het veeleer te verwonderen is, dat zij boven den geest hunner eeuw zich hebben weten

te

te verheffen, en tot die voortreffelijkheid op te ſtijgen, dat hunne werken den toets van beſchaafdere tijden gerustelijk hebben kunnen doorſtaan niet alleen, maar ook nog als de beste modellen tot op dezen dag toe zijn blijven beſchouwd worden. En hetgeen wij hier van onze vaderlandſche letterhelden gezegd hebben, wordt door degenen, die met de buitenlandſche letterkunde meer bekend zijn, getuigd van DANTE, onder de Italianen, van SPENCER en SHAKESPEAR, onder de Engelſchen, en van CORNEILLE en zijne tijdgenooten onder de Franſchen (3).

Deze aanmerking bepaaldelijk op het rijk der kunſten toepaſſende, is bij mij dikwijls de vraag opgekomen, of men als een zoodanig overblijffel van vroegeren wanſmaak moest beſchouwen de afzigtelijke wijze, waarop onze kunſtenaars gewoon zijn, ons den Dood voor te ſtellen: en het is mij voorgekomen, een niet geheel onvruchtbare arbeid te zullen zijn, om op het voetſpoor van LESSING, HERDER en anderen, te onderzoeken, hoe de ouden gewoon waren den Dood af te beelden, wat vermoedelijk aanleiding gegeven heeft tot het denkbeeld, om onder de gedaante van een geraamte ons den Dood te verzinnelijken, en in hoe verre deze afbeelding overeenkomt met de regelen van den goeden ſmaak, en ter bevordering van zedelijke beſchaving al of niet dienstbaar kan zijn.

Ik

(3) Zie VAN ALPHEN, Verh. *over Waar en Valsch Vernuft*, in de Werken der Maatſch. van Nederl. Letterk. D. VII. bl. 293.

Ik vrees niet, dat er zijn zullen, dien dit onderwerp geheel onbelangrijk zal voorkomen. Immers bij hen zelfs, die gewoon zijn de volſtrekte noodzakelijkheid, en den onmiddellijken invloed op de verbetering of veredeling van ons beſtaan tot den eenigen maatſtaf te nemen hunner beoordeeling van alle werken van wetenſchap en kunst (4), immers bij hen zelfs zoude ik mij kunnen beroepen op den invloed der kunſten op de zedelijke beſchaving, immers hen zelfs zoude ik kunnen wijzen op het voorbeeld van dien jongeling, waarvan ons GREGORIUS *de Nazianzener* verhaalt, dat hij zijn ongeregeld leven vaarwel zeide, omdat hij door eene ſchilderij levendig geroerd werd; hen zoude ik kunnen wijzen op de getuigenis van ARISTOTELES, die beweert, dat er ſchilderijen gevonden worden, die meer op den mensch vermogen dan de beſte voorſchriften van zedekunde (5). Mogt de ſchrijver dezer verhandeling bij zijne lezers even gerust op toegevendheid voor de bewerking, als op de belangſtelling in het onderwerp dezes ſtuks, kunnen rekenen!

Even

(4) Ik kan mij niet weerhouden over het verkeerde dezer ſtelling, eene plaats hierbij te voegen van MALLET, Hist. de Dannemarc, T. II. Avant propos: „*Vouloir renfermer les études dans les bornes de ce qu'on appelle des vérités necessaires, c'est s'exposer au risque d'ignorer bientôt même ces vérités là. Içi le luxe ne peut être trop grand, et n'est jamais un signe equivoque de prospérité. Plus il produit de recherches nouvelles, plus il constate, il perfectionne les anciennes.*

(5) Zie SULZER, *over het Nut der Tooneelpoëzij*, bl. 136.

Even gelijk de eerſte taal der menſchen ongetwijfeld beſtaan heeft in gebaren en natuurlijke vertooningen der voorwerpen, welke men wilde uitdrukken, even zoo bediende men zich ook, nadat de ſpraak reeds gevormd was, en toen de menſchen, ſteeds voortgaande in beſchaving, op het denkbeeld kwamen, om zich ook te doen verſtaan op eene plaats, daar men niet was, of in eenen tijd, wanneer men niet meer zijn zoude; bediende men zich, zeg ik, ook toen van figuren, die de uit te drukkene voorwerpen, of de gebaren, die men gewoon was bij dezelve te maken, uitbeeldden, of vervangen moesten. De grijze gedenkſtukken der Egyptenaren bewaren nog de overblijffels dezer wijze, om zijne gedachten aan afwezenden mede te deelen; en de volkeren van *Mexico* kenden geene andere voor de aankomst van CORTEZ: immers was het dit ſchrift, door hetwelk de bevelhebbers der aan zee gelegene landſchappen hunnen keizer van de aankomst der Spanjaarden op hunne kusten verwittigden (6).

Hoezeer ook deze beeldſpraak langzamerhand heeft moeten plaats maken voor eene kortere wijze van zijne gedachten aan anderen, door taal en ſchrift mede te deelen, zoo heeft dezelve echter voor den zinnelijken mensch iets ongemeen aangenaams en tref-

(6) Zie de Verh. van MAUPERTUIS, *over de verſchillende wijzen, van welken zich de menſchen bediend hebben om hunne denkbeelden uit te drukken*, te vinden in HENNERTS *Uitgelezen Verhandelingen*, D. II. bl. 149.

treffends; en van daar dat de verhevene kunst zich te allen tijde beijverd heeft om gewigtige waarheden, of ſchoone gedachten in het bevallige kleed der Allegorie aan onze verbeelding voor te ſtellen.

Laat de welſprekendſte Redenaar met alle de kracht zijner taal, of de voortreffelijkſte dichter met alle de ſchoonheden zijner kunst mij het geluk ſchetſen van een teederminnend deugdzaam paar, dat eindelijk het toppunt hunner wenſchen bereikt heeft; ik vorm mij, ja! eenig denkbeeld van hunnen gelukſtaat; maar, wanneer het verheven genie van eenen KUIPER mij de gelieven voor oogen ſtelt, als opgenomen wordende op de wolken des hemels, te midden van geniën en engelen, welke hunnen disch met bloemen beſtrooijen, terwijl de liefde hen met hare vleugelen beſchermt, Deugd en Huwelijkstrouw om ſtrijd hun den met bloemen omkransten beker des geluks toereiken, en een hemelſche gloed dit ganſche bekoorlijke tafereel beſtraalt en verwarmt; dan kan mijne verbeelding zich niet verzadigen aan de beſchouwing dier hemelſche zaligheid, en ik word gedrongen om de deugd te beminnen, ten einde ook eenmaal het geluk dier gelieven te ſmaken (7). Indien dan eene dergelijke voorſtelling aan de bekoorlijkſte voorwerpen een nieuw leven en ſieraad bijzet, behoeft men zich niet te verwonderen, dat de kunst dezelve vooral heeft aangewend om denk-

(7) Ieder, die de uitmuntende hier bedoelde voorſtelling van den te vroeg geſtorvenen J. KUIPER gezien heeft, zal mij begrijpen, en mijn gezegde kunnen bevestigen.

denkbeelden te verzinnelijken, welke voor het menſchelijk gevoel in een of ander opzigt iets terugſtootends in zich bevatten: daar er toch geen beſchaafd volk op aarde is, dat niet gewoon is, denkbeelden, welke de kieschheid kwetſen of iets hards of treurigs voor ons hebben, zelfs in de taal des gemeenen levens, met zachte en verbloemde woorden uit te drukken.

Offchoon er nu vele beweegredenen zijn, welke den mensch de vrees voor den dood kunnen doen overwinnen; de natuur heeft echter elk eenen afkeer, althans voor de omſtandigheden welke denzelven verzellen, ingeboezemd. Geneeskunst, wijsbegeerte en godsdienst zijn de wapenen, waarmede de ſterveling, rusteloos, zijn ganſche leven door, dien gevreesden vijand zoekt te beſtrijden (8).

Het is dus niet vreemd, dat men reeds vroeg, niet alleen door allerlei verzachtende uitdrukkingen de onaangename herinnering aan de vernietiging van ons aardſche beſtaan heeft zoeken te verwijderen, maar dat ook de kunst door zinnebeeldige voorſtellingen getracht heeft, den dood in eene min afzigtelijke gedaante te verzinnelijken, waartoe de gewoonte, om de graven van dierbare of beroemde afgeſtorvenen met eenig gedenkteeken te verſieren, overvloedige gelegenheid gaf.

De ouden waren gewoon den Dood uit drie verſchillende oogpunten te beſchouwen, welke zij ieder onder verſchillende beelden voorſtelden.

I. *De*

(8) Zie MERIAN, *over de Vrees voor den Dood*, in HENNERTS Uitg. Verh. D. V. bl. 84.

I. *De onherroepelijke wet van ſterven* als perſoon voorgeſteld, was, op het voetſpoor van HOMERUS, bij hen de Μοῖρα, de Godin van het Noodlot. Zij wordt weinig op de oude grafteekenen gezien, omdat, het ſterflot beſlist zijnde, eigenlijk haar gebied heeft opgehouden van het oogenblik af, dat de doode in het graf is gelegd. Doch wanneer zij haar bij andere gelegenheden wilden afbeelden, dan ontzagen zij zich niet, om haar onder verſchrikkelijke zinnebeelden voor te ſtellen.

II. In de tweede plaats ſtelden zij *de naaste oorzaken tot den dood*, de Κῆρες, als perſonen voor. Van deze, als zijnde ſomtijds geweldig en altijd ſmartelijk, waren de ouden ook gewoon al het akelige in hunne beeldſpraak te vertoonen. Zwarte kleederen met bloed beſpat, verſchrikkelijk flonkerende oogen, terwijl het grijnzend gelaat de met bloed beſpatte tanden vertoonde; deze waren de gewone kenteekenen der Κῆρες (9). Maar om dezelfde reden, waarom het onontwijkbaar ſterflot zelden op de graven gezien wordt, plaatſen zij ook zeer weinig de Κῆρες op hunne grafteekenen. Daarenboven was het geheel ſtrijdig met het doel van derzelver oprigting, om degenen, die in ſtillen weemoed bij de graven hunner dierbare afgeſtorvenen derzelver nagedachtenis kwamen vereeren, het hart te beklemmen en de ziel te ſchokken door vertooningen, welke de wonden der droefheid op nieuws zouden opengeſcheurd hebben, zonder eenigen verzach-

(9) Zie MILLIN, Dict. de la Fable op het woord *Ker*.

zachtenden balſem voor dezelve te bieden. Doch hiertoe diende het

IIIe. oogpunt, waaruit de ouden den Dood beſchouwden, wanneer zij denzelven voorſtelden als *broeder van den ſlaap*, hetgeen zij alleen dan deden, wanneer het ontzielde ligchaam werkelijk de zoetheden van de rust ſcheen te genieten. Ook hierin was hen HOMERUS voorgegaan, en de Dood en de Slaap, als Allegoriſche wezens, dienden dus om het denkbeeld van Rust, hetwelk Slaap en Dood gemeen hebben, uit te drukken.

In den tempel van Juno te *Elis* vond men op eene kist van cederenhout een' beeldengroep, voorſtellende den Slaap en den Dood, verbeeld als kinderen, ſluimerende in de armen van den Nacht. Beide lagen zij met de voeten kruiſelings over elkander, als zijnde de gewone wijze, waarop de ouden het denkbeeld van rust uitdrukten, doch het eene kind was wit, het andere zwart, het eene lag in diepen ſlaap, het andere ſcheen ſlechts te ſlapen. Dit was het gronddenkbeeld der Allegorie, hetwelk de Griekſche kunſtenaars met zoo vele andere van HOMERUS ontleend hadden. In de bijzonderheden echter werd dit denkbeeld op verſchillende wijzen uitgewerkt. Zoo vindt men op eenen ouden grafſteen te *Rome*, in de kunstgalerij van den kardinaal ALBANI, den Slaap en den Dood voorgeſteld als jonge geniusſen, leunende op omgekeerde fakkels (10). Op

(10) SCHILLER in zijn gedicht: *Die Götter Grieckenlandes.*

„ Damals trat kein gräſsliches Gerippe
„ Vor das Bett des Sterbenden; ein Kuſs
„ Nahm

Op eenen anderen graffteen ziet men de beide broeders, met de hand wijzende op de geopende flagdeuren van het Paleis van Pluto. Elders ziet men den Dood verbeeld als een gevleugeld kind, hetwelk met de eene hand eene fakkel tegen den grond drukt, om dezelve uit te dooven, met de andere eene lijkbus draagt, terwijl het met een treurig gelaat tuurt op eenen vlinder, die langs den grond kruipt. Zonder zijnen broeder wordt de Dood insgelijks voorgefteld op een ander grafteeken, dat ons uit de oudheid is overgebleven. Men ziet op hetzelve een gevleugeld jongeling, ftaande met eene ernftige fomberheid op het gelaat geteekend, in eene treurige houding, met den linker voet kruifelings over den regter heen, naast een lijk. Zijn hoofd rust op zijne regterhand, fteunende op eene omgekeerde fakkel, van welke het einde geplaatst is op de borst van den geftorvenen, als het teeken van vernietigd leven: in zijne linkerhand draagt hij eenen krans van bloemen en eenen vlinder, als de fchoone zinnebeelden van overwinning en onfterfelijkheid (11).

Het

„ Nahm das letzte Leben von der Lippe;
„ Seine Fackel fenkt' ein Genius."

Zoo zong hij als dichter. Doch elders heeft hij een Epigram:

Der Genius mit der umgekehrten Fackel.

„ Lieblich fieht er zwar aus mit feiner erloschenen Fackel
„ Aber, das Sterben, der Tod ist fo ästhetisch doch nicht."

(11) Zie MILLIN, Dict. de la Fable op het woord *Mort*, en vooral LESSING, *wie die Alten den Tod gebildet ha-*

Het zoude niet moeijelijk zijn een aantal voorbeelden bijeen te zamelen van grafteekenen, waarop dergelijke voorſtellingen van den Dood gevonden worden. Doch deze, vertrouw ik, zullen voldoende zijn, om te doen zien, dat de oude Grieken en Romeinen zorgvuldig alle afzigtelijke en voor het gevoel terugſtootende denkbeelden gewoon waren bij hunne graven te vermijden, en daarom nooit den Dood bij dezelve in zijne verſchrikkelijkheid voor te ſtellen.

De oude Hebreeuwen verbeeldden den Dood onder de gedaante van eenen Jager, gewapend met eenen ſchicht en een net, of onder dat van eenen dief, die, gehuld in den mantel van den Nacht, of in den zwarten damp eener doodelijke landziekte zijne ſlagtoffers beloert. Wat later, toen men bij alles engelen gebruikte, kreeg de Dood mede die gedaante, en, zwaaijende met een vlammend zwaard, kwam hij den mensch zijne ziel afeiſchen.

„Wanneer het oogenblik der ontbinding geko„men is," dus luidt de overlevering der Hebreeuwen, „dan vertoont zich de Engel des Doods „met een vlammend zwaard voor den mensch. „In vlammen gehuld ſtaart hij met ſtrakken blik „den ſtervenden aan, die dezen verſchrikkelijken „aanblik niet ontwijken kan. De ongelukkige ziet „de wanden zijner woning verteerd door een ver„ſlindend vuur: afgemarteld op zijn doodbed, voelt „hij

haben, welke verhandeling vertaald gevonden wordt in het *Recueil de Pièces Interessantes sur la Mythologie, Poësie*, enz. T. I.

„ hij een' droppel gal op zijne dorre lippen afdrui-
„ pen van het vlammend zwaard, hetwelk met de
„ ſnelheid van den blikſem zijn geheele ligchaam
„ vervult met de bitterheid van den dood. De
„ ziel van den braven verlaat het ligchaam, gelijk
„ men eenen draad uit de melk haalt, en de ziel
„ des goddeloozen als een doren, welken men uit de
„ wol trekt. Zelfs nog in het graf, wanneer de
„ Engel des Doods het ligchaam met zijne ijzeren
„ keten aanraakt, dan ſcheiden de beenderen des
„ braven zich zachtkens van één; de dauw, die
„ afdruipt van den troon des Allerhoogſten, ver-
„ kwikt gedurig zijne asſche; terwijl het ligchaam
„ des goddeloozen tot ſtof valt, gelijk eene kruik,
„ die met geweld verbrijzeld wordt, en de verte-
„ rende worm, die bij zijn leven aan zijn geweten
„ geknaagd had, zich nog vasthecht aan zijn ge-
„ beente in het graf."

Offchoon men de voortreffelijkheid van de kunstwerken der Grieken met even veel regt zoude kunnen toeſchrijven aan den aard van hunnen godendienst, welke, als het ware, voor de kunst gevormd was, als aan de levendigheid van hunnen geest en de weelderigheid hunner verbeelding; en offchoon er wel geen grooter contrast kan gevonden worden dan die ongerijmde en beuzelachtige, ſchoon altijd bevallig opgeſierde verhalen der oude godenwereld en het eenvoudige Christendom; zoo heeft men echter, ook in onze dagen, ontegenzeggelijk weten te bewijzen, dat ook het Christendom aan alle vakken van kunst, aan welſprekendheid en

po-

poëzij, aan ſchilder- en beeldhouwkunst de verhevenſte onderwerpen ter behandeling even zoowel oplevert als de godendienst der oude Grieken en Romeinen.

Eene andere vraag is het, of men niet wel eens door gedrongene uitleggingen, door bijgeloof en dweepzucht het Christendom aanleiding heeft doen geven om den goeden ſmaak te bederven, en hier of daar aan eenig vak van kunst eenen gevoeligen ſchok toe te brengen. De geſchiedenis der ſchoone kunſten toont dit op meer dan eene plaats ten duidelijkſte aan, en zij, die zich vooral in dit opzigt voor het Christendom in de bresſe ſtellen, zullen in het erkennen van deze waarheid een wapen te meer vinden, om de aantijgingen van vooringenomene kunſtenaars te beſtrijden.

Deze aanmerking heb ik gemeend, te moeten laten voorafgaan, om het regte oogpunt aan te wijzen, waaruit men de aanleiding moet beſchouwen, welke latere kunſtenaars gekregen hebben, om den Dood onder het zinnebeeld van een rif voor te ſtellen, tot de ontwikkeling waarvan ik thans overga.

Zoo vol als de ſchriften der oude wijsgeeren zijn van de verſchillende gevoelens omtrent zuiver onſterfelijke zielen, zoo zelden ſpraken daarvan de oorkonden des Christendoms; doch de Christenen, wel verre van in de verklaring van de leer der opſtanding de ſchoone vergelijking te volgen, dat de zaadkorrel, welke in de aarde geworpen wordt, daar ſterven moet, en dat het graan, dat gemaaid wordt, niet dat is, hetwelk gezaaid is, gaven eene gedwon-

ge-

gene uitlegging aan verſcheidene andere uitdrukkingen. De mensch wilde de geſtalte, in welke hij hier op aarde geleefd had, ook behouden, niet alleen in het graf, maar ook in een toekomend leven. De ſtille graven der Christenen werden nu de bewaarplaatſen der heilige lijken, welke daar het uur afwachteden, dat de ſtemme des Allerhoogſten *die zelfde* ligchamen op nieuws zou bezielen. De lijken en geraamten van godvruchtige geloofshelden, nog de teekenen dragende van den heldendood, waarmede zij hun geloof bezegeld hadden, werden nu nog des te heiliger en eerbiedwaardiger in de oogen der geloovigen. Men beijverde zich dezelve te zien, men ſtelde ze in het openbaar ten toon; wonderen zelfs werden er door deze ziellooze overblijfſels der Heiligen verrigt. Terwijl dus de Grieken en Romeinen geen grooter ongeluk of gevoeliger ſtraf kenden, dan om beroofd te worden van de vreedzame rust in den ſchoot der aarde, werden nu op deze wijze geraamten en beenderen uit hunne ſtille rustplaatſen te voorſchijn gehaald, en meer en meer het voorwerp van de opmerking en den eerbied der menſchen.

En geen wonder, dat op die wijze, in de eerſte tijden van het Christendom, een half ontvleescht geraamte, waaraan de wormen knaagden, als het gewone zinnebeeld van den Dood gebruikt werd (12), hetwelk echter al ſpoedig door een weinig meer beſchaafde kunſtenaars, die zich aan het affchuwelij-

(12) Zie MILLIN, Dict. de la fable, *Mort.*

lijke dezer voorſtelling ergerden, in een min afzigtelijk geraamte veranderd werd.

De dood van den goddelijken Stichter des Christendoms gaf al verder aanleiding, dat de geraamten meer en meer door de kunst werden afgebeeld. Het is bekend, dat het kruis werd opgerigt op den berg *Calvarië*, zijnde, volgens de beteekenis van dat woord, eene plaats, bedekt met bekkeneelen en doodsbeenderen. Dat kruis nu had gezegevierd over graf en dood, en men meende dus door een doodshoofd en eenige beenderen op eene gepaste wijze die overwinning aan te duiden. Men ging nog verder: men plaatſte naast het graf, hetwelk de overwinnaar in triomf verlaten had, een geraamte, woedend van ſpijt over deszelfs nederlaag; en eindelijk, om nog levendiger en krachtiger die zegenrijke gebeurtenis voor oogen te ſtellen, beeldde men den overwinnaar af te worstelen met den Dood, denzelven ter aarde te werpen, en ter neder te vellen.

Aldus verdwaalde de kunst in den doolhof eener ongeregelde verbeelding; hare voortbrengſelen, op dergelijke droomerijen gegrond, werden hoe langer hoe ongerijmder en wanſtaltiger, en men mag zich met reden verwonderen, dat, zelfs bij de herleving van den goeden ſmaak, nog ſteeds zoodanige ſporen van vroegere barbaarschheid behouden en telkens voor ons vernieuwd en verlevendigd zijn; hetgeen mij van zelve leidt tot het tweede gedeelte mijner beſchouwing, waarin ik zal trachten te bewijzen, dat de af-

beelding van den Dood onder de gedaante van een rif

I. ſtrijdt tegen den goeden ſmaak, en

II. der bevordering van de zedelijke beſchaving bij het gros der menſchen nadeelig zijn kan.

Offchoon de bedenking, dat het geraamte als zinnebeeld van den Dood, in de werken van kunst is begonnen ingevoerd te worden, toen alle goede ſmaak verbannen was; en dat dezelve zijnen oorſprong gehad heeft in bijgeloovige wanbegrippen en ongerijmde droomerijen eener verdwaalde verbeelding; offchoon, zeg ik, deze bedenking ons reeds van voren ongunſtig tegen deze wijze van voorſtelling moet innemen, is het echter niet moeijelijk, daarenboven te betoogen, dat dezelve ook nog, getoetst aan onwraakbare regelen van goeden ſmaak, regtſtreeks tegen denzelven aandruischt. Immers, wat men ook van de verſcheidenheid van ſmaak zeggen moge, hoezeer niet zelden de Oosterſche verbeelding in verrukking wordt gebragt door hetzelfde voorwerp, dat de ijskoude bewoner van het Noorden als buitenſporig en ongerijmd verwerpt (13), er zijn echter zekere regelen, welke het gezond verſtand voorſchrijft, en welke door geene verſchillende geaardheid van volken of menſchen kunnen veranderd worden: tot welke kenmerken van den goeden ſmaak ontegenzeggelijk in de eerſte plaats behoort *Waar-*

(13) Die begeerig is hieromtrent dieper na te denken, leze de Verh. van FORMEY, *Ontwikkeling van het denkbeeld des Smaaks* in HENNERTS Uitgel. Verh. D. IV. bl. 35.

Waarheid. „Wat niet waar is, kan niet ſchoon „zijn," is eene regel, nog ouder dan de kunst zelve. De onwaarheid, achter een bevallig gewaad verſcholen, moge voor een' tijd onze bewondering wekken; zij behaagt ſlechts zoo lang, als onze dwaling duurt; en zoodra heeft zij niet hare ware gedaante ſlechts even van achter den valſchen tooi, welke haar verborg, verraden, of het ſchoonſte gewaad is niet meer in ſtaat hare wanſtaltigheid voor onze verbeelding te bedekken. Het bevreemde niemand, dat men dit kenteeken van den goeden ſmaak als onmisbaar vordert, ook in zoodanige kunstwerken, welke geheel eene verdichting, dat is, zoo als het ſchijnt, eene onwaarheid ten onderwerp hebben. Men bedenke, dat hier niet de wijsgeerige, maar de waarheid in de ſchoone kunſten, de dichterlijke waarheid bedoeld wordt. Een voorwerp, door de kunst voorgeſteld, behoeft, om waar te zijn, niet in de natuur zelve te beſtaan: het zij ſlechts zoodanig, dat het tegen de natuur niet volſtrekt ſtrijdt, het zij ſlechts zoodanig, dat de verbeelding het zich voorſtellen, de ziel het bevatten kan, en dat het afgebeelde voorwerp, althans in de hoofdtrekken, gelijk zij aan het voorwerp of het denkbeeld, hetwelk wen wil uitdrukken. En wanneer wij nu aan dezen regel van den goeden ſmaak het geraamte als zinnebeeld van den Dood toetſen, dan treft ons aadelijk de ongerijmdheid, van eene kracht in de natuur, zoo als er geene andere beſtaat, eene kracht, waarvoor alle ſchepſelen moeten bezwijken, en welke door list noch bedrog te ontduiken, door

kracht noch geweld, door rijkdom noch verſtand te beſtrijden is, te zien voorgeſteld onder het ſprekendst afbeeldſel van verlorene kracht en van vernietigde werkzaamheid. Of is het juist dit, wat men ons door de afbeelding van den Dood zinnelijk wil voorſtellen? Is het misſchien de waarheid: „ſtof zijt gij, en tot ſtof zult gij wederkeeren," welke de kunst in hare verhevene beeldſpraak ons wil herinneren? Verre van daar, M. H. Het is, als het ware, de godheid, dat is, het afgetrokken en *gepersonificeerd* denkbeeld van den Dood, en van de kracht diens allesoverweldigenden Dwingelands, welke de kunst in het geraamte wil afbeelden. Hiervan ſtrekt ten bewijze, dat men het geraamte altijd ſtaande en wel met eene ſikkel gewapend vindt, om de ſnelheid aan te duiden, waarmede zij hare ſlagtoffers ter neder velt. Dit denkbeeld was ook aan de ouden niet onbekend, en men vindt ook op hunne graven wezens met ſikkels gewapend, maar het zijn maaijers of oogſters, geene geraamten, welke uit hunnen aard noch maaijen, noch eenige werkzaamheid verrigten kunnen. Het zijn oogſters, die den treurenden ſchenen toe te roepen: „wat laat „gij bedrukt het hoofd hangen, o ſterveling, en „treurt, dat uw geliefde rijp was voor den oogst „der engelen, en dat de zicht den rijpen halm „heeft afgeſneden!"

„Neen, als bij 't buigen van de halmen
„De zeisſ' door 't rijpe koren weidt,
„Dan voegt er vreugd en jubelpsalmen,
„Een dwaas! die bij de garven ſchreit (14)."

De

(14) BILDERDYK, *Lijkzang op* S. F. J. RAU.

De ſikkel dus, in dit verband op de graven geplaatst, wel verre van het gevoel te kwetſen, was veeleer geſchikt, om den treurenden op te beuren, door hem te wijzen op den landman, die, juichende in zijnen oogst, de vruchten van zijn zwoegen en zweeten inzamelt. En echter zoude het mij niet bevreemden, dat deze maaijers of oogſters op de graven der ouden aanleiding gegeven hebben, dat men naderhand ook het geraamte met eene ſikkel gewapend heeft, waardoor men zoowel het ongerijmde als het gevoelkwetſende dezer voorſtelling nog vermeerderd heeft. Immers men vrage eens allen, die aan het ſterfbed gewoon zijn te verkeeren, of de Dood in de meeste gevallen dien geweldigen ſchok voortbrengt, welke in het denkbeeld van het afmaaijen door eene ſikkel ligt opgeſloten, en zij zullen moeten bekennen, dat dezelve veeleer een zacht inſluimeren gelijkt; eenige weinige gevallen uitgezonderd, waarin de aard der ziekte ſtuipachtige trekkingen te weeg brengt, welke dan nog voor de omſtanders verſchrikkelijker zijn, dan voor den lijder, die, veelal bewusteloos, de onmerkbare overgangen van leven tot dood niet gevoelen kan (15). Ik zoude vreezen, te ver van mijn onder-

(15) Zie vooral hierover BUFFON, *Histoire Naturelle de l'Homme*, en de Verh. van den Heer DEIMAN, *over den Natuurlijken Dood, in het Nieuw Algemeen Magazijn van Wetenſchap*, enz. D. I. St. I., en in de *Encyclopédie* het Art. MORT. Alwaar de ſchrijver van dit Art. onder anderen zegt: „Quand la faux de la parque est levée pour tran-

derwerp af te dwalen, indien ik verder hierover wilde uitweiden dan voldoende is, om te doen zien, hoe ongepast het is, den Dood zonder eenige bepaling met eene ſikkel te wapenen, en dat dit dan nog alleen daar te pas zoude komen, waar een geweldige, plotſelinge en ſmartelijke dood moest afgebeeld worden, indien men al ooit het denkbeeld van werkzaamheid met een levenloos geraamte mogt verbinden.

Dit denkbeeld van kracht en werkzaamheid in het geraamte is ook onder anderen bijzonder door de kunst in werking gebragt, op de vermaarde oranjezaal, in het huis in *'t Bosch*, bij *'s Gravenhage*. In niet minder dan drie van de geſchilderde vakken, welke den omtrek dezer zaal uitmaken, is de Dood verbeeld door een geraamte, dat zijne pijlen tegen een heir van vijanden ſchiet. De Engelſche reiziger COGAN, over dezelfde kunstwerken ſprekende, laat zich in zijne Reize langs den *Rhijn*, bl. 398, aldus uit: „zoo gij mij kunt toeſtaan," zegt hij, „dat kale beenderen van ſchouder, arm en hand „de grootſte ſpierkracht bezitten, zonder eene en„kele ſpier te hebben, en dat de voet, het been „en de dije even zoo vast en werkzaam kunnen „zijn, zonder dat oneindig getal van teedere, of „die breede masſa van krachtiger ſpieren als met

„de-

„cher nos jours, on ne la voit point, on n'en fait point „le coup; la faux, ai je dit? Chimère poetique! La „mort n'est point armée d'un instrument tranchant, rien „de violent ne l'accompagne, on finit de vivre par des „nuances imperceptibles," enz.

„ dezelve, dan moet voorzeker de Dood al het „ voordeel in den ſtrijd hebben; want vooreerst is „ hij zoo mager, dat eene regenbui van pijlen van „ alle kanten hem zoude misſen, of door het lat- „ werk van zijne ribben heenvliegen, zonder eenige „ van de levensdeelen te raken. Zij kunnen hem „ niet kreupel ſchieten, door eenen band te won- „ den; zij kunnen hem niet doen dood bloeden „ door eene flagader te raken, noch het zenuwge- „ ſtel door de vergiftigſte pijlen vergiftigen; en ten „ tweede is het onmogelijk, den Dood te dooden, „ zonder hem tot het leven te brengen."

Hetgeen hier ſpottenderwijze wordt aangemerkt over het voordeel, dat de Dood in den ſtrijd zoude hebben, daarin is de ſchrijver meer met zijne luim dan met zijn oordeel te rade gegaan: want juist dit was het, hetgeen de ſchilder bedoelde, die aldus zijn oogmerk volkomen bereikt heeft. Maar ik ben het geheel met den bekwamen en verdienſtelijken Engelschman eens, dat het ongerijmd is, krachten te doen uitoefenen door een wezen, dat volſtrekt de werktuigen mist, zonder welke zich eene zoodanige werkzaamheid niet eens denken laat. En wanneer men verder in aanmerking neemt, dat de Dood niet anders dan een ontkennend (*negatif*) denkbeeld is, zoo zal men van zelve moeten bekennen, dat eene voorſtelling van dit denkbeeld onder de gedaante van een ſtellig werkend wezen, uit deszelfs aard ſtrijdig met de waarheid moet zijn. Met dat al is het niet te ontkennen, dat deze afbeelding van den Dood, eens aangenomen zijnde,

in ſommige gevallen op eene treffende wijze kan in werking worden gebragt, vooral wanneer de voortreffelijkheid dezer bewerking ons ligt het min gepaste der gedachte doet over het hoofd zien. In de zoo beroemde Abdij van *Westmunſter* b. v. trekt de tombe van NIGHTINGALE en zijne gemalin, door ROUBILLAC vervaardigd, de aandacht van alle kunstkenners, en wordt voor een der ſchoonſte voortbrengſels gehouden, die de beitel van nieuwere kunſtenaars gevormd heeft. Dezelve is opgerigt na den dood der vrouw, die het eerſte ſtierf. Deze wordt hier zittende voorgeſteld naast haren echtgenoot, in wiens armen zij zoo even den laatſten ſnik zal uitblazen. De dood treedt onder de gedaante van een *skelet* uit eene ijzeren deur met grendels, die omlaag is, te voorſchijn, met een' pijl in de hand om de vrouw te treffen. De man zoekt den ſtoot af te wenden, en zijn aangezigt ſpreekt alle die ſmeekingen uit, waarmede men de ijsſelijkſte rampen afbidt, en al die wanhoop, die men, bij de overtuiging, dat zij niet af te bidden zijn, gevoelt (16). Welk eene treffende werking deze voorſtelling ook moge doen, dit neemt niets weg van hetgeen ik meen genoegzaam bewezen te hebben, dat het geraamte als zinnebeeld van den Dood tegen de wijsgeerige waarheid niet alleen, maar ook tegen de dichterlijke, tegen de waarheid in de ſchoone kunſten evenzeer ſtrijdt, als b. v. die plaats van den Franſchen dichter MALHERBE, waar hij ſprekende van

(16) MEERMAN, *Berigten over Groot-Brittanniën en Ierland.*

van de grooten der aarde zegt, dat hunne trotſche zielen, zelfs nog in hunne grootſche praalgraven, pogchen op hunne ingebeelde grootheid (17).

Eene goede *keuze der voorwerpen* is in werken van kunst al mede een kenmerk van den goeden ſmaak. Er zijn toch in de natuur voorwerpen, welke voor de kunst onvoegelijk zijn ter nabootſing, het zij, omdat zij iets afzigtelijks en voor het gevoel iets terugſtootends hebben (18), het zij, omdat zij zoo gemeen zijn, en zoo gemakkelijk in de verbeelding van ieder min vernuftig mensch kunnen opkomen, dat het beneden de waardigheid der verhevene kunst is, dezelve bij voorkeur tot de onderwerpen harer beeldſpraak te nemen. Ook in dit laatſte opzigt mogen wij de gewone afbeelding van den Dood, als ſtrijdig met den goeden ſmaak, veroordeelen: daar toch de meest bekrompene verbeelding van den onvernuftigſten mensch, bij de gedachte aan den dood, zich een geraamte voor oogen zal ſtellen. En wat het eerſte betreft: het geraamte, beſchouwd als de kunſtig geplaatſte grondſtijlen, waar langs het overheerlijk gebouw des menſchelijken ligchaams is opgetrokken, heeft voor den

(17) „ Dans ces grands tombeaux ou leurs ames hautaines
„ Fort encore les vaines
„ Ils sont rongés des vers."

Zie meer dergelijke voorbeelden bij VAN ALPHEN, aangehaald in N. 2 en ald. bl. 243, van wien ik ook dit voorbeeld ontleend heb.

(18) Vergel. SULZER, aangeh. in N. 1, en ald. bl. 92.

den ontleedkundigen niet alleen, maar ook voor ieder gevoeligen en beſchaafden beſchouwer wel is waar, iets verhevens en ter beſchouwing uitlokkends veeleer, dan afzigtelijks en terugſtootends; maar in die betrekking beſchouwen wij het niet, wanneer het ons als zinnebeeld van den Dood wordt voorgeſteld: daarenboven zijn ſlechts weinige menſchen voor eene zoodanige beſchouwing vatbaar; de meesten wenden het gelaat af, of treden met huivering en afgrijzen terug, op het gezigt van een menſchelijk geraamte. En immers werken ook voor deze laatſten de kunſten, die ook daarin vooral van de wetenſchappen onderſcheiden zijn, dat zij haren veelvermogenden invloed ook op hem uitoefenen, voor wien eene bekrompener bedeeling aan geestvermogens, of uitwendige omſtandigheden en betrekkingen in de maatſchappij den toegang tot de geheimen der wetenſchappen geſloten hebben. De werking der kunſten hangt ſchier geheel van het gevoel af; en wanneer de kunſtenaar een van natuur gevoelig hart niet roert, maar kwetst, dan mist hij het verheven doel der kunst. Dat gevoel nu is alle menſchen, in meerdere of mindere mate ingeſchapen, en vandaar de invloed, welke de kunſten op de zedelijke beſchaving hebben kunnen, maar ook vandaar, dat het van belang is, uit haar rijk alle zoodanige voorſtellingen te verbannen, welke van dien kant nadeelig zouden kunnen werken. Uit welk oogpunt wij de afbeelding van den Dood nog kortelijk zullen beſchouwen.

Trimalcio, een wufte wellusteling, wiens gast-

maal

maal PETRONIUS (19) ons zoo fraai heeft afgeſchilderd, liet zijne dischgenooten een van zilver gemaakt geraamte zien, om hunnen eetlust op te wekken. „ Ziet," roept hij uit, met eenen vollen beker honderdjarigen *Falerner* in de hand, „ ziet, „ vrienden, de wijn leeft langer dan de mensch; „ nog eenige oogenblikken, en alles is weg; haasten „ wij ons te leven, baden wij ons in den wellust „ des levens, want wij leven maar eens, en haast „ is alles uit." (20)

Ziedaar dan de heerlijke grondbeginſelen, tot welke de aandoeningen, door het gezigt van een geraamte te weeg gebragt, aanleiding kunnen geven: ziedaar de grond dier buitenſporige leer, welke, met al den verleidelijken tooi eener dartele verbeelding opgeſierd, door zoo vele dichters in hunne anderzins onſterfelijke werken is voorgeſteld. Het is evenmin mijn oogmerk, om hier den ſtrengen zedemeester uit te hangen, als ik er afkeerig van ben, om dankbaar alle de genoegens dezes levens te genieten; maar ik wil alleen te kennen geven, dat deze verleidelijke leer zelden binnen de behoorlijke grenzen wordt bepaald, en te dikwijls verbasterd in den liefdeloozen levensregel: „ Leef, ſterv'ling, voor u zelven, en ken geen „ an-

(19) Of wie anders de ſchrijver moge zijn van het *Satyricon*, onder zijnen naam bekend, volgens ſommigen een Napolitaan, die in de derde eeuw geleefd heeft. Zie BJORNSTAHL, *Reize door Europa*, I. bl. 296. Volgens BURMAN, en anderen, was hij een ſchrijver uit de tijden van NERO.

(20) Petron. Cap. 34.

„ ander doel." Ik wil alleen doen opmerken, dat het geraamte als zinnebeeld van den Dood bij ons geene andere aandoeningen te weeg brengt, dan vernietiging van ons geheele beſtaan, en dus de buitenſporige grondbeginſelen van eenen TRIMALCIO en zijns gelijken meer en meer moet verſterken en verſpreiden; en het is opmerkelijk, dat de oude kunſtenaars, met name de dichters, juist daar den Dood met de afzigtelijkſte trekken hebben afgeteekend, waar zij de kwalijk begrepene grondbeginſelen van EPICURUS het ſterkſte overdreven, en tot het aanprijzen der wellustigſte levenslesſen misbruikt hebben. Hoe men voorts dezelfde leer van een dankbaar genot dezes aardſchen levens op eenen min overdreven en gevoeliger toon prediken kan, toont de Latijnſche dichter CATULLUS, wanneer hij zijne LESBIA noodigt om te leven en te beminnen. Hij toont haar eene ondergaande zon, die op nieuws zal beginnen te ſchijnen, en wijst haar daarbij op 's menſchen dood, door eenen eeuwigen nacht gevolgd: een oogenblik laat hij haar in de zachte treurigheid, welke dat denkbeeld in hare ziel heeft uitgeſtort, en haast zich, om dezelve door de teederſte liefkozingen te verdrijven (21). Doch wij zien dan ook tevens uit dit voorbeeld, dat het denkbeeld

(21) CATULL. Carm. 5.

Vivamus mea Lesbia atque amemus,
Soles occidere et oriri possunt,
Nobis quando semel occidit brevis lux,
Nox est perpetua una dormienda,
Da mi basia mille, et deinde centum.

Vergel. MERIAN, aangeh. in N. 7, bl. 90.

beeld der vernietiging van ons aanwezen bij ieder gevoelig mensch treurigheid verwekt, zoo het niet verdreven wordt door de opwekking tot leven en genieten; en, schoon ook de Epicuristen deze stelling, dat de Dood het einde van alles is, geloofden geschikt te zijn, om ons gerust te stellen voor de gevolgen van den Dood, en anderen dezelve troostrijk vonden; wanneer eens ieder mensch zich zelven ondervraagt, hoe hij door het denkbeeld wordt aangedaan, dat na den dood alle dingen ophouden, en dat ons bestaan met onze laatste ademhaling geheel verdwijnt, wie zal dan niet moeten bekennen, dat deze gedachte zijn hart beklemt? en wie zal zonder moeite tot de bekentenis komen: geheel zal ik sterven, en van mij zal niets overblijven dan stof en asch (22). Zoo is dan de voorstelling van den Dood, als de slooping van ons bestaan, geschikt, om de vrees voor den Dood meer en meer op te wekken en te versterken, en daar, volgens het gevoelen van groote wijsgeeren, deze vrees de vaste gronden van alle burgerwetten omverwerpt, zoo moet de wetgever zich tegen derzelver uitbreiding altijd ten sterkste verzetten. En waar sterkere drijfveren van eer, pligt, vrijheid- en vaderlandsliefde deze vrees voor den dood hebben weten te overwinnen, welke wonderen zijn daar niet te weeg gebragt? Daardoor hebben drie honderd Spartanen hun bloed vergoten bij de engte van *Thermopylae*; daardoor prijken de geschiedrollen onzes vaderlands met de namen van zoo vele Edelen, wier groote zie-

(22) Zie MERIAN, t. 2. p.

zielen eer, pligt, vrijheid en vaderland meer beminden, dan zij den dood vreesden (23). Het is waar, bij hem, wien wijsbegeerte en godsdienst omtrent den dood opgeklaardere denkbeelden gegeven hebben, zal eene eenvoudige voorſtelling der kunst de overtuiging van zijn hart niet verzwakken of verdrijven; maar ik houde mij overtuigd, dat bij hen, wier jeugdige gemoederen voor die overtuiging nog niet vatbaar zijn, of wier bekrompen en ongeoefend verſtand ongeſchikt is, om dezelve te ontvangen, dat bij hen eene zoo ongerijmde voorſtelling van den Dood maar al te zeer nadeelig werken kan, en dat dus het geraamte, als zinnebeeld van den Dood, niet alleen ſtrijdig met den goeden ſmaak moet geacht, maar ook als nadeelig voor de zedelijkheid uit de werken van kunst moet geweerd worden.

Men vrage mij niet, op welke wijze dan de kunſtenaar den Dood behoort af te beelden. Ik geloof, dat ieder, die over dit onderwerp een oogenblik heeft nagedacht, zal moeten bekennen, dat er geen moeijelijker voorwerp kan zijn, om zinnebeeldig te worden voorgeſteld, dan de Dood; omdat het, in de meeste gevallen althans, even ongepast is, denzelven door een levend wezen te verbeelden, als het ongerijmd is, een dood wezen, dat alle kracht verloren heeft, krachten te doen uitoefenen op een ander wezen, dat nog in het volle of gedeeltelijke bezit van deszelfs kracht is. Hier dus vooral, en in iedere Allegoriſche voorſtelling, is het waar,

(23) Zie MERIAN, t. a. p. bl. 100.

waar, dat het belagchelijke grenst aan het verhevene, en het ware misschien best, dat de kunst zich geheel onthield om den Dood te willen voorstellen als die allesverwoestende kracht in de natuur, welke, indien men haar geheel op zich zelve beschouwt, iederen sterveling met schrik en huivering vervult. Men vereenige ten minste, zoo men al den mensch aan die onwrikbare wet van sterfelijkheid op eene zinnelijke wijze wil herinneren, met hetzelve zoodanige denkbeelden, welke hem onder den last des levens bemoedigen, en hem met zijne sterfelijkheid bevredigen kunnen. En ook van dezen kant moeten wij de oorkonden van den Christelijken godsdienst, als de eeuwige gedenkstukken van ware beschaving regt doen wedervaren, en aan het verstand en het hart van iederen kunstenaar in het bijzonder, zoowel als van iederen mensch in het algemeen, aanprijzen. Daarin toch vinden wij vooral vier beelden, door welke ons de Dood wordt voorgesteld, welke door het verheven genie van hem, wiens te vroegtijdig gemis nog aller harten in diepen rouw gedompeld houdt, op eene treffende wijze zijn uiteengezet (24). Daarin hooren wij den Dood bestempelen met den naam van *Rust*, eenen naam, welke den onrustigen sterveling verrukkelijk in de ooren moet klinken. Daarin is de Dood eene *aflegging onzes tabernakels*, de aflegging eener tente, welke in de woestijn dezer wereld is opgeslagen: en

(24) De Hoogleeraar E. A. BORGER, in zijne Leerrede over *Joh.* XI: 11, waaruit wij hier eenige trekken ontleend hebben.

en wie gevoelt bij dit denkbeeld niet tevens de vertroostende waarheid, dat dan de bewoner, die deze tente aflegt, over moet blijven. Daar is de Dood *eene reis;* en er moet dus eene beſtemde plaats zijn, naar welke wij onzen togt rigten. Daar eindelijk is de Dood een verkwikkelijke *ſlaap*, de eenige verademing voor hem, die gefolterd wordt door den knagenden kommer dezes levens: en *ontwaken* is de troostrijke gedachte, welke zich onwillekeurig in onze verbeelding vereenigt met het denkbeeld van ſlaap.

Ja! dat zal gewis ook de Dood voor u geweest zijn, zeldzame Geest, die geleerd had zoo den dood te beſchouwen en aan anderen te verkondigen: voor u, dien de Goddelijke Voorzienigheid ſlechts voor weinige oogenblikken aan deze wereld ſchijnt te hebben willen vertoonen, om bij de bewondering van uwen verheven aanleg en bij het ſmartelijk gevoel over uw verſcheiden, bij ons het denkbeeld te verſterken, dat onze nietsbeduidende aardſche wetenſchap eerst dáár hare ontwikkeling ontvangen zal, werwaarts onze menſchelijke zwakheid alleen dierbare afgeſtorvenen met treuren, en tranen en gejammer verzelt.

Ja! dat was de Dood voor u, vroome Grijsaard, aan wien ik het leven, en nog zoo oneindig veel meer dan het leven te danken heb; dat was de Dood voor u, toen gij, den ganſchen grooten dag des levens met zorg en moeite doorgewerkt hebbende, met het oog op de ruste des nachts gevestigd, het matte hoofd ter neder hebt gelegd, toen

gij,

gij, bedaard en kalm, het oogenblik te gemoet zaagt, dat gij de bouwvallige tente, waarin gij hier op aarde had rondgezworven, zoudt verlaten, om, na volbragte reize, aan de kusten van een beter vaderland aan te landen; toen gij in de armen van hen, die gij met de teederſte liefde hebt lief gehad, den nacht der ruste zijt ingegaan, in de vaste overtuiging, van voor een heerlijker leven te ontwaken: dat was de Dood voor u, toen de laatſte woorden, welke uwe bevende krachteloozè hand nog in ſtaat was te ſchrijven, beſtemd waren, om de dierbaren, die gij achterliet, aan te bevelen aan de zorg van hen, op wier achting gij gemeend hadt eenige aanſpraak te mogen maken: dat was de Dood voor u, toen gij, weinige dagen vóór uw verſcheiden, en reeds dat, voor u niet ontrustend, oogenblik voelende naderen, nog de kracht had, uwe geestvermogens bijeen te verzamelen, en deze weinige regelen als de beſchikking voor uwe uitvaart, in Latijnſche dichtmaat neder te ſtellen.

Mijn ſchim moet geen bezwaar of kostbren omſlag vragen;
Geen weidſche ſtaatſietrein mijn lijk ten grave dragen:
Gelijk ik levend nooit mijn naasten heb gedeerd,
Zoo wordt ook na mijn' dood die zorg door mij begeerd.
Laat dan, wanneer mijn ziel haar kerker is ontvaren,
Een voegzaam graf in d'aard mijn overſchot bewaren,
En 't ligge ver van ſtad, ver van de menſchen neêr,
Opdat het rottend lijk den levenden niet deer (25).

Ik

(25) Zie de oorſpronkelijke dichtregelen aan het ſlot van HERM. BOSSCHA, Poëmata.

Ik zoude vreezen, mijne lezers te beleedigen, indien ik meende hun verſchooning te moeten vragen voor deze openlijke hulde aan de nagedachtenis eens hooggeſchatten vaders: maar zelfs dan, wanneer ik meende te moeten oordeelen, dat ik zulks noodig had, zelfs dan zoude ik liever mij willen blootſtellen aan het verwijt, dat mijne rede eene ongepaste wending had genomen, dan aan dat, hetwelk mij mijn eigen hart zoude doen, van eene gelegenheid tot dezen kinderlijken pligt te hebben laten voorbijgaan. Ik eindige dan met den wensch: „dat ieder onzer even kalm de rustplaats „veler zorgen en bekommeringen naderende, ook „even rustig anderen moge toeroepen: „„ ik heb „„ mijn best, ik heb mijn pligt gedaan."" (26)

(26) Het zijn de woorden, waarmede de Heer JERONIMO DE VRIES, in zijn Verſlag bij de algemeene Vergadering des koninklijken Inſtituuts 1819, het levensberigt mijns vaders eindigde.

G. E.

II.

GESCHIEDENIS.

DIGITIZED

VOORREDE.

De volgende bladzijden werden ter nedergeſchreven, ten einde daarmede eene ſpreekbeurt in de Maatſchappij Felix Meritis *te vervullen. Op verzoek van den uitgever van dit tijdſchrift werden dezelve hier geplaatst. Wie de geſchiedenis van* Oud *en* Nieuw Griekenland *kent, vindt hier zeker weinig nieuws; misſchien echter geven de tegenwoordige ſtaatkundige omſtandigheden eenig oogenblikkelijk belang aan deze beſchouwing. Bij de verſchillende gevoelens echter, die over de zaak der Grieken heerſchen, kan onmogelijk het gekozene ſtandpunt aan allen behagen, dewijl het aan ſommigen welligt ſchijnen zal, dat het karakter der Grieken in het eerſte gedeelte te veel vernederd wordt; volgens anderen daarentegen, dat hunne zaak in het laatſte gedeelte te ſterk wordt aangeprezen. Ondertusſchen heb ik allen willen aanmerken, dat ik niet tot doel had gekozen, om de zoodanigen, welke reeds voor de zaak van* Griekenland *ingenomen waren, verder te ontvlammen, maar om diegenen, die deze zaak met meerder koelheid beſchouwen, te overtuigen, dat die ondeugden of wreedheden, welke ons in de geſchiedenis van den tegenwoordigen opſtand voor*

het hoofd ſtooten, uit de natuurlijke verbastering van het volk, gedurende eene zoodanige opvolging van rampen en verdrukkingen, opgehelderd kunnen worden, en ons zulks geenszins aan het toekomſtig herſtel van hunnen roem en grootheid moet doen wanhopen, hoewel wij daarom juist niet moeten verwachten, het oude Griekenland *weder te zien herleven. Hoe dan het oordeel ook moge uitvallen, dat men over dit ſtuk zal vellen: dit ſlechts zou mij kunnen grieven, wanneer men uit hetzelve de gevolgtrekking wilde afleiden, dat ik de zaak der Grieken had willen benadeelen. Nimmer was er eene gedachte verder van mij verwijderd. — Ieder kiest een verſchillend ſtandpunt, waaruit hij eene gebeurtenis beſchouwt; doch hij, die het ſlot van deze voordragt leest, zal toch moeten bekennen, dat het mijn oogmerk was, om uit mijne beſchouwing gronden af te leiden, geſchikt om onze wenſchen en pogingen tot het heil van* Griekenland *te doen zamenſmelten. De aanmerking van een' onzer achtingwaardigſte letterkundigen, dat, zoo zeer ſlavernij en verdrukking de volkeren verbasteren, vrijheid en gevoel van eigene waarde, dezelve weder kunnen verheffen, is volkomen juist, en dit zal misſchien de herleving van dit volk des te meer beſpoedigen, doch maakt het niet minder noodzakelijk, om* in deze oogenblikken *ons geene herſenſchimmen van hetzelve te vormen.*

DE GRIEKEN

DER

NIEUWERE GESCHIEDENIS;

DOOR

WILLEM DE CLERCQ.

Reeds eenmaal waagde ik het, dit ſpreekgeſtoelte te beklimmen, doch het onderwerp, toen door mij gekozen, was meer dan eenig ander geſchikt, mij wegens het gewaagde van dien ſtap gerust te ſtellen. Ik ſprak over de vrijheid van den handel, tot Nederlanders, tot inwoners van eene ſtad, die aan dezen haren bloei, tot leden eener maatſchappij, die aan denzelven hare ſtichting te danken had. Met meerdere huivering treed ik thans in uw midden op. Het onderwerp der tegenwoordige behandeling vertoont meer moeijelijkheden, en is geheel van onze zeden en onze belangen afgeſcheiden. Het zijn de *Grieken der nieuwere Geſchiedenis*, waarover ik u wil onderhouden, en ik wil trachten u op het ware ſtandpunt te plaatſen, waaruit wij de geſchiedenis van dit volk in onze dagen beoordeelen moeten, ten einde wij van den eenen kant

getrouw blijven aan de belangſtelling, die de vrijheidskreet eener verdrukte natie aan den regtſchapen Nederlander moet inboezemen, doch van den anderen kant ons aan geene droombeelden overgeven, die de toekomst nimmer verwezenlijken kan. — Ik zal u voeren naar *Griekenland*, doch geenszins naar dat *Griekenland*, door de zangen van HOMERUS beſchaafd, den moed van LEONIDAS verheerlijkt, of door de deugd van EPAMINONDAS vereeuwigd, maar ik zal u *Griekenland* in deszelfs vernedering voor oogen moeten ſtellen, u de zonen der vrijheid vertoonen, door uitheemſche verdrukking, en wat meer is, door eigen zedebederf verbasterd; ja, terwijl anderen u ter feest voeren (1), op de marktplaats van *Athene*, om u de donderende welſprekendheid van DEMOSTHENES te doen bewonderen, zie ik mij verpligt, u den val van alle die vroegere grootheid, gedurende eene reeks van eeuwen, voor te ſtellen, om u van de verderfelijke gevolgen te overtuigen, die ſlavernij en bijgeloof, ook op het karakter van het edelst volk, te weeg moeten brengen.

Wien uwer, wat dan ook zijne gevoelens omtrent de wettigheid der troonen, of de oppermagt der volkeren zijn mogen, ontglipte niet eene traan van vreugde, toen zich de eerſte tijding wegens den opſtand der Hellenen in onze gewesten verſpreidde? Wie gevoelde niet een oogenblik die geest-

(1) Hiermede doelde ik op de verhandeling van den Heer N. G. VAN KAMPEN, over de twee redevoeringen *om de kroon* van ESCHINES en DEMOSTHENES.

geestdrift, die hem in ſtaat geſteld zoude hebben, zijnen moed of zijn goud aan de ſchoone zaak der Grieken te wijden, en wie, indien hij van onze kust den ſtrijd der mannen van *Hydra* met de vloten van den Sultan had kunnen aanſchouwen, zou niet zijne gebeden tot God, voor de nederlaag der Ottomannen hebben opgezonden; ja wiens hart zou niet van vreugde geklopt hebben, zoo hij den wimpel van den profeet had zien zinken, en, te midden van het gejuich der overwinnaars, de vlag van het kruis had zien ophijsſchen!

Zouden wij ons zelven wegens deze geestdrift beſchuldigen? O neen, zij ſtaat in verband met de edelſte gevoelens van ons hart, en met dat verlangen naar eene hoogere, betere, wereld, in den mensch onuitwischbaar. Want, zouden wij ons dit ontveinzen; het was niet alleen het belang der bewoners van *Theſſalien* en *Morea*, hetgeen onzen boezem met ſchrik en angst vervulde. Ook aan de oevers van den *Orenoko* en den *Zilver*vloed, werd het bloed der dapperen voor de zaak der onafhankelijkheid vergoten; ook de *Serviers* hebben met hardnekkige dapperheid den vaderlandſchen grond voet voor voet verdedigd; doch hier vinden wij meer, dan bij BOLIVAR of bij CZERNY GEORGES; hier weergalmen op eens die namen, die reeds onze kindschheid verrukten, en wij vinden ons weder in dien toovercirkel verplaatst, waaruit onze eerſte denkbeelden van kunst, moed, en grootheid van ziel ontſproten, en waarin onze verbeelding zich nog ſteeds verlustigt, wanneer wij ons daden of gebeurtenisſen

willen voorſtellen, boven den kring der gewone omſtandigheden verheven. Hier toch omgaven ons op nieuws de dagen der oudheid. Hier waren THESEUS en ULYSSES de aanvoerders van hen, die zich tot den heiligen ſtrijd toegerust hadden; *Thermopyle* werd op nieuw het ſlagveld der geſchiedenis, *Athene* de prijs van den overwinnaar. Nu had onze verbeelding ſlechts eene ſchrede te doen, en wij zagen de hutten van *Morea* door Spartanen bevolkt, groote mannen, aan de helden van PLUTARCHUS gelijk, in het voetſpoor hunner vaderen treden, *Olympia's* renbaan weder geopend, en er ontbrak ſlechts weinig aan, om ons aan den avonddisch van ASPASIA of in de lanen der Akademie te voeren.

Wie, die eenigzins met de geſchiedenis der vroegere eeuwen vertrouwd was, werd niet gedurende eenige oogenblikken door die betoovering medegeſleept? Ook ik beken gaarne, als mensch, misſchien als dichter, in deze zoo natuurlijke verrukking gedeeld te hebben. Maar wie heeft ook niet, helaas! dezen opvlammenden gloed bij meerdere juistheid van berigten, bij meerdere ontwikkeling van gebeurtenisſen, langzamerhand zien verdooven, zoodat ſommigen zich eindelijk genoopt hebben gevoeld, de zaak der Grieken onder die gebeurtenisſen te rangſchikken, die wel een oogenblik de nieuwsgierigheid kunnen prikkelen, doch geenszins een duurzaam belang kunnen inboezemen?

Het is geenzins mijn doel, hier vermoedens op te werpen, wegens den afloop eener gebeurtenis, nog zoo versch van oorſprong, als onzeker van uit-

uitflag; doch ik wil alleen zoo veel mogelijk het ware ſtandpunt trachten te bepalen, waaruit de zaak der Grieken beſchouwd moet worden, en hen van dien geleenden glans berooven, die zoo weinig door de ondervinding der geſchiedenis bevestigd wordt, en geenszins u de tijdgenooten van *Griekenlands* heerlijkſten bloei voorſtellen, maar u alleen vragen, of wij het regt hebben, van een volk, gedurende zoo vele eeuwen beurtelings door Romeinen en Gothen, Latijnen (2) en Muſelmannen overheerd, die deugden en bekwaamheden te vorderen, die in hun ſchoonſte tijdperk blonken, een dier weinige tijdvakken, die de geſchiedenis der menschheid tot handhaving harer eer kan aanvoeren.

Maar ik hoor, dunkt mij, de voorſtanders der Grieken mij beſchuldigen, van aan deze heldhaftige verdedigers hunner onafhankelijkheid hunnen laatſten ſteun, de achting hunner tijdgenooten, te willen ontrooven. Dit toch kon nimmer mijn doelwit zijn; doch moeten dan de Grieken, om zich als menſchen ondersteund te zien, als halve goden worden bewonderd (3). Gaarne wil ik, met den ridder VAN CERVANTES, alle de herbergen van de *Mancha* voor ridderkasteelen, en iedere herderin voor eene *Dul-*

(2) De *Latijnen.* Dit was de naam dien de Grieken aan de kruisvaarders gaven, die zich van *Konſtantinopel* meester maakten.

(3) Misſchien ſchijnt deze uitval eenigzins bitter, doch men moet voor oogen houden, dat, onder de voornaamſte aanleidingen tot dit opſtel de berigten behoor-

den

Dulcinea aanzien; maar zal de zaak der Grieken daardoor bevorderd worden, dat hun grond door eenige dolende ridders onzer eeuw betreden worde, die, met overdrevene denkbeelden van vrijheid in het hoofd, en den HOMERUS van WOLFF in den zak, eene pelgrimsreize naar het oosten ondernemen, in ieder Peloponneſiſchen herder eenen *Rhapſode* of eenen ſnelvoetigen zoon van PELEUS wanen te vinden, wier geestdrift ras verkoeld is, en die dikwerf, na eenen hoogst moeijelijken terugtogt, na de verijdeling hunner overdrevene ontwerpen, het volk dat hunne oogmerken miskende met de zwartſte kleuren afſchilderen. — Voorzeker beſtaan er onder de Grieken, die de waarde hunner roeping gevoelen, en aan wien het heilige pand eener toekomſtige beſchaving is toevertrouwd; doch maken deze het volk uit? Ja, ook ik durf beweren, dat de zaak der Grieken die van Europa is, doch wij moeten dit volk beſchouwen, als medelijdenswaardige afſtammelingen eener natie, aan welke *Europa* zoo veel te danken heeft, geenszins als handhavers van derzelver eer en grootheid. Laat ons eindelijk aan een volk, bij zijne geboorte tot ſlavernij veroordeeld, door deszelfs opleiding aan onkunde ten prooi gegeven, onder den naam van godsdienst ſlechts met bijgeloof bekend geworden, geenszins de zwa-

den wegens de reis van den Heer CHRISTIAN MÜLLER, medegedeeld in de Duitſche dagbladen, en men zal zich herinneren, hoe deze toen als beweegredenen gebruikt werden, om het publiek van de zaak der Grieken af te trekken.

zware taak opleggen, om in het midden van den worstelſtrijd, waarin hetzelve tegen eenen, in drie werelddeelen gebiedenden, vijand gewikkeld is, onder het gedruisch der wapenen, ons de deugden hunner gelukkiger voorouderen weder voor oogen te ſtellen.

Daar het dan ons doel is, om de natuurlijke oorzaken van de verbastering van het Griekſche volkskarakter uit de geſchiedenis op te ſporen, nemen wij den draad derzelve vroeger op, doch laten de ſchoone dagen van *Hellas*, vóór de Macedoniſche overheerſching, onaangeroerd. Wij zouden hier echter kunnen aanwijzen, hoe eng dit tijdperk van kunst en deugden omſchreven zij, en hoe ook hier de verbeelding menige bekoorlijke ſchilderij wist te ſcheppen, die den vorſchenden blik der waarheid niet zou kunnen doorſtaan. Hoe naauw was de kring der kunstlievende Grieken bepaald! hoe vroeg werden de bloeijende volkplantingen van *Azië*, de zetel van den Ioniſchen ſtam, door de Perzen verwoest! *Beotiën* toonde ſlechts eene voorbijgaande ſchemering; en waren niet *Epirus* en *Macedonië*, om van *Thracië* niet te ſpreken, in het oog van den Griek het erf der barbaren! En hoe zouden wij niet reeds tegen het toppunt van *Griekenlands* roem deszelfs ſchande kunnen overſtellen, en 's lands groote mannen vertoonen, onder vervolging en laster bezwijkende (4). Zal ik u hier MILTIADES in den

(4) Het is nimmer mijn doel geweest, de oudere geſchiedenis van *Griekenland* in een ongunſtig licht te ſtel-

den kerker, ARISTIDES in ballingſchap, of SOCRATES voor den *Areopagus* voorſtellen? Genoeg ware ook hier op te merken, doch wij nemen het Griekſche volkskarakter in zijnen geheelen luister aan, totdat een enkele veldſlag, en het goud van PHILIPPUS die rij van volkeren konden onderwerpen, wier vaderen eens de duizendtallen van het oosten gebraveerd hadden. Reeds toen zien wij, bij den grootſten redenaar der oudheid, het ſpreken en handelen, voorheen onder ESCHYLUS en TYRTEUS (5) onafſcheidbaar, geſplitst, en het vaderland *bekroont* den *welſprekenden* vlugteling van *Cheronea*. Wat zullen wij zeggen van een land, alwaar weldra ſlechts één roem, die van eenen veroveraar, weergalmde, en waar zelfs de verwijdering van den Macedoniſchen overheerſcher tot in het hart van *Azië*,

ſtellen, doch heeft ook de bewondering voor de klasſieke oudheid niet wel eens de gebeurtenisſen van dien tijd in een te gunſtig licht geſteld. Het voegt noch aan mijne jaren, noch aan mijne te geringe kennis, hierover uitſpraak te doen, doch ik beroep mij alleen op hetgeen HEEREN (*Handb. der Geſch. des Alterth. ſ.* 230) na het verhaal van den togt van XERXES zegt. „Dichter und „Geſchichtſchreiber haben dieſe Begebenheiten *entſtellt* „indem ſie ſie in's Ideal erhoben. Mögen ſie doch „daraus lernen, in welchem Grade ſich menschliche „Gröſse mit menschlicher Schwäche zu paaren pflegt."

(5) Deze eerſte vereeniging en vervolgens plaats vindende affcheiding van ſtaatsman en veldheer in denzelfden perſoon, is bij HEEREN meesterlijk ontwikkeld in zijne *Ideën*. Ook met den dichter en geſchiedſchrijver greep eene dergelijke omwenteling plaats.

Azië geene vaderlandsliefde ter bevrijding kon opwekken. Waar zullen wij dan den bloei van het Griekſche volkskarakter blijven zoeken? Is het te *Athene*, alwaar, op de weleer beroemde marktplaats, ſlechts de ſtem der vleijerij zich liet hooren, alwaar een PHOCION moest ſterven, terwijl er drie honderd ſtandbeelden, ter eer van DEMETRIUS van *Phalera* verrezen (6), waar ieder gelukzoeker, wiens vloot den *Pireëus* bereikte, als zoon der goden gehuldigd werd? Is het in *Sparta*, dat reeds vroeg, door den val van *Athene* en LYSANDERS listen verbasterd, de wetten van LYCURGUS verwaarloosd had, en eindelijk nog genoodzaakt werd, zich van het overſchot van dien last, die te zwaar op de ſchouders van een verbasterd nakroost drukte, te bevrijden; in *Sparta*, dat vergeefs in AGIS en CLEOMENES (7) de laatſte ſchemering zijner grootheid aanſchouwde, en dat in de jongſte geſchiedkundige berigten, wegens het vrije *Griekenland*, als het eigendom van een' tiran voorkomt (8). En waar toch anders, dan te

(6) Zonder MULLER hierover nagelezen te hebben, vind ik dezelfde bijzonderheden in zijne 24 *Bücher der Allgemeine Geſchichte* aangeteekend, en zegt hij daarbij, dat de laatſte daad der Atheners, eer zij geheel onder den Turkſchen ſchepter kwamen, eene ondankbaarheid tegen eenen verdienſtelijken burger, den vader van den geſchiedſchrijver CHALCONDYLAS was.

(7) De heldhaftige pogingen van dezen, om de wetten van *Sparta* in hare vroegere kracht te herſtellen, zijn bekend, en vooral door PLUTARCHUS in het *Leven* dier vorsten uiteengezet.

(8) Deze was NABIS, wiens alleenheerſching een einde aan de burgeroorlogen van *Sparta* maakte.

te *Sparta* en te *Athene*, zullen wij den bloei van den Griekſchen volksſtam zoeken? Toch niet in *Thracië* en *Macedonië*, waar de veldheeren van ALEXANDER, met het bloed van zijn geſlacht bevlekt, zich dien gevaarvollen troon betwistten, en alwaar een vorstenſtam zich vertoont, met alle de ondeugden van het toenmalige oosten beſmet (9). Of zullen wij onze oogen op het *Achaïsch* bondgenootſchap rigten? Kort was de flikkering van dit verbond: eerst door *Rome*, als werktuig tegen *Macedonië* gebezigd, doch weldra aan hare heerschzucht opgeofferd. De zoo vaak bezongene vrijheidverklaring der Griekſche ſteden (10), na de nederlaag van den tweeden PHILIPPUS, door QUINTUS FLAMININUS, was het overtuigendst bewijs, hoe weinig vrees de vrijheidsmin der Grieken aan de beheerſcheres der wereld inboezemde. De geſchiedenis heeft ons uit dezen laatſten kampſtrijd alleen de namen van ARATUS en PHILOPŒMEN behouden, en zoo reeds de oudheid dezen *den laatſten der Grieken* noemde, zullen wij dan van hen, die na twintig eeuwen denzelfden grond betreden, zijne deugden, of die zijner voorouders kunnen vorderen?

Niets is ontzettender, niets overtuigt ons meer van die opvolging van grootheid en vernedering bij de volkeren, dan het ſtilzwijgen der geſchiedenis over *Griekenland* na de veroyering van *Corinthe*.

Het

(9) Zoodanig waren de regeringen van CASSANDER en LYSIMACHUS, beide veldheeren van ALEXANDER.

(10) Deze vrijheidverklaring is vooral in de *Liberty* van THOMPSON met veel ophef bezongen.

Het land der kunſten en der vrijheid was een wingewest van *Rome*; *Griekenland* was ſlechts het tooneel geworden, hetwelk de vreemde heerlegers op zijnen grond elkander de heerſchappij der wereld zag betwisten. Tweemaal zochten beurtelings ANTIOCHUS en MITHRIDATES hetzelve tot voormuur van *Azië* te maken. Tweemaal voerde *Rome*, in de velden van *Theſſalie*, legioenen tegen legioenen aan; doch *Griekenland* had het laatſte denkbeeld zijner onafhankelijkheid verloren, en zag met onverſchilligheid, tot wiens eer, de *Lictor* zijne bijlen met lauweren omkransde. Ook zijn letterkundige roem was verzonken, en het Alexandrynſche tijdperk, onder begunſtiging der PTOLEMEUSSEN opgekweekt, had *geleerden*, geene *Grieken* voortgebragt.

Ja, indien nog de Grieken de deugden hunner voorouders getrouw gebleven waren, dan had hunne vernedering medelijden, nimmer verachting, ingeboezemd, en de edelſten onder de Romeinen zouden de verdienſten van een onderdrukt volk niet miskend hebben. Doch wat ſchonk *Griekenland* aan de Romeinen? de ſtelſels van zijne wijsgeeren, de zangen zijner dichters, die reeds eeuwen gezwegen hadden. — *Griekenland* werd door de Romeinen, gelijk *Italië* thans door de Britten, bereisd, ter vergadering van de ſchatten der kunst. TERENTIUS verzamelde aldaar de blijſpelen van MENANDER, CICERO de ſchriften der wijsgeeren, PAUSANIAS bewonderde op deszelfs grond de meesterſtukken der bouwkunst; elk zocht de Grieken der vorige, geene die der toenmalige eeuw. Diegenen onder de Romei-

nen, die aan de vroegere beginſelen van matigheid en eenvoudigheid getrouw bleven, zagen niet zonder bezorgdheid dien zwerm van Griekſche Sophisten, die woorden en drogredenen, in ſtede van gedachten en denkbeelden leverden; van Griekſche wijsgeeren, die de door hen verbasterde, en naar de wenſchen der zinnelijkheid gewijzigde begrippen, van EPICURUS leeraarden, die aan BRUTUS zelve deden uitroepen, *dat de deugd ſlechts een ijdele naam was*, of eindelijk der Griekſche kunſtenaars, die de ruwe Penaten van den oudvaderlijken haard verdreven, om derzelver plaats door de wellustige beelden van GANYMEDES en LEDA te vervangen.

Met den voortgang der ſlavernij onder de Romeinſche keizers, nam ook de vernedering van het Griekſche volkskarakter hand over hand toe, en de hooggeroemde leermeesters van het heelal werden weldra de ellendige vleijers der Romeinſche grooten. De Romeinſche hekeldichter JUVENALIS (11) ſchildert ons de Grieken, jaarlijks als trekvogels, uit alle gedeelten van hun vaderland te *Rome* bijeen ſcholende, en alle mogelijke middelen inſpannende, om, gelijk men thans zou zeggen, hun fortuin te ma-

(11) Prof. RAOUL heeft in zijne vertaling van JUVENALIS dezelve aldus overgebragt:

„ Qu'est ce en effet qu'un Grec? un homme souple habile.
„ A qui, quand il a faim, tout metier est facile;
„ Bouffon, danseur de corde, orateur, médécin
„ Geomètre, baigneur, peintre, augure, devin.
„ Il est tout. Voulez vous qu'à la céleste voute
„ Il s'élance et se fraye une nouvelle route?
„ Il le peut." —

maken. Wat is dan toch, zegt hij, een Griek? en zie hier het antwoord: „een dier lieden, die „zich gaarne alles getroosten, indien hun honger „maar geſtild wordt. Gij ziet hen beurtelings als „koorddanſers en potſemakers, als redenaars en „geneesmeesters, badhouders en droomuitleggers, „ja al beveelt gij zelfs een Griek den weg naar „den hemel te zoeken, wees gerust dat hij dien „zal weten te vinden."

Zoo was toen reeds de naam van den Griek een ſpotnaam in den mond van den Romein, gelijk die van den laatſten, waaraan toen nog de heerſchappij der wereld verknocht was, eenige eeuwen later bij den barbaar als zinnebeeld van verachting en lafheid gebezigd werd. Ziedaar de lesſen der geſchiedenis; deze toont ons den naam der Grieken zich meer en meer verliezende, en LUCIANUS moge nog eenigzins het vernuft zijner vaderen doen herleven, weldra worden de provincien van *Griekenland* niet meer dan eenige anderen genoemd; zelfs de Barbaren leveren groote mannen voor de keurbenden der keizers, zelfs Oosterlingen bekleeden den waggelenden troon; van Grieken melden ons de geſchiedſchrijvers niets meer, tot op eens het hooren van dien naam ons een oogenblik doet wanen, ook *Griekenlands* luister herſteld te zien. Het reuzengevaarte des Romeinſchen rijks, onder den last zijner grootheid bezwijkende, wordt door de Adriatiſche zee in het Oosten en Westen verdeeld. *Byzantium*, aan de oevers van den *Bosphorus*, reeds met den naam van CONSTANTIJN verſierd, ſchijnt de aan-

dacht der wereld op nieuw tot de vroegere wieg der beſchaving te zullen bepalen. En echter hoe ſpoedig wordt deze hoop bedrogen? De ſplitſing des rijks was alleen de vrucht van krachteloosheid, en deze verdeeling ontſtond uit zwakheid, geenszins uit magt. De jaarboeken der wereld leveren ons geen leerzamer, maar ook tevens geen afmattender ſchouwſpel, dan die langzame afneming van *Romes* magt en grootheid gedurende zoo vele eeuwen, en die ſteeds toenemende vernedering ſedert dien tijd, waarin wij nog namen, gelijk die van CONSTANTIJN, JULIANUS en BELISARIUS vinden, tot aan het laatſte zieltogen van dat rijk, nog maar tot eene hoofdſtad bepaald, en dat eindelijk uit handen van den Sultan den genadeſlag ontving. Het was gedurende deze kwijning, door zoo weinig gelukkige regeringen afgebroken, dat het rijk van het *Oosten* den naam van het *Griekſche* verkreeg, en dus dit volk zijnen naam, doch geenszins zijne grootheid zag herleven. Ieder ſtaat gaat zwanger van de oorzaken van zijnen val, en deze worden vroeger of later door de omſtandigheden ontwikkeld. Het hof van *Konſtantinopel* ſcheen intusſchen alle de gebreken der andere ſtaten te hebben overgenomen, zonder dezelve door eenige voortreffelijkheid op te wegen. Daar toch was de drift voor de renſpelen van den *circus* nog hooger, dan in *Rome* zelve geklommen, en de kleuren die de verſchillende partijen in de renbaan onderſcheidden, werden leuzen van oproer in den ſtaat. Daar toch werd de Aziatiſche weelde ten top gevoerd, de zeden aan

de

de gruwelijkſte verbastering ter prooi gegeven, overwonnene veldheeren geſtraft door bevelen, in het vrouwenvertrek uitgevaardigd, en de diadeem der Oosterlingen, had reeds ſedert DIOCLETIANUS den krijgsmantel van den Imperator vervangen; terwijl de THEODORA's en IRENE's (12) de gruwelen der PARYSATISSEN en CLEOPATRA's der oude wereld nog overtroffen. Wie zoekt dan hier de ſporen van het Grieksch volkskarakter in eene rij van omwentelingen, ſlechts door den naijver der grooten, door de omkooping der krijgsbenden, nimmer door den wil der volkeren te weeg gebragt. Ook *Rome* had zijne NERO's en TIBERIUSSEN gehad, doch TRAJANUSSEN en AURELIUSSEN prijken aan hunne zijde in de rij der CESARS; hier echter wordt alleen de eene gelukzoeker door den anderen verdreven, de eene dwingeland door den anderen geſlacht, de eene rij van beulen door de andere verdrongen, en het volk verneemt iederen morgen met onverſchilligheid aan de poorten van het paleis, wien hem het lot tot heerſcher beſchoren heeft. Indien wij nog eenigzins den oorſpronkelijken

(12) De geſchiedenis van het Oostersch keizerrijk telt verſcheidene THEODORA's. Zij echter, waarop hier toegeſpeeld wordt, was eene tooneeldanſeresſe, in de zesde eeuw door keizer JUSTINIANUS tot keizerin verheven, en door hare gruwelen bekend. — IRENE, de befaamde tijdgenoote van KAREL DEN GROOTEN, was insgelijks keizerin van het oosten, en de wreede PARYSATIS was de moeder van ARTAXERXES MNEMON en van den jongen CYRUS, onder wiens bevelen de tien duizend Grieken ſtonden.

ken aard der Grieken bij dit vervallen nakroost kunnen herkennen, zoo is het in den rampzaligen geest van verdeeldheid, die reeds hunne ſchoonſte dagen bevlekt had, die zonder de list van THEMISTOCLES (13) reeds hunne vloot bij *Salamis* vóór den ſtrijd zou hebben uit elkander gedreven, en die, nadat binnenlandſche krijg hunne krachten vernield had, hen beurtelings tot ſlaven van PHILIPPUS en van *Rome* vernederde. Te veel was reeds het laatſte denkbeeld van een oorſpronkelijk volkskarakter verdwenen, dan dat deze verdeeldheden, door de nieuwe Grieken, die wel der adelaars der Romeinen, geenszins derzelver moed, op het ſlagveld medevoerden, door de wapenen zouden beſlist zijn geworden; neen, het was in het gebied van den godsdienst, dat zij aan deze rampzalige drift den losſen teugel vierden. Toen ontſtonden die diepe wonden, reeds toenmaals aan de Kerk van CHRISTUS toegebragt, nog thans niet geheeld. Het eerſte Christendom was vrij: Gods Woord alleen gold voor wet. De leer berustte in het hart van den Christen. Doch toen de Grieken de ſpitsvindigheid hunner Sophisten met de leer van den Gekruisten zochten te vereenigen, toen zij, hetgeen de eerſte belijders geloofd en geweten hadden, met woorden zochten te omſchrijven, toen zij de ondoorgrondelijkſte leerſtukken,

(13) De list om de Grieken vereenigd te houden, en zich tevens eene toevlugt bij den koning van *Perzië* te verzekeren, door dezen te waarſchuwen, dat de Grieken zich verſpreiden wilden, is uit de geſchiedenis van THEMISTOCLES bekend.

ken, door aanbidding en geloof, geenszins door vernuft te begrijpen, tot het onderwerp hunner fijn geſponnene haarkloverijen maakten, toen werd het Christendom van den hemel verwijderd, tot de aarde vernederd. Bisſchoppen vervolgden elkander te vuur en te zwaard, kerkvergaderingen ſlingerden tegen elkander de blikſems van den kerkelijken ban, die hunne vijanden van de geloovigen afzonderden, en hen aan den haat der menſchen en de wraak des hemels ter prooi gaf. Onverzoenlijke wreedheid heerschte bij den overwinnaar, onbuigzame hardnekkigheid en onleschbare wraakzucht bij de verwonnenen. Geen zucht tot waarheid en overtuiging; maar de kinderachtige zucht, om, even als de halsſtarrige knaap, gelijk te hebben, deden ſommigen, onder het voorwendſel van regtzinnigheid over te planten, ſlechts het offer aan hunne eigenliefde brengen, en dezelfde geest waardoor de Griekſche DIONYSIUS van *Syracuſe* vroeger zijne vloten naar *Athene* wilde zenden, om de Athenienſers te dwingen, zijne Treurſpelen toe te juichen, deed thans de overwinnende partij door folteringen de vastgeklemde lippen hunner tegenſtrevers openen, ten einde hen het Sacrament uit hunne handen en op hunne wijze te doen ontvangen (14). Ook bij andere volken werd de godsdiensthaat ontvlamd, en bragt zij krijg en gruwelen te weeg. *Frankrijk* verhaalt ons zijnen

St.

(14) Dergelijke gruwelen worden in alle de werken, die de Kerkelijke Historie van dien tijd behandelen, overal aangetroffen, vooral bij GIBBON.

St. Bartholomëus-Nacht, *Duitschland* toont zijne *Husſiten*; maar de Grieken der middeleeuwen was het eenigſte volk, alwaar de godsdienst, gelijk de ſtaatkunde bij de Franſchen in onze dagen, het onderwerp uitmaakte, ten koste van hetwelk iedereen zijne ſcherpzinnigheid ten toon ſpreidde. Ja gelijk in het laatſte tiental jaren der vorige eeuw de laagſte volksklaſſe in *Parijs* de nieuwe ſtaatsregelingen beoordeelde, en het *Veto*, den koning door een derzelver toegeſtaan, als een perſoon beſchouwde, zoo krielden ook de winkels der baardſcheerders van *Konſtantinopel* van menſchen, die, nimmer door den geest des Christendoms verlicht, over den enkelen of dubbelen wil van de perſoon van CHRISTUS (*Monothelismus*), uren lang konden twisten, met die zelftevredenheid over hunne eigene ſcherpzinnigheid, welke men, onder alle volken, het meest bij den Franschman en den Griek aantreft (15). Hier toch was het, dat een overwinnend leger, bij deszelfs intrede in de hoofdſtad, den keizerlijken hofſtoet bezig vond, met eene kerkvergadering over de afgetrokkenſte geſchilpunten bij te wonen. Hier eindelijk, toen het geſchut der Muſelmannen reeds tegen de wallen van *Konſtantinopel* geplant was, kon het volk nog niet beſluiten, door eene, ware het ook maar oogenblikkelijke, opoffering van de leerſtukken, die eene ſcheiding tusſchen de Griekſche en Latijnſche Kerken veroorzaakt hadden, de hulp van het westen te

(15) Ik meen hier niet eene gelijkheid van opinien, maar eene gelijke ingenomenheid met opinie, bij beide volkeren.

te koopen (16). De Philozophen hebben het Christendom van onverdraagzaamheid beſchuldigd, en het waren ondertusſchen die zelfde Grieken, wier vaderen reeds ANAXAGORAS, ALCIBIADES en SOCRATES wegens oneerbiedigheid jegens de goden vervolgd hadden (17), die het zaad van den godsdiensthaat in het Christendom ſtrooiden, en den raſſen triomf van het *Islamismus* voorbereidden. Zij waren het, die de wanbegrippen der toenmalige oosterlingen met hunne ſtelſels zochten te vereenigen, en in hunne gelederen de dweepzieke monniken van het oosten en de kluizenaars der Syriſche woestijnen opnamen, die alle prikkelingen der zinnen ſchenen verdoofd te hebben, doch alleen om zich ongeſtoorder aan heerschzucht en godsdiensthaat over te geven. Waren niet de pilaarheiligen van de Grieken (18) de *Fakirs* van het Christendom, en gaven zij niet de eerſte denkbeelden van de hierarchie, die reeds vroeg de Kerk verdeelde, en, door de ſtaatkundige gebeurtenisſen in het oosten onderdrukt, in het westen den hoekſteen leide, waarop de BONIFA-

(16) MANUEL PALEOLOGUS gaf nog bij zijnen dood in 1425 aan zijn zoon den raad, om de vereeniging met de Roomſche Kerk altoos te beloven, nimmer toe te geven.

(17) ANAXAGORAS was leermeester van PERICLES. ALCIBIADES werd na zijn vertrek naar *Sicilië* wegens het omverwerpen der *Hermes*beelden aangeklaagd.

(18) De pilaarheiligen, waarvan de voornaamſte een zekere DANIEL was, deden de geloſte, jaren lang op den top van eenen pilaar te leven, doch namen desniettemin een levendig aandeel in de ſtaatkundige gebeurtenisſen.

FACIUSSEN en GREGORIUSSEN eenen troon grondden, die zich boven alle tronen verheffen moest.

Wat de ſtaatkundige betrekkingen van het Griekſche rijk met andere volkeren betreft, wien is niet uit de geſchiedenis de lafheid hunner gehuurde krijgsbenden bekend, die aan Turken en Tartaren de ſleutels van *Europa* ter prooi gaven en den doortogt naar het Westen openden (19)? Wie kent niet hunne vijandelijke handelwijze omtrent de kruisvaarders, hunne gedurige weifeling, hunnen bedekten haat, eindelijk hunnen bijſtand, dikwijls gevaarlijker dan hunne vijandſchap? Wie herinnert zich niet die dagen van verwoesting, toen de laatſte overblijffelen van *Romes* grootheid, in de muren der nieuwe hoofdſtad bewaard, door de vlammen en het zwaard der kruisvaarders vernield werden, en deze ſtad, toen de ſchoonſte en ſterkſte van ons werelddeel, de buit van een handvol Franſchen, Nederlanders en Venetianen werd, terwijl hun beheerſcher vergeefs de uitgeſtrekte wijken der ſtad doorkruistte, om zijne onderdanen tot de gemakkelijke verdediging hunner wallen op te roepen (20)! De ſtad der Grieken werd met zoo vele weekheid hernomen, als zij verlaten was geworden. Sedert naderde haar val met raſſche ſchreden, en reeds vroeger ware zij de buit der Osmannen geworden, zoo niet de verove-

rin-

(19) Zie hierover MICHAUD, *Hist. des Croisades.*

(20) Deze inneming geſchiedde in het begin der dertiende eeuw. MURZUFLUS was de overheerſcher, die de verdediging der ſtad tegen de Latijnen ondernam, doch opgeven moest.

ringen van TIMUR (21), die op zijne beurt eene nieuwe heerſchappij in *Azië* grondde, haar eenige verademing hadden gegeven. Gelijk wij bij HOMERUS zien (22), hoe PATROCLUS, eer hem het zwaard van HECTOR treft, door APOLLO van alle de wapenen van ACHILLES beroofd werd, zoo had het Griekſche rijk de eene provincie na de andere, en voormuur na voormuur verloren, totdat er eindelijk geene wapenen meer overbleven, om de wallen te verdedigen, die de laatſte herinnering aan *Romes* dapperheid en *Griekenlands* beſchaving bewaarden, en het jongſte punt in de geſchiedenis uitmaakte, hetgeen de volken der oude wereld met de barbaren der middeleeuwen vereenigde. Zelfs de ſchatten ontbraken, om eenen kortſtondigen en gevaarlijken vrede van den geduchten vijand af te koopen, en de laatſte der CONSTANTIJNEN bezweek met heldenmoed op den 29ſten Mei 1453, den dag, die de laatſte zuil van het gebouw, door ROMULUS en AUGUSTUS geſticht, zag inſtorten. *Europa* ontving de maar, dat het laatſte bolwerk van het Christendom, aan de andere zijde van den *Donau* en de *Adriatiſche zee*, gevallen was. De geestelijken betreurden hunne verdeeldheden, de vorsten hunne verblinding. Ieder waande nu weldra den ſtandaard van MAHOMET op de puinen van het Capitool geplaatst te zien (23). De rouw, door vrees ont-

(21) TIMUR-BECK, veroveraar van *Azië*, is meer onder den naam van TAMERLAN bekend.

(22) Zie de *Ilias*, door VAN 'S GRAVENWEERT, 13de Boek, bl. 164, 165.

(23) Deze vrees veroorzaakte de mislukte kruistogt, aan wier hoofd PIUS II. zich plaatſte.

ontvlamd, was algemeen, doch het rijk, het volk der Grieken, die ſinds eeuwen de achting van *Europa* verbeurd hadden, werden niet betreurd, niet herroepen.

Wij zien dus reeds genoegzaam, dat, indien wij ons door de ondervindingen der geſchiedenis laten onderwijzen, wij de dagen van het Griekſche rijk, tot vestiging van den volksroem der banieren van den *Archipel*, niet behoeven terug te roepen. De bloeſem van *Hellas* was vroeg verdord, en de tijdgenoot van PLATO en SOPHOCLES zoude den *Byzantyn* der veertiende eeuw, die zijne taal verbasterd, zijne zeden verwaarloosd had, den naam van barbaar toegevoegd hebben. Maar was het ook misſchien in het rijk der letteren, dat zich de voortreffelijkheid van den Griekſchen geest verſchool, was het misſchien aldaar, dat zij, in het midden van ſtaatkundige vernedering, aan de overlevering der vaderen getrouw bleef? Ook dit durf ik ontkennend beantwoorden. Nog eenige grootſche namen konden de eeuwen, toen *Griekenland* onder de Romeinſche overheerſching gebukt ging, vertoonen, en PLUTARCHUS had het nog durven wagen, de galerij zijner groote mannen te doorloopen. Hij had in den evenaar der geſchiedenis, in de eene ſchaal den roem van het overmeesterde *Hellas*, dien van het verwinnende *Rome* in de andere gelegd (24), en dezel-

(24) De *paralelle* levens van Grieken en Romeinen, door PLUTARCHUS, zijn, gelijk ieder weet, zoodanig opgeſteld, dat er gedurig een beroemde Griek met een beroemd Romein vergeleken wordt.

zelve was noch naar de eene noch naar de andere zijde overgeſlagen. Doch wat was na hem de letterkundige oogst aan de hoven der Oosterſche en Griekſche vorsten, en welke roem verwierven zich hunne geleerden, die onafhankelijk van de verdienſten hunner vaderen was? Of zullen wij ons in de ontelbare menigte hunner Godgeleerde twistſchriften verdiepen? Zullen wij in hunne ſmakelooze Commentariën den geest der oude ſchrijvers, die zij zelve miskenden, trachten op te ſporen? De Regtsgeleerde moge zich dan in het tijdperk van JUSTINIAAN verlustigen, de Godgeleerde uit eenige hunner kerkvaderen belangrijke plaatſen verzamelen, den moed van ATHANASIUS of de welſprekendheid van CHRYSOSTOMUS bewonderen, de Geſchiedkundige in hunne ſchrijvers het tafereel van de vernedering van den ſtaat opſporen, de Letterkundige in den *Daphnis* en *Chloë* (25) een der eerſte voorbeelden van die werken, die wij thans met den naam van Romans beſtempelen, ontmoeten; hij, die de Letterkunde naar haren algemeenen bloei en invloed beoordeelt, ſtrijkt ook in dit opzigt den naam der *Byzantynen*, uit de rij der beroemde volkeren. En nu deze beroemde overbrengers der Griekſche letteren in *Italië*, wat waren zij anders dan mannen, die de Griekſche oudheid als eene overlevering, geenszins als eene levendige kracht zochten over te ſtorten? Zij waren meestal taalgeleerden, die den rijkdom der Griekſche letterkunde op zulk eene wijze bezaten, ge-

(25) Deze *Daphnis* en *Cloë* (de *Aethiopica*) was het werk van den Biſchop HELIODORUS.

gelijk de gierigaard zijne ſchatten bezit, zonder derzelver gebruik, of toepaſſing te kennen (26). PETRARCA en BOCCACIO waren hunne leerlingen, doch walgden van de perſonen hunner leermeesters, wier wetenſchap zij aanbaden. Ja ſchoon CHRYSOLORAS en zijne tijdgenooten het zaad ſtrooiden, zij waren onbewust van hetgeen zij voor het nakroost verrigtten, en het waren mannen, gelijk POLITIANUS, VALLA en zoo vele anderen uit het tijdperk der MEDICISSEN, die dit zaad deden ontkiemen en hetzelve over *Europa* verſpreidden, terwijl ERASMUS en AGRICOLA dezen invloed tot aan het afgelegendſte Noorden mededeelden.

Maar nog blijft ons het vermoeden over, of niet misſchien gedurende die reeks van rampen, die den troon van de CESARS van het Oosten deden daveren en hunne hoofdſtad vernielden, de zuidelijker provincien, waar nog de oude ſtam der Grieken bloeide, eene meerdere rust genoten. Doch ook deze gunſtige verwachting wordt ſpoedig verdreven. Reeds vroeg hadden de barbaarſche volken geene ſtad, die door beſchaving of volkrijkheid hunne roofzucht kon uitlokken, geſpaard. Hoe vroeg trokken niet de ſtammen der Gothen over den *Donau*, en VALENS, keizer van het Oosten, ſneuvelde in eenen veldſlag, die hij hen onder de wallen van *Adrianopel* leverde. *Griekenland* zag zijne zuidelijke kusten beurtelings door Gothen en Vandalen, en

(26) Ik geef deze opvatting geenszins als zekerheid, doch heb gemeend dezelve uit de letterkundige geſchiedenis van *Italië* te moeten opmaken.

en later door Saracenen en Catalanen verwoest (27), terwijl het Noorden de prooi der Rusſen en Bulgaren was. Overal, langs den clasſiken grond, had ALARIK zijne verwoestingen verſpreid eer hij het ondernam, op *Rome* zelve de vernedering des menschdoms, gedurende zoo vele eeuwen, te wreeken. Wat is het ſchouwſpel, hetgeen ons de geſchiedenis in deze oogenblikken ophangt? Een kreet van wanhoop ſtijgt uit alle de vernielde ſteden, waar de meesterſtukken der oudheid de prooi der vlammen werden, en waar de rampzalige inwoners, als ſlaven verkocht, den ſtroom der volksverhuizingen moeten volgen. Slechts op de beſneeuwde bergtoppen, alwaar alleen de inwoner den weg in het midden der afgronden kent, of in ontoegankelijke moerasſen, ontweken eenige vlugtelingen het zwaard der overwinnaars. Niet alleen werd reeds bij het verplaatſen van den zetel des rijks het getal van deszelfs inwoners, door uitgewekenen uit alle provincien, vermeerderd, maar het bloed der barbaren vloeide reeds in de aderen van hen, die onder den naam van Romeinen de eerſte waardigheden van den ſtaat bekleedden. Spoedig werden aan de barbaarſche volken de verlatene akkers uitgedeeld, en ieder inwoner was welkom in die ſtreken, door de gruwelen verwoest van een oorlog, in denwelken bij den overwinnaar de zucht tot verdelging heerschte, en bij den ver-

(27) Dit waren vreemde hulptroepen, door de oosterſche keizers in *Catalonië* geworven, om in *Azië* te ſtrijden, die echter tot eenen opſtand overgingen, *Griekenland* plunderden en de zeeën onveilig maakten.

verwonnenen niet eens de kracht tot wederſtand was overig gebleven. Het is dus veel meer de Griekſche bodem dan de Griekſche afſtammelingen die wij in onze dagen aanſchouwen, en met even weinig regt kunnen de tegenwoordige bewoners, wegens de geestvermogens der Hellenen, die zij ons niet hergeven, voor de vierſchaar der volken geroepen worden, dan, indien men van de Mamelukken, die nu een gedeelte van *Egypte* bewonen, de uitlegging van de beeldſpraak der *Obelisken* wilde eiſchen. Ook van het Zuiden en uit den *Archipel* zagen de Grieken vroegtijdig vijanden en beheerſchers opkomen. De handel was in handen van Genuezen en Venetianen, die elkander deszelfs voordeelen door oorlogsvloten betwistten (28). Wat was dus vóór den val des rijks het lot van den Griek? Door de rampen van gedurige oorlogen verdrukt, door de nog knellender afperſingen die de behoeften van een weelderig hof te gemoet moesten komen, van het loon van zijnen arbeid beroofd, werd alle welvaart vernietigd, en nam de bevolking, niettegenſtaande den helderen hemel en vruchtbaren grond, gedurig af. Doch zelfs met den val van het Griekſche rijk waren de rampen van *Griekenland* nog niet geëindigd; kleine vorstendommen (29), aan welke MAHOMET II. een oogenblikke-

(28) De geſchiedenis dezer bloedige oorlogen is vooral te vinden in SISMONDI, *Hist. des rep. Italiennes.*

(29) Hieronder behoorden het hertogdom van *Athene* en eenige andere kleine vorstendommen, die nog eenigen tijd lang geſpaard bleven.

kelijk beſtáan vergunde, overtuigd dat een zijner wenken hem in het ſtof terug deed keeren, ſpreidde alle de gruwelen ten toon van die heerschzucht, die zich niet eens achter belangrijke namen, of grootſche ontwerpen verſchuilen kan. Nog eenigen tijd ſcheen het Christendom zich hier te blijven vestigen, en de leeuw van St. MARCUS nam den *Peloponneſus* onder zijne geduchte beſcherming. Geheel *Griekenland* werd de kolonie van de zonen dezer vlugtelingen, die in de moerasſen en lagunen van *Rialto* het zwaard der *Hunnen* ontvlugt waren (30). Nu verrees er nieuwe ſtrijd en nieuwe verdrukking, en de Griek werd overtuigd, dat zich de dwingelandij, zoo wel onder den mantel van den *Proveditore*, als onder den tulband van den Pacha verſchuilen kan. Doch het nageſlacht der Hellenen moest nog dieper vallen. In het begin der achttiende eeuw werden de zonen van den Profeet op nieuw tegen de ongeloovigen van *Morea* aangevoerd (31). De Acropolis van *Corinthe* bezweek, en nu volgt een tijdperk van verdrukking en ellende, hetwelk gij niet zult verlangen voor u afgeſchetst te zien; een tijdperk, ſlechts in het midden der achttiende eeuw, door dien kortſtondigen opſtand afgebroken, die alleen ſtrekte om het juk der overheerſching te verzwaren. Wie gevoelt wat het voor ons zijn zoude, door een volk overheerscht te worden, met Eu-

(30) Men weet dat dit de oorzaak van *Venetien's* ſtichting was.

(31) Heerlijk is hierover Lord BYRON's *Siege of Corinth*.

Europiſche beſchaving onbekend, hetwelk onze geſchiedenis zou verachten, onze zeden beſpotten, onzen godsdienst vervloeken! Deze alleen kan bevroeden, wat de Grieken geleden hebben; hij alleen beſlisſen, wat wij thans, nadat zij, ten ſlotte van zoo veel vernedering, eene eeuw onder dien ijzeren ſchepter doorbragten, van hen verwagten mogen.

Ziedaar dan eenige trekken uit de geſchiedenisſen van *Griekenland*, ſedert de dagen der oudheid, en wie durft nu, na die reeks van gebeurtenisſen te hebben aanſchouwd, waardoor wij den bloei van dit volk geheel zagen verdwijnen, Arcadiſche herders of Macedoniſche krijgsbenden, in de vlakten van *Peloponneſus* verwachten? Zij, die eene dergelijke hoop voeden, ſtellen de menſchelijke natuur hooger, dan de ondervinding ons dezelve vertoont, of hebben ten minſte nimmer de uitwerkſelen der ſlavernij gekend. — Wat zeg ik, wij allen hebben die gekend, en nog ſidderen wij van verontwaardiging, wanneer wij ons die dagen herinneren, toen wij onder den ſchepter van eene vreemde natie, onze ſpijt verkroppen, onze taal vergeten, ons zelfsgevoel verzaken moesten, en ons alleen de eer moesten waardig maken, het aanſpoelſel van *Frankrijks* rivieren (32) te bewonen. Hoe vele banden waren er toen niet reeds verbroken, hoe vele inrigtingen onzer vaderen niet reeds geſloopt? Bij hoe velen was het gevoel van moed en hoop niet reeds

(32) Men herinnert zich het rapport van den Minister van NAPOLEON, die onze provincien *les alluvions des fleuves de la France* noemde.

reeds verloren? Bij hoe velen was niet reeds door rouw en bekommernis de levensdraad vroegtijdig afgekort? En dit alles was ſlechts de vrucht van drie jaren onderwerping aan eene overheerſching, bij dewelke alles nog door zoo vele banden van beſchaving, door gelijkvormigheid van zeden en begrippen, in zoo vele opzigten, verzacht werd. Na deze herinnering ſtelle men zich het lot van den Griek voor oogen. Eeuwen lang heeft voor de meesten hunner de ſlavernij reeds op hun geſlacht gedrukt, en nog ſtaan de beide volkeren in dezelfde vijandelijke houding tegen elkander over; de tijd heeft geene banden tusſchen den verdrukker en den verdrukten aangeknoopt. Tusſchen den leerling van MAHOMET en dien van CHRISTUS, tusſchen den Griek en den Muſelman kan een oogenblikkelijk verdrag, geen vrede, geene vereeniging plaats grijpen. Slechts de keus tusſchen de Koran en de ſchatting liet de Profeet aan de ongeloovigen over; en de magtigſte onder de Grieken vernedert zich voor den geringſten der Moslems. Reeds de vorm van den tulband duidt het onderſcheid aan, tusſchen den verachten Christen-hond, en den erfgenaam van het paradijs. Waar zoude dan hier de Griek deugden leeren beoefenen, waarvan zijne ziel den indruk nimmer ontving? Zal het bij zijne Priesters zijn, beurtelings bijgeloovige dweepers, of roekelooze Godverzakers? Vergadert hij zich ſchatten door zijne vlijt? een wenk van den Sultan, of van eenen ondergeſchikten Aga, ontrooft hem het loon van zijn arbeid. — Zijn zijne dochters bevallig? hij

ziet dezelve naar den Harem van zijne beheerſchers gevoerd (33), en hij mag den God zijner vaderen danken, zoo niet zijne zonen op last van den Pacha het vaderlijk koopbedrijf met de ſabel van den Janitzaar verruilen moeten. Het denkbeeld van regt is hem vreemd, dat van geweld en verdrukking gemeenzaam. Welwillendheid ſchijnt hem verraad, en de rampzalige, wiens lot van de willekeur zijner tirannen afhing, durfde, ſlechts een jaar geleden, zich bijna niet beklagen over eene ſlavernij, die met zijn geheel beſtaan ſcheen ineengeſmolten te zijn. — Zullen wij ons dan nog langer verwonderen, bijaldien wij, onder een volk van ſlaven en verdrukten, vergeefs naar die deugden zoeken, die aan het tijdperk, waarin hunne voorouders leefden, zulk eenen luister bijgezet hebben? Zullen wij ons verwonderen, een volk te ontmoeten, uitgeleerd in alle de kunſten van list en bedrog (34)? List toch was ſteeds het erfdeel van den zwakken, het eenige wapen, waarmede hij den ijzeren arm van het geweld nog

(33) Onder zoo vele voorbeelden verhaalt ook SCROFANI in zijne reis, in het laatst der vorige eeuw in *Griekenland* gedaan, eene dergelijke gebeurtenis.

(34) Het woord van bedrog moge hier ſommige ſluiten, doch ſchijnt hetzelve echter door de ondervinding bevestigd te worden. Merkwaardig is de aanhaling uit POLYBIUS, zoo bij MULLER als bij MONTESQUIEU bewaard, waarin deze het onderſcheid tusſchen de Romeinſche en Griekſche Acten ophangt, en zegt dat het woord van den Romein een veel hechter waarborg is, dan of de Griek zulks met zegels en getuigen bevestigd had.

nog een oogenblik kon trachten af te weren. — Zullen wij verbaasd zijn, ſchraapzucht te vinden bij hen, die in het goud niet ſlechts de bron van eene gerijfelijker levenswijs, maar den losprijs aanſchouwen, die alleen hun beſtaan kan beſchermen, en die misſchien eens het leven hunner kinderen, of de eer hunner vrouwen zal moeten bevrijden? Zullen wij geene roofzucht verwachten van diegenen, die, door het regt van den ſterkſten van alles beroofd, daarin het zekerst en gewettigd middel aanſchouwen, om op hunne beurt, door het berooven der zwakkeren, hun eigen verlies te herſtellen? Zullen wij de vergefelijkheid van den Christen van dengenen vorderen, die uit naam van eenen godsdienst van heil en vrede, onder de banier van het kruis des Verlosſers, tot moord en ſlagting gevoerd worden? of zullen zij ons lesſen van gematigdheid geven, die, ſinds hunne eerſte jeugd met tooneelen van moord en gruwelen vertrouwd geworden, thans den hagchelijken ſtrijd ondernamen, bij denwelken voor hen, van den kant van verbitterde meesters en onverzoenlijke vijanden, geene genade te wachten is, waar zij door verdelging alleen hunne eigene verdelging kunnen verhoeden, waarbij zoo menig een onder hen het bloed van eenen zoon of eenen vader op de onderdrukkers van zijn vaderland heeft te wreken.

Zijn deze karaktertrekken ons dan niet ſlechts door de ondervinding der geſchiedenis voorſpeld geworden; maar worden zij van den anderen kant door

de berigten der tijdgenooten bevestigd, dan kunnen wij ons niet genoeg verzetten tegen die rampzalige zucht, die zich bij ons verheft, om de ongelukkige bewoners van *Morea* en den *Archipel* voor de deugden en bekwaamheden hunner voorouders verantwoordelijk te ſtellen, alle hunne ondeugden (misſchien meer dan die van eenig volk uit de omſtandigheden op te losſen) met de zwartſte kleuren af te ſchetſen, en daarentegen iedere vlek uit het beeld hunner vergode voorouders zorgvuldig te willen wisſchen. Indien wij deze volken uit de berigten der reizigers beoordeelen willen, zoo beveelt ons de regtvaardigheid: om vooreerst op te letten, hoezeer het gemoed van elk, die vreemde gewesten doorkruist, door de duizend tegenheden, die hij elk oogenblik ontmoet, geſtemd is, om ongunſtige gevoelens wegens deszelfs bewoners op te nemen; doch hoe veel ſterker echter zal deze ſtemming heerſchen bij dengenen, die met de heerlijke beelden der vorige en de uitzigten op de volgende dagen vervuld, de kusten van het *Schiereiland* genaakt, wanneer hij in zijne herinnering de fabelkunde der ouden met hunne geſchiedenis verwart, en zich voorſtelt een *Tempe* te betreden, en in hetzelve mannen te ontmoeten, met de deugden en het genie uit de geſchiedkundige eeuwen van *Griekenland* uitgerust. Doch hoe verſchillend is hier nu de wezenlijkheid! De barbaarſche tongvallen, uit de vermenging der volkeren ontſtaan, hebben reeds ſinds lang de mannelijke en tevens welluidende taal der Hellenen vervangen. De rondreizende *Impro-*

visator of Zanger herhaalt berijmde volksliederen (35), en heeft reeds ſinds lang het affcheid van HECTOR en ANDROMACHE vergeten. Priesters, die den godsdienst alleen als een beſtaan beſchouwen, en ſlechts daarvoor zorgen, dat bij de geboorte- of huwelijksfeesten de vereischte ſchattingen aan de Kerk betaald worden (36), herinneren geenszins aan de *Hymnen* van ORPHEUS of de Pythiſche Godſpraak. Half naakte, berooide bergbewoners, ſlecht gewapend, meer tot eene plotſelijke verraſſing, dan tot geregelde veldſlagen geſchikt, herroepen geenszins voor de gedachte van den reiziger de blinkende wapenrustingen der zeven vorsten van *Thebe*, of dat ſchild van ACHILLES, dat den wedſtrijd van twee Griekſche vorsten voor *Troje* verwekte. Kunnen zij in die onverhoedſche overrompelingen, vaak in de ſchaduw van den nacht volbragt, de kampſtrijden der helden van HOMERUS erkennen, eerst door de herauten afgekondigd? De afzigtelijke lijken van Tartaren en Turkomannen, geene *Chryseïs* of *Briseïs* zijn het loon van den ſtrijd (37). Een land, door den krijg ontvolkt, door vriend en vijand plat getreden, door wraak en

(35) Zie over deze zangen in de *Romäiſche* taal, Lord BYRON's Aanteekeningen op *Childe Harold* en zijne overige Turkſche Gedichten.

(36) Zie over de vernedering der Griekſche geeſtelijkheid onder anderen SCROFANI.

(37) Meesterlijk is de beſchrijving van een Turksch leger, en de verſchillende volksſtammen, die hetzelve uitmaken, in BYRON's *Siege of Corinth*.

en wederwraak verwoest, ſteden door moord en plunderzucht vernield, ziedaar het vruchtbare *Phthia* (38), dat hunne verbeelding zich voorgeſteld had. Zij wanen de zonen der vrijheid te vinden, en zij zien wantrouwen en tweedragt de ſchoonſte verwachtingen vernietigen, waarop zich de hoop van herſtel voor de toekomst bleef gronden. En zijn het nu geene gewone reizigers, door nieuwsgierigheid of onrust derwaarts gelokt, en aan het beſpiegelend leven gewijd, maar mannen, die het woelige krijgsleven, thans elders buiten *Europa* gebannen, hier wenſchen terug te vinden; zijn het jongelingen, die de verwachtingen van hunnen leeftijd met overdrevene hoop op vrijheid en volksgeluk vereenigen; wat zal het gevolg van hunne onderneming zijn (39)? Wat anders, dan de geheele vernietiging van het door hen gevormd ideaal, eene teleurſtelling, des te dieper gevoeld, naarmate dezelve de heldhaftigheid van het vroeger ontwerp, thans voor de oogen der wereld in het belagchelijkst licht, ten toon ſtelt. Nu worden de geprezene zonen der oudheid monſters van ondankbaarheid; nu is er vergeten wat zij geleden, ſlechts onthouden wien zij miskend hebben. Nu worden de moedigſte voorvechters de geſlagenſte vijanden. Nu

(38) Aanſpeling op het vruchtbare *Phthia* van HOMERUS, het vaderland van ACHILLES.

(39) Niemand heeft meer dan ik eerbied voor de beginſels der Duitſche jongelingen; men heeft echter uit het voorbeeld van SAND gezien, hoe ligt dezelve tot geestdrijverij kunnen overſlaan.

Nu worden de pijlen van hunnen bitteren ſpot voor het belang van den nieuw gevormden ſtaat gevaarlijker, dan het zwaard der Ottomannen, en geheel *Europa* wordt onverſchillig omtrent eene zaak, die zij geroepen was te beſchermen, niet door de Argonautiſche togten van eenige krijgszuchtige jongelingen, maar door dien kreet der volkeren, die tot de troonen doordringt, en de opoffering van een rampzalig volk had moeten verhoeden.

En deze miskenning van het ſtandpunt, waaruit de Grieken beſchouwd moeten worden, heerschte dezelve niet reeds in de vorige eeuwen? Wie waren het, die vroeger den klasſieken grond van *Griekenland* bezochten? wie anders, dan mannen, geheel met de denkbeelden der vorige eeuwen bezield? Wat zochten zij, Christenen of Heidenen? de kerken der Moreaten of de zuilen van den tempel van Jupiter? de zamenſcholingen der vervolgde inwoners, of de marktplaatſen der verwoeste ſteden? Madonna's en kruisbeelden, of Cariatiden en Apollo's (40)? Kon de Griek zijn vertrouwen en zijne vriendſchap ſchenken aan den vreemdeling, die hem ieder oogenblik zijne verbastering in taal en zeden verweet; den bondgenoot zijner tirannen, die aan deze geſchenken bragt, om rustig de overblijfſels van de vroegere grootheid zijner vaderen te beſchouwen, en wier Mahomedaanſche geleiders hem bij dergelijke bedevaarten met zweepſlagen uit den weg

(40) Over deze Cariatiden wordt getwist; ſommigen gelooven, dat het Cariſche ſlavinnen waren.

weg dreven (41). Kon hij zijne gewaarwordingen doen ineenſmelten met die van den man, die hem in zijne reisbeſchrijving ten hoogſte als een contrast of als een Rhetoriſche figuur, bij de tegenſtelling van vroegere grootheid en tegenwoordige ellende, gebruiken kon; die echter, voor het verledene nedergeknield, het tegenwoordige ſpoedig vergat, die zijne goudſtukken voor eenen opgegravenen *Torso*, geenszins voor zijn lijdend huisgezin ten beste had; eindelijk, wat zal de Griek gevoelen, zoo er trots de verbastering der eeuwen nog een vonk van het gevoel zijner vaderen in hem is overgebleven, wanneer hij de Franken zich zijne opgegravene *Camëen* of verroeste penningen met dezelfde ſchraapzucht ziet betwisten, waarmede de Spanjaarden elkander weleer de goudkorrels in de hutten der Peruanen ontroofden; en wanneer hij eindelijk de regering van een Christen volk bij den Sultan niet de genade zijner landgenooten, maar die der overblijffels der oudheid ziet vragen, en wanneer hetzelve, door *opregte zucht voor het ſchoone bezield*, gaarne eenige honderde ſtrijdbare Grieken onder de puinen van het nieuwe *Athene* ziet begraven, indien ſlechts de Turkſche kogels de zuilen van het *Parthenon* verſchoonden (42)! Want het is u toch allen overbekend, hoe, hetgeen door den tijd en de Ottomannen geſpaard werd, de buit onzer Britſche naburen is geworden, en dat de marmers van *Elgin*, met ſcheepsladingen naar de oevers van den *Teems* gevoerd, al-

(41) Zie de Noten van Lord BYRON.

(42) Deze gebeurtenis is uit de Nieuwspapieren bekend.

aldaar de zalen van het Britſche Muſëum vervullen, en den nationalen hoogmoed ſtreelen. De kunſtenaar moge hier verontſchuldiging vinden, en voor den roof pleiten, gelijk DENON voor dien van onzen POTTER of van den Apollo gepleit zou hebben; maar wat zal hier het denkbeeld van den Griek zijn, en is deze te beſchuldigen, toen een zijner landgenooten bij het afrukken eener zuil, die door haren val den voorgevel van een der ſchoonſte praalgebouwen van oud *Athene* deed ſchudden, in de opwelling zijner vaderlandsliefde met het woord *Telos* (43) van ELGIN's afgezant het einde van die meer dan barbaarſche verwoestingen affmeekte?

Of indien men hen beſchuldigt, den blik met norschheid en wantrouwen jegens den vreemdeling te keeren, vordert men dan niet van hen, dat zij de noodlottige jaren van 1770 en 1771 vergeten (44), toen zij, trotsch op de hoop die zij op het Noorden gevest hadden, den Rusſiſchen Adelaar weldra op de Moskeën van *Stamboul* (45) te gemoet zagen, en de wapens tegen hunne dwingelanden dorsten opnemen. Maar hoe werd hunne blijde verwachting beantwoord? Zij zagen, wel is waar, de Turkſche vloot bij *Tschesmé* vernield, doch de nederlaag hunner verdrukkers gaf hun geene verademing. ELPHIUSTON zeilde door de Dardanellen, om zijne belofte, aan de

(43) Dit gezegde wordt door BYRON verhaald (τελος is einde.

(44) Belangrijk is hierover de *Histoire de l'Anarchie de Pologne* van RULHIERES.

(45) *Stamboul* of *Istanbal* is de Turkſche naam van *Konſtantinopel.*

de groote vrouw gedaan, te vervullen. Eenige honderd Rusſiſche uniformen vertoonden zich, wel is waar, in de vlakten van *Morea*, maar ORLOFF, de ſchoone gunſteling van CATHARINA, bragt proclamatiën en beloften, geene legers. De Grieken, in alle hunne verwachtingen te leur geſteld, moesten zich aan de genade van den Sultan overgeven, en eenige duizend Albaniers, die zich langs hunne velden verbreidden, elken gewapenden Griek aan hunne wraakzucht opofferden, moord en verwoesting deden heerſchen, de bevolking deden afnemen, heilig noch onheilig ſpaarden, verkondigden hun het antwoord van den Divan.

Ziedaar dan eene, volgens ſommigen misſchien wankelmoedige, voorſtelling der Grieken, die hen beurtelings verheft of vernedert, en toch naar mijne overtuiging het ſtandpunt is, waaruit wij hunne zaak beſchouwen moeten. De ſcheiding wordt hierdoor aangewezen tusſchen de verbeeldingskracht van den vriend der oudheid, en de overtuiging van hem, die de lesſen der nieuwere geſchiedenis te baat heeft genomen. Zien wij in de Grieken de regtſtreekſche afſtammelingen van HERCULES, en verwachten wij dit volk, als door de tanden van den Cadmiſchen draak gezaaid, op eens in de volle kracht der mannelijke jaren te zien herleven, o! grievend zal dan de teleurſtelling zijn. Zagen wij niet reeds de ſchakel der afſtamming verbroken, jaren van grootheid door eeuwen van ſchande vervangen, en zouden wij vergeten, dat volken door geene magtſpreuken herboren worden, dat de denkbeelden van vrijheid en beſchaving zich ſlechts allengskens ontwik-

ke-

kelen, dat het volk, dat het ijzeren juk des overwinnaars heeft leeren kennen, ook alle de ondeugden der ſlavernij heeft overgenomen, en in zijnen volgenden ſtaat met zich voert?

Maar nemen wij het ſtandpunt der geſchiedenis aan, dan zien wij in de Grieken ſlechts een verbasterd kind, dat onder eene zachtere regering, gelukkiger levensdagen, en verlichter begrippen van godsdienst, zich eens weder aan zijn voorgeſlacht zal kunnen herinneren; dan wordt alles licht, wat vroeger beneveld ſcheen. Iedere trek van barbaarschheid bedroeft, doch verbaast ons niet meer. Ieder blijk van wantrouwen is vooraf verontſchuldigd, iedere daad van wraakzucht betreurd. Dan herinneren wij ons, dat ook onze LUMEYS en SONOYS (46) geene voorbeelden van deugd waren, die echter aan het wordend gemeenebest onzer vaderen tot hechte zuilen verſtrekten; dan boezemt ons de heldenmoedige worstelſtrijd van den leeuwenwelp, die zijne kracht het eerst gevoelt, van den ſlaaf die zijne ketenen verbrak, deelneming en geestdrift in; dan doet wel onze wel onze bewondering voor de Grieken der vorige eeuwen ons meer belangſtelling voor hun kroost voeden, doch wij zullen het hen vergeven, indien zij de deugden hunner voorouders vergaten. Tijd en rust kunnen hier een volk ſcheppen, waar thans nog alleen horden bijeenſcholen. Maar gematigdheid zij de leus, en de vorsten van *Europa* zullen inzien, dat hier om geene Regeringsvormen of Conſtitutiën, maar om le-

(46) Over dezen laatſten leze men HOOFT, D. I. bl. 422.

leven of dood, beſtaan of vernietiging geſtreden wordt. Weg dan met de wapenen van den Enthuſiast! In de negentiende eeuw worden de landen door legerbenden, niet door dolende ridders, door WELLINGTONS, niet door Amadisſen veroverd. Dan zullen wij inzien, dat de dagen van PERICLES eens gebloeid hebben, en geene wapenen van Hydrioten of Hetairisten het Schouwtooneel van *Athene*, of de eetzalen der Spartaanſche burgers kunnen terug voeren. Beide waren kunstproducten der geſchiedenis, meesterſtukken van genie en zelfbeheerſching; geene volgende eeuw voert dezelve weder. De woeste Maynoot (47) moge, aan de oevers van den *Eurotas*, zich beroemen de nakomeling van den Spartaan te zijn, doch wij kennen alleen de Spartanen van LYCURGUS. De hutten der Grieken mogen zich in de nabijheid van den *Pirëus* verheffen; wij kennen alleen de Athenienſers van SOLON en SOPHOCLES. Weg dan met de denkbeelden van eenen nieuwen ſtrijd tusſchen Islamismus en Christendom! De godsdienst dien wij belijden eischt geene triomfen, door het bloed der ongeloovigen gekocht, en de eeuwen der kruistogten zijn verdwenen.

Neen, laten wij ons geene idealen vormen, die ſinds dertig jaren zoo vaak de volkeren door hunnen verderfelijken luister verleid hebben! Regtvaardigheid zij de eisch, welke de zaak der Grieken van ons vordert, en dan zien wij de herleving van een volk, en uitzigten geopend, den vriend der men-

(47) De Maynoten zijn diegenen, die inderdaad nog van Spartaanſche afkomst ſchijnen te zijn.

menſchen, der onafhankelijkheid, den Nederlander waardig. Ja het is voor de inwoners van *Misitra* (48) en *Hydra*, geenszins voor die van *Lacedemonien* of *Corinthe*, dat ik uwe belangſtelling inroep. Dan zien wij bij een veracht en vernederd volk zich ſchatten van moed en kracht ontwikkelen, die *Europa* nimmer van hetzelve heeft durven verwachten. De vaderlandsliefde ontwaakt van alle zijden; één band vereenigt alles tegen eenen algemeenen verdrukker, de banden van menſchelijkheid en vriendſchap worden erkend, en het bloed van YPSILANTI's jeugdige heldenſchaar is niet vergeefs vergoten. De Lyceen toonen den jeugdigen Griek wat zijn volk eens was, en hij beſeft wat het weder worden kan. Op het ſpoor van hunne geleerden en helden verheft zich een nieuw geſlacht, wiens deugden hun eigendom zullen wezen, en wij zien in *Griekenland* niet, gelijk in de zangen van BYRON (49), de ſterveling, onder het geweld des doods bezweken, terwijl het leven op hare ka-

(48) *Misitra* is de naam van het nieuwe *Lacedemonië*.

(49) De regels waarop deze aanhaling toepaſſelijk is, zijn te ſchoon om hier niet overgenomen te worden —

So fair, ſo calm, ſo ſoftly ſeal'd.
The first, last look by death reveal'd.
Such is the aspect of this ſhore.
'T is Greece, but living Greece no more!
So coldly ſweet; ſo deadly fair
We ſtart, for ſoul is wanting there.

Hers

kaken, eer de vernietiging zijnen ſtempel op dezelve drukt, nog voor het laatst als tot afſcheid, met eene levendiger blos bepurpert, maar wij zien hetzelve in dat beeld, dat de verwachting van den Christen ons ſchildert, als de afgeſtorvene den ſluijer des doodkleeds opligt, en het leven der onſterfelijkheid zich ontwikkelt. Aan de wijsheid van Hem, die met oneindige magt en oneindige liefde de lotgevallen der volkeren bepaalt, zij ook *Griekenland* opgedragen, doch moge ons hart ſteeds warm blijven voor elk gevoel dat de mensch veredelt, het *despotismus* vernietigt, en bij de diepſte vernedering eener natie, hoop op herſtel, deugd en onafhankelijkheid doet herleven.

Hers is the loveliness in death.
That parts not quite with parting breath;
But beauty with that fearful bloom.
That hue which haunts it to the tomb.
Expreſsion's last receding ray.
A gilded halo hovering round decay.
The farewell beam of Feeling past away.
Spark of that flame, perchance of heavenly birth.
Which gleams, but warms no more its cherish'd earth!

AARD-

III.

AARDRIJKS- EN VOLKENKUNDE.

OVER DE BESCHAVING VAN INDIË, VAN DE GUNSTIGE ZIJDE BESCHOUWD;

DOOR

N. G. VAN KAMPEN.

VOORBERIGT.

Het hier volgende ſtuk is door mij in Februarij 1820 *te* Leyden, *en in December* 1821 *te* Rotterdam *in de afdeelingen der Hollandſche Maatſchappij van fraaije Kunſten en Wetenſchappen voorgelezen. Ik weet zeer wel, dat het hier behandelde onderwerp in* Engeland *of* Duitschland *geheel niet nieuw meer is; doch het is onder ons nog weinig bearbeid, en dus verzoek ik verſchooning voor de vermetelheid, waarmede ik van eene letterkunde heb durven ſpreken, die tot de rijkſte der wereld behoort, en welke mij toch in hare eigene taal geheel onbekend is. Doch ik geloof, dat dit met verre weg de meeste, zoo niet met alle onze landgenooten, het geval is: daar het* Sanscrit *volſtrekt eene eigene, afzonderlijke ſtudie vereischt, waartoe wel weinigen lust, tijd of gele-*

genheid hebben. Het veld was echter te nieuw, te rijk en te uitlokkend, om hetzelve niet te betreden, al moest ik ook blindelings mijne gidſen volgen, die toch algemeen als kundig erkend zijn.

Men zal zien, dat in dit ſtuk meest over den ouden *toeſtand van* Indië's *godsdienſtige en letterkundige beſchaving gehandeld wordt. In mijne tweede behandeling, die de ongunſtige zijde dier beſchaving ten onderwerp heeft (en welke in een der volgende ſtukken zal worden gegeven) houdt de* tegenwoordige *ſtaat van* Indostan *meer mijne aandacht bezig.*

Hoezeer de geſchiedenis des menschdoms, van de vroegſte tijden der beſchaving af, in alle eeuwen en bij de meest verſchillende volken, onder allerlei vormen als een hoofdtrek der menſchelijke kundigheden zij beoefend geworden, heeft zij echter de grootſte verpligtingen van allen aan de jongst verloopene achttiende eeuw. Zij was het, die haar wijsgeerig leerde beoefenen, die haar van geſchiedenis des menschdoms, of van deszelfs verſchillende ſtammen, tot geſchiedenis der menschheid verhief, en de vorderingen of verachteringen der beſchaving, der verlichting, des geluks of of der ellende van ons geſlacht in het groot begon te beſchouwen, zonder dat het bedriegelijke glas van nationale vooroordeelen het oog des onderzoekers benevelde. Schoon ARISTOTELES en POLYBIUS in hunnen tijd daarvan

reeds

reeds eenig denkbeeld koesterden, was echter de gemeenschap der volken, en de onbenevelde wereldburgerlijke geest nog niet tot die hoogte gestegen, dat zelfs zulke mannen een overzigt des geheels konden leveren; gelijk een ISELIN, een HERDER en gedeeltelijk een HEEREN in onze tijden hebben gedaan. Het zij echter verre van ons, daarom de nieuweren te verheffen boven de ouden. Hoe onmetelijk zijn toch de vorderingen der aardrijkskunde, van dat regter oog der geschiedenis niet geweest? Hoe armoedig was deze niet, zelfs in de schitterendste tijden der oudheid! En hoe vele hulpmiddelen heeft niet die zelfde achttiende eeuw, welke de geschiedenis in het groot wijsgeerig begon te beoefenen, in hare onvermoeide nasporingen van landen en volken gevonden! Zij heeft een nieuw werelddeel uit den schoot der *Zuidzee* zien verrijzen; zij heeft vooral de reeds bekende volken naauwkeuriger onderzocht, en met verbazing in het oostelijk *Azië* eene nieuwe wereld van begrippen, en verbeeldingskracht, en taalgeleerdheid ontdekt. *Indië*, dat welige land der zon, door dit gestarnte als troetelkind met de keur van schatten en edelgesteenten, en voedende planten en kruiderijen begiftigd, dat *Indië* verrees ook voor het arendsoog van eenen WILLIAM JONES en zijne waardige navolgers, als eene geheel nieuwe mijn voor den onderzoeker van de geschiedenis der menschheid, rijk in kundigheden, in verheffingen des gevoels en der phantasie, in wijsgeerige stelsels en gevoelens, die het waardig maakten met de onuitputtelijke fontein

aller kunst en wetenſchap, met *Griekenland*, te worden vergeleken. Niet echter als of ik aan de Engelſchen uitſluitend de eer van deze ontdekkingen wilde toeſchrijven. De Nederlanders waren hun in hunne onſterfelijke zeventiende eeuw voorgegaan: COOK drukte ſlechts het ſpoor van TASMAN, en BALDEUS had reeds uit de heilige boeken der Indianen, uit andere handſchriften en geſprekken met de Braminen, een vrij duidelijk denkbeeld van hunne ingewikkelde godenleer en fabelkunde gegeven. Maar, gelijk de oorſprong der drukkunst te *Haarlem* uitgevonden en te *Mentz* volmaakt, aan de al te nederige uitvinders vrij algemeen wordt ontzegd, dus zijn ook die vroegere ontdekkingen der Hollanders zelfs in hun eigen vaderland bijna vergeten; te meer, daar zekerlijk de wijsgeerige geest en diepere algemeene taalkennis der achttiende eeuw die ontdekkingen grootelijks heeft volmaakt.

Het is echter niet *Indostan* alléén, waartoe zich de geest van verbeterd onderzoek heeft bepaald. Ook *China* met deszelfs zeden, overoude inrigtingen en onmetelijke bevolking; *Thibet* met zijne kloosterlijke ſtaatsregeling, en zelfs het door vreemdelingshaat zoo berüchte *Japan*, heeft de Europiſche vlijt weten te vinden en te waardéren, heeft hier overdrevene bewondering doen ophouden, dáár vooroordeelen tegen eene belangrijke natie trachten te verbannen, en overal met wijsgeerige naauwkeurigheid de voordeelen tegen de nadeelen opgewogen. De ſlotſom dezer naſporing is: dat er, met uitzondering der ruwe of wilde volken, drie ſtelſels van be-

beſchaving beſtaan: het Europiſche, waarvan de Christelijke godsdienst het middelpunt is, en hetwelk zich ook over bijkans geheel *Amerika* uitſtrekt; het Mohammedaanſche, hetwelk in den Koran zijne grondwet van ſtaat en godsdienst erkent, en hetwelk noordelijk *Afrika* en westelijk *Azië* omvat. Het derde is, om de leenſpreuk te behouden, niet zoo zeer een ſtelſel, als eene verzameling, eene groep van naburige geſtarnten, die, zoo verre wij dezelve kennen, dezelfde wetten van beweging volgen, en eenen bijkans gelijken, minder grooten dan eenparigen, zelden afwisſelenden trap van verlichting genieten. Het zijn de onderſcheidene reeds genoemde landen van oostelijk *Azië*, *Indostan*, *Pegu*, *Siam*, *China*, *Japan*, *Tibet*, en de naburike rijken, die, bij ſomtijds zeer verſchillende godsdienstbegrippen en ſtaatsvormen, toch in de leer der zielsverhuizing, in het denkbeeld der nietigheid van al het aardſche, hetwelk niet zoo zeer beſtaat dan verſchijnt, in de ſcherp afgezonderde, en doorgaans veel invloed hebbende klasſe der geestelijkheid, eindelijk in de achting voor monnikendeugd eene menigte punten van vereeniging hebben.

Het was mijn oogmerk, in dit uur den toeſtand der beſchaving van een gewest in dit overoude gedeelte des menschdoms met de onze te vergelijken, iets, hetwelk zooveel te minder overtollig is, daar de zucht van den mensch, om altijd anderen boven zich gelukkig te achten, beurtelings aan de pas ontdekte eilanden der *Zuidzee*, als kinderen der natuur, en aan de grijze natiën van oostelijk

Azië de voorkeur gegeven heeft boven den Europeaan; en de deugd der Hindoes, ja zelfs der Chinezen boven die der Christenen heeft geroemd. De welsprekende pen van onzen HAAFNER heeft aan dit gevoelen ook bij ons een gezag bijgezet, hetwelk men aan zijn langdurig verblijf daar te lande bezwaarlijk zou kunnen ontzeggen, zoo niet eene geheele schaar van even bevoegde getuigen geheel verschillende uitspraken deed. Bezien wij tot dat einde *eerst* de gunstige zijde van *Indostan*, met *Europa* vergeleken; *daarna* de minder gunstige, en *ten derde* de oorzaken, waarom de Indiërs bij zoo vele voordeelen, als wij in de eerste plaats hebben gezien, toch bij de Europeërs zoo verre ten achteren zijn, als ons in het tweede gedeelte zal blijken. Doch de rijke voorraad zal ons niet vergunnen, in deze spreekbeurt meer dan het eerste gedeelte te omvatten.

Vergeeft het mij, M. H., zoo ik u op een door de onzen nog onbetreden veld moet rondleiden, waar de vreemdheid der eigene namen reeds menigeen affchrikken zal; doch ik hoop, dat wij daarop toch menige bloem zullen plukken, die wel onder mijne hand zal verdorren, doch waaruit gij nogtans den zonderlingen en oorspronkelijken aard der voortbrengselen van dat gewest eenigermate zult kunnen leeren kennen (1).

De

(1) De bronnen door mij bij deze verhandeling gebruikt, zijn: ROBERTSON's *Historical Disquisition concerning ancient India*; de *Asiatical Researches*; HEEREN's *Ideën*, nieu-

De oudheid van *Indië* klimt op tot de wieg van het menschdom. In het gelukkige dal van *Cachemire* vond de groote HERDER den hof ten oosten van *Eden*, waarin de Vader der menſchen zijne eerſte kinderen plaatſte. Dáár, waar de hoogſte bergen der aarde de grootſte en tevens verhevenſte bergvlakte zoomen, waar onze huisdieren in het wild loopen, en ook, volgens ſommigen, het graan van zelve voorkomt, dáár, of in de vlakte van *Indostan*, aan den zuidelijken voet dier gebergten, moeten de eerſten van ons geſlacht hebben gewoond. Wanneer wij de nieuwere Duitſche en Engelſche geleerden mogen gelooven, heeft *Indië* zijne godsdienst, beſchaving en taal door *Perzië*, *Medië*, de landen tusſchen de *Kaspiſche* en *Zwarte Zee*, ja *Griekenland* en *Italië* tot diep in *Europa* verſpreid, waarvan nog vele volks- en godennamen, overeenkomſten van eerdienst, en Griekſche, Latijnſche, Hoog- en Nederduitſche woorden moeten getuigen. Aan den

nieuwe druk, het deel over *Indië*; SCHLEGEL, *über die Sprache und Weisheit der* Indiër, *nebst metriſchen Ueberſetzungen Indiſcher Gedichte*; het uitvoerig verſlag van ANQUETIL DU PERRON's vertaling van den *Oupnek'hat* in het *Magasin Encyclopédique* voor 1805; *le Bhaguat Geeta, ou Dialogues de Kreeshna et d'Arjoon, trad. du Sanscrit, par* WILKINS, met uittrekſels uit andere Indiſche boeken door den Franſchen vertaler; en BAGAVADAM, *Livre canonique, traduit de la langue sacreé des* Indiens. Er zijn in *Engeland* ook van andere gedeelten van den *Mahabharat* en van den *Ramayan* geheele of gedeeltelijke vertalingen uitgekomen, doch ik heb dezelve niet gezien.

den anderen kant is de oude gemeenſchap tuſſchen *Indië* en *Egypte* door eene nog grootere overeenkomst in zeden en eerdienst gewaarborgd, waarvan het volgende een der treffendſte bewijzen ſchijnt. Toen de Indianen van het Engelſche leger in den jare 1807 *Egypte* binnentrokken, ter verdrijving der Franſchen, vielen zij in heiligen eerbied neder voor de onvernielbare gedenkſtukken der aloude Egyptenaren, als voor tempelen en ſtandbeelden hunner eigene goden. — De rotsgrotten te *Elloer* zijn het *Thebe* van *Indië* (2).

Hoe

(2) De grotten van *Elloer* zijn een der merkwaardigſte overblijffelen van oude Indiſche kunstvolharding. Een geheele heuvel is, bijna twee engelſche mijlen verre, uitgehold, en in zalen en kamers herſchapen. De ingang heeft aan weêrszijden pagoden (piramidentempels) en obelisken, alle uit de rots gehouwen; daarop volgt een voorhof, twee honderd zeven en veertig voet lang, honderd vijftig breed en honderd hoog; de hoofdtempel rust op elefanten. Hier ziet men het beeld van den afgod *Ganesa*, met een' elefantenkop (de vereeniging van dier en mensch heeft de Indiſche fabelleer met de Egyptiſche gemeen). Een ander kolosſaal beeld der godin *Latchmi* of der Indiſche *Isis* of *Ceres* heeft twee elefanten boven zich, die hunne ſnuiten boven deszelfs kop ineenſlingeren. In het middelpunt is de piramidale tempel negentig voet hoog: alsdan volgen twintig obelisken, drie lagere tempels, olifanten in levensgrootte, kolosſale leeuwen en dieren der verbeelding, vechtende mannen met knodſen, bogen en zwaarden, of in ſtrijdwagens met twee of vier wielen, en door paarden getrokken. De ſtrijdwagen gelijkt volkomen naar dien der Grieken, zoo als HOMERUS dien beſchrijft: God de verdelger (*Chiven*); zit daarin een

wei-

Hoe het zij, het ſchijnt, volgens den grooten WILLIAM JONES, dat het oudſte wetboek der Indianen, dat der *Vedams*, gelijktijdig is met MOZES; ſommigen rekenen het zelfs vier duizend negen honderd jaren vóór 's Heilands geboorte oud (3). De wet-

weinig voorovergebogen, in de houding van een' boogſchutter, bijna als de *Apollo* van *Belvedere*, en met ongemeen veel levendigheid en kracht afgebeeld; beneden den wagen zijn twee luchtige, zeer ſchoone gedaanten, de Indiſche *Herkules* en *Hebe*. De groote tempelzaal is ſlechts zeventien voet hoog, doch honderd drie lang, en vijf en zestig breed. Het allerheiligſte rust op eene ſoort van *caryatiden* (vrouwenbeelden), die het dek onderſteunen. Eenig beeldhouwwerk dezes tempels is de ſchoonſte tijden van *Griekenland* waardig. Het is opmerkelijk, dat in tegenoverſtelling der Griekſche zuilen, die eenvoudig zijn met rijk verſierde kapiteelen, de Indiſche kolommen verſierde ſchaften en eenvoudige kapiteelen hebben. De Heer LANGLÈS houdt deze ſpelonken voor nabootſingen der graven van *Thebe* in *Egypte*, door middel van *Ethiopië* naar *Indië* gebragt, zoodat de Egyptenaars langs dien weg de leermeesters der Indianen zouden geworden zijn, en niet omgekeerd, zoo als HEEREN en anderen beweren. Volgens de Braminen zouden deze ſpelonkentempels zeven duizend negen honderd vijftien jaren oud zijn, doch volgens de Muſelmannen ſlechts negen honderd, en volgens den Heer LANGLÈS ſlechts zes of zeven honderd. Zie FITZ-CLARENCE, *Reizen uit* Indië *over* Egypte *naar* Engeland; MEDWIN, *Détails sur les temples souterains d'Ellora*, *Bibliothèque Universelle Avril* 1821; *Langlès Monumens anciens et modernes de* l'Hindostan.

(3) De *Vedams* of *Veda's* bevinden zich tegenwoordig

in

wetten van MENOU, een meer uitgewerkt ſtelſel van wetgeving, even als de Romeinſche tot in kleine bijzonderheden een' beſchaafden ſtaat onderſtellende (4), werden vervaardigd tusſchen den tijd der ruwe helden van HOMERUS en hunnen onſterfelijken zanger. Met dezen laatſten, en dus ook met DAVID en SALOMO, kwamen, zoo het ſchijnt, de beide groo-

in twee dikke boekdeelen in folio in het Britſche Muſeum, waarheen kapitein POLIER die uit *Indië* medebragt, verdeeld in vier deelen, behelzende ten eerſte *gebeden* of *lofzangen*, ten deele in poëtisch proza, ten deele in verzen; ten tweede in *voorſchriften* en *godgeleerde werken* of *betoogen*. Deze laatſte, de *Oupnek'hat*, zijn door ANQUETIL DU PERRON, uit het Perzisch in bijna onverſtaanbaar Latijn overgebragt. Zij leeren onder anderen, hoe de mensch door boetedoeningen en afſterven der zinnelijkheid zich tot de vereeniging der Godheid (de verzwelging in het goddelijke Wezen) verheffen kan. Voor de oudheid der *Veda's* pleit niet alleen hunne taal, maar ook de afwezigheid der latere fabelleer. De Priesters of Braminen mogen alleen de *Veda's* lezen, de twee volgende *kasten* die ſlechts hooren, de lagere ook dit niet eens.

(4) De wetten van MENOU zijn, even als de Romeinſche, verdeeld in *Inſtituten* en *Pandecten*; eerstgemelde hebben onmiddellijke betrekking op de *Veda's*, die zij telkens aanhalen: zij zijn uit ruwheid en beſchaving gemengd. De taal is verouderd, ſchoon iets minder dan die der *Veda's*. De oudheid is, volgens JONES, tusſchen de twaalf honderd tachtig en acht honderd tachtig jaren voor 's Heilands geboorte. Het is eene godsdienſtige wetgeving, welke, even als die van MOZES, met de ſchepping aller dingen begint. Ook MENOU ſtelt, even als de Egyptenaren, en bijkans alle oude volken,

(in

groote heldendichten *Ramayan* en *Mahabharat* in tijd overeen, onmetelijke gedenkſtukken eener reusachtige verbeeldingskracht, en hier en daar van een diep gevoel (5). Deze heldendichten bevatten, voor het overige, even als die van HOMERUS, de innigſte gemeenſchap tusſchen goden en menſchen; de goden ſtaan wel, gelijk bij den Ioniſchen zanger, onder de magt van het *noodlot*, maar zij gaan ook, nog meer gemeenzaam dan bij hem, in allerlei gedaanten den zwakken mensch ter zijde. Zoo reeds in de oudste dichterlijke wetgeving van MENOU, die, volgens

(in overeenſtemming met de Mozaïſche geſchiedenis) dat alles eerst uit het water is voortgebragt. Daarop werd het *zaad des lichts* als een ei, waaruit de Schepper aarde en hemel vormde, voortgebragt. Wie herinnert zich hier niet *Gods Geest, zwevende of broedende over de wateren*, en het eerſte ſcheppingswoord: *daar zij licht, en daar was licht!* Zou die oudſte verhevene overlevering niet in *Indië*, hoewel verminkt en verbasterd, bewaard zijn gebleven? Zie HEEREN, en vooral SCHLEGEL, *f.* 95.

(5) Het onderwerp van het heldendicht *Ramayan*, is den ſtrijd van den goddelijken held *Rama* met de booze geesten (*Dews*) en dus zinnebeeldig de overwinning van het kwade door het goede. De booze geesten hadden de overhand bekomen en waren voor de goden onverwinnelijk; ſlechts een ſterveling, doch ook geen bloot ſterveling, kon hen bedwingen. *Vischnou* (God de behouder) wordt dus mensch, doch verdeelt zich in vier broeders, waarvan *Rama* de eerſte is, die met behulp van den koning der apen, *Hannuman*, eene brug over zee tusſchen het vaste land van *Indië* en *Ceylon* ſlaat, en den reus *Ravuna* overwint.

gens den geleerden SCHLEGEL, de zinrijke eenvoudigheid van HESIODUS met de wijsgeerige verheffing van EMPEDOKLES en LUCRETIUS vereenigt, ja volgens JONES hier en daar naar de ſtatige verhevenheid van MOZES zweemt, — zoo in deze wetgeving ook de ſchepping der wereld vermeld wordt, leveren ons de beide heldendichten eene zinnelijke voorſtelling, in duizenderlei beelden, van de Voorzienigheid der behoudende, weldadige, alles doordringende Godheid, welke onder den naam van VISCHNOU, als de behouder des menschdoms, voorgeſteld onder de beide gedaanten van den koning RAMA en den herder KRISCHNA verſchijnt, om het menschdom van booswichten, reuzen, van alle ondeugd en ellende te bevrijden, alle goede geesten en menſchen te beſchermen, gelukkig te maken, en de gouden eeuw op aarde weder te brengen. De goden zijn telkens de hoofdperſonen des gedichts, maar de menſchen kunnen zich door boetedoeningen ook tot goden, of tot gelijkheid aan de goden verheffen. Onder de zonderlinge overeenkomſten met den vader der Griekſche poëzij behooren de hemelſche wapenen, die RAMA van eene godheid ontvangt, even als ACHILLES van THETIS, de groote boog, dien niemand kan hantéren, maar dien RAMA, gelijk ULYSSES, ten prijze des koningsdochter SITA, zijne geliefde, gemakkelijk ſpant, en het gevecht zoowel in den hemel als op aarde geleverd, op het oogenblik, waar het de beſliſſing tusſchen RAMA en zijnen tegenſtander, den reus RAVUNA, geldt, gelijk waar ACHILLES en HEKTOR elkander zullen beſtrijden.

Het

Het zal u, M. H. gewis niet onaangenaam zijn, een ſtaaltje der aloude poëzij te hooren. Verſchoont mij, dat ik, natuurlijk geheel onbedreven in *Indië's* heilige taal, u niets anders leveren kan, dan de overgieting eener vertaling van den kundigen FREDERIK SCHLEGEL, uit deszelfs werk over de *taal* en *wijsheid* der Indianen. Het eerst gekozene ſtuk is uit eene *Episode* van het heldendicht *Mahabharat*, ook afzonderlijk door den geleerden WILKINS in het Engelsch vertaald, de *Bhagevat Gita*. Het is een tafereel der afgrijsſelijkheid van den burgeroorlog. Verbeeld u, M. H. twee legers tegenover elkander geplaatst, van bloedverwanten, die om de oppermagt ſtrijden. ORJOEN, een lid van den ſtam, wiens zaak de regtvaardigſte ſchijnt, wordt door de Godheid zelve, die onder den naam van *Krischnou* of *Bagavam* mensch is geworden, beſchermd. Beide zitten, gelijk de *Homeriſche* helden en goden, op éénen ſtrijdwagen, door witte roſſen getrokken; daar ziet ORJOEN zijne bloedverwanten, die hem het rijk betwisten, in ſlagorde tegenover hem geſchaard; de vreesſelijke horens blazen, die het ſein tot den ſlag geven. In zulk een geval is bij ons de verbittering het felst; doch hoort den Indiaan, die voor dertig eeuwen leefde.

„ ORJOEN overziet, met zijn' ſtrijdwagen in het „ midden geplaatst, de twee heiren. Daar ziet hij „ ſlechts vaders en grootvaders, oomen en broeders, „ en neven, en onderwijzers, en zonen, bloedver„ wanten en weleer gemeenzame vrienden. Als nu „ de zoon van KUNTI die alle zag, doordrong hem

„ diep

„ diep erbarmen, zoodat hij al klagend dus uit-
„ brak: Als ik mijne vrienden, ô *Krischna!* dus
„ driftig ten ſtrijde zie ſtaan, dan ſmelt mij het
„ hart in den boezem, mijn aangezigt verbleekt en
„ verkwijnt, eene huivering rilt door mijn binnenſte,
„ en mijn hair rijst te berge; mijn boog ontzinkt
„ aan mijne hand, mijne hand verdroogt aan mijn
„ ligchaam. Mijne kniëen knikken, eene duizeling
„ beroert mijnen geest, en ik zie niets dan onza-
„ lige voorteekens. Na den moord mijner magen
„ in de hette des ſtrijds is voor mij geen heil
„ meer te vinden. Neen, *Krischna!* geene zege-
„ praal wensch ik, geene vreugde, geen koningrijk.
„ Wat is toch koningrijk, wat is rijkdom en vreugd
„ en het leven, wanneer zij, om welke wij ko-
„ ningrijk, rijkdom en vreugde begéren, het leven
„ niet achten, en tegen ons gerust ſtaan ten ſtrijde?
„ Leermeesters, vaders en broeders, zonen en
„ grootvaders, oomen en neeven en kleinzonen, en
„ andere dierbare magen! neen, voor het gebied
„ der drie werelden zou ik hen niet verraden,
„ ô godlijke vriend! al zoeken zij mijnen dood; zou
„ ik het dan doen voor deze nietige aarde? Zouden
„ wij gelukkig kunnen zijn na den dood onzer
„ bloedverwanten? Al mogen *zij* het niet zien,
„ door hebzucht verblind, zouden *wij* hen daarom
„ navolgen, en niet afſtaan van de zware misdaad
„ der verdelging onzer ſtamgenooten? Wee mij!
„ ik zou *hen* dooden, die mij in den bloede be-
„ ſtaan? ô Neen! het ware mij liever, weerloos
„ te ſneven door hunnen gewapenden arm."

„ Dus

„ Dus ſprak ORJOEN, zet zich neêr in den wa-
„ gen, legt boog en pijlkoker weg, zijn hart breekt
„ onder de droefheid, en hij ſtort een' ſtroom van
„ tranen."

Het zou uw gevoel beleedigen, M. H., wanneer ik opzettelijk bij het fijne, kieſche, echt menſchelijke gevoel wilde ſtilſtaan, hetwelk hier tevens den edelen zanger vereert, en de mate van echte beſchaving doet zien, waarop toen *Indië* ſtond (6).

Het volgende is uit hetzelfde heldendicht ontleend, en wel uit de fabel van SOKONTALA, die naderhand door KALIDAS in een tooneelſpel gebragt is.

Dit

(6) De *Mahabharat* bevat de verſchijning van denzelfden god VISCHNOU, (doch nu onder den naam van KRISCHNA) op aarde ter hulpe van het geſlacht der *Pandos*, tegen hunne bloedverwanten de *Corons*, die elkander de regering betwisten. De *Mahabharat* ſchijnt jonger dan de *Ramayan*, en wordt een *Vyaſa* toegeſchreven. Een der belangrijkſte *Epiſoden* uit dezelve (de *Bhagevat Gita*) is door WILKES in het Engelsch vertaald, en de Franſche overzetting daarvan is door ons gebruikt. Wij huldigen zeer de voortreffelijkheid dier Gedichten, als *Gedichten* beſchouwd, doch hoe is het mogelijk, dat een man als HEEREN, deze fabelgeſchiedenisſen met hunne apenkoningen, en de zedelooze jeugd van hunnen god KRISCHNA, *om den geest, die zij ademen*, met de Gedichten van eenen KLOPSTOCK, die uit der hoogſte reinheid en ſchoonheid, kon vergelijken? Ik moet er ook bijvoegen, dat de god KRISCHNA, die bij ORJOEN in den wagen zit, deze opwelling van menſchelijk gevoel als onmannelijk en verachtelijk afkeurt. Zie *Bhaguat Geeta*, p. 52; SCHLEGEL, *über die Indiër*, *ſ.* 290.

Dit meisje, hetwelk in ſtilte aan den koning DUTCHMANTA gehuwd is, en eenen zoon bij hem heeft, wordt naderhand door dien vorst vergeten en verloochend, nadat hij in zijne ſchitterende hoofdſtad is teruggekeerd. De ongelukkige verlatene begeeft zich met haren zesjarigen knaap daarheen, en ſchroomt niet, zich voor het gelaat des vorsten te ſtellen, om hem om zijne beloften te manen. „Waar-„ om," dus ſpreekt zij, „waarom, verhevene vorst, „aldus geſproken, daar gij mij kent? Waarom „dan, gelijk een man van lage geboorte, met een „ſtout gelaat te zeggen: ik ken u *niet?* Uw *hart* „weet toch wel, wat waar en valsch is. Terwijl „gij dit pand uwer liefde verwerpt, verſmaadt gij „immers u zelve! *Ik weet het alleen*, dus denkt „gij. Maar wilt ge dan het kwaad bedrijven ten „ſpijt des ouden zieners in de borst van hem, „die alle daden der ſchuldigen kent? Gij denkt, „wanneer het kwaad volbragt is: *Niemand weet*, „*dat ik het was.* Doch de *goden* weten het alles, „en uw *inwendige mensch*, want zon, en maan, „en vuur en lucht, en alle de Hemelen, Aarde en „Zee, en de diepten des harten, dag en nacht, „en de God des Regts, zien de daden der men-„ſchen. De God des doods wischt dáár, in den „afgrond, de zonden uit van hem, wiens albe-„ſchouwend gemoed hem zelve niet veroordeelt: „doch vernietigt den met zich zelv' ontevredenen „booswicht. Waarom dan verſmaadt gij de ge-„trouwe, door u-zelve gekozen, en ziet verach-„telijk op mij neder, als ware ik van lage geboorte?

„In-

„ Immers de vrouw is de weêrhelft des mans, de
„ innigſte der vrienden, de bron van alle heil, de
„ wortel, waaruit de man nog redding ontvangt na
„ den dood; vriendin is zij voor den eenzamen
„ door zoete geſprekken; zij vermaant tot oefening
„ van pligt als vaders, en troost in 't onheil als
„ moeders. Sterft de vrouw het eerst, zoo wacht
„ zij ginds den geliefden: doch treft het ſterflot
„ den man, zoo volgt zij gewillig hem na. Daar-
„ om, ô koning! wordt hoogelijk het echtverbond
„ begeerd, omdat de man zijne gade bezit in deze,
„ en in de volgende wereld. Is niet de zoon het even-
„ beeld des mans? Daarom achte de man haar als
„ moeder, die de moeder zijns zoons is. Den va-
„ der verheugt het, gelijk de Hemel de zaligen
„ verblijdt, wanneer hij den zoon, uit zijne vrouwe
„ geboren, als in den ſpiegel zijn afbeeldſel ziet.
„ Al wordt de mensch door zieleſmart en ziekte
„ gefolterd, hij verheugt zich over zijne gade, ge-
„ lijk de bron den verſmachtenden laaft. Wanneer
„ het kind, dat op den grond heeft geſpeeld, nu
„ opſtaat, en zich windt om de knieën des vaders,
„ ô ſpreek! waar is een hooger geluk? En waarom
„ dan verſmaadt gij den zoon, die u vol liefde,
„ maar van ter zijde, aanſchouwt? Zorgt niet de
„ vogel zelfs voor zijne eijeren, en wacht zich,
„ die niet te verbreken? En gij, die het Regt
„ kent, gij verlaat uwen eigenen zoon? Geen
„ zacht gewaad, geene teedere vrouw, geen koele
„ ſtroom bij zomerbrand ſtreelt het gevoel zoo zeer,
„ als de mollige omhelzing van uw kind. Zie hier

„ den knaap, die op u neêrziet! ô omhels hem!
„ eene zachtere omhelzing kent de wereld niet.
„ Uit u werd hij geteeld; hij is *uw* beeld, gelijk
„ de klare bron uw wezen terugkaatst, gelijk tot
„ de vlam des Heiligdoms vuur van den haard wordt
„ genomen, dus is ook deze ééne uw onverdeeld
„ *Gij-zelf.*"

Enkelde trekken mogen hier voorkomen, minder op onze zeden toepasselijk, gelijk de opoffering der weduwen na den dood harer mannen, en het denkbeeld der Indianen wegens de eenzelvigheid van vader en zoon, die uit de leer der zielsverhuizing ontleend is: het geheel nogtans, uit 's menschen natuur geput, en met de fijnste snaren van menschelijk gevoel verbonden; het geheel spreekt tot het hart van alle echtgenooten, vaders en moeders, hoezeer de schoonheid van den vorm door eene dubbelde, en vooral door de laatste overgieting, moge vervlogen zijn.

Mijn bestek verbiedt mij, nog eenige proeven uit den *Ramayan* te geven, waartoe ik anders de beschrijving van de herstelde gouden eeuw had bestemd: ik wilde u slechts op de zachte, menschelijke gevoelens doen letten, welke deze aloude gedichten bezielen. Minder dichterlijke verdiensten schijnen de *Pouranams*, of uitbreidingen en bijvoegselen van de heilige boeken te bezitten, die tot de *Vedams* in dezelfde betrekking staan, als de *Talmud* der Joden tot het Oude Verbond (7). De vroegste de-

(7) Wij plaatsen die hier in de orde, welke HEEREN haar

dezer werken, waarin ook treffelijke leeringen en zedespreuken vervat zijn, schijnen met den bloei der Griekschè letterkunde omtrent gelijktijdig te wezen. Een derzelven, de *Bagavadam*, is in het Fransch vertaald, doch schijnt tot de minst uitstekende te behooren. In deze boeken vindt men nu de Indische goden- en fabelleer in hare volkomene uitgewerkte gestalte, eene fabelleer, volgens het getuigenis van JONES, die beiden kende, niet minder rijk noch bevallig dan die van *Griekenland*. Zie hier onder anderen, hoe zij de *Liefde* verzinnelijken. KAMADERA, een der eerste hemelgeesten, is zoon der *aantrekking* en *begoocheling*: zijne vrouw is de *genegenheid*, zijn onafscheidelijk vriend de *Lente*. Hij is een schoon jongeling, gezeten op een' papegaai, en houdt in de eene hand een' boog van suikerriet, met eene pees van vliegende bijen, en in de andere vijf pijlen met bloemen omgeven, die het bloed in vlam zetten. In schoonen maneschijn bezoekt hij met zijne nimfen *Agra*, of de schoone velden van *Matra*; daar zingen, dansen en spelen zij. Eerst was hij een *ligchamelijk* wezen, doch den hoogen god MAHADEO of CHIVEN hebbende durven kwetsen, deed deze hem door een onuitblusschelijk vuur tot asche verteren. Toen stortten de

haar in zijne *Ideën* aanwijst. Volgens CREUZER (*Symbolik und Mythologie der alten Völker*, II. *B.* 2 *Cap.*) zouden zij zestien honderd jaren, MENOU's *Wetboek* en de groote Heldendichten slechts twaalf honderd jaren vóór 's Heilands geboorte oud zijn.

de andere goden op die asch hemelschen balsem, en hij verrees: doch als een geestelijk wezen. Sedert bestuurt hij bij voorkeur de ziel. De schrijver, waaruit deze berigten ontleend zijn, denkt, dat de tegenwoordige verbastering dezer schoone godenleer aan de Musulmannen te wijten is.

Ook de muzijkale fabelleer der Indianen is zeer bevallig. De hoogste god BRAHMA zelf heeft de stervelingen de toonkunst geleerd, door zijnen zoon NAREDA, den god der *spraak*, die het schoonste werktuig der oude muzijk heeft uitgevonden. Wie herkent hier niet APOLLO met de Lier? Er zijn vier *systema's* van muzijk, namelijk de *treurige* maat voor den winter, de *vrolijke* voor de lente, de *kwijnende* voor den zomer, de *stoute* voor den herfst, wanneer de najaarsregens alles verfrischt hebben, en nieuwe planten ontluiken. Ook hier is weder de overeenkomst met de *Phrygische*, *Ionische*, *Lydische* en *Dorische* maat der Grieken zeer duidelijk, doch de Indianen gaan nog verder. Elk *systema* of *modus* heeft zijnen *beschermgeest*, waarvan elk aan vijf nimfen gehuwd, en vader van acht geesten of geniën is. De *harmonie* is de vrucht van dit huwelijk, en de *melodie* van het daaruit gesprotene kroost. (8)

Het zou niet alleen van verwaandheid getuigen, maar ook uwe aandacht vermoeijen, G. H., wanneer ik u in den doolhof der Indische fabelleer wilde rondleiden, die, nog ingewikkelder dan de Griek-

(8) SOLVYNS (*d'Anvers*) *les Hindous. Voyez Annales des Voyages*, T. XVI. bl. 130.

Griekſche, het geheele leven van den aandachtigen *Bramin* ter beoefening eischt, en van welke ik zelf niet dan een zeer oppervlakkig denkbeeld bezit. Dit eene dus flechts: hoe hooger wij in de aloudheid opklimmen, des te zuiverder ſchijnt het geloof der *Braminen* zoowel als des volks geweest te zijn. Het latere Indiſche driegodendom, BRAMA of God den Schepper, VISCHNOU of God de behouder, en CHIVEN of God de verdelger, of liever vernieuwer, ſchijnen in den oorſprong alleen voorſtellingen der *onderſcheidene eigenſchappen* van één en hetzelfde goddelijke wezen te zijn, hetwelk door beſchouwing van zich zelve de wereld zou hebben voortgebragt, en zich eerst als Schepper hebben geopenbaard onder den naam van BRAMA, wiens zinnebeeld de aarde is, daarna onder die van CHIVEN, den verdelger, zinnebeeldig voorgeſteld door het vuur; dan als VISCHNOU, den behouder, wiens zinnebeeld het water is, zijnde volgens de oudſte overleveringen en de nieuwſte ontdekkingen de ſchoot, waaruit in onze ſchepping alles op nieuws is te voorſchijn gekomen. Nog heden kennen zij dit eenige wezen, en vereeren het onder den naam van BROMHÔ, doch zonder eigenlijken dienst; want de reeds genoemde drie goden en de onnoemelijk vele ondergoden hebben in de hulde der menſchen zijne plaats ingenomen. „ Bedrieg u niet," zegt nogtans BRAHMA in een der *Pouranams* of heilige boeken, „ en geloof niet, „ dat *ik* de ſchepper der wereld zij, onafhankelijk „ van de bewegende oorzaak, het *groote oorſpron-* „ *kelijke Wezen, den Schepper aller dingen.* Gij

„ ziet in mij ſlechts het *werktuig* van zijnen grooten
„ wil, een *gedeelte* zijns Wezens, door hem ter
„ bereiking zijner eeuwige doeleinden afgezonderd.
„ Hij is *onſtoffelijk*, en dus boven alle begrip: *on-*
„ *zigtbaar*, en dus zonder gedaante: maar naar 't
„ geen wij in zijne werken zien, kunnen wij tot
„ zijne Eeuwigheid, Almagt, Alwetendheid en Al-
„ omtegenwoordigheid beſluiten." Eene opzettelijke wederlegging der ongodisten, in zamenſpraken tusſchen een van dezen en een' geloovigen, waarin bewijzen voorkomen, die zelfs Christenen zich niet behoeven te ſchamen, eindigt aldus: „ Gods beſtaan
„ is bewezen! Hij is de Heer van alles, de Schep-
„ per, Behouder, Vernieler, de Eeuwige, de Wijze,
„ de Verlosſer! Door zijne genade zijn deze be-
„ wijzen van zijn beſtaan en gezag hier ter neder-
„ geſteld." Het oudſte gedenkſtuk van *Indië*, de reeds bovengemelde *Vedams*, zijn, volgens het eenparige getuigenis van allen, die deze godsdienstleer onderzocht hebben, gegrond op *Gods Éénheid*, die zich echter in de groote voorwerpen der natuur openbaart, zoo als het uitſpanſel, het vuur, de zon, de maan enz., aan welke men daarom ook, op de wijze der oude Perſen, hulde toebragt. In den *Mahabharat* lezen wij beurtelings van *Brama*, *Vischnoe* en *Chiven*: „ Gij zijt de Eeuwige, Onge-
„ ſchapene, die door zich zelve beſtaat, uit wien
„ het Heelal is voortgekomen; gij zijt, wat is,
„ wat was, en wezen zal!" —

In den *Bagavadam* wordt gezegd: BRAMA is ſlechts een ſchepſel van VISCHNOU; deze is ook bo-

boven CHIVEN verheven, (namelijk volgens de leer der *Vischnoeisten*). God is vrij, onafhankelijk en alles; hij bevat het Noodlot in zich zelve. Zonder eigenſchappen, ruimte of tijd beſtaande, is God alléén onveranderlijk. Er waren geene andere wezens: hij beſchouwde zich zelf in zijn Wezen; uit dit gezigt werd de begeerte of de wil tot ſcheppen geboren, en de werking derzelve is het *Noodlot*. God is, in weêrwil der ligchamelijke gedaante, door hem zeer dikwerf aangenomen, toch boven het zinnelijke verheven.

Ook MENOU's wetboek erkent nog Gods Éénheid. SONNERAT deelt ons uit de latere boeken der *Braminen* de volgende ſpreuken mede: „God, oneindig kleiner dan een ſtofdeeltje, is oneindig grooter „ dan het Heelal. Ziet gij de ſtralen der maan in „ het water? zij danſen, door de beweging der baren; doch de maan blijft onbewegelijk aan het „ ruim der Hemelen. De ſtralen zijn het geſchapene, de Maan is de eeuwige Schepper." Men ziet hier het gevoelen der *uitſtraling* aller dingen uit God, en *terugkeering* tot hem, in zoo verre zij zuiver *gebleven* of weder *gereinigd* zijn, een gevoelen, hetwelk zeer diepe wortelen niet ſlechts in de Indiſche, maar ook in de geheele Oosterſche, ja latere Griekſche wijsbegeerte geſchoten heeft, en reeds in het wetboek van MENOU regeert. In het heldendicht *Mahabharat* vinden wij dezelfde of eene gelijkſoortige leer. „Alles," wordt daar gezegd, „hangt van God af, gelijk de paarlen van „ de ſnoer. Hij is het eeuwige zaad der Natuur.

„ Gelijk ééne zon de geheele wereld beſtraalt, dus „ beſtraalt de groote Geest alle ligchamen. De „ ſcheppende Geest woont in het binnenſte van ieder „ mensch, en beweegt alles hetgeen wentelt op het „ rad des tijds." — Van hier, dat de Godheid den Indiaan alles, en de godsdienst de bezigheid is van zijn leven: van hier de leer der *vier tijdperken*, die al meer en meer verbasterden, waarin ligchaam en ziel verzwakten, en waarvan wij nn in de vierde of ijzeren eeuw zouden leven: van hier de leer der zielsverhuizing, waardoor de menſchelijke geest, als een treurige zwerver, in menigvuldige geboorten op aarde verſchijnt, hetzij als mensch of als dier, tot hij eindelijk, ontſlagen van zijn' last, van de driften, begeerten en dwaasheden dezer aarde, de rust, die den Oosterling, vooral den Indiaan, zoo dierbaar is, geniet in de vereeniging met het Wezen der Godheid, die de ziel is der wereld. Ook deze leer, door geheel oostelijk *Azië* verſpreid, de moeder van tallooze vroegere en latere ſtelſels, is zeer oud, en reeds is eene verkorting der *Vedams* te vinden. Men vindt in de aloude begrippen der Indianen de zaden van het *Pantheïsmus* van SPINOZA en SCHELLING, de *eeuwige Ideën* en zielenleer van PLATO, de zielsverhuizing van PYTHAGORAS, den wereldbrand der *Stoïcynen*, en de *emanatiën* der latere *Platonisten*. Eene menigte ſporen eener oude overlevering, die met onze gewijde Schriften overeenkomt, de val der Engelen, de zondvloed, en zelfs, indien men hieromtrent niet een weinig te veel de overeenkomst *gezocht* heeft; de geſchiedenis van

JOB,

JOB, zijn in de heilige boeken der Indianen te vinden. De gelijkvormigheid, die ſommigen tuſſchen KRISCHNA en onzen Zaligmaker hebben willen vinden, ſchijnt ons te ver gezocht en te flaauw.

Ten beſluite van deze korte en gebrekkige ſchets der oude Indiſche godenleer diene de overzetting, naar het Engelsch van WILLIAM JONES, van eenen loſzang aan den Geest van God, uit de heilige Indiſche taal.

„ Geest der geesten, die, door ieder ſtip der „ ruimte en des eindeloozen tijds uitgebreid, ver„ heven boven 't bereik der zwoegende gedachte, „ den oproer des baijerts in heerlijke orde herſchiep, „ eer de Hemel was, zijt Gij!"

„ Eer werelden onder, of werelden boven ons „ rolden, eer de Aarde in den *aether* des uitſpanſels „ zweefde, beſtond Gij alleen, tot dat, door uwe „ geheimzinnige liefde, dingen die niet waren, tot „ het wezen ontſprongen, en elk op zijnen toon „ dankbare klanken verhieven."

„ Alwetend Geest! wiens allesbeſturende magt „ uit elken zin heldere uitvloeiſels ſchitteren doet, „ Gij, die in den regenboog gloeit, in den water„ ſtroom glinſtert, in den bloemknop ons toelacht, „ en prijkt in de bloem, de kroon der lentepriëelen:"

„ Die zucht in het koeltje, en kwinkeleert in den „ gorgel van iederen vogel, welke de bloemrijke „ lente begroet, of zijne min in zoo menige ſmel„ tende toonen vermeldt, terwijl de naijver de ſtem „ zijns mededingers bezielt, zoodat rotſen en bos„ ſchen weêrgalmen."

„ Die

„ Die in rijken geur uit het ſandelboschje ademt,
„ of waar het kostbare muskusdier ſpeelziek in 't
„ rond zweeft; die zoete ſappen in den vruchttros
„ ſtooft, en met heilzame warmte den ſmakelijken
„ kruidnagel doordringt. Uw alomtegenwoordige
„ invloed vervult de liefelijke oevers en de groe-
„ nende heuvels: in de lucht, in vloeden, in holen,
„ en bosſchen en vlakten, bezielt uw Wil het al,
„ heerscht uwe oppermagtige Geest."

„ Gij blaauw kristallijnen gewelf, en vuren der
„ elementen, die in de hemelſche vloeiſtof flikkert
„ en ademt: gij golvende wereldzee, wier flinge-
„ rende armen dezen zwevenden bol met kronke-
„ lende ringen omvlechten: gij bergen, wier hooge,
„ vermetele toppen de kruin tot den hemel ver-
„ heffen, en de kleur des ſmaragds met den gloed
„ der ſaffieren vermengen: effene weiden en vlakten,
„ die gloeit met verſchillende tinten van bedauwde
„ bladen en prachtige bloeſems: vanhier! verdwijnt
„ uit mijn gezigt! gij bedriegelijke ſchilderingen!
„ nietige ſchijnbeelden! Mijne verzwolgene ziel
„ kent ſlechts *één éénig Wezen*, eene overrijke bron
„ aller gewaarwordingen, waaruit ieder voorwerp,
„ ieder oogenblik vloeit, waaruit zonnen hare kracht
„ ontleenen, planeten haren loop verſtaan; maar ik
„ zie noch zonnen, noch verdwijnende werelden
„ meer, ik beſpeur, ik aanbid God, God alleen!"

De wijsbegeerte der Indiërs bepaalde zich echter niet tot de beſchouwing van het *Opperwezen:* hij is ook rijk aan *zedelijke voorſchriften*, die niet, gelijk bij de Grieken, uit ſtaatkundige, maar uit

gods-

godsdienſtige beginſelen vloeijen (9). Het komt mij nogtans voor, dat de meesten derzelver van lateren oorſprong zijn, dan de eerſte, en in de reeds genoemde *Pouranams* moeten gezocht worden, even, gelijk bij de Grieken, *na* hunne *fabel* en *heldendichten*, de poëzij ook tot *zedeſpreuken* gebezigd werd. Vergunt mij, u weder eenige dier ſpreuken, uit onderſcheidene ſchrijvers over *Indië* opgezameld, mede te deelen; men ziet daarin dezelfde krachtige, kernachtige ſpreektrant, die bij alle Oosterlingen, naar het ſchijnt, tot kleed der zedekunde dient, en tevens, volgens den geest van hun land en hunnen godsdienst, vooral de aanprijzing der *onthouding van het kwade*, boven die van *werkzaamheid ten goede*.

„ Alle wetenſchappen zijn ijdelheid voor hem,
„ die God niet aanbidden. Wacht u voor den
„ omgang met een' geleerden booswicht. Al heeft
„ de ſlang eene robijn op 't hoofd, is zij daarom
„ niet minder ſchadelijk. De brave man zij nederig
„ in voorſpoed, en vast als eene rots in tegen-
„ ſpoed. Men moet zich, als eene ſchildpad, ge-
„ heel in zijn inwendig wezen terug trekken, en
„ alle vrucht van eigene werken (alle uiterlijke
„ voordeelen der deugd kunnen verzaken. Het
„ doel der goede werken moet zijn, de eer van
„ God

(9) Men heeft zes wijsgeerige ſtelſels in *Indië* van welke, volgens JONES, de twee *Nyaſa's* met de *Peripatetiſche* en *Ioniſche*, de *Mimanſa's* met de *Platoniſche*, en de *Sandrya's* met de *Pythagoriſche* en *Stoïſche* ſchool der Grieken overeenkomen.

„ God te bevorderen, niet, om tijdelijke voordeelen
„ te bejagen. Goede werken zonder godsvrucht
„ gelijken naar de boomen der woestijn, wier vruch-
„ ten verloren zijn. Men kan in de wereld leven,
„ als niet daarin levende. Gelijk de Aarde *hen*
„ draagt, die haar met voeten treden, en met de
„ ploegſchaar haar den boezem verſcheuren, dus
„ moeten ook wij kwaad met goed vergelden. —
„ Bewijst men u, in den dag des tegenſpoeds, eene
„ weldaad? Al ware zij klein als een mostaard-
„ zaad, beſchouw haar groot als een palmboom. —
„ De *vermaken* der zinnen zijn de *vormen* der toe-
„ komende ſmarten. — Het vermaak der deugd is
„ in den aanvang als gif, op het einde als water
„ des levens. Het vermaak der driften is in den
„ beginne zoet als water des levens, en wordt
„ eindelijk vergif. Het vermaak der luiheid verdooft
„ de ziel in den beginne, en op het einde. — De
„ mensch, die zich tot de pligten van zijnen ſtand
„ bepaalt, is loffelijker, zelfs wanneer hij feilen
„ begaat, dan hij die zijnen ſtand te buiten gaat,
„ zelfs al doet hij wel. — Er is geene daad zonder
„ gebrek, gelijk er geen vuur zonder rook is. —
„ Al waart gij de grootſte zondaar, zoo kunt gij
„ nog den afgrond der zonde in de boot der wijs-
„ heid overzetten. — Die leeft om zijn ligchaam
„ te mesten, bezit geene liefde des naasten. —
„ Het is gruwelijk, zijne gramſchap uit te ſtorten
„ op zijn' meerderen; maar veel erger is het, zijnen
„ toorn bot te vieren tegen een' minderen. — Het
„ kwaad dat wij anderen doen, zal ons verzellen,

„ ge-

„ gelijk de ſchaduw het ligchaam verzelt. — Het ge-
„ luid der ſpeeltuigen klinkt *hem* welgevallig in de
„ ooren, die nooit het eerſte ſtamelen zijner kin-
„ deren hoorde. — Het ligchaam wordt verſterkt
„ door de *zenuwen*, de ziel moet het worden door
„ *vriendſchap*. Die nederig is, en zacht en be-
„ ſcheiden van woorden, heeft geen ſieraad van
„ nooden; zijn gedrag verſiert hem genoeg."

Eerst na de eeuwen van *fabelkunde*, *Godgeleerdheid* en *zedekunde* verrees de ſchoone eeuw der Indiaanſche *letterkunde*. Dezelve was, volgens de zoo belangrijke latere onderzoekingen der Britten, gelijktijdig met de gouden eeuw der Romeinen, namelijk die van CESAR en CICERO. VIKROMANDITYA, een koning te *Ugein*, eene thans vervallen Indiſche ſtad in *Malva*, maakte zich meester van de kroon, gelijk zijn tijdgenoot CESAR, en ſneuvelde zes en vijftig jaren voor CHRISTUS geboorte in eenen veldſlag aan de rivier *Nerbudda*, tegen de vorsten van *Dekan*, die zijne heerſchappij niet wilden erkennen. Doch zijne regering is voor zoo merkwaardig gehouden, dat men dezelve tot begin eener tot in de tiende eeuw gebruikelijke jaartelling heeft geſteld, gewis voornamelijk door zijne beſcherming, aan letteren en kunſten verleend. In zijnen tijd leefden negen voorname dichters, en werd onder andere het *tooneelſpel* volmaakt. Het is merkwaardig, dat, even als bij de Grieken, het *lierdicht* in *Indië* voornamelijk tusſchen de eeuw der heldendichten en die der tooneel- en taalkunde bloeide. Hun eerſte of voornaamſte lierdichter moet JAJA-

VE-

VEDA geweest zijn, die de jeugd van den god KRISCHNA *onder de herderinnen* in eene reeks van liederen bezongen heeft, en door zijn onderwerp, bevallige natuurſchilderingen, ook den naam van *herdersdichter* zou verdienen. WILLIAM JONES heeft dit werk in het Engelsch vertaald. De tooneelpoëzij, die naar den inhoud geſchikt is, zoodat men in verhevene plaatſen de dichtmaat, in bloot natuurlijke het proza gebruikt (men weet, dat de oude Engelſche poëzij zich dezelfde vrijheid vergund) heeft het meest te danken aan KALIDAS, den Indiſchen SHAKESPEAR. Zijne *Sakontala*, of de *beſliſſende ring*, door JONES vertaald, is mede in onze taal overgebragt: ik zal daarvan niets meer zeggen, daar dit onderwerp alleen eene opzettelijke behandeling waardig zou wezen. Deze voortreffelijke dichter bezong ook in eene ſoort van leerdicht de *jaargetijden;* hij herzag, op last van VIKRAMANDITYA, de beide groote heldendichten, aan VALMIKI en VYASA toegeſchreven, en bragt dezelve in hunnen tegenwoordigen vorm. Behalve deze dichtſoorten, bezitten de Indiërs nog de *Eſopiſche* fabel. De *Hitopadesa* is het oorſpronkelijke der beroemde fabelen van PILPAI of BIDPAI, die eerst in het Perzisch, vervolgens in het Arabisch en eenige Europiſche talen zijn overgebragt. De dieren komen daarin, volgens de Indiſche begrippen der zielsverhuizing, voor als redelijke wezens. Eindelijk blonk deze ſchitterende eeuw nog door een zakelijk *Woordenboek in Verzen* der toen nog in gebruik zijnde *Sanskritſche* taal, in onzen tijd door den Italiaanſchen zen-

zendeling PAULLINO DE ST. BARTOLOMEO vertaald. Het ſchijnt, dat deze taal als toen haar toppunt van luister bereikte, en het zal ulieden, G. H., hoop ik, niet onaangenaam zijn, bij dezelve een oogenblik te vertoeven, eene taal, wier lot gelijk ſtond met de Latijnſche, met welke zij gelijktijdig bloeide. Hier echter zal ik vooral uwe inſchikkelijkheid behoeven, daar ik, in Oosterſche taalkunde geheel onbedreven, van deze weinig bekende taal misſchien ſpreek als een blinde van de kleuren, en alleen op berigten van deskundigen moet afgaan, vooral van den geleerden SCHLEGEL en van HEEREN.

De *Sanscritſche* taal heeft in zeer vele woorden eene treffende overeenkomst niet alleen met de Griekſche en Latijnſche, maar ook met de Hoog- en Nederduitſche, en andere westerſche talen, en, hetgeen zeer merkwaardig is, veeltijds in de woorden, die in deze onderſcheidene talen dezelfde zijn. De overeenkomst heeft ook niet in kunst — of overdragtelijke woorden plaats, die ligtelijk door gemeenſchap der volken zouden kunnen ontſtaan, maar meer in de grondwoorden van ééne lettergreep, in de telwoorden zelfs: en niemand zal beweren, dat *Griekenland*, *Rome* of *Duitschland* op de taal van het aloude, vroeger beſchaafde *Indostan* dien invloed heeft uitgeoefend, of dat eene taal, die den ſtempel der aloudheid aan het voorhoofd draagt, die zestien klinkers, acht en dertig medeklinkers en tien vervoegingen heeft, bij het Duitsch of

Latijn, of zelfs Grieksch heeft behoeven te leenen (10). Er blijft ons dus niets over, dan het denkbeeld, dan het *Sanscritſche*, hetwelk volgens deskundigen nog rijker is dan het Grieksch, eene der oudſte dochters zij van de vroegſte ſprake des menschdoms, en de oudere zuster van alle die talen, welke wij, hetzij door ſchoonheid of belang voor de letterkunde, of naauwe betrekking op dezelve, het meeste waardéren. Ook is de overgang door *Pèrzië* natuurlijk, van waar de Indiſche wortelwoorden aan den eenen kant door de Grieken en Romeinen, en aan den anderen door de Scythen en Duitſchers naar *Europa* kunnen zijn overgebragt. Zij zelve, die oudère zuster, is thans geſtorven, of leeft nog ſlechts, gelijk de taal der Romeinen, in de geſchriften die haar verheerlijken, in den mond der geleerden, of in de overblijffelen, waarmede de tongvallen der onderſcheidene Indiſche volken zich hebben verrijkt. Het *Prakrit*, vooral, de taal der vrouwen in de tooneelſpelen, ſtaat tot het *Sanscrit* in de verhouding van het Italiaansch tot het Latijn. Bij uitſtek geſchikt voor wijsbegeerte en dichtkunst, (de

(10) De *Sanscritſche* taal moet de rijkſte der wereld zijn. Door uitlating van enkelde letters kan men woorden, zelfs van honderd twee en vijftig letters, bijeen brengen. SCHLEGEL heeft de overeenkomst onder anderen, met het Nederduitsch, zeer duidelijk aangetoond, b. v. *uittoron*, uiten; *namo*, naam; *swedoh*, zweet; *gau*, koe; *dontan*, tanden; *torsto*, dorst; *vedo*, *vetsi*, *vetti*, ik, gij, hij weet, enz.

(de Indianen noemen haar thans nog de taal der Goden) belet het Despotismus, waaronder *Indië* altijd gebukt ging, hare ontwikkeling voor de welsprekendheid. Ook deze taal, zoo als alle die van het Oosten, bemint in de dichtkunst meer reusachtige, dan naauwkeurige, meer treffende, dan passende beelden, en is zoo geheel poëzij, dat men zelfs in eene schenking van land, ons door WILKINS medegedeeld, den volgenden lof van den monarch leest, die deze gift verleende: „wanneer zijn ontel„ baar heir optrok, waren de hemelen zóó vervuld „ met het stof hunner voeten, dat de vogelen des „ hemels daarop konden rusten; zijne elefanten stap„ ten als wandelende bergen, en de aarde, door „ hun gewigt overladen, werd tot stof vergruisd." En iets verder: „ rijkdommen en menschenlevens „ zijn voorbijgaande als waterdroppels op het lotus„ blad."

Na de eeuw van VIKROMANDITYA schijnt de Indische letterkunde eenen stilstand, of zelfs teruggang te hebben geleden; althans men vindt in dezelve, volgens deskundigen, niets meer van bijzonder belang, dan de latere *Pouranams*, of uitleggingen der heilige boeken. Duizend jaren na 's Heilands geboorte deed de woeste inval der eerste Mohammedanen, en vierhonderd jaren later die der Tartaren van TIMUR onnoemelijk veel schade aan de kunst en geleerdheid der Indianen, die van nu af onderdrukt, verguisd, meermalen vervolgd, hunne wetenschappen in den hoofdzetel hunner wijsheid,

Benares, het Indiſche *Athene*, zorgvuldig verborgen voor de oogen van barbaarſche veroveraars, en tevreden met bewaring dier oude ſchatten, tot onzen tijd lust noch moed overhielden, om nieuwe daarbij te ſcheppen.

Wanneer wij nu, na al het gezegde, na een' oogopſlag op dezen onnoemelijken rijkdom van beſchaving, dichtvermogen en wijsgeerige ſtelſels, die zich van MOZES tijd tot op dien van AUGUSTUS uitſtrekken, terugzien op den toeſtand onzer voorvaderen tot den tijd, waarop *Indië* reeds het toppunt van zijnen luister gezien had, welk een verſchil! Wel mag men dan met den Egyptiſchen Priester tot SOLON bij PLATO zeggen: „de heden„daagſche Europeanen zijn ſlechts kinderen; zij „hebben geene faam der aloudheid, geene oude „letterkunde, geene vergrijsde kundigheden." Immers, om nu niet eens te ſpreken van den tijd der *Vedams*, van MENOU, of der heldendichten: wat waren de Duitſche ſtammen, onze voorouders, toen KALIDAS, aan het hof eens kunstlievenden konings, zijne meesterſtukken ſchreef? zwervende ſtammen, die oud bier dronken uit de ſchedels hunner vijanden, en geenen hemel kenden, dan voor bloeddorſtige krijgslieden. En wanneer dan nu de nakomelingen dier Barbaren, hoezeer door het Christendom verlicht, verzacht, beſchaafd, nog als dwangzieke, wreede veroveraars uit gevloekten gouddorst niet alleen het land dier aloude, vreedzame natie beſtoken, hare kinderen ter bevrediging hunner hebzucht bij

dui-

duizenden, bij millioenen door zwaard en vooral door honger doen ſneven, wie ſtaat dan hooger in de ſchaal der menschheid: de uit Niet opgekomene Britſche gelukzoeker, of de ongelukkige aloude inboorling, die ſlechts in herinneringen uit betere tijden nog troost vindt, om te leven? de beul, ten ſpijt zijne kennis aan den besten godsdienst, of het ſlagtoffer, geduldig en weêrloos, hoezeer door eenen nacht van bijgeloof verblind? Want dat menſchelijkheid omtrent ſtamgenooten, zachtaardigheid, geduld, lijdzaamheid, geenszins het gevolg der liefde tot het leven, maar gepaard met *Stoïcyniſche* verachting des doods, eigenſchappen des inboorlings van *Indostan* zijn, leert ons het eenſtemmig getuigenis aller reizigers. Hunne verdraagzaamheid omtrent andere godsdienstbelijders is onbepaald; zij gelooven vastelijk, dat in alle godsdienſten heil en geluk te vinden is, en dat alle gebeden, die tot den Vader des Heelals met een zuiver hart worden opgezonden, Hem aangenaam zijn, terwijl nogtans elk in dien godsdienst moet blijven, waarin de Voorzienigheid hem door de geboorte geplaatst heeft. Ook willen zij volſtrekt geene bekeerlingen in hunnen godsdienst aannemen. Welk een afſtekend contrast bij de dweepzieke vervolgzucht en godsdiensthaat der Mohammedanen, en hoe beſchamen zij die Christenen zelfs, welke den godsdienst der liefde door vuur en zwaard, of bedreiging van eeuwige ſtraf zoeken uit te breiden! Zachtmoedigheid en weldadigheid, zelfs omtrent dieren, herbergzaamheid, en

het oprigten van rustplaatsen voor vermoeide reizigers wordt uitdrukkelijk door hunnen godsdienst voorgeschreven. Aan hunnen moed zou men misschien kunnen twijfelen, zoo niet de onwraakbaarste getuigenissen die staafden: zoo niet reeds ALEXANDER, in het toen nog in vollen luister bloeijende *Indië*, bij den eersten slag tegen PORUS meer weêrstand gevonden had, dan in de drie tegen DARIUS, zoo deze veroveraar niet bij een Indisch volk, de Malliërs, door hardnekkige tegenweer in het grootste levensgevaar was geweest. En hebben niet tot op onzen tijd de *Maratten*, een geheel Indisch volk, de reuzenmagt der Engelschen weêrstand geboden, terwijl alle Mohamedaansche vorsten daaronder bezweken zijn? Hebben niet de dappere Indische bergvorsten in het noorden des schiereilands, de wieg en bakermat, volgens HEEREN, der *Hindoes*; hebben niet de *Seiks*, ten spijt van geweld en list, hunne onafhankelijkheid tot op dezen dag bewaard? Verdedigen niet de Britten zich meest met Indische soldaten, gelijk de Romeinen Italianen gebruikten, om *Italië* te onder te brengen?

Een enkel voorbeeld van hunne vertwijfelde dapperheid, wanneer zij eenmaal opgewonden zijn, moge hier volstaan. Een klein Indisch vorst hield tegen de troepen van den vreesselijken AURUNG-ZEB met zeven of acht duizend man den geheelen strijd uit: bijna allen sneuvelden aan zijne zijde: hij baant zich een' weg, komt met vijf honderd man aan zijne bergvesting; zijne vrouw verneemt, dat hij

ge-

geſlagen terugkomt, en doet de poort voor hem ſluiten. Ware hij geſneuveld, dan had zij naar 's lands wijs zich dadelijk verbrand, maar nu, voor een' vijand te vlugten! De zoon van den grooten RANA moest ſlechts kunnen overwinnen, of ſterven! — Een Indiſche ſtam, wien men veiligheid beloofde, niets hun land aan een' vijand van een' minderen ſtam overlatende, werpt zijne goederen in de vlam: de grijsaards doorboren zich met dolken: vrouwen en kinderen laten zich gewillig ſlagten door hunne mannen en vaders. Deze vallen nu uit, en zoeken den dood te midden der Europiſche bajonetten. Slechts twee der belegerden ontſnappen, maar om in de tent van den vorst, hunnen vijand, te ſluipen, hem te doorboren, en juichend over hunne heldendaad en wrake te ſterven. Wie denkt hier aan geene Spartaanſche vrouwen, aan de helden van *Saguntum*, en aan SCEVOLA? Nog een bewijs van heldenmoed en broederliefde tevens vindt men in de geſchiedenis der *Maratten*. Een jong meisje had dienst genomen, langen tijd had zij haar geſlacht verborgen gehouden, tot een ſoldaat haar bij het baden ontdekte. Zij bleef nog eenige maanden in dienst, en had zoodanig de algemeene achting gewonnen, dat niemand, zelfs de ruwſte ſoldaten, eenige gemeenzaamheid waagde, die haren goeden naam had kunnen beſmetten. Eindelijk laat zij zich overhalen, de drangrede tot haren zonderlingen ſtap te ontdekken. Haar eenige broeder zat om ſchulden in de gevangenis: en om hem vrij te

koopen, had zij den moeijelijken krijgsdienst en hare vermomming gekozen. Het opperhoofd der *Maratten*, SCINDIA, was edelmoedig genoeg, haar met een aanzienlijk geſchenk, en eenen brief van aanbeveling ter plaatſe, waar haar broeder gevangen zat, te ontſlaan. — Waar is het volk, dat zoo ſtandvastig, bijna veertig eeuwen lang, aan voorouderlijke gewoonten en zeden heeft vastgehouden, en wel van heerſchers over het ligchaam veranderd is, maar nimmer de ziel voor uitheemſche denkwijze heeft gebogen? Zend vrij uwe dweepzieke benden, gij grimmige MAHMOUD van *Gazna*; ſtapel vrij piramiden van menſchenhoofden op, gij beul der menschheid, moordzieke TIMUR! Zoek vrij het zaad des *Islams* in de bloedige voren te ſtrooijen, door uwe trawanten door geheel *Indostan* heengetrokken, bloedige AURUNG-ZEB; de Indiër is boven uw bereik, want hij veracht den dood; zijn beſchouwende blik vestigt zich op de eeuwigheid, en zou hij u vreezen, wanneer hij in de wetten van zijnen MENOU leest: „een gebouw, hetwelk ſlechts beenderen tot zijne balken en ſparren, zenuwen en peezen tot zijne koorden, ſpieren en bloed tot zijn cement, de huid tot zijne buitenſte wand heeft, een gebouw, waar ouderdom en zorg in ſpoken, de zetel van ziekte, bezocht met pijnen, in het duister verſcholen, en niet geſticht om lang te ſtaan, zulk een gebouw wordt door zijn' bewoner, de ziel, altijd met vreugde verlaten." Ja, boven het zinnelijke, boven deze nietige wereld,

ſmacht

ſmacht hij naar innige vereeniging *met*, naar verzwelging *in* het wezen der Godheid: hij kan het ligchaam, door hem als eene ſchelp beſchouwd, welke de geest moet verbreken, eer hij zijne wieken kan uitſpreiden, dat ligchaam, door hem niet vet gemest, maar met een weinig rijst, met eenige vruchten, die zijn land hem in overvloed biedt, ſpaarzaam gevoed, gereedelijk verlaten, om in een' der tallooze hemelen, die zijne Goden hem bieden, nimmer gekende genoegens te ſmaken.

Zijne Goden? wat zie ik? verdwijnt op dezen naam het geheele zoo lagchende tafereel, hetwelk ik poogde te ſchetſen? brengt mij dit woord de reeks van gruwelen, van onreinheden, van onmenſchelijkheden, van werkingen des treurigſten bijgeloofs voor den geest, waaraan *Indië*, helaas! nog ten prooi is? Ja! bij het denkbeeld aan *Indië's* tegenwoordigen godsdienst taant de liefelijke glans zijner deugden, verdwijnen de bloemwaranden zijner poëzij, de heilzame lusthoven zijner wijsbegeerte, en verrijst een geheel ander *Indië*, geheel andere menſchen en voorſchriften voor ons oog, dan die wij tot hiertoe beſchouwden. Wij zien ſlechts bekkeneelen, die de wegen naar de tempelen bedekken, en zelfskwellingen van het afzigtigſte bijgeloof. Dan, ik gevoel te zeer, dat ik van uwe toegevendheid, Geachte Hoorders! reeds te veel heb gevergd: het veld, dat zich hier voor ons opdoet, hoewel minder bevallig, is te ruim en te vruchtbaar aan opmerkingen voor de geſchiedenis

der menschheid, om u daarmede, hetzij nog te vermoeijen, hetzij eene zoo belangrijke ſtof in een paar woorden te verminken. Bij eene andere gelegenheid dus, wanneer ik hopen mag, dat deze u den tijd niet geheel onnut, niet geheel onvermakelijk heeft doen ſlijten, hoop ik u de keerzijde van het hier afgebeelde te toonen.

FRAAI-

IV.

FRAAIJE LETTEREN

EN

MENGELWERK.

OVER

OSSIAN'S BERRATHON;

DOOR

Prof. *H. A. HAMAKER.*

De geſchiedenis van de kindschheid der natien ſchijnt in den eerſten opſlag zoo belangwekkend niet als de gewigtige lotwisſelingen der beſchaafde volken op het groot tooneel der wereld. Er heerscht bij ons eene naauwere betrekking tot dezen dan tot genen, eene meerdere gelijkheid van toeſtand, eene juistere overeenſtemming der denkbeelden. Geen wonder, dat wij ons beſtaan meer onmiddelijk vergelijken met het hunne; en wanen dat uit die vergelijking een uitgebreider nut, eene meer leerzame toepasſing voor ons zal worden afgeleid, dan uit de naſporing van de zeden, het karakter en de lotgevallen van woeste jagers en omzwervende herderſtammen. Hoe verder bovendien de voorwerpen in het verſchiet terugwijken, hoe minder wij in ſtaat zijn derzelver wezenlijke grootheid dadelijk te onderkennen, en hier wel het allerminſte, waar de rij van eeuwen, die de wording der maatſchappijen van den hoogſten trap harer vorming verwijdert,

in

in ons oog nog verdubbeld wordt door de onmetelijke ruimte, die barbaarschheid en beſchaving vaneen ſcheidt. Dan het gros des menschdoms moge met meerder welgevallen verwijlen bij alles, dat met hetzelve in onloochenbaar verband ſtaat; het moge het meer afgelegene met koele onverſchilligheid voorbijzien, voor den wijsgeerigen onderzoeker heeft de heldentijd, dien HOMERUS ſchildert, geene mindere waardij, dan de gouden eeuw van PLATO en DEMOSTHENES. Het is hem niet genoeg te weten, tot welk eene hoogte de volken zich zelf hebben opgevoerd; hij moet ontdekken, langs welke trappen zij van lieverlede die hoogte bereiken: het is hem niet genoeg het menschdom in zijne mannelijke vastheid te aanſchouwen; hij moet zien, hoe het eens in kinderlijke eenvoudigheid dartelde en ſpeelde, en naderhand als jongeling zijne ontluikende krachten beproefde. Hoe veel bekoorlijks en aantrekkelijks heeft daarenboven dat kinderlijke, dat eenvoudige, dat natuurlijke, ik wil niet zeggen, voor den eigenlijken wijsgeer alleen; maar voor elk, die in de kennis van den mensch belang ſtelt, voor elk, die beſeft, dat hij vooral in die vroege tijden deszelfs echte oorſpronkelijkheid kan ontdekken. Toen hadden nog geen ſtaatkundig belang, geen maatſchappelijk verband, geene wetten der zamenleving den mensch geleerd, zijne gedachten te verbergen, zijne driften te beteugelen, en de tegenſtrijdigſte aandoeningen en ſtormen des gemoeds onder eene ſchijnbare onverſchilligheid te vermommen. Toen was het gelaat

nog

nog de ſpiegel der ziel, toen ſprak en handelde nog elk, zoo als hij dacht en gevoelde; en zoo al hier en daar zich meerder woestheid openbaarde, en de misdaad zich meer openlijk en in eene meer afzigtelijke gedaante vertoonde; die feilen werden ruimſchoots vergoed, door de beminnelijke opregtheid en ongekunſtelde edelmoedigheid van die kinderen der natuur. Het ſpreekt van zelf, dat het gezegde geen betrekking heeft op den hoogſten trap der onbeſchaafdheid, toen er nog geene maatſchappij beſtond, maar alleen op de eerſte, eigenlijk gezegde vorming der natiën: op den toeſtand der Galliërs en Britten, b. v. toen CESAR en AGRICOLA hen aan *Romes* heerſchappij onderwierpen, of dien der Germanen, toen zij dat zelfde *Rome* voor hunnen magtigen aanval deden bezwijken. Jammer voorzeker, dat ontzettende ſtaatsomwentelingen, gedurige volksverhuizingen, de zorgelooze nalatigheid der nakomelingſchap, en de jaloerſche en bekrompene ſtaatkunde van vreemde geweldenaars, ons zoo menigwerf beroofd hebben van de eenige gedenkſtukken, geſchikt om het welgelijkend beeld dier eeuwen voor de volgende geſlachten te bewaren. Ik bedoel de zangen der dichters, waarin zij de daden hunner voorouderen of tijdgenooten vereeuwigden, hunne krijgers ten ſtrijde aanmoedigden, of den lof hunner goden verhieven. In het bijzonder trof deze noodlottige verwoesting de voortbrengſelen der Barden, de heldendichters van den Duitſchen en Celtiſchen volkſtam. Te vergeefs had de oorlogsdeugd en

dap-

dapperheid der oude Germaanſche en Britſche krijgshelden eeuwen lang voortgeleefd in den mond der zangers; de omwentelingen, in Duitschland onder KAREL DEN GROOTEN voorgevallen, deden haar allengskens in vergetelheid wegzinken: en het doodvonnis, door koning EDUARD DEN EERSTEN over alle de Walliſche barden uitgeſproken, verdelgde met éénen ſlag de eerwaardige overblijfſelen der Britſche aloudheid, weleer door eene reeks van geſlachten herhaald en bewonderd. Maar al het geweld der domheid en der dwingelandij was niet in ſtaat de kroon der onſterfelijkheid aan den heerlijken zanger te ontrukken, die eens aan de laatſte afkomelingen van den Celtiſchen volksſtam de zeden, de deugden en den edelen zin hunner vaderen vermelden zou. Het is waar, OSSIAN'S uitmuntend dichtvermogen bleef in een vergeten, onaanzienlijk hoekje van *Schotland*, vijftien honderd jaren lang, onbekend aan de wereld; het werd door niemand vereerd, door niemand toegejuicht, dan alleen door zijne ſtamgenooten, de erfgenamen van den Celtiſchen geest, en Celtiſchen moed. — Doch OSSIAN was te groot, om langer verborgen te blijven. In de laatſte helft der vorige eeuw redde MACPHERSON'S onvermoeide vlijt en ijver zijne werken van den ondergang: en de vertaling, door hem bezorgd, vermeesterde weldra de aandacht en bewondering van geheel *Europa*. Er verhieven zich hier en daar wel eenige ſtemmen vol van bedilzucht en twijfeling, tegen de echtheid en den alouden oorſprong des dichters. Maar te

ver-

vergeefs. De gezonde oordeelkunde bragt die ellendige vitters tot zwijgen, en de uitgave van OSSIAN, in zijne oorſpronkelijke taal, voor weinige jaren, in *Engeland* verſchenen, zette voor altoos het zegel op het onloochenbaar gezag dier aloude meesterſtukken. De handhaving van den naam en zoo wel verdienden roem des Caledoniſchen zangers heeft gewisſelijk voor u, mijne Hoorders! en voor elken onbevooroordeelden beminnaar der oudheid, zijne waarde verdubbeld. Wij zien thans in hem niet alleen een uitſtekend, onvergelijkelijk vernuft, dat, tot welk eene eeuw het mogt behooren, ontwijfelbaar onze toejuiching verwerven zou; wij erkennen tevens in hem den getrouwen ſchilder van de zeden eener natie, die zoowel door hare vorige grootheid, als door haren tegenwoordigen val ons de hoogſte belangſtelling inboezemt, eener natie, die weleer misſchien ons ganſche werelddeel bevolkte, en thans, tot eeuwige ſchande der Engelſche wetgeving, de prooi is der baatzucht van eenen liefdeloozen Edelman, die haar ſtraffeloos van een harer laatſte ſchuilhoeken, van hare Schotſche gebergten berooft. Het zal dus ulieden (zoo als ik mij vleijen durf) noch voor het doel dezer bijeenkomst ongeſchikt, noch met den geest uwer Maatſchappij in het algemeen minder overeenkomſtig ſchijnen, indien ik mij tot de beſchouwing van OSSIAN'S verdienſten, uit eene zijner heerlijkſte voortbrengſelen afgeleid, in deze ſpreekbeurt bepale. Ik heb daartoe zijnen zwanenzang verkozen; den laatſten weergalm, (zoo als hij zelf het uitdrukt)

den laatſten weergalm van Cona's ſtem; het dichtſtuk, hetwelk uit hoofde der geſchiedenis daarin ten deele bezongen, den naam voert van *Berrathon*. Vergunt mij dat ik vooraf uwe aandacht door eene korte inleiding te hulp kome, en u met een enkel woord die gebeurtenisſen voor den geest terug roepe, wier kennis tot het regt verſtand des dichtſtuks noodzakelijk is.

Ossian, FINGALS zoon, behoorde door zijne geboorte en moed niet minder onder de vorſten en aanvoerders, dan door zijnen geest onder de eerſte barden der Caledoniſche natie. In zijne jeugd en mannelijken leeftijd had hij de glorievolle heldeneeuw zijner landgenooten aanſchouwd. Als zoon, leerling en wapenbroeder van den onſterfelijken FINGAL, had hij in hem het zeldzaamst voorbeeld van ongekrenkte deugd, van zuivere grootmoedigheid en onverwinnelijke dapperheid voor zich. Ossians gevoelige ziel vormde zich geheel naar den verheven inborst zijns vaders. Op elke bladzijde ziet men hem FINGAL bewonderen; maar op elke bladzijde ontwaart men, in weerwil zijner zedigheid, dat FINGALS groote geest op hem rustte. Doch het geluk dat OSSIAN's besten leeftijd met ſchitterenden luister had omgeven; dat hem naar gelang zijner eeuw en zijner natie de beste gelegenheid tot ontwikkeling geſchonken had, verliet hem geheel en al in zijnen ouderdom. De heldenſtoet, die Morvens koning omringde, was verdwenen, en een verbasterd nageſlacht had de plaats vervangen van hen, die even min voor de keurbenden van *Rome*, als

als voor de roofzieke zwermen van *Scandinavien* ſidderden. De ſtoutmoedige TOSCAR, de edelaardige GAUL, OSSIANS tijdgenooten en vrienden, hadden den tol der natuur betaald. De bevallige RYNO en de eerzuchtige FILLAN, zijne jeugdige broeders, waren voor het oog van FINGAL geſneuveld. OSCAR zelf, de erfgenaam van zijnen roem, de eenige ſpruit zijner vroeg verloren EVERALLINA, was voor de list eens laaghartigen vijands bezweken. OSSIAN alleen beſtond nog. De afgeleefde bard ſleet zijne treurige dagen in de eenzame koningszalen van FINGAL. Geen genot, geen vreugde, geen vrienden boeiden hem aan het tegenwoordige. Waar zou hij dan langer troost en verligting vinden, dan in de herinnering aan gelukkiger tijdon, aan de roemrijke dagen zijns vaders. Menigwerf vervulde die geliefkoosde beſchouwing hem met den edelen geestdrift der poëzij. Dan vloeiden zijne lippen over van den lof der helden; dan was MALVINA meestal het voorwerp, waaraan hij zijne liederen opdroeg; MALVINA, de dochter van TOSCAR, de bruid van den zoon, dien hij zoo diep betreurde, de geleidſter zijner wankelende treden, de ſteun zijns ouderdoms. Gevoelig was OSSIAN voor zoo veel zorg en teederheid, en ook nog in de laatſte zijner zangen vergat hij de getrouwe MALVINA niet. Hoort ſlechts hoe hij bij den aanvang des lieds zijn naderend einde verkondigt, en tevens verlangt, dat MALVINA's hand hem den laatſten pligt der liefde bewijze.

„ Wend, o ſtroom! uw' blaauwen loop rondom

„ Luthas enge vlakte. Laat van de toppen der
„ heuvelen 't geboomte zich over u buigen, de
„ zon op u neerzien des middags. Daar ſtaat op
„ de rotſen de diſtel, en ſchudt zijnen baard in
„ den wind. 'T bezwaarde hoofd der bloemen
„ hangt neder; en wiegt zich bij wijlen op d'adem
„ der lucht. Waarom wekt ge mij, windje der
„ Lente! zoo ſchijnt het bloemtje te ſpreken.
„ Mij bedauwden de droppen des hemels. Thands
„ is de tijd der verwelking nabij, de ſtorm, voor
„ wien mijne blad'ren verſtuiven. Morgen komt de
„ wandelaar weder; hij komt weer, die mij zag
„ in mijn ſchoonheid. Zijn oog zal de vlakte door-
„ zoeken; maar nergens zal het mij vinden. Zoo
„ zoekt men ſpoedig vergeefs naar de ſtem van
„ den zanger van Cona, wanneer ze op de vlakte
„ verdwijnt. Dan zal de jager uitgaan des morgens,
„ en de klank mijner harp niet meer hooren. Waar
„ is, vraagt hij, de zoon van FINGAL? En tranen
„ beſproeijen zijn wangen. Kom dan vrij MALVINA!
„ ja kom met al uw welluidende zangen, Leg
„ OSSIAN in Lutha's vlakte ter rust; zijn graffteen
„ rijze op 't vruchtbare veld."

Zoo riep OSSIAN dan voor 't laatst om de hulp zijner geliefde MALVINA. OSSIAN riep te vergeefs. De teerhartige ſchoondochter hoorde hem niet meer. Hij wist niet, dat zij hem reeds was voorgegaan naar de woningen der vaderen. De zoon van ALPIN, een der barden van FINGAL, brengt hem de tijding van haren dood, en het gedicht ontvangt door deze bedroevende mare, eene zoo nieuwe en

onverwachte als natuurlijke wending. De wereld der geesten ontſluit zich voor de verhelderde ziel van den grijsaard. De ſchimmen zijner vaderen, zijner vrienden, zijner tijdgenooten, omzwevem hem in nevelen gehuld, op luchtige wolken gezeten, nog indachtig aan hunne vorige daden, zich verheugend in hunnen eeuwigen roem. MALVINA, in den bloei harer jaren geſtorven, verſchijnt op eens in hun midden.... Dan waartoe langer mijne eigene woorden gebezigd, om dit treffende tooneel, die heerlijke groep der heldengeesten te ſchilderen! Luistert liever naar den dichter alleen, wiens beelden, zelfs in mijne zwakke vertaling, hunnen oorſpronkelijken glans niet geheel en al zullen verliezen.

„ Zacht zij uw rust, beminn'lijke lichtſtraal.
„ Vroeg was uw ondergang op onze heuv'len. Heer-
„ lijk waren uwe treden bij 't ſcheiden, gelijk
„ die der maan op de trillende golven. Maar ons
„ liet gij achter in 't duister, gij eerſte der maag-
„ den van Lutha. Treurig zitten wij neer bij de
„ rotſen, waar geene ſtem meer klinkt, en geen
„ licht zich vertoont, dan alleen de verheveling des
„ nachts."

„ Vroeg was uw ondergang, MALVINA! Dochter
„ van TOSCAR den edelmoedigen. Maar heerlijk
„ ſtijgt gij ten hemel, het zonlicht in 't oosten
„ gelijk, in den kring der vermaagſchapte Geesten;
„ waar ze in hunne ſtormige zalen, de woonplaats
„ des donders, vertoeven."

„ Eene wolk zweeft over Cona. Hoog rijzen hare
„ blaauwe en bochtige zoomen. Onder haar reppen

„ de winden hun vleugelen. In 't midden is FIN-
„ GALS verblijf. Daar zit in het duister de held,
„ de luchtige ſpeer in de hand. Zijn ſchild, half
„ met wolken omhuld, is als de verduisterde maan,
„ wier eene helft nog ſchuilt in de golven, daar
„ de andere flaauw blinkend de velden beſchijnt."

„ Van rondsom verzellen den koning, zijn' vrien-
„ den op nev'len gezeten. Zij luist'ren naar Ul-
„ lin's gezangen. Hij ſlaat de half zigtbare harp,
„ en verheft de zwakke ſtem. MALVINA rijst op
„ in hun midden, beſchaamd en met blozende wan-
„ gen. Zij verbergt haar' vochtigen blik. Komt
„ gij zoo vroeg tot ons," ſprak FINGAL, „ gij
„ dochter van den edelen TOSCAR. Treurigheid
„ woont in de zalen van Lutha. Mijn oude zoon
„ is bedroefd. Ik hoor het koeltje van Cona ſui-
„ zen: dat eens uwe zware haarlokken ophief.
„ Het zweeft door uw zaal, maar het vindt u niet.
„ Het ruischt, met een klagend geluid, door het
„ wapentuig uwer vaderen. Vlieg, windje op uw'
„ ritſelende vleug'len en zucht op het graf van
„ MALVINA! Gindsch rijst het onder de rotſen, bij
„ Luthas blaauwenden ſtroom. De maagden, die
„ haar betreurden, zijn reeds van de graffteê ge-
„ ſcheiden. Gij windje treurt daar alleen!"

„ Wie komt daar gindsch uit het westen, op
„ duistere wolken gezeten. Zijn graauwe benevelde
„ trekken omzweeft een lieflijke glimlach. Hij leunt
„ op zijn luchtige ſpeer, MALVINA! zie, 't is uw
„ vader."

„ Waarom beſtraalt ge," dus ſpreekt hij, „ zoo

„ vroeg

„ vroeg onze wolken, MALVINA! gij Lutha's be-
„ minlijke lichtſtraal. Doch gij waart treurig mijn
„ dochter, want alle uwe vrienden verdwenen.
„ De zonen van 't zwakke geſlacht bewoonden de
„ zalen der vad'ren. En niemand der Helden was
„ ov'rig, dan OSSIAN, koning der ſperen."

Hoe ſpreekt hier alles tot de verbeelding! M. H. hoe juist en naauwkeurig is de vergelijking van MALVINA met eene lichtſtraal volgehouden en ontwikkeld! Hoe ſchoon is de overeenſtemming des geheels, en de overgang, waarin hij bij TOSCAR's naam zich aan vroeger dagen herinnert, en met al het vuur der oude vriendſchap hem toeroept:

„ Herdenkt gij nog aan OSSIAN, o TOSCAR! Gij
„ wagenbeſturende zoon van Conlaoch! De ge-
„ vechten onzer jeugd waren velen. Vereend gin-
„ gen onze zwaarden ten ſtrijde. Men zag ons
„ nad'ren als twee vallende rotſen. Dan vloden
„ de zonen des vreemdelings. „ Daar komen de
„ krijgers van Cona": dus riep men, „ Hun treden
„ vervolgen de paden des vlugtelings!" "

Kon er wel een natuurlijker en ongedwongener aanleiding worden uitgedacht, M. H.! tot het bezingen van den eerſten veldtogt, dien OSSIAN in TOSCAR's gezelſchap volvoerde? Moest het tegenwoordig oogenblik hem niet van zelf die gebeurtenis voor den geest terug roepen, en hem aanſporen om dat roemrijk voorbeeld van den moed zijner jeugd in den laatſten zang zijner grijsheid te vereeuwigen? Hoe gaarne zou ik u het geheele verhaal, in alle de pracht, waarmede OSSIAN het

tooide, trachten voor te dragen. Maar de achting, die de ſpreker aan zijne hoorders verſchuldigd is, verbiedt mij uwe aandacht te lang te vermoeijen. Ik zal mij dus vergenoegen met eene korte opgave van den afloop der geſchiedenis, en ulieden vervolgens met de voornaamſte ſchoonheden der voordragt eenigzins nader bekend maken.

Het tooneel der gebeurtenis is het eiland *Berrathon*, waar LARTHMOR, een der vaſallen van den Noorweegſchen koning, het gebied voerde. Toen FINGAL in zijne manlijke jaren den Noordſchen koning STARNO bezocht, had LARTHMOR hem op zijne reize met gastvrije gulheid onthaald, en daardoor zijne vriendſchap gewonnen. Eenige jaren later werd het ſtamhoofd van *Berrathon* het ſlagtoffer van den overmoed van zijnen zoon, den heerschzuchtigen UTHAL, die het eiland overmeesterde, en zijnen vader tot eenen duisteren kerker verwees. Al ſpoedig vernam FINGAL het ſchandelijke gedrag des jongelings, en zond OSSIAN en TOSCAR om zijne boosheid te ſtraffen. Tot *Berrathons* kusten genaderd, hooren de helden van verre de klagende ſtem eener maagd. Het was NINATHOMA, de dochter van een naburigen vorst, die UTHAL beminde en met hem haren vader ontvlugt was. De trouwlooze minnaar had, door eene andere liefde geboeid, haar, op een eenzaam eiland, aan de ellende ten prooi gelaten. OSSIAN bevrijdt haar, voert met zich naar *Berrathon*, ſlaat UTHALS benden op de vlugt, en velt met eigen hand den dwingeland neder. NINATHOMA, die, in weerwil

van

van UTHALS gruwzame mishandeling, hem nog even teeder beminde; vliegt, op de tijding van zijnen dood, naar het ſlagveld, zoekt hem op onder de lijken der geſneuvelden, zijgt neder bij den geliefden en ſterft van ſmart. OSSIAN vereenigt beiden in hetzelfde graf, herſtelt LARTHMOR in zijne waardigheid, die in rouwklagten losbarst over den dood van UTHAL; terwijl OSSIAN en TOSCAR naar FINGAL terug keeren.

Ziet daar, M. H.! OSSIANS eerſten krijgstogt met weinig woorden geſchetst. Laat ons thans eenigzins breedvoeriger ontwikkelen, welk gebruik hij van die gebeurtenis als dichter gemaakt heeft: eene beſchouwing, die ongetwijfeld onze hoogachting voor het gevoelige hart van den held, niet minder dan onze bewondering voor zijn edel vernuft zal verhoogen.

Al aanſtonds bij de opening dezer heerlijke Epiſode bevestigt zich de algemeen erkende waarheid, dat er tusſchen de groote vernuften, anders door tijd en plaats het verst van elkanderen verwijderd, eene onloochenbare overeenſtemming der denkbeelden beſtaat; een verband geboren uit de wetten der ſchoonheid en der orde, die in alle welgeſtelde hoofden en harten zoo onveranderlijk zijn, als de natuur, waaruit zij voortvloeijen. OSSIAN voert ons dadelijk, even als HOMERUS, midden op het tooneel der zaken, die hij verhalen wil. Hij weet, zonder ooit de voorſchriften van ARISTOTELES of HORATIUS te hebben ingezien, dat zoo iets de meeste belangſtelling inboezemt. Hij ver-

haalt ons niet eerst, hoe de vriendſchap tusſchen FINGAL en LARTHMOR ontſtond; hoe de laatſte ontroond werd en FINGAL dat hoorde, maar bepaalt ons aanſtonds bij het begin van den krijgstogt:

„ MORVENS koning gebood, mijne zeilen zwol„ len in den wind, TOSCAR Lutha's hoofd ſtond „ aan mijne zijde. Onze kiel verhief zich op de „ donkerblaauwe baren. *Berrathon*, door de gol„ ven omringd, was het doel van den zeetogt, het „ eiland door ſtormen geteisterd."

Op dezen ſchilderachtigen aanhef volgt de opgave der oorzaken, die OSSIAN naar *Berrathon* voerden. Hij maalt ons op eene treffende wijze het ongelukkig lot van koning LARTHMOR, die in eenen akeligen kerker kwijnde, waar geen daglicht doordrong; daar niets dan het loeijen van den zeewind gehoord werd. Dan verhaalt hij ons, hoe FINGALS toorn ontſtak, op de tijding van UTHALS geweldenarij. „ Driemaal," zegt hij, „ vatte hij de ſpeer, „ en beſloot zijne hand uit te ſtrekken tegen UTHAL, „ Maar voor den geest des konings verhief zich, „ de herinnering zijner vorige daden. Hij zond „ zijn' zoon en TOSCAR."

Korter en krachtiger kon het wel niet uitgedrukt worden, dat FINGAL, de overwinnaar van zoo vele vorſten, het beneden zich achtte, den nietswaardigen UTHAL te beſtrijden. Niet minder rijk aan ongekunſtelde ſchoonheden is het vervolg. Wij verbeelden ons bijna de vreugde van het jeugdige heldenpaar te zien over hunnen eerſten krijgstogt. Wij meenen den langzamen loop van het ſchip, in

het

het holst van den nacht langs *Berrathons* eenzame kust te beſpieden, en NINATHOMA's klagten, nu en dan door het geklots der baren verdoofd, van verre te vernemen:

„ Groot was onze vreugd op de golven. Dik„ wijls outblootten wij half onze zwaarden; want „ nog nooit hadden wij voorheen geſtreden, alleen — „ in 't ſperengevecht. Nacht zonk neder op den „ oceaan. De winden ontvlugten ons op hunne „ wieken. De maan ſchijnt koud en bleek. Rood„ blinkend verheffen de ſtarren het hoofd. Onze „ vaart is traag langs *Berrathons* kusten. Witte „ golven omſchuimen de klippen. Wat ſtem is dat, „ riep TOSCAR, die heendringt door 't golvenge„ bulder? Zij is zacht, maar treurig, als de ſtem „ van de geesten der Barden. Doch ik ontdek daar „ eene maagd. Zij zit op den rotstop alleen. Haar „ hoofd rust op haar' ſneeuwwitten arm. Hare don„ kere vlechten ſtroomen in den wind. FINGALS „ zoon, beluister haar gezang! Zacht rolt het voort „ als de vlietende beekjes. Wij naderden de een„ zame ſtrandbogt, en hoorden de maagd van den „ nacht."

„ Hoe lang rolt gij rondom mij henen, blaauw„ bruiſchende golven der zee! Niet altijd woonde „ ik in holen, noch onder den ſuizenden boom. „ Eens rookte het feestlijke gastmaal, in TOR„ THOMA's vrolijke zalen. Mijne ſtem was de wel„ lust mijns vaders. De jeugd beſchouwde mijne „ bevallige treden. Men prees NINATHOMA de don„ kergelokte. Ook gij kwaamt toen bij mij, o

„ UTHAL,

„ UTHAL, gelijk aan het zonlicht des Hemels. De
„ uwe zijn de harten der maagden, o zoon van den
„ edelen LARTHMOR! Maar waarom liet gij mij
„ alleen, in 't midden der brullende wateren.
„ Dreigde mijne ſombere ziel u den dood? Verhief
„ mijn blanke hand het zwaard? Waarom dan liet
„ ge mij zoo alleen, Koning van het hooge *Fin-*
„ *thormo.*"

Zulk een tooneel is het vooral, M. H.! waarop de genie van dichters, die eene rijke verbeeldingskracht met een aandoenlijk hart vereenigen, zich op de voordeeligſte wijze vertoont. Slechts weinigen mag het gebeuren, om het krachtige en het teedere, het ſtoute en het gevoelige, even juist en meesterlijk te treffen. Maar onder die zeldzame gunſtelingen der natuur behoorde ook onze dichter. Hij moge de hartverſcheurende klagten eener verlatene vrouw, de rampen eener ongelukkige liefde vermelden, of ons op het ſlagveld de wraakzucht en den moord in alle derzelver afgrijsſelijkheid doen aanſchouwen; altijd ontdekt men den verheven geest, die over alles wat hij behandelt, met onbepaalde kracht de heerſchappij voert, en alles naar zijnen magtigen wil kan buigen. Edele, beminnelijke gevoeligheid der ziel evenwel is altijd de hoofdtrek in OSSIAN'S karakter; te midden van het gewoel der gevechten, in de verſchrikkingen des oorlogs vergeet OSSIAN nooit, dat hij mensch is, en tegen menſchen ſtrijdt. De tranen der rouw, het loflied der Barden, de eer der begrafenis, weigert hij zoo min aan den vijand dien hij velde, als aan den

vriend

vriend dien hij verloor. Hoe voordeelig onderſcheidt zich hier OSSIAN's rustige fierheid en edele verontwaardiging van den verwaten overmoed en woestheid van UTHAL, reeds te voren gebleken in de onttrooning zijns vaders, en nu weder zigtbaar in de ſnoevende taal, die hij, voor het gevecht, zijnen Bard tegen den vijand laat voeren.

„ Van waar gij zonen des vreemd'lings," zoo ving de Bardenzang aan, „De zonen van rampvolle „ vaders, komen tot *Berrathon's* eiland, tot het „ zwaard van UTHAL den beſtuurder der wagenen. „ Hij viert geen feest in zijn zalen; 't bloed des „ vreemdelings verwt zijne beken. Komt gij her„ waarts van *Selma's* wallen, van de bemoste muren „ van *Fingal?* Kiest dan vrij een drietal jongelin„ gen, die terugkeeren tot uwen koning, en hem „ den val zijner ſtrijderen vertellen. Misſchien zal „ de held dan zelf verſchijnen, en zijn bloed ſtorten „ op het zwaard van UTHAL. Zoo zal *Finthormo's* „ roem zich verheffen, als de groeijende boom in „ het dal."

„ Nooit zal hij zich verheffen, o zanger! Sprak „ ik bij 't rijzen mijns toorns. UTHAL zou krim„ pen voor FINGAL, wiens oogen vlammen des „ doods zijn? Als de zoon van COMHAL verſchijnt, „ Dan verdwijnen de koningen: Zij verſtuiven als „ nevels, voor den adem zijner grimmigheid! Zul„ len drie den koning vertellen, dat zijne ſtrijderen „ vielen door 't zwaard? Ja zij mogen 't vertellen, „ o zanger! Maar zijne ſtrijderen vallen met roem."

„ Daar ſtond ik ſomber in 't beſef mijner kracht.

„ Tos-

„ TOSCAR ontblootte naast mij het zwaard. Snel
„ als een ſtroom kwam de vijand aanbruiſchen.
„ 't Verward geraas van den moord rees op. Krijgers
„ en ſchilden botſen en ſtooten. 't Staal knarst al
„ vonk'lend op 't ſtaal. Schichten doorklieven al
„ fisſend de lucht, op 't harnas klinken de ſpeeren.
„ Zwaarden trillen op barstende beuklaars. Als 't
„ gekraak der ontbladerde bosſchen, bij 't woeden
„ der brullende ſtormen, wanneer duizend vreeslijke
„ geesten de boomen vernielen bij nacht, zoo
„ klonk het gerammel der wapenen. Maar UTHAL
„ viel door mijn zwaard. De kind'ren van *Berra-*
„ *thon* vloden. Toen zag ik hem eerst in zijn
„ ſchoonheid. Mij zwollen de tranen in 't oog.
„ Gij zijt dus, ſprak ik, dan gevallen, jeugdige
„ boom! met uwe ſchoonheid rondom u? Gij ſtort
„ neêr op uw vlakten, en naakt is het veld. Langs
„ de heide blazen de winden, geen zuchtje ruischt
„ meer in uw blad'ren. Lieflijk zijt ge zelfs in
„ den dood, zoon van LARTHMOR den wagenbe-
„ ſtuurder!"

Wat dunkt u van dit treffend tooneel, M. H.! Beſtond er wel ooit, zelfs bij de meest verfijnde beſchaving, een ſchooner mengeling van heldenmoed en teederhartigheid, dan hier uitblinkt in den Caledoniſchen zanger? De rouwklagt, waarmede de held zijnen ſtervenden vijand vereert, herinnert ons onwillekeurig aan de ſchoone plaats van den alouden Griekſchen dichter, waar hij den ſneuvelenden EUPHORBUS bij een weligen olijfboom vergelijkt, dien een ſchielijk opkomende ſtormwind ontwortelt. Maar

de

de hoofdtrekken en de houding des beelds mogen Homerisch wezen: het gebruik dat OSSIAN daarvan gemaakt heeft, is oneindig edeler en treffender; want bij HOMERUS was het slechts eene opsiering des verhaals; bij OSSIAN de taal eener geschokte ziel, die treurt om het onheil eens vijands. En het zij tot eer gezegd der natie, wier daden hij bezingt; het menschlievend gevoel, dat den dichter bezielde, was het algemeene gevoel. Men vindt het overal in zijne zangen weder, en het vertoont zich ook hier bij het slot des verhaals op de beminnelijkste wijze. De helden, die OSSIAN omringen, eerbiedigen het vaderlijk gevoel van den ongelukkigen LARTHMOR. Wanneer de grijze koning uit zijnen kerker verlost en op zijnen troon hersteld wordt, tracht men hem te doen gelooven, dat UTHAL het vijandelijk wraakzwaard ontkomen is. Niemand boodschapt hem het sneuvelen des jongelings; want men gevoelt, dat zelfs een diep beleedigd en mishandeld vader nog troosteloos zijn kan over het verlies van eenen onwaardigen zoon. Eerst toen op den vierden dag de Caledoniers naar *Selma* terugkeerden, en LARTHMOR hen onder Bardengezang naar het strand begeleidde, toen zag hij het graf van zijnen zoon op de heide van *Rothma*, en de gedachte aan UTHAL rees op in zijne ziel.

„ Wie mijner helden rust daar," dus sprak hij. „ Hij was, zoo 't schijnt, een koning der menschen. „ Was hij in mijne zalen beroemd, voor dat UTHALS „ overmoed oprees! Gij zwijgt, o *Berrathons* zo„ nen. Ligt de vorst der helden in 't stof? Mijn

„ hart

„ hart verſmelt om u in weemoed, UTHAL, mijn
„ zoon! hoezeer gij uwe hand tegen LARTHMOR
„ oplieft. O ware ik in 't rotshol gebleven, O
„ woonde mijn zoon in *Finthormo*. Misſchien hoorde
„ ik dan zijne treden, als hij uitging op 't jagen
„ des evers; misſchien hoorde ik dan zijne ſtem.
„ in mijn hol bij 't ſuizen des winds, Dan had
„ mijne ziel zich verheugd; nu woont ſomberheid
„ in mijne zalen."

Met LARTHMORS klaagzang eindigt de beſchrijving van den krijgstogt, dien OSSIAN en TOSCAR vereenigd volvoerden. De gedachte aan den beminden vriend zijner jeugd had den afgeleefden zanger voor eenige oogenblikken in gelukkiger tijden teruggevoerd, en hem ontrukt aan het beſef van zijnen naderenden dood. Maar thans keert dat beſef met nieuwen aandrang weder. De treurige vergelijking tusſchen die lang vervlogene jaren van kracht en moed, en de tegenwoordige dagen des ouderdoms en der zwakheid; het gemis van alles, wat hij eens zoo teederlijk had bemind; zijne verachting voor het onwaardige en zwakke geſlacht, dat hem omringde; zijn geheele toeſtand, in een woord, verhoogde zijn driftig verlangen naar het oogenblik, dat hem met de ſchimmen der zijnen vereenigen zou; reeds ziet hij in zijne verbeelding de nevelwolk, die zijnen geest zal ontvangen, wanneer hij op de heuvelen verſchijnt. Het denkbeeld, dat hij daar met de helden van zijnen ſtam zal verkeeren; het vooruitzigt, dat zijn naam niet vergaan zal, is zijn eenige troost, zijn eenig genoegen. Het vervult

den

den dichter met een hooger aandrift; het geeft aan zijne taal al de kracht en het leven der jeugd: het wapent den grijsaard tegen de verſchrikkingen des doods. In deze ſtemming des gemoeds vat hij voor de laatſtemaal het ſpeeltuig, en zingt zijn laatst en heerlijkst lied, zijne welkomstgroet aan de ſchimmen der vaderen.

„ Breng mij de harp, o zoon van ALPIN! Een „ ander lied zal zich verheffen, en mijn geest in „ dien zang mij begeven. Ja de vaderen zullen den „ klank hooren in hun luchtige zalen, en vol vreug- „ de van hunne wolken 't ſcheem'rend aangezigt „ neigen, ja ze ontvangen volvaardig hunn' zoon."

„ Klink, mijne harp! Verhef u mijn lied! Nadert „ o winden op alle uwe vleug'len. Brengt mijn' „ droevigen klagenden toon over naar FINGALS „ wolkige zalen. Voert hem op naar de hallen van „ FINGAL! Hij verneme de ſtem van zijn zoon: de „ ſtem die den lof zong der helden. De adem van „ 't Noorden opent uw poorten, o koning van 't „ boschrijke *Morven*. Op nevels zie ik u zitten, „ dof glinst'rend in alle uwe wap'nen. Niet lan- „ ger is uwe geſtalte, als van ouds, de ſchrik der „ dapperen."

„ Zij zweemt naar de dampige wolk, waar 't ge- „ ſtarnte doorheen ziet, met de oogen van tranen „ bevochtigd. Uw ſchild is de afnemende maan.... „ Uw zwaard uit nev'len gevormd is een flaauw „ glimmende lichtſtraal. Somber en krachtloos is „ nu de held, weleer zoo glansrijk te aanſchouwen."

„ Thans vaart gij op de winden der heide. Stor- „ men

„ men pakken op een in uw vuist. Gij grijpt de
„ zon in uwen toorn, en hult haar in den ſluijer
„ der wolken. Dan beven de kind'ren der zwak-
„ ken. — Maar komt gij te voorſchijn in uwe
„ lieflijkheid; dan omſuist de morgenwind uwe
„ treden: dan lacht de zon in het blaauwe veld
„ des hemels."

„ Een dof geluid verheft zich op de heide.
„ Plotsling verſtommen de ſtormende winden. Ik
„ hoor de ſtem van FINGAL. Lang was zij vreemd
„ aan mijn oor."

„ Kom OSSIAN! ſpreekt hij, kom tot mij. Zijn
„ roem heeft FINGAL ontvangen. Wij gingen als
„ vlammen voorbij, die ſlechts voor een oogenblik
„ ſtraalden. Maar eer omzweefde onzen dood. Al
„ is ook het veld der gevechten in zwijgende ſtilte
„ verzonken, toch leeft onze duurzame roem,
„ in de bemoste graffteen des heuvels. Want os-
„ SIANS zang is gehoord, en SELMA's harp heeft
„ geklonken. Kom OSSIAN! ſpreekt hij, kom tot
„ mij. Zweef met mij op nev'lige wolken."

„ Ik kom, ik kom o koning der helden! OSSIANS
„ leven verdwijnt reeds. Ik bezwijk op de velden
„ van *Cona*. Mijn treden ziet SELMA niet meer.
„ Bij *Mora's* rotſen zal ik ontſlapen. Dan ruischt
„ door mijne grijze haren de wind: maar doet mij
„ niet meer ontwaken. Zweef voorbij, o wind!
„ op uw vleug'len. Gij kunt de rust van den zan-
„ ger niet ſtoren. De nacht is wel lang, maar zijne
„ oogen zijn zwaar. Verdwijn, o bruiſchende wind-
„ vlaag!"

„ Waar-

„ Waarom zoo treurig, zoon van FINGAL? Waar-
„ om benevelt de droefheid uw ziel? De helden
„ der oudheid vergingen, verdwenen zonder hunn'
„ roem. De kinderen der toekomst bezwijken. Dan
„ rijst er een ander geſlacht. Volken zijn als de
„ golven der zee, als de blad'ren van 't boschrijke
„ *Morven*. Zij verſtuiven voor 't blazen der win-
„ den; en nieuwe ſpruiten verheffen het groenende
„ hoofd in de lucht."

„ Was uwe ſchoonheid duurzaam, o RYNO? ſtond
„ uw kracht onwrikbaar, mijn TOSCAR? Zelf FINGAL
„ is niet meer! De zalen van zijne vaderen ver-
„ gaten de treden des helds. Zoudt gij, oude zan-
„ ger! dan blijven, daar alles wat groot was ver-
„ zonk? Maar blijven zal mijn roem, en als *Mor-*
„ *vens* eikeboom groeijen, wiens breede kruin in
„ de ſtormen zich opheft, en zich verheugt in den
„ ruiſchenden windſtroom!"

Hier eindigt, M. H.! het affcheidslied van den Caledoniſchen zanger, de laatſte weêrgalm van CONA's ſtem. In een langen rij van heerlijke zangen had FINGALS zoon de gevoelens zijner verhevene en aandoenlijke ziel met onuitwischbare trekken geteekend. Thans maalde hij, onwetend, bij het ſlot van zijnen dichterlijken loopbaan, even waar als ſchilderachtig, de wisſelvalligheid van zijnen roem bij de late nakomelingſchap. Ja, edele zanger! uwe voorſpelling, uw voorgevoel is bewaarheid. Uw roem was inderdaad als de eikenboom van *Morven*, die aan den verbolgen ſtormwind ten doel ſtaat: want vijftien eeuwen lang

dreigde onkunde en barbaarschheid u met vergetelheid en ondergang, en naderhand trachtte men zelfs uw beſtaan en uwe verdienſten te ontkennen. Maar uw roem is ook als de welig groeijende eikenboom van *Morven*, die zijn breede kruin opheft en zich verheugt in den ruiſchenden windſtroom; want, in weêrwil van allen tegenſtand, heeft hij zich onwrikbaar gevestigd; en zal, zoolang ſmaak en gevoel beſtaan, welig groeijen en onverwelkelijk bloeijen tot aan het laatſte nageſlacht.

HOLLANDS ROEM. (*)

'k Behoef geen vreemde verw' om Hollands roem te malen.
'k Behoef geen vreemden tooi, noch uitgeſchoten ſtralen
Van zulke wijsheid, die op vreemden grond gekweekt,
In Pallas heiligdom, haar hooge orakels ſpreekt. —
'k Behoef geen vreemd gewaad, om Hollands roem te tooijen:
Hij blinkt met eigen glans. — In breed geſlagen plooijen
Golft hem het achtbaar kleed om mannelijke leên,
En wordt om eigen ſchoon, met geestdrift aangebeên. —
Die 't vaderland bemint, kan van zijn' roem niet zwijgen:
Hoe andre volken ook, in glans en aanzien ſtijgen,
Mij blijft het plekje gronds, waarop ik 't daglicht zag,
Het best, het dierst kleinood, waarvan ik zingen mag.
Mij, mij blijft Holland ſlechts de dierbre, de aangebeden;
Daar doet mij elke ſtap op heilige aarde treden;

Daar

(*) Voorgelezen op eenen vriendſchappelijken maaltijd, gehouden binnen de ſtad *Leyden*.

Daar werp ik nooit mijn' blik, langs kerkwand en altaar,
Of 'k word in 't bevend hart een edle drift gewaar;
Zij rusten dáár, die eens voor Hollands glorie waakten:
Zij rusten dáár, die eens voor kunst en wijsheid blaakten:
Nooit ſlaat mijn hand het boek van 's lands geſchiednis op,
Of de eerzucht prikkelt mij, de geestdrift ſtijgt ten top;
Ik zoek geen helden bij de aloudheid. — In die bladen
Kan ik me aan heldentrouw op eigen grond verzaden.
Ik zoek geen wijsheid ſlechts bij vreemden. — Zulk een ſchat,
Vind, graaf ik uit de mijn, die Holland zelv' bevat.
'k Behoef de nedrigheid, noch de eenvoud der Spartanen,
Om 't jeugdige gemoed den weg der deugd te banen.
Der vadren vaste geest, hun moed bij 't wislend lot,
Hun onverwrikbre trouw, hun rein geloof aan God,
Hun ſtille eenvoudigheid, door ſchat noch roem te ſtoren,
Kan, meer dan Sparta's deugd, de ziel tot braafheid ſporen.
Mijn vrienden! ſtaat gij ooit bij dit bewustzijn ſtil,
Dan zeker gloeit in 't hart, ook de onverwrikbre wil,
Om langs denzelfden weg, langs 't eigen pad dier braven,
Den roem van 't vaderland met vasten geest te ſtaven.
Waar ooit die wil ontbrand' — hier in deez' heilge ſtad,
Door Hollands trouw bewaard, met Hollandsch bloed beſpat,

Waar elke voetſtap ons aan d'ouden roem doet denken;
Waar zoo veel deugd en moed ons nog herinn'ring ſchenken:
Hier, waar naar bangen ſtrijd met pest en hongersnood,
Bij 't woeden van den krijg, in 't aanzigt van den dood,
Der vadren wil en kracht niet wisten van bezwijken,
Maar nog op veegen wal mogt met den lauwer prijken:
Hier, waar als prijs voor deugd, voor trouw volbragten pligt,
Minerv' als ſchutsgodin, haar' tempel heeft geſticht;
Hier, waar geleerdheid met de kostbre kroon mag pralen,
Waarbij der vorsten kroon noch Diadeem kan halen,
Hier voelt men dat de drift met dubblen gloed ontbrandt,
Bij 't denken aan den roem, aan de eer van 't vaderland.

Mistrouwt den mensch, die nooit, waar hij ook werd geboren,
Van vaderlandſchen grond den lof en roem doet hooren.
Die nooit op eigen haard, op eigen huisgoôn roemt,
Maar dweepend, vol van waan, zich wereldburger noemt.
Mistrouwt hem; want zijn hart kan aan geen hart zich binden;
Hij leeft niet voor 't geluk, hij kan 't geluk nooit vinden;
Het ouderlijke graf is hem geen aandacht waard,
Geen toefplaats zijner jeugd, die hem verrukking baart:

Geen blijvend, ſtil genot kan ooit zijn ziel verheffen:
Hij kan de liefde ſchaars, de vriendſchap nooit beſeffen:
Hij leeft en woelt en ſterft in nutteloozen ſtand:
Hij heeft geen moederſpraak, hij heeft geen vaderland.

Mijn vrienden! 't plekje gronds, waarop wij 't licht ontvingen,
Waar we aan den trouwen arm der beste moeder hingen,
Waar vaderlijke liefde en vaderlijke hand
Ons zorgzaam leidden, bij de ontwikling van 't verſtand;
Waar wij als jongeling zoo veel genieting vonden;
Waar we ons aan vriendſchap met een rein gevoel verbonden;
Waar ons de band vereent, of eens vereenen moet,
Die 't hart bij 't huislijk heil den hemel kennen doet:
Dat dierbaar plekje grond behoud' voor ons zijn waarde,
Het blijv' voor ons het best, 't gezegendst hier op aarde,
Wat onze geest ook wrocht, wat onze wil verrigt,
De roem van 't vaderland blijv' onze dierſte pligt.

B. KLIJN, Bz.

13 Oct. 1821.

I.

WIJSBEGEERTE DES LEVENS.

OVER DE TROOSTGRONDEN DER OUDEN, BIJ DEN DOOD HUNNER KINDEREN;

DOOR

G. F. SARTORIUS,

Predikant der Evangelisch-Luthersche Gemeente,
te Amsterdam.

VOORBERIGT.

Het aangewezen onderwerp werd door mij in den afgeloopen winter, in de Maatschappijën Tot Nut van 't Algemeen *en* Felix Meritis, *op eene onderscheidene wijs behandeld. Tot de uitgave aangezocht zijnde, oordeelde ik echter, dat eene meer uitvoerige behandeling voor het grootere Publiek niet onvoegzaam zou zijn; daar de grenzen des tijds mij nu niet bonden, en ik zoodanige aan hetzelve ook meende verschuldigd te zijn; waaruit dan het volgende stukje ontstaan is. Zoo de lektuur van hetzelve iets mogt bijdragen, om de redeneringen der ouden meer algemeen bekend, en de voorregten van het Evangelie te dezen aanzien meer erkend te doen worden, zoude ik mij rijkelijk beloond achten.*

DE SCHRIJVER.

Het is eene algemeen erkende waarneming, dat niet alleen het leven eene gedurige afwisseling van vreugde en droefheid oplevert, maar ook, dat in even die mate als eenig voorwerp meer in staat is, om tot de eerste te prikkelen, het ook te scherper pijlen bezit, om tot de laatste diep en grievend te wonden. Zoo is er wel geene gewaarwording, die in levendigheid en zoet genot met die van ouderlijke vreugde halen kan, maar ook geene smart, die in hevigheid en duurzaam gevoel gelijk staat met de ouderlijke droefheid, over het verlies van brave en geliefde kinderen. Het is dus geenszins te verwonderen, dat men ten allen tijde bedacht is geweest leenigingen en vertroostingen te zoeken tegen dit onafwendbaar leed; en dat de ziel al hare krachten heeft ingespannen, om dezulke te vinden, die algemeen geldend en voldoende zijn. En men mag gerustelijk vaststellen, dat, hetgeen zij na de grootste inspanning gevonden heeft, dan ook wel het toppunt is der pogingen, die zij kan aanwenden, daar er genoegzaam geen onderwerp is, waarbij zij zelve of onmiddellijk of in de gevolgen zoo veel belangs heeft. Dit verzekert mij dan ook, dat *een toetsend onderzoek naar de troostgronden, van welke zich de ouden bij den dood hunner kinderen bedienden*, niet van alle waarde kan ontbloot zijn.

Na kortelijk aangewezen te hebben, wat men van troostgronden eischt, die geldend en voldoende zullen zijn, dienen wij althans eenige der voornaam-

naamſte bronnen te zoeken, waaruit de droefheid der ouderen bij den dood hunner kinderen ontſpringt; om als dan te kunnen beoordeelen, of de troostgronden, door de ouden in die gevallen gebezigd, werkelijk doeltreffend en genoegzaam zijn.

I. Gelijk het vertroosten, naar ieders toeſtemming, dan alleen te pas kan komen, wanneer ons of anderen eenig ongeluk, dat is, verlies, of vermindering van welſtand is overgekomen; zoo kan het ook in niets anders beſtaan, dan in de poging, om den ongelukkigen met zijnen toeſtand te bevredigen, door hem juister of minder bezwarend over zijn lot te doen denken. Alles, waardoor wij deze minder bezwarende denkwijze te weeg brengen, is dus troostgrond. Deze kunnen echter van zeer verſchillenden aard zijn; zij kunnen of geheel en alleen gebouwd zijn op de bijzondere geaardheid, denkwijze, vooroordeelen en zelfs wanbegrippen van hem, dien wij eene meer opgeruimde denkwijs willen bijbrengen; en zullen alsdan veeltijds van eene des te ſterkere kracht zijn, hoe meer wij op deze bijzonderheden in onze toeſpraak het oog vestigen; maar zij zullen daarentegen hierdoor ook weder zoo veel te beperkter worden, en alleen voor de dus gewijzigde menſchen geſchikt; en tevens ophouden van kracht te zijn, zoodra deze denkwijs of zielsgeſteldheid verandert. Andere gronden, en om deze kan het ons hier alleenlijk te doen zijn, hebben wel eene altijddurende en algemeen geldende kracht voor alle tijden, en voor alle menſchen; maar kunnen dan ook geene andere wezen,

dan die uit den aard der zaak ontleend zijn, en die ten laatſten op juistere en meer gegronde voorſtellingen van het ondervonden onheil uitloopen. Bedenk ſlechts wat het is, dat gij dengenen voorhoudt, dien eenig ongeluk, van welken aard ook, getroffen heeft. Gij zult in ſommige gevallen beproeven hem te overtuigen, dat hem inderdaad geheel geen ongeluk getroffen heeft; en dat alles, wat hij zich daarvan voorſtelt, alleen in zijne verbeelding beſtaat; in andere gevallen houdt gij u tevreden met aan te wijzen, dat de denkbeelden van het geleden verlies van vreugde of welſtand, overdreven en buitenſporig zijn; en gij tracht daardoor het gevoel van droefheid in even die mate te verminderen, als de denkbeelden daarvan kleiner worden; in nog andere gevallen bepaalt gij u tot de aanwijzing der middelen, die den treurenden nog overig gebleven zijn, om zijnen onſpoed te dragen, zijn gemis te vergoeden, en alzoo zijn ongeluk te verminderen; ja in enkele gevallen onderneemt gij het zelfs, om het nut der onſpoeden te betoogen, door de heilrijke gevolgen aan te wijzen, die onmiddellijk, of middelbaar in de gegevene omſtandigheden daaruit kunnen en moeten voortvloeijen. Dit laatſte ware nu voorzeker wel de beste troostgrond in al die gevallen, waar wij het ſmartelijke der nadeelige ondervindingen niet ontkennen kunnen; want alsdan zouden de onheilen geene andere dan die bitterheid hebben, die den heilzamen geneesmiddelen veelal eigen is, maar die wij ons daarom zoo gaarne getroosten, omdat wij

haar

haar niet voor vermindering, maar voor vermeerdering van geluk aanzien. Doch onze menſchelijke kortzigtigheid in de onvermijdelijke en toevallige gevolgen onzer daden en ondervindingen belet ons meestal van dezen troostgrond gebruik te maken. En het is hier misſchien, waar wij de oorzaak vinden van het veeltijds onvoldoende der enkel redelijke troostgronden, die niet op gronden eener openbaring gebouwd zijn, tegen de droefheid van regtgeaarde ouders bij den dood hunner kinderen; daar men zich dan voor het grootst gedeelte van de vroeger opgenoemde gronden zal moeten bedienen, en daarmede alleenlijk vergenoegen. Dit gebrekkige zal misſchien nog duidelijker in het oog vallen, zoo wij

II. ten tweeden de oorzaken uitvorſchen, en de bronnen naſporen, waaruit bij regtſchapen ouderen, die de natuurlijke gewaarwording evenmin door hevige driften onderdrukt, als door verachtelijk bijgeloof overdreven hebben, de droefheid in die gevallen ontſpringt.

1. En dan meen ik de eerſte, en ook wel de voornaamſte, oorzaak dezer droefenis gevonden te hebben in de verbreking dier natuurlijke betrekking en verbindtenis, welke onverklaarbaar tusſchen ouders en kinderen plaats heeft; eene verbindtenis, die met het oogenblik der geboorte van deze laatſten begint, en onveranderlijk tot aan en in hunnen dood wordt voortgezet. Ik heb gewis voor het beſtaan dezer betrekking geen breedvoerig betoog noodig.

Het eigen gevoel van allen, die het geluk hebben ouderen te zijn, zal hen genoegzaam hiervan overtuigen. Zij immers gevoelden zich door eenen onverbreekbaren band aan hunne kinderen gehecht, zelfs vóór dat deze nog in ſtaat waren eenig blijk van wederkeerige genegenheid te toonen; eene alles doordringende, te voren nooit gekende, vreugde doorſtroomt de ziel op hetzelfde tijdſtip, dat men voor de eerſtemaal vader wordt, en dringt tegelijk met de eerſte toonen van het ons eigen kind overmeesterend in het hart; en het is in dat tijdſtip, dat een band geknoopt wordt, die zoo hecht is, dat geene moeite, zorg, opoffering en bekommering dien verbreken kan; die zelfs door de misſtappen en ondeugden der kinderen, hoezeer dan ook losſer gemaakt, toch niet geheel opgelost, maar die in den dood alleen wreedaardiglijk verſcheurd wordt. En wie beſeft nu niet, dat de verbreking van dezen band, zoo vast aan de harten der ouderen gehecht, niet geſchieden kan, zonder dat het ouderlijk hart tegelijk verſcheurd, en alzoo hevig, ja bijna ongeneeslijk gewond moet worden? Wat men ons dus ook uit de oudheid bijbrenge, het zij van een geheel volk in *Thracië*, hetwelk juichtoonen verhief bij den dood hunner kinderen, of van moeders, die zich gelukkig prezen, als hunne kinderen in den krijg geſneuveld waren; of van eenen vader, welke den dronken wreedaard als treffelijken ſchutter roemen kon, toen die zijnen zoon vermaakshalve het hart doorboorde; zij zijn in onze oogen wanſchapen wezens in de zedelijke wereld, die de natuurlijke aan-

doe-

doeningen door vooroordeel, hevige drift of lage vleijerij onderdrukt hebben, en die althans zekerlijk niet als toonbeelden ter navolging verdienen voorgefteld te worden.

2. Aan deze eerfte natuurlijke oorzaak der droefenis, uit gevoel ontfproten, paart zich echter weldra eene andere, door redenering voortgebragt, die deze droefenis over den dood onzer kinderen verhoogt, door de verijdeling aller hoop, uitzigten en verwagtingen, welke wij op dezelve gebouwd hadden. Waar is de ouder, die bij het zien op zijne kinderen, niet tegelijk met zijne gedachten in de toekomst verwijlt? Is hij van het eerfte oogenblik, waarin hem de hoop om vader te worden, nog flechts fchemerend toelacht, niet reeds bezig om op het altijd nederhangend gordijn, hetwelk de toekomst voor onze oogen verbergt, met de levendigfte kleuren en in de uitvoerigfte beelden, de aangenaamfte partijen af te malen? Hij ziet dan reeds den zuigeling op den moederlijken fchoot dartelen, de mollige handjes vriendelijk naar den vader uitftrekken; hij ziet hem een weinig later, in zijne verbeelding reeds als man, met aanzien en eer, en de welverdiende achting zijner medeburgeren bekroond, en verliest zich zelfs wel reeds als grootvader onder de kinderen van zijnen nog aanftaanden zoon. Laat de mensch het wel na, en kan hij het wel nalaten, zich zulke verfchieten te malen, of zulke luchtkafteelen te bouwen, hoe dikwerf zijne verwachting ook verijdeld mag worden? Neen! hij timmert aan dit luchtig gebouw, bij het inftorten

van ieder bijzonder gedeelte, telkens weder eenen nieuwen vleugel; en hij gevoelt zich bij dit gedurig bouwen, en zelfs bij het inſtorten, gelukkig, omdat het hem telkens gelegenheid geeft hetzelve van nieuws op te trekken. Maar nu neemt hem de dood op eenmaal den losſen zandgrond weg, waarop hij zijn verbeeldingsgebouw had geſticht; hij ziet nu ſlechts eene grondelooze diepte voor zich, waarop hij niets bouwen, en welke hij ook door niets aanvullen kan. Moet die vreesſelijke teleurſtelling ons niet ſchokken, en de bewustheid, van het gebouw onzer vreugde door niets te kunnen vergoed zien, ons niet ten hoogſten treurig maken? Aan het kind, dat wij hoopten, of zagen, was immers al deze vreugde gehecht, en met hetzelve ſtortte zij tevens ter neder, zonder dat de hoop zelfs overbleef van haar weder te doen herleven.

3. Gelijk nu op deze wijze het gevoel van eigen leed en gemis ons reeds kwelt: zoo wordt die droefheid nog door het edelst medelijden vergroot. Onze jeugdige afſtammelingen zijn dus reeds vroegtijdig aan het levensgenot onttogen, en verſtoken geworden bij hun ſterven van de geneugten, die hen hier reeds wachtten, en welke zij op aarde nog hadden kunnen genieten. Welk vader wenscht niet wel voor zijn kind de grootſte mate des geluks, en verblijdt zich als het die genieten kan? Staren wij niet daarom alleen met zoo veel genoegen op de kinderlijke ſpelen der onzen, omdat zij daardoor zoo geheel vermaakt worden, zich daarin zoo gelukkig gevoelen, en hunne aangenomene gewaarwordingen

zoo treffend uiten? — Moet dan bij den dood der onzen de gedachten niet bedroevend ſchokken: deze genoegens des levens beſtaan voor de onzen vergeefs, zij wachten om genoten te worden, en er is niemand, die ze geniet; hoe zouden de onzen zich over deze of gene zaak, over deze of gene gebeurtenis hebben verheugd, waarvan zij nu niets ontwaren! En wilde men zeggen, dat die meerdere geneugten door een geëvenredigd getal ſmarten opgewogen, of misſchien zelfs overtroffen kunnen worden, zoo zegt ons toch het eigen gevoel, dat het leven in het algemeen een niet te verachten goed zij; dat het ook zelfs in zijne donkerſte partijen nog door het aangename bewustzijn des aanzijns wordt opgeluisterd. En beſchouwen wij hetzelve uit een ernſtiger en hooger oogpunt, als de gelegenheid en voorwaarde der ontwikkeling van den nog ſluimerenden geest, als vereischte eener zegenrijke werkzaamheid, en van de vestiging eener edele nagedachtenis; hoe vele redenen levert dan hun vroegtijdig ſterven niet op tot klagten, dat dit geluk hun niet vergund is geworden; maar dat de bloem verwelkte voor zij ontlook, en de avond viel, voor dat er een dag van werkzaamheid en genot is geweest?

4. En deze droefheid kan niet nalaten zich te vermeerderen, zoo wij in onze gedachten naast het ſchoone en bekende, wat de onzen verliezen en misſen moeten, het duistere en onzekere plaatſen van hetgeen zij door hunnen dood verkrijgen. Uit den toeſtand van zeker en bekoorlijk genot gaan

zij

zij over in den ſtaat van gevoelloosheid en onaandoenlijkheid. Het hart, weleer zoo gevoelig voor de teederſte betrekking, zoo begeerig om ouderlijke zorg door kinderlijke liefde te beantwoorden, is nu doof voor de zoetſte namen en de aangenaamſte herinneringen. Doodſche ſluimering, of hetgeen nog erger is, vernietiging, vervangt de vurige en levendige werkzaamheid; het wordt zelfs raadzaam, hen eerlang voor ons oog te bedekken, willen wij niet door nog afzigtelijker tooneelen geſchokt worden. Zoo ontzettend is de dood der onzen, als wij hem alleen door een zinnelijk oog aanzien; en daar er een kille nevel hangt over de grafgewelven der onzen, wanneer niet de levenwekkende lichtſtralen der Christelijke Openbaring daar invallen, welke huivering moet ons dan bij het nederzien in deze verblijfplaatſen des doods vervangen, uit welke alleen de ſtem van *geweest* ons te gemoet komt! Neen! het is niet eigenbaat, maar het zuiverst gevoel van medelijden, wat ons bij deze overdenkingen doet weenen.

5. Eindelijk is het zelfs de gedachte aan zeker onregt, den onzen aangedaan, wat ons bij hunnen dood doet treuren. Zij toch, die jong zijn, en verlangend uitzien naar de vreugden des levens, worden weggenomen; terwijl ouden, zat van dagen en wars van het aardsch vermaak, ons tegen wil en dank ſchijnen te blijven. Hiertegen dunkt het ons natuurlijk, geregeld en billijk, dat de ouden eerst van dit aardſche tooneel aftreden, en dat het iedereen vergund worde, zijn deel te heb-

ben

ben aan het genot des levens. Maar dit gebeurt niet in het aangehaalde geval. De ouders, die het geluk meenden te zullen hebben, dat hen door de kinderen de oogen werden toegedrukt, moeten dezen laatſten pligt aan hunne opvolgeren bewijzen; zij, die reeds in vele jaren veel genoten hebben, genieten nog ſteeds meer; en hun, die nog ſlechts weinig konden ſmaken, wordt het verder genieten voor altoos onmogelijk gemaakt. Zij, die dan op deze wijze verongelijkt worden, zijn de onzen; en zij worden verongelijkt, zonder dat zij zich verdedigen en tegen dit onregt aankanten, of wij hun regt handhaven kunnen; want de ſlag des doods kent geene wetenſchap des regts.

Zullen de aangevoerde bedenkingen niet alle van dien aard zijn, dat zij het ſmartelijke van het verlies der onzen regt levendig doen gevoelen; en wettigen zij de droefheid hierover dus niet evenzeer in het oog van den nadenkenden, als van den enkel gevoeligen mensch? Wij erkennen derhalve voorzeker, dat er veel toe behoort, zoo wij ons met zulk een lot, wanneer het ons treft, werkelijk en volkomen zullen kunnen bevredigen. En het moet eene niet geringe belangrijkheid bezitten, te weten: wat de ouden, die men, aan den eenen kant ſcherpzinnigheid van oordeel en vindingskracht van geest in geenen deele kan ontzeggen, maar die aan den anderen kant geene andere bron, dan het in hun zelve wonende licht der gezonde reden hadden, hiertoe hebben uitgedacht, en in hoe verre men kan oordeelen, dat zij dit doel hebben bereikt.

III. Gelukkiglijk heeft de tijd ons nog verſcheidene geſchriften der oudheid bewaard, die regtſtreeks ten doel hebben de troostgronden op te noemen en bijeen te brengen, welke men in dit geval gebruiken kan. Onder deze bekleeden die van PLUTARCHUS en SENECA eenen eerſten rang, omdat zij dit onderwerp met eene opzettelijke uitvoerigheid behandeld hebben (1). Men vindt, wel is waar, ook onder de werken van CICERO, in verſchillende uitgaven (2), een geſchrift onder den naam van troostrede (*Consolatio*) geplaatst, in welke hij voorgeeft zich zelven de troostgronden voor te houden, die hem bekend waren, wegens den dood zijner dochter TULLIA. Of dit geſchrift echter inderdaad uit de pen van dezen wijsgeer gevloeid zij, wordt door geleerde mannen, met regt, betwijfeld (3); daar de ſtijl deszelven, hoezeer dan ook zuiver Latijn, nogtans van CICERO's ſchrijfwijze nog aanmerkelijk verſchilt. Het blijkt echter uit meer dan eene plaats (4), dat CICERO bij die gelegenheid werkelijk eene troostrede geſchreven heeft, die echter waar-

(1) WYTTENBACH heeft in zijne aanteekeningen op de troostrede van PLUTARCHUS aan APOLLONIUS, Tom. V. eene aanmerkelijke lijst van ſchriften opgeteld, door de ouden over dit onderwerp geſchreven.

(2) B. v. *Ed. Bipontini*, Tom. IX. p. 329—405.

(3) FABRICII, *Bibliotheca Latina*, I. p. 138 seq. J. LIPSIUS, *Miscellanea*, Cent. I. Ep. 35, 66, 75. Cent. *Epistt. ad Italos*, Ep. 14.

(4) CIC. *Tusc.* I. 31, 34.

waarſchijnlijk onze tijden niet heeft bereikt; maar tot deze verdichting heeft aanleiding gegeven. Dezelfde wijsgeer komt ook wel in andere zijner geſchriften, b. v. in het eerſte boek der *Tusculaanſche* redetwisten, bij het onderzoek, of de dood eenig wezenlijk kwaad zij, op dit onderwerp terug. Hij ſchrijft zelfs aan zekeren TITIUS, bij het verlies van diens kinderen, eenen troostbrief (5), en ontvangt er wederkeerig een', wiens inhoud voortreffelijk is, van SERVIUS SULPICIUS, den ſtadhouder van *Griekenland*, bij den dood zijner dochter (6). Alle deze geſchriften behandelen evenwel de zaak, waarom het ons hier te doen is, niet dan ter loops, brengen ook niets dan de bekende gronden bij, zoodat zij om die reden voor ons van minder aanbelang zijn. Wij bepalen ons dus voornamelijk tot de twee opgenoemden. PLUTARCHUS dan, een Griek, uit *Cheronea* in *Boeotië* geboortig, was Platonisch wijsgeer, en leefde als zoodanig te *Rome*, onder de regeringen van VESPASIANUS en zijne zonen; dus, op het einde der eerſte eeuw onzer jaartelling, en op eenen tijd, dat het Christendom te *Rome* niet meer onbekend was, daar immers NERO reeds eenige jaren vroeger de Christenen tot een zoenoffer tegen de volkswraak, wegens zijne verbranding van die ſtad had geſteld (7). In het vaderland terug gekeerd, bekleedde hij onder TRAJANUS verſcheiden aanzienlijke posten, en ſchreef een groot aantal werken,

(5) *Ad Diversos*, Lib. V. 16.

(6) *Ad Diversos*, Lib. IV. 5, 6.

(7) *Tacit. Ann.* Lib. XV. 44. SUETONIUS, *in Nerone* Cap. 16.

ken, zoowel van eenen geſchiedkundigen, als wijsgeerigen aard, waarvan nog vele tot ons gekomen zijn. Het is bij deze laatſte vooral hoogst merkwaardig, dat in dezelve niet de minſte ſpoor van kennis des Christendoms is aan te treffen; daar hetzelve destijds toch evenmin in *Griekenland*, waar zoo vele Christelijke gemeenten reeds ten tijde der Apostelen waren, als te *Rome* kon onbekend zijn, en bij de uitgebreide kennis en onderzoeklust van PLUTARCHUS, aan dien man, zoo het ſchijnt, niet kon ontgaan. Misſchien is deze onkunde alleen te wijten aan de verachting, waarin de Christenen, als enkel Joodſche ſekte, destijds overal zich bevonden. Hoe dit zij, deze bijzonderheid reken ik van veel belangs, om ons in ſtaat te ſtellen van in te zien tot hoe verre de wijsgeerte het vóór de invoering des Christendoms, en zonder de hulp deszelven, in deze belangrijke zaak heeft kunnen brengen.

Onder zijne overgeblevene ſchriften bevinden zich dan ook nog twee troostredenen (λόγοι παραμυθητικοι) de eene aan zijne eigene vrouw TIMOXENA, wegens het overlijden van hun eenig tweejarig dochtertje; en de andere aan eenen vriend, APOLLONIUS, wegens den dood van diens zoon geſchreven, waarvan de eerſte zekerlijk, wegens de nadere betrekking der genoemde perſonen tot den ſchrijver, onze opmerkzaamheid ook wel het eerst tot zich zal trekken. En het oordeel van een' ervaren en bevoegden regter, den beroemden D. WYTTENBACH (8), hierover is dit:

„ dat

(8) *Notae ad consolationem ad Apollonium*, Tom. V. pars II. *Editionis Moralium Oxoniensis in* 8°.

„ dat daarin de hoogſte vaderlijke ſmart met de „ voorzigtigheid van den echtgenoot, en de gema- „ tigdheid van den wijsgeer verbonden, heerſchend „ is." Elk opmerkzaam lezer zal buiten twijfel ook dit oordeel als juist erkennen; maar ook tevens toeſtemmen, dat, wanneer men dit geſchrift alleen beſchouwt als ten doel hebbende eene treurende moeder van de hevige opwellingen en dwaze uitbarstingen eener overdrevene droefheid terug te houden, hetzelve volkomen genoegzaam en geheel doeltreffend zal zijn; maar dat, wanneer wij het vergelijken met de vereischten te voren tot ware vertroosting noodig, gevonden, hetzelve dan op verre na geene zoo gunſtige uitſpraak zal kunnen verwachten. Een kort overzigt van den inhoud dezes geſchrifts zal, zoo ik geloof, het best in ſtaat zijn ons oordeel hierover te wettigen.

Hij begint dan met te zeggen, dat hem het berigt van dit overlijden zeer onverwacht ter ooren was gekomen, daar de bode, hiertoe afgezonden, hem onder weg gemist had; dat hem dit geval zeer ſmartte, dewijl het kind niet alleen de eenige, door zijne vrouw lang gewenschte dochter was, maar hetzelve ook in aanleg van verſtand en hart alle vereischten van menschlievendheid ſcheen te bezitten. Hij vindt het dus (Cap. 3) billijk, dat de herinnering aan hetzelve bij hen bewaard blijve, dewijl dit zeer wel zonder ſmartelijke droefheid kan plaats hebben. Hij verzekert hierop (Cap. 4), dat de gematigdheid in het betoon van droefenis, bij dat geval door zijne vrouw bewezen, veler bewonde-

ring heeft gewekt, hoezeer hij, hare denkwijze te dezen aanzien uit twee vorige gevallen kennende, zich daarover niet meer verwonderde, er ook inderdaad niets dwazer zijn kan, dan de destijds gewone uitingen der droefenis aan den dag te leggen, in hevig jammeren, werkeloos nederzitten bij den gestorvenen, in het meedogenloos slaan en dreigen der slaven, en het verminken en misvormen van het eigen ligchaam bestaande. Waartegen hij het gedrag zijner vrouw bij het overlijden van hunnen zoon CHARON over stelt (Cap. 5) als zoodanig geweest zijnde, dat eenige vrienden, met hem van eene reize terugkeerende, bij het intreden zijner woning, geene de minste wanorde of gewoel bespeurende, meenden door een valsch gerucht misleid te zijn. Hij spreekt vervolgens (Cap. 6) van zulke moeders, die door den waan misleid, als of de grootheid der liefde in de hevigheid der droefenis besta, dezelve weder bij zich zoeken op te wekken, wanneer de tijd reeds eenige leniging heeft aangebragt, en besluit uit de fabel van ESOPUS, dat der droefheid door *Jupiter* vergund zij zich alleen te vestigen bij hen, die haar vrijwillig opnemen, en dat men in den beginne voor haar den toegang moet sluiten, in stede van haar door rouwgewaad en andere teekenen van droefenis dien te openen. Hij vermaant dus zijne vrouw (Cap. 7) om het droefheidwekkend rouwbeklag van zich af te weren, hetwelk zoo geheel ondoelmatig is. „ Daar men immers," zegt hij, „wanneer er in het huis van onzen vriend „ brand ontstaat, zich beijvert alles aan te brengen,

„ wat

„ wat ter blusſching dienſtig is; zoo is daarentegen „ bij het ontbranden der droefenis ieder onzer vrien- „ den bezig nieuwe brandſtoffen aan te brengen, „ en de treurende moet zich blootſtellen aan elk, „ die verkiezen zal de wonde aan te tasten, en „ weder open te ſcheuren." Hij raadt haar veelmeer (Cap. 8) zich in gedachten dikwerf weder te verplaatſen in den toeſtand, toen zij nog geene kinderen had; en gelijk zij destijds overtuigd was, zich over de fortuin niet te mogen beklagen, zij gevoelen zal zulks nu nog zooveel minder te mogen doen, daar immers ſedert een nieuw en genoegelijk tijdvak is tusſchen beiden gekomen. Hij waarſchuwt haar, toch het geringe goed niet voor een groot kwaad aan te zien, en niet ondankbaar te zijn omtrent het ontvangene goede, al is het ook, dat de fortuin ons niet ſchonk, wat wij hoopten. „ Ten allen tijde, zegt hij, heeft de goedkeu- „ ring der goddelijke beſchikking, en het tevreden „ ſtille zijn omtrent ons lot, de ſchoonſte en aan- „ genaamſte vruchten voortgebragt; en er is geen „ beter middel om de droefheid of geheel te ver- „ drijven, of door bijmenging een zwak gevoel van „ het tegendeel te weeg te brengen, dan in zulke „ omſtandigheden de herinnering des goeden op te „ wekken, en de gedachten, afgewend van het „ donkere en affchrikkende, naar het helder en „ luisterrijk deel des levens te keeren, hetwelk even „ als eene welriekende zalf niet alleen den reuk „ aangenaam aandoet, maar ook als geneesmiddel „ tegen het kwalijkriekende kan worden gebezigd."

In het volgende (Cap. 9) komt hij nu nog nader ter zake en zegt: „gij hebt meermalen gehoord, dat het „geluk afhangt van zulke gegronde overtuigingen „als tot eene vaste geſteldheid der ziel leiden, op „welke de afwisſelingen van het lot geenen groo„ten invloed hebben, en die door geene toevallige „vernietiging kan worden aangedaan." Hij wil daarom, dat zijne vrouw aan de jammerklagten der leedbetuigenden niet te veel gewigts zou hechten, daar hij die vergelijkt met zulke dwazen, die enkel de ſtompe en matte verzen uit HOMERUS bijeen verzamelen, en de menigte van groote en ſchoone dichterbeelden, daarin voorkomende, voorbijzien; maar ook het lot der afgeſtorvenen niet te veel te beklagen. „Of meent gij daarover te moeten klagen, „vraagt hij, dat zij ongehuwd en zonder nakroost „geſtorven is; zoo hebt gij reden u te verheugen, „dat het u aan beiden niet ontbroken heeft; want „deze goederen zijn van dien aard, dat zij niet „groot zijn als men ze mist, maar ook niet gering „als men ze heeft; want de droefheid over groote „zaken moet ophouden, als men geene behoefte „daaraan gevoelt. Uwe dochter nu ontbeert daar„entegen niets dan kleinigheden; zij kende niet „anders dan zulke, en werd daardoor alleen be„koord, zij heeft dus ſlechts een gering verlies „ondergaan. En daar zij bovendien gekomen is „tot eenen toeſtand, waarin alle droefenis ophoudt, „zoo hebben wij ook geene reden te haren aan„zien iets te vreezen."

Voorts, zegt hij (Cap. 10) zult gij wel gehoord heb-

hebben, wat velen trachten te beweren, dat er nergens en geheel niets kwaads voor de afgeſtorvenen beſtaat. Doch zoowel de voorvaderlijke leſſen, als de geheimzinnige teekenen der Bacchiſche geheimenisſen, die wij beiden bij onze inwijding hebben leeren kennen, moeten u beletten zulks te gelooven. Stel u veeleer voor, dat de ziel, onſterfelijk zijnde, hetzelfde ondervindt, wat bij een' opgeſloten' vogel plaats heeft. De ziel toch, die langen tijd zich in het ligchaam opgehouden, en door veelvuldigen omgang aan de aardſche dingen is gewoon geworden, verlangt, even als een tamme vogel, ook weder naar hare kooi terug, wanneer zij ook al door den dood is vrij geworden, en laat zich niet afhouden van zich door veelvuldige nieuwe geboorten in de aardſche neigingen en lotgevallen te verwikkelen. Want dit beſchouwt hij als het ergſte bij den ouderdom, dat deze de ziel kromt en nederbuigt naar de aarde, zoodat zij die kromming behoudt, en nimmer haren vorigen ſtand herneemt; terwijl daarentegen de ziel van den jeugdigen mensch, die deze aardſche banden ſpoedig verbreekt, uit hare zachte en langzame buiging ſpoedig tot den ſtand terug keert, welken hare natuur vereischt; even gelijk een pas gedoofd vuur ſpoedig weder ontbrandt. Hij beſluit dus hieruit, dat zijne dochter, juist dewijl zij zoo vroegtijdig geſtorven is, zich in beteren ſtand dan hier op aarde, en zelfs beter dan wanneer zij langer geleefd had, bevindt.

Ditzelfde, zegt hij eindelijk (Cap. 11) blijkt nog duidelijker uit de voorvaderlijke gewoonten, volgens

welke het niet geoorloofd is, bij den dood van een jeugdig kind eenige lijkplengingen te doen of uiterlijke teekenen van droefenis te vertoonen; het eerſte, omdat zij aan de aarde, aan welke deze plengingen gewijd zijn, geen deel hebben genomen; en het andere, omdat het onvoegzaam zou zijn, te treuren over hen, die aan beter oord en in goddelijker ſtand verplaatst zijn. En hij beſluit aldus: daar het nog bezwaarlijker is zulke dingen te verwerpen, dan te gelooven, zoo laat ons, wat het uiterlijke betreft, blijven bij hetgeen de wetten voorſchrijven; en wat het inwendige aangaat, hetzelve zuiver, ongeſchonden en bedachtzaam bewaren.

Dit is nu alles, wat wij te dezer plaats hierover aantreffen. Men twist er echter over, of dit ſtuk volledig, dan wel verminkt tot ons gekomen zij; zoo zeer is het blijkbaar, dat de verwachting, welke men van eene troostrede van zulk eenen man, onder zoodanige omſtandigheden had opgevat, hierin onvervuld is gebleven. Wij zullen, wel is waar, niet kunnen ontkennen, dat het vrij geſchikt is zijne echtgenoote van dwaas en nutteloos jammeren terug te houden; dat de ſchrijver daarin zeer wel heeft weten gebruik te maken van de prikkels der vrouwelijke eerzucht, door haar te prijzen, dat zij zich mannelijk, ſterk, verheven boven velen van haar geſlacht, en der bewondering, zelfs van wijsgeeren, waardig gedragen hebbe; dat hij voorts op eene even kunſtige als voegzame wijze liefde tot huisſelijkheid, en zorg voor het gezin op nieuws heeft weten op te wekken, en daardoor der treurende

huis-

huismoeder eene weldadige afleiding heeft bezorgd; en het laat zich dus zeer wel begrijpen, dat deze rede het doel der opbeuring zeer wel zal hebben bereikt. Zoo wij haar echter uit een hooger oogpunt, als troostrede tegen den ramp uit het verlies der onzen ontſtaande, aanzien, en haar toetſen aan de vereischten te voren vastgeſteld, zullen wij haar den lof der genoegzaamheid niet zoo ligtelijk kunnen toekennen. Welke zijn dan toch wel zijne gebezigde troostgronden? Gij hebt geene reden tot klagen, daar gij vóór het bezit des kinds niet ongelukkig waart, en deszelfs kortſtondig aanzijn nog vele genoegelijke oogenblikken bij uw leven heeft gevoegd. Een grond, zekerlijk wel geſchikt om van overdrevene klagten af te houden, maar niet om dit verlies als iets goeds, of ook als minder kwaad te doen beſchouwen. Erkende de troostredenaar toch immers zelf, dat het bezit van nakomelingſchap een dier goederen is, die wij niet gering kunnen achten, als wij ze bezitten, maar wier ontbering wij te voren niet gevoelden, zoo heeft dan juist dit kortſtondig genot het gevoel dezer behoefte opgewekt, hetwelk nu bij de berooving eene kwellende begeerte achterlaat, die niet bevredigd wordt, en te pijnigender is, naarmate het kortſtondig geſmaakt genoegen te grooter was. Hij werpt, wel is waar, ook de bedenking op (Cap. 9) dat de onzen door den vroegen dood vele ontbering lijden; maar ſchijnt het eigenlijke punt van bezwaar daarin niet eenmaal te hebben opgemerkt, wel verre van hetzelve te hebben uit den weg geruimd. Hij geeft, ja! meer

dan eens ſtellige verzekeringen, dat zijne dochter zich na den dood wel bevindt, aan beter oord en in goddelijker ſtand zij; maar waarop berustende? op grond dat hare ziel door een tweejarig verblijf nog niet zoo ontaard is, als een langer vertoeven in het ligchaam noodzakelijk moest te weeg brengen. Wee dan den ouderen, die meer bejaarde kinderen moeten beweenen, want die troost valt bij hen weg! wee dan den volwasſenen en den grijsaard, die buiten zijne ſchuld voor altoos rampzalig moet zijn, omdat zijne ziel, onder het gewigt der aardſche zaken, die neiging naar de aarde heeft gekregen, die haar niet toeſtaat in haren natuurlijken ſtand te komen, welke met haar wezen overeenkomt! Ieder zal erkennen, dat in dit alles niets van algemeene troostgronden bevat is, behalve alleen de gedachte aan betere ſtandverwisſeling, die echter op geheel bijzondere, voor Grieken, en ingewijden alleen geldende gronden gebouwd is.

Doch het zou kunnen ſchijnen, dat dit ſtuk, gebrekkig tot ons gekomen, juist die gronden miste, welke het meeste gewigt en de grootſte waarde hebben. Het zal dus noodig zijn, ook van de andere troostrede dezes ſchrijvers eenig nader verſlag te geven.

PLUTARCHUS erkent, dat, hoezeer zijn medelijden met zijnen vriend APOLLONIUS van den beginne af aan gelijk ſterk is geweest als thans, hij het echter niet eerder heeft gewaagd, hem te willen vertroosten, voordat de tijd denzelven voor deze toeſpraak, die ten doel hebbe zoowel zijne droefheid zelve te vermin-

de-

deren, als ook ijdele jammerklagten en geween te doen ophouden, had vatbaar gemaakt. Hij zegt voorts (Cap. 3) „ik ſtem in geenen deele met hen „in, die eene wreede gevoelloosheid met lof ver„heffen, daar deze ſmart uit eene natuurlijke bron „ontſpringt, en geenszins van onze willekeur af„hangt." Hij ſtelt dus vast, dat men evenzeer door te weinig als door te veel aandoening, zoowel in vreugde als in droefheid, het ſpoor bijster kan worden; en dat hiertegen geen beter hulpmiddel is dan de reden, en die voorbereiding, welke zij tegen alle wisſelvalligheden van het lot oplevert. Hij tracht dus (Cap. 6) uit ſpreuken van onderſcheidene dichteren de kortſtondigheid en onzekerheid van het menſchelijk leven aan te toonen, en vraagt dan zelf: „waartoe moet dit alles dienen? om ons „te overtuigen, dat het niet voor iets nieuws of „ongewoons moet aangezien worden, wanneer ons „zoodanig ongeluk treft, daar het veeleer tot het „eenmaal vastgeſtelde menſchelijk lot behoort, het„geen wij evenmin ontwijken kunnen, als het wijsheid „zou zijn zulks te willen doen." Deze grond moge wederom zeer geſchikt zijn den mensch tot zwijgen te brengen onder zijn lot, hij zal van weinig krachts zijn om hem daarmede te bevredigen; daar hij immers geen antwoord oplevert voor de vraag: waarom is dan het lot zoo bitter en wreed jegens de menschheid!

Hij komt vervolgens (Cap. 10) op nieuw tot de vraag, of de dood dan werkelijk zulk een groot kwaad zij, dat wij reden hebben daarom het lot der

onzen te beklagen? en zegt bij die gelegenheid: „ik weet niet van waar het kome, dat de dood, „die toch met onze natuur zoo naauw verbonden „en vermaagschapt is, zoo veel smartelijks voor „ons bezit; want er ligt toch op zich zelven niets „vreemd in, dat, hetgeen in zijnen aard scheibaar, „vloeibaar of brandbaar is, ook eenmaal gescheiden „worde, wegvloeije en verbrande; en dat dus wij, „die als vergankelijke wezens geboren worden, „ook eenmaal vergaan. Immers gelijk het niets „vreemds in zich heeft, dat een pottebakker bij „herhaling uit dezelfde klei andere en andere ge„daanten vormt; zoo ligt er ook niets vreemds in, „dat de natuur uit dezelfde stof, waaruit zij eer„tijds onze voorvaders, en thans ons vormde, „ook eenmaal onze nakomelingen vormen zal." — De reden van dit vreemde verschijnsel zal toch voorzeker wel daarin gelegen zijn, dat in den mensch iets hoogers en bestendigs woont, wat zich niet, als de klei, laat vormen, aan de veranderingen dus geen deel neemt, en alzoo dezelve voor iets vreemds aanzien moet. PLUTARCHUS erkent voorts het weldadige daarvan, dat ons de eindpaal des levens verborgen zij, en beschouwt daarop (Cap. 12, 13) de beide beelden van eenen diepen slaap, en eener langdurige reis, onder welke SOCRATES gewoon was zich den dood voor te stellen, meer van naderbij; zegt, dat gelijk de diepste slaap de aangenaamste is, als vrij van alle droomen, de dood dan ook wat goeds moet zijn, omdat hij hiermede overeenkomt; terwijl hij in het andere geval, de ziel

van

van de ſlavernij des ligchaams, en den bedwelmenden invloed van menſchelijke zaken verlosſende, almede niets kwaads zijn kan. Het zijn hier wederom alleen de Platoniſche denkbeelden van een gelukkiger voorbeſtaan der zielen vóór de geboorte des ligchaams, waarop hij ziet, en vooral de overdrevene denkbeelden van den ongelukkigen ſtaat, waarin zich de ziel, tijdens haar verblijf in het ligchaam bevindt, als in eenen kerker opgeſloten, waar haar het uitzigt der waarheid niet is toegeſtaan, daar de zintuigen haar misleiden, en waar zij alleen door in zich zelve gekeerde beſchouwing en herinnering, tot eenige kennis kan komen, welke echter niet alleen van alle waarneming onafhankelijk, maar zelfs des te volkomener is, hoe minder waarneming en zintuigen daarop eenigen invloed gehad hebben; zoodat verachting der zinnen en harer voorwerpen, en dooding des ligchaams, als middel van gewaarwording, de wegen der wijsheid zijn, en hem de geheele wijsgeerte niets anders is, dan de oefening van ſterven; wat de ziel dus eerst geheel aan het ligchaam en de zinnelijke wereld onttrekt. Het moeten dus alleen zulke denkbeelden wezen, welke de redeneringen van PLUTARCHUS te dezer plaats eenige kracht geven, maar die voorzeker niet algemeen zullen gelden.

De ſchrijver tracht zijne ſtelling, dat de dood veeleer iets goeds, dan wat kwaads zijn moet (Cap. 14) ook door die gedachte te bevestigen, dat hij door de goden meermalen ter belooning van uitſtekende vroomheid en godsdienſtigheid werd toegedeeld. En

hij

hij brengt hier de voorbeelden van CLEOBIS en BITON, van AGAMEDES en TROPHONIUS, en eene menigte anderen bij, die, of in de tempels der goden, of kort na het gebed om de beste zaak, geſtorven zijn. Uit welk oogpunt wij al zulke verhalen beſchouwen moeten, en hoe gewaagd het altoos zij bij dergelijke verſchijnſelen op bijzondere oogmerken der Godheid te beſluiten, zal ik niet noodig hebben bijzonder aan te wijzen. Thans gaat PLUTARCHUS over om den dood uit een ander oogpunt, en wel als vernietiging, te beſchouwen. Niet allen toch ſtemden toe, dat de denkbeelden van ſlaap of reizen met grond op den dood konden toegepast worden; hij tracht dus te betoogen, dat ook bij deze vooronderſtelling de dood niets kwaads zij, naardien hij dan toch met alle gevoel ook alle ſmart tevens doet eindigen, en het afwezig zijn daarvan toch wel geene rampzaligheid verdient genaamd te worden. Dit is alles wat PLUTARCHUS ter wegneming der bedenking, dat den onzen door den dood eenig wezenlijk kwaad overgekomen zij, weet aan te voeren. Zijne redenering daarbij is deze. De dood is of vernietiging, of een beſtaan buiten het ligchaam. In het eerſte geval is hij niets kwaads, in het andere geval ook niet, doordien de geest uit den aardſchen kerker ontſlagen wordt. Bij dit laatſte bewijs gaat hij echter niet geregeld te werk, want men kan zich zeer goed het geval als mogelijk denken, dat de ziel, het ligchaam tot woning en werktuig behoevende, gelijk de ondervinding voor dit leven leert, door die berooving nu van genot en

werk-

werkzaamheid verſtoken is, en alsdan voldoet zijne redenering geheel niet. En dit geval is het dan nu ook juist, wat de ondervinding als het eenig gegronde ſchijnt aan te bevelen, daar immers de dood den mensch van alle genot berooft. Op die bedenking antwoordt hij (Cap. 16) als naar gewoonte, dat men niet weet, of het langer leven vreugd of ſmart zou hebben opgeleverd, en het lange leven niet altoos geluk is. De bedenking dat deze jongeling in den bloei zijns levens nog niet had behooren weggenomen te worden, wijst hij (Cap. 18) af, door te zeggen: „dat deze klagt van eene al „te groote vermetelheid getuigt, naardien wij niet „in de wereld gekomen zijn, om haar wetten te „geven; maar om ons aan hare wetten te onder„werpen." Zeer geſchikt wederom om den klagenden den mond te ſtoppen, maar niet het goede in den dood aan te wijzen, of de tevredenheid met het vroegtijdig ſterflot der onzen te bevorderen.

PLUTARCHUS doet ook (Cap. 19) de vraag: „waar„om weent gij bij den dood der uwen? Is het om „uwent- of om hunnentwil?" Maar het is ſlechts om te kunnen zeggen: „zoo openbaart gij in het eerſte „geval eene al te eigenbatige liefde, en kwelt u „en het andere noodeloos, dewijl zij immers geene „ramp ondervinden." Na gezegd te hebben, dat het onverwachte der gebeurtenis onze ſmart niet behoeft te vermeerderen, dewijl wij ons daarop hadden moeten voorbereiden, beſluit hij met den regel van PLATO: dat men alsdan moet ophouden te treuren, als het niet blijkt, dat, hetgeen ons getroffen heeft,

wer-

werkelijk kwaad of wel goed zij, en wij door dat treuren niets vorderen. Hij komt nogmaals op de klagt van den te vroegen dood terug, en beweert dat het voor velen voordeeliger zou geweest zijn, bijaldien zij vroegtijdig geſtorven waren. Hij onderzoekt verder (Cap. 25) het zeggen van den wijsgeer CRANTOR, dat het de beste troost in onſpoeden is, onſchuldig te zijn, en durft dit wel niet in zijn geheel toe te ſtemmen; maar wil, dat men de genegenheid voor de geſtorvenen door *hymnen* en lofzangen zal te kennen geven, en niet door jammerklagten, daar zij immers de loopbaan, hun door het lot aangewezen, hebben afgeloopen. Uit dit alles beſluit hij nu, dat wij niet langer treuren moeten, dan de natuur en betamelijkheid vereiſchen; want dat wij, evenmin als de Godheid zelve, eene gebeurde zaak ongedaan kunnen maken, en hetgeen ons overkwam, reeds velen voor ons getroffen heeft. Daarna komt hij op de menigte rampen des levens, waarom hetzelve aan vele wijzen is toegeſchenen eene ſtrafplaats te zijn, en het een algemeen ſpreekwoord geworden is; dat het beste ware niet geboren te worden, maar het verkiesſelijkſte zoo ſpoedig mogelijk te ſterven; vermaant dus te bedenken, dat het leven geleend zij, en wel ſlechts onder de voorwaarde van het te zullen wedergeven, weshalve het wijsheid zij, hetzelve goed te gebruiken, zoo lang het aanwezig is, en niet te morren als het opgeëischt wordt.

Door dit alles echter zegt hij (Cap. 30) worden velen niet bevredigd, daar zij gelooven, dat, hetgeen

geen hun aldus bejegent, aan eene vijandigheid van het noodlot en der hoogere geesten te wijten zij, waarom zij alle wijzen van ſterven rampzalig keuren. Hiertegen zegt hij echter te regt: „wie weet even„wel, of niet God, naar eene vaderlijke voorwe„tenſchap en zorg voorziende, wat den mensch „zou overkomen, hem door eenen vroegtijdigen „dood heeft weggenomen; in dat geval kan het „alsdan nuttig zijn, dat ſommigen nooit geboren „werden, anderen bij den eerſten ademtogt, en „nog anderen na eenigen tijd bezweken; daar im„mers het noodlot in het leven niet te ontwijken „is." Hij raadt verder, om de voorbeelden van die groote mannen gade te ſlaan en te volgen, die den dood hunner kinderen met gelatenheid gedragen hebben, waarvan hij vele voorbeelden bijbrengt; hij telt verder de deugden van den overledenen op, en zegt: „zoo het waar is, wat ons de dichters „en wijsgeeren zeggen, gelijk het waarſchijnlijk is, „dat den vroomen bijzondere eer, edeler rang en „een afgezonderd verblijf is aangewezen, dan „moogt gij van uwen zoon het beste hopen;" en hij beſluit eindelijk, met de ſchets van den toeſtand der braven in het ſchimmenrijk uit PINDARUS en PLATO te ontleenen, het geheele werk.

Wanneer wij nu deze troostrede met de vorige vergelijken, zullen wij moeten erkennen, dat het meestal de zelfde gronden zijn, die in de vorige gebezigd waren, en dat hier van eigenlijk afdoende bewijzen niets anders is bijgekomen, dan de verzekering van de gelukkiger ſtandverwisſeling der vroo-

men

men en goeden, welke hij waarſchijnlijk noemt. Wij zouden daarvoor zeker gaarne zijne bewijzen hebben gelezen; doch waarſchijnlijk ook al niets dan het gewone hebben gevonden. Want dat de beſchrijving van den ſtaat der zaligen, als zijnde aan eene plaats, waar de ſtralenkrans van TITAN ook dan nog voor hen ſchittert, als de aarde door den nacht beſchaduwd wordt, en waar de velden met purpere rozen, en de omſtreken met reukwerk waſemende bosſchen, van gele vruchten dragende boomen verſierd zijn, en de zaligen zich met ligchaamsoefeningen en fluitenſpel vermaken, en de lucht met de geur hunner gedurige wijrookoffers aanvullen; dat deze beſchrijving toch wel niets meer zij dan aangename dichterbeelden, zal ieder, en zelfs wel PLUTARCHUS toeſtemmen, ten ware hij nog met het gemeen in iederen dichter eenen hoogeren goddelijken geest erkende.

En dat SOCRATES in de Gorgias van PLATO (Cap. 79) de fabel van *Minos*, *Aeacus* en *Rhadamanthus*, als regters der ſchimmen, voor waar aanneemt, zal toch ook wel niets afdoen. Waarſchijnlijk nam dus PLUTARCHUS meer door inwendige behoefte en aandrang van bewustzijn, deze grondſtelling aan, dan door voldoende uiterlijke bewijzen; en bezigde die dus, hoewel met zekere beſchroomdheid, ter vertroosting van zijnen vriend.

Vestigen wij thans het oog op den Romeinſchen wijsgeer SENECA en zijne ſchriften, om te zien, of deze ook andere, en meer voldingende, gronden mogt weten aan te voeren; of dezelve misſchien

op

op eene andere en krachtigere wijze voor te ſtellen.

SENECA dan, geboortig uit *Corduba* in *Spanje*, was met zijnen vader reeds als kind naar *Rome* gekomen, en had zich aldaar evenzeer op de welſprekendheid als wijsgeerte toegelegd, als de twee groote vereischten uitmakende van den toenmaligen tijd, om tot aanzien te komen; of liever de eerſte was zulks alleen, en de laatſte beſchouwde men ſlechts als het hulpmiddel tot de eerſte, om over alle zaken grondig en uitvoerig (*copiose*) te kunnen ſpreken; om welke reden dan ook CICERO juist de Akademiſche wijsgeerte, wier voornaamſte kracht in het beſtrijden van alle andere grondſtellingen gelegen was, als de meest geſchikte voor den redenaar uitkoos. SENECA koos daarentegen voor zich de Stoïſche wijsgeerte, het zij dat die meer met zijne geaardheid overeenſtemde, of hem van meerder vruchts ſcheen te zijn bij zijne reeds vroeg verduurde onheilen, daar hij in het eerſte jaar van CLAUDIUS, wegens overſpel naar *Corſica* gebannen werd. Hij bekleedde, zoo voor als na zijne ballingſchap, aanzienlijke posten te *Rome*; de voornaamſte en luisterrijkſte derzelve was echter, dat hij tot onderwijzer en beſtuurder van den jeugdigen NERO gekozen werd. Dit ſchijnt nu aanvankelijk niet veel voor het edele en brave zijner wijsgeerige grondſtellingen te pleiten, en zou met reden verdenking tegen dezelve verwekken, zoo wij niet wisten dat deze wreedaard, zoo lang hij onder het opzigt van SENECA zich bevond, en van diens raadgevingen gebruik maakte, de beste vorst is geweest, en dat juist de wijs-

geerte en ſtrenge redenen van dezen wijsgeer den veranderden NERO zoo zeer in den weg ſtonden, dat hij gretig eene gelegenheid aanvatte, om denzelven onder valſche betichtingen uit den weg te ruimen; gelijk deze dan ook, in eenen vergevorderden ouderdom, op eene waardige wijze den aangekondigden dood geleden heeft (9).

Onder zijne ſchriften vinden wij vele, die als troostredenen kunnen beſchouwd worden, als eene aan zijne moeder HELVIA, wegens zijne uitbanning naar *Corſica* geſchreven, aantoonende de gelatene wijze, waarop hij zich in zijn leed wist te ſchikken; eene andere aan POLYBIUS, wegens den dood zijns broeders, welk ſtuk echter onvolkomen is bewaard gebleven; en eindelijk eene aan MARCIA, eene edele Romeinſche vrouw, en dochter van AULUS CREMUTIUS CORDUS, welke zich in het jaar 35 onzer jaartelling van het leven had moeten berooven, omdat hij als vijand der eenhoofdige regering bij TIBERIUS aangeklaagd was. Deze troostrede gaat ons hier bijzonderlijk aan, omdat zij geſchreven is wegens het overlijden van haren zoon METILIUS, die reeds priester, gehuwd en vader van twee kinderen was, welke hij bij zijn ſterven moest achterlaten.

SE-

(9) De onnoemelijke ſchatten door SENECA nagelaten (hoe werden dezelve verkregen?) en de door hem opgeſtelde verdediging van NERO's moedermoord mogen echter wel iets op 's mans braafheid afdingen.

RED.

SENECA begint dezelve met terſtond de eerzucht dezer edele vrouw te prikkelen, haar wijzende op het voorbeeld van twee voorname vrouwen in den Romeinſchen ſtaat, van OCTAVIA, de zuster, en LIVIA, de vrouw van keizer AUGUSTUS, van welke de eerſte zich aan hare droefheid zoo zeer had overgegeven, dat zij na verloop van eenigen tijd aan verkwijning ſtierf. De andere echter, aan de redeneringen van den wijsgeer AREUS gehoor gevende, keerde in hare betrekkingen terug, en had het genoegen van gedurig over haren zoon met lof te hooren ſpreken, waardoor de zwaarte van haar gemis niet weinig verminderd werd. Hij wil dus, dat ook MARCIA dit voorbeeld van hare vriendin volgen zou, en eene grootheid van ziel aan den dag leggen, niet minder haren edelen vader waardig, dan die was, welke LIVIA wegens den dood van haren zoon DRUSUS had bewezen. Dat dit nu geen troostgrond zij, maar als inleiding voegzaam geſchikt om MARCIA tot het aanhooren en bedachtzaam overwegen zijner verdere troostredenen voor te bereiden en te bewegen, zal niemand ontkennen.

De eerſte bedenking, welke SENECA uit den weg tracht te ruimen, is dezelfde, die ook wij als de voornaamſte bron der droefheid hebben opgegeven, de verbreking der natuurlijke betrekking: onze ſmart is toch zoo natuurlijk! „'t Is waar," zegt hij," „ zoo lang zij gematigd is. Doch 't geen de ver„ beelding daarbij voegt, is veeltijds meer, dan 't „ geen de natuur eischt. Aanſchouw de redelooze

„ dieren, hoe hevig, maar ook hoe kortſtondig is
„ hunne ſmart bij het verlies hunner jongen; het
„ geloei der treurende koe wordt niet langer dan
„ een paar dagen gehoord; en even zoo het zoeken
„ en rondzwerven der verlatene merrie. En wan-
„ neer zelfs de wilde dieren het ſpoor der jongen
„ hebben gezocht, en na het bosch te zijn rond-
„ gezworven, meermalen aan de verlatene holen
„ zijn teruggekeerd, ſchikken zij zich nogtans in
„ korten tijd in hun verlies. Ook de vogels zwer-
„ ven met groot getier rondom het ledige nest,
„ maar, in weinig tijds bevredigd, hernemen zij
„ weder hunne gewone vlugt. En bij geen eenig
„ dier blijft het verlangen naar 't verloren kroost
„ zoo lang als bij den mensch; maar bij dien dan
„ ook niet enkel zoo lang hij de ſmart werkelijk
„ gevoelt, maar zoo lang hij zich voorneemt daar-
„ over te treuren. Dit vindt SENECA echter onna-
„ tuurlijk, omdat, zoo deze aanhoudende droefheid
„ natuurlijk ware, zij dan bij alle menſchen even
„ ſterk moest zijn; terwijl nogtans de ondervinding
„ leert, dat die bij vrouwen ſterker dan bij man-
„ nen, bij woeste meer dan bij beſchaafde volke-
„ ren, en bij onkundigen meer dan bij geleerden
„ plaats vindt." De oorzaak van dit laatſte is ech-
ter gedeeltelijk in de meerdere afleiding te zoeken,
welke de laatſten boven de eerſten, in werkzaam-
heid des geestes hebben; en misſchien ook in het
meerdere vermogen, om de natuurlijke aandoeningen
door tegengeſtelde gewaarwordingen te onderdrukken
en te wijzigen. Het zou derhalve nog altoos de

vraag

vraag blijven, of de meerdere droefheid van de vrouw, en van den onbeſchaafden en onkundigen man niet meer natuur, meer geheel en enkel het gewrocht van aandoening en gewaarwording zij, dan die door bedachtzaamheid of tegenwerkende middelen ingetoomde gewaarwording. Doch het komt mij voor, dat het den Stoïcijnſchen regel: *volg de natuur*, veel te ver is uitgeſtrekt, wanneer men het paard en de koe tot leermeesters van ons menſchelijk gedrag bij den dood onzer kinderen maken wil. Vallen dan niet bij het redeloos dier al die oorzaken van droefheid weg, welke wij als het gevolg van nadenken en redenering hebben leeren kennen, die wij niet van ons kunnen verwijderen, en die het voorzeker onnatuurlijk zijn zou te verloochenen; daar immers reden en nadenken de eigenaardige voorregten onzer natuur zijn. Geen wonder, dat dus de Stoïcijnen bij deze eenzijdige beſchouwing van den mensch als enkel *natuurwezen*, gelijk zij in dit geval doen, of als enkel *redenwezen*, gelijk zij in de zedekunde gewoon zijn te doen, bij alle begeerte om de natuur te volgen, niettemin in hunne oordeelen en voorſchriften dikwerf zeer onnatuurlijk worden.

Willen wij dus de aanmaning van SENECA laten gelden, wat zij vermag, dan is zij deze: overdrijf uwe natuurlijke droefheid niet, door dwaze ſchetſen der verbeelding en akelige voorſtellingen telkens voor uwe ziel terug te roepen, of ook voor betere onderrigtingen de oogen te ſluiten; maar neem de verzachtingen aan, die tijd en bedaarder

overleg u aanbieden. Buiten twijfel eene goede les, die ons echter niet geeft, wat wij zoo gaarne wenschten, inzigten dat het verlies der onzen goed zij.

SENECA nu eene aanhoudende droefheid voor onnatuurlijk verklaard hebbende, vraagt (Cap. 9) van waar dan die groote droefheid ontſpringe, en meent die in het onverwachte of onvoorbereide op dit verlies te moeten zoeken; hij toont dat niets redelijker zij, dan zich daarop vooraf gewapend te hebben, daar men toch weet, dat zulk lot ons almede treffen kan. „Wilt gij weten," vraagt hij, „hoe„ zeer gij voor allerlei ſlagen bloot ſtaat, en hoe„ zeer de pijlen, die anderen getroffen hebben, „ ook rondom u zweven, zoo ſtel u voor, dat gij „ eenen muur door vele vijanden bezet, en moei„ jelijk te beklimmen, geheel ongewapend aanvalt; „ verwacht dus de wond, en reken er op, dat die „ ſteenen, pijlen en ſchichten, die over uw hoofd „ zweven, op u gedoeld zijn; en zoo dikwerf als „ gij die achter u of ter zijde van u ziet neder„ vallen, zeg bij u zelve dan: neen! gij misleidt mij „ niet, ô fortuin; gij zult geenen achteloozen en „ onnadenkenden verdrukken; ik weet wat gij be„ oogt, gij hebt eenen anderen getroffen, maar op „ mij aangelegd." Weinig zullen voorzeker deze toeſpraken geſchikt zijn het hart te bemoedigen, maar wel het leven en menſchelijk lot te leeren verachten.

Natuurlijk is het dan ook, dat hij aan MARCIA vraagt (Cap. 10) of dan het gemiste vooruitzigt op den voorſpoed en het genoegen, door haren zoon te erlangen, haar verontrust, en daarop zegt: dat wij

niets

niets voor ons eigendom kunnen aanzien, daar alles ſlechts geleend is, ook onze kinderen zelfs, en dat het onbillijk zou zijn den ſchuldeiſcher, de natuur, omdat die de teruggave van het geleende vraagt, kwalijk te bejegenen. „Zoo gij u dus over „ den dood uws zoons beklaagt," zegt hij, „ moet „ gij de ſchuld zoeken in het tijdſtip, toen hij ge„ boren is, want destijds werd reeds de dood over „ hem beſloten; onder die voorwaarde werd hij u „ gegeven, en dit noodlot vervolgde hem van het „ eerſte oogenblik af. Dan toch treden wij in het „ gebied der fortuin, en naar hare grilligheden moe„ ten wij, of 't geen wij verdiend of niet verdiend „ hebben, dragen."

In het 12de Hoofdſt. komt hij nu ook op die vraag, welke wij aanvankelijk in hare geldende kracht ontwikkelden: „ ontſpringt uwe droefheid uit „ eigen leed, of uit dat, wat den geſtorvenen trof? „ Treurt gij, omdat gij zelve nog geene geneugten „ van uwen zoon hebt geſmaakt, of omdat hij nog „ meer had kunnen genieten? Hebt gij ze niet „ genoten," zegt hij, „ wel nu, dan kunt gij ze „ ook ligtelijk ontberen; en hebt gij ze wel ge„ ſmaakt, dan behoort gij voor het genotene dank„ baar te wezen. En met betrekking tot uwen zoon „ had voorzeker zijn leven langduriger kunnen zijn, „ maar hij heeft daarin toch vele vruchten van uwe „ goede opvoeding genoten; en in alle gevallen is „ toch een kortſtondig geluk nog beter dan geheel „ geen geluk. Een groot geluk is ook niet duur„ zaam; wat duurzaam zijn zal, moet uit zijnen

„ aard klein zijn; daar de Goden nu verordenden,
„ dat uw zoon ſlechts kort zou leven, zoo verhie-
„ ven zij hem dadelijk tot eenen grooten voorſpoed."

Deze laatſte grond komt mij voor het meest van allen af te doen. Hij vertoont ons althans de beſchikking van ons lot als billijk; en men kan beſeffen, dat er aan niemand iets wordt te kort gedaan; ieder heeft dan zijn beſcheiden deel, wat de een ſlechts in een korter tijdsverloop geniet, dan de ander, aan wien het ſpaarzamer wordt uitgereikt. Doch hoe ſtaat het met de vastheid van dien troostgrond: is hij zeker, heeft hij de ondervinding voor of tegen zich? Zij, die in het oogenblik der geboorte ſterven, of, hoezeer het leven aanſchouwende, nogtans niet tot eenige bewustheid van zich zelve komen, zij zouden dan het grootſte geluk moeten hebben geſmaakt, of zij zijn benadeeld; en echter hebben zij nog volſtrekt niets genoten. Dat zelfde dus, wat aanvankelijk al onze klagten ſcheen te doen eindigen, geeft, wel ingezien, aan haar ſlechts te meer krachts. In dit opzigt voldoet de reden door PLUTARCHUS aangevoerd, beter, als hij zegt: dat de Goden naar hunne voorwetenſchap hem vroeg wegnemen, dien zij zien, dat bij langer leven, of rampzalig, of ſlecht zou worden. Doch ook hier leert de ondervinding in grijs gewordene boosdoeners, en in hen, die door de fortuin van de voormalige hoogte des geluks meêdoogenloos tot eenen afgrond van onheil zijn geworpen, uit welken zij zich nimmer weder hebben kunnen verheffen, dat deze regel bij het menſchelijk lot niet algemeen door-

gaat,

gaat, en dus ook geenszins tot genoegzamen troostgrond kan ſtrekken.

Wij gaan voorbij, wat SENECA ter wegneming der klagte, dat dit lot beiden, en goeden en kwaden treft, aanvoert, als minder met ons doel verbonden, maar moeten acht geven op hetgeen hij (Cap. 19) bij de nadere toepaſſing zijner troostgronden zegt: „Het is het verlangen naar onze geſtorvenen, wat „ons bedroeft! Maar waarom weenen wij dan „niet, zoo de onzen van ons in het leven afwezig „zijn, offchoon zij dan evenzeer onzen omgang en „aanſchouwing misſen? Het is de verbeelding, „die ons kwelt (*opinio est, quae nos cruciat*), „want ieder onheil geldt juist zooveel, als wij het „willen laten gelden. En hier hebben wij dus het „geneesmiddel bij de hand. Misleiden wij ons „zelven, verbeelden wij ons, dat zij van huis zijn; „dat wij hen hebben heen-, ja vooruitgezonden, „om ze eerlang te volgen." Schoone raadgeving! die echter ſlechts zoolang van kracht is, totdat de vraag ontſtaat: zullen wij hen dan ook wel ooit weder inhalen; zullen wij hen ooit ontmoeten? Eene vraag, die niet beantwoord wordt, en die het eeuwig afzijn bijna even ſmartelijk maakt, als de eeuwige vernietiging is. Doch neen, SENECA antwoordt daarop. Hij vraagt immers: „weent gij, om- „dat uw zoon niet lang hier beneden heeft geleefd; „bedenk dan, dat den dooden niets kwaads treft; „want hetgeen men ons van het onderaardſche rijk „verſchrikkelijks meldt, zijn niet dan fabelen. De „dood is de bevrijding en de eindpaal van alle

„ jammeren, buiten welken geene rampen meer
„ beſtaan, en die ons weder verplaatst in dien ſtaat
„ van kalmte (*tranquillitatem*) in welken wij vóór
„ onze geboorte gelegen hebben." Tot zoo verre gaat nog alles goed; den onzen is dus in den dood niets kwaads overgekomen; maar wanneer hij er dan vervolgens bijvoegt: „de dood is noch goed, noch
„ kwaad; want alleen wat iets wezenlijks is (*aliquid*
„ *est*) kan goed of kwaad zijn; doch de dood is
„ zelf niets en brengt alles tot niets, en levert ons
„ aan geenerlei lot (*nulli fortunae*) over;" dan neemt hij weder allen vorigen troost weg; want dan predikt hij luide de vernietiging; dan is dat heengaan in den dood een affcheid voor altijd; dan ontmoeten wij hen niet weder, maar hun voorgang is de reis naar eenen afgrond, uit welken zij niet weder te voorſchijn komen, en waaromtrent alleen de bewustheid blijft, dat wij eens bij hen daarin zullen nederſtorten. Ellendige troost voor eene moeder, die eenen goeden en gelukkigen zoon verloren had! Geene uitroepingen: „hem heeft een groote en
„ eeuwige vrede omvangen," zullen de wonde kunnen genezen, die hij door zijne vorige verzekering het ouderlijk hart heeft toegebragt; daar het juist die eeuwige vrede is, voor welke de natuur beeft. En het kan dus wel niets dan grootſpraak zijn, wanneer hij zegt: „gij kent de menſchelijke
„ onheilen niet, zoo gij den dood niet als de beste
„ uitvinding der natuur wilt prijzen, die het geluk
„ voleindt, de ramp verdrijft, de walging en ver-
„ moeidheid aan den ouden ontneemt, de jeugd al

„ bloei-

„ bloeijende doet ophouden, en het kind afroept „ voor het tot de moeijelijke levensſtanden gevor„ derd is." Waarop dan verder eene optelling aller mogelijke rampen des levens volgt, die, zoo zij in waarheid dusdanig ooit in eenig menſchelijk leven beſtonden, ons hetzelve zoo ſpoedig mogelijk moesten doen ontvlugten; en voor welker ontwijking dan voorzeker geene troostgronden zouden noodig zijn. Het ſchijnt echter of SENECA zelf het troostelooze zijner leer der eeuwige vernietiging gevoeld hebbe, en dezelve (Cap. 23) weder eenigzins vergoeden wille, als hij zegt: „ behalve dat onze toekomende „ lotgevallen altijd onzeker zijn, en de kwade het ze„ kerst te verwachten; zoo is er ook voor zielen, die „ ſpoedig aan de menſchelijke wisſelvalligheid ont„ trokken zijn, een gemakkelijker overgang tot hoo„ geren ſtand (*ad superos*) aanwezig (10); zij immers „ heb-

(10) Het ſchijnt eenigzins twijfelachtig, wat SENECA hiermede wil aanduiden. Tot de Goden, gelijk het anders heet, kan het hier niet wel beteekenen; want alsdan zou die overgang werkelijk iets goeds zijn; en hij zich zelven lijnregt tegenſpreken. Hij bedoelt dus waarſchijnlijk de ſterren, tot welke men meende dat de zielen, als tot haar eigenaardig element, terugkeerden, wanneer zij van het ligchaam, dat haar aan de aarde hechtte, waren bevrijd. Zij, die dus door lang verblijf op aarde, veel van het aardſche hadden aangenomen, waren te zwaar om tot de hoogte der ſterren door te dringen, maar moesten in den dampkring rondzweven; de vroeg ontbondene zielen echter, en zij, die door wijsgeerte het ligchaam verdrukt en gedood, of zich

aan

„ hebben minder vuile en zware ſtoffen aangeno-
„ men, en ſlechts het bovenſte der aardſche dingen
„ ontvangen hebbende, werden zij reeds daarvan
„ bevrijd, voor zij er nog geheel mede omgeven
„ waren; en nu ligter zijnde, vliegen zij naar hun-
„ nen oorſprong terug, en zwemmen gemakke-
„ lijker die klove, welke die dan ook zijn moge,
„ door." Doch waartoe dit alles? Of is het dan niet hetzelfde, of wij op deze aarde, of op de ſterren aan de vernietiging worden overgegeven, en in de eeuwige ſluimering zonder bewustheid rusten? Het is om te kunnen verzekeren, dat de voornaamſte mannen altijd het leven zochten te ontwijken, en de wijze, volgens PLATO, onophoudelijk tracht te ſterven. Doch hij komt hierop nog eens terug, wanneer hij (Cap. 25) zegt: „er is geene
„ reden, waarom gij het graf van uwen zoon zoo
„ dikwerf bezoeken zoudt; alleen het ſlechtſte ge-
„ deelte, en wat hem zelven tot last was, de been-
„ deren en de asch, is teruggebleven; hij zelf is
„ geheel ontvloden, en heeft niets hier op aarde
„ teruggelaten; maar nadat hij een weinig tijds bo-
„ ven ons vertoefd heeft, gereinigd werd, en de
„ aanklevende gebreken en den ſtand der ſterfelijk-
„ heid heeft afgelegd, is hij in de hoogte verhe-
„ ven,

aan deszelfs neigingen onttrokken hebben, niet zoo bezwaard zijnde, ſtijgen gemakkelijker op en naderen de ſterren, waar zij een tijdlang hun verblijf houden, totdat alles verbrand wordt. Zie CIC. *Tusc. Quaest.* I. 18. Ik heb dit dubbelzinnige in de vertaling trachten te behouden.

„ ven, en wandelt tusschen de zalige geesten, en
„ is in het gezelschap der SCIPIO's en CATO's, en
„ van allen, die dit leven veracht hebben, opge-
„ nomen. Uw vader hecht zich daar bijzonderlijk
„ aan dezen zijnen kleinzoon, hoezeer daar allen
„ door eene algemeene maagschap verbonden zijn;
„ en zich over zijn nieuw bestaan verheugende,
„ leert hij hem den loop der naastgelegene sterren,
„ niet naar gissing, maar naar waarheid, en leidt
„ hem gaarne in alle geheimen der natuur in. Wat
„ een wegwijzer in onbekende steden voor den vreem-
„ deling is, dat is uw vader voor dezen uwen zoon."

Hier geeft nu SENECA weder met ruime handen alles terug, wat hij te voren ontnam: bestaan, bewustzijn en genot. Een bewijs, mijns achtens, dat men zonder dit geloof geenen waren troost in de opgegevene omstandigheden kan aanbrengen. Hij voert daarop den vader van MARCIA sprekende in, zijne dochter troostende wegens den dood haars zoons, en daarbij alle te voren aangevoerde gronden herhalende, doch ten slotte zeggende: „en wanneer de tijd zal
„ gekomen zijn, dat de tegenwoordige aarde zal
„ verdelgd worden, om zich weder te vernieuwen,
„ en alles door eigene krachten vergaat, dan zullen
„ sterren op sterren vallen, en alles wat thans met
„ orde schittert, zal dan in den algemeenen brand
„ verslonden worden. Doch wij, gelukkige zielen!
„ die wij het eeuwige reeds deelachtig zijn, zullen
„ dan, als het Gode zal goeddunken, dit alles
„ weder voortbrengen, uit die algemeene verwoes-

„ ting

„ ting ook een klein toevoegsel worden aan God „ zelven, en tot de oude elementen terugkee- „ ren (11)." SENECA stelde dus, met de meeste Stoïcijnen, wel een overblijven der zielen na den dood, maar geene onsterfelijkheid of eeuwigdurend bestaan. Hij schijnt echter tusschen vernietiging en voortduring als tusschen twee gelijke zaken in zijne overtuiging gewankeld te hebben. Dus zegt hij: (Epist. 102) „ het doet mij vermaak naar de on- „ sterfelijkheid der zielen onderzoek te doen, en „ vooral om die te kunnen gelooven. Ik hecht „ dan ook gaarne geloof aan de gevoelens dier „ groote mannen, die deze aangename zaak echter „ meer beloofd dan bewezen hebben." En zoo zullen wij inderdaad omtrent dit laatste met hem eenstemmig moeten besluiten. Hetgeen de ouden omtrent onsterfelijkheid zeggen, is schoon, en doet het harte goed, maar het steunt op geenen voldoenden grond; het zijn wenschen, maar geene verwachtingen; en het ouderlijke hart zal in de droefheid, die toch altoos traag maakt om te gelooven, geene genoegzame bevrediging in deze betui-

(11) Tot verstand van dit laatste dient, dat de Stoïcijnen niet alleen eene algemeene verwoesting der wereld door het vuur, maar ook eene reiniging en wederherstelling door hetzelve aannamen; waarbij dan van alles het reinste en zuiverste in God, als het reinste vuur, zou terugkeeren. Zie SENECA, *Consol. ad Polyb. initio.* SENECA, *Quaest. natur.* Lib. III. Cap. 28—30. J. LIPSIUS, *Physiologiae Stoicae*, Lib. II. Diss. 22.

tuigingen vinden. Ik zou hierbij nog vele plaatſen, zoowel uit de brieven van SENECA, als uit de ſchriften van CICERO, kunnen voegen, en onder deze inderdaad uitmuntend ſchoone (12); doch zij komen ſteeds op hetzelfde uit, en voegen bij de aangehaalde geene nieuwe gronden; weshalve wij het hierbij voegzaam kunnen laten berusten.

Maken wij nu uit het voorgaande eene algemeene ſlotſom op, dan zal die, gelijk wij aanvankelijk te kennen gaven, hierop neerkomen; dat de ouden uitmuntende vertroosters zijn, in dien zin, dat zij den mensch van jammer en geween over het verlies zijner kinderen terug houden, zijne klagten onderdrukken, en hem of een ſtom en bedwelmend zwijgen onder de magt van het dus beſchikkend noodlot opleggen, of tot eene trotſche verachting van het leed prikkelen, die echter overſpanning, en dus onnatuurlijk is; dat zij echter van dien kant, waar zij met beſef en uit overtuiging de grootheid van het leed verminderen zullen, door hetzelve als goed en weldadig te doen kennen, of, waar zij op vergoedingen zullen wijzen voor het ontvangen leed, den onzen of ons zelven aangedaan, zeer ongelukkig ſlagen; want dat zij ſlechts zeer zelden dit punt van

(12) Zie vele dezer ſchoone plaatſen, doch enkel uit Latijnſche ſchrijveren, voor den Nederduitſchen lezer toegankelijk gemaakt, in het werk van den Heer N. G. VAN KAMPEN: Zedekundige Schoonheden der Ouden, I. Deel, bl. 157—194.

van bezwaar aanroeren, en dan nog met ijdele woorden en grondelooze gisſingen de zoo luid roepende ſtem van rede en natuur trachten af te wijzen; en hierbij ſomtijds de houding aannemen van alles te hebben opgelost, ſomtijds echter ook eerlijk genoeg zijn van het onvoldoende hunner redeneringen te erkennen.

Hetgeen bij dit geheele onderzoek, mijns inziens, de hoofdzaak is, komt hierop neer, aan te toonen dat den jeugdig geſtorvenen geen onregt geſchiedt door hen zoo vroegtijdig weg te nemen, en dat hun voor het ondergane gemis zekere en geëvenredigde vergoeding zal ten deel worden. Het eerſte zou geſchieden, zoo men in ieder bijzonder geval kon aantoonen, voor welke onheilen zij door hunnen vroegen dood bewaard zijn, en welken teruggang in wijsheid en volmaking daardoor is verhoed geworden. Welk menſchelijk brein is echter hiertoe in ſtaat? Of zoo men althans met overtuigende gronden kon bevestigen, dat eene wijze en vaderlijk zorgende goedheid alleen, hoezeer die dan ook in enkele gevallen onpeilbaar mogt zijn, deze lotgevallen beſchikt, en wel eeniglijk naar het wezenlijk belang van den mensch. En het andere zou geſchieden, zoo niet ſlechts eene voortduring, maar een leven en genot, met voortgang in volmaking, met ontwijfelbare gewisheid ware aan te nemen. Dan immers zou het deelnemend ouderlijk hart zich wegens het lot der afgeſcheidenen niet hebben te bezwaren; zich wegens het gemis van omgang en bij-

zijn,

zijn, door de gedachten aan hooger genot, en beteren ſtand der lievelingen, ligter bevredigen, en zelfs die droefheid ophouden, zoo de hoop des wederziens en der onafſcheidbare hereeniging geene ijdele droomen zijn. Doch die kennis van de bedoelingen des wereldbeſtuurders, die inzigten in den toeſtand eener onzigtbare wereld, of der verwachte hereeniging, kunnen niet uit den mensch zelven geſchept, maar moeten van buiten door eene hoogere bekendmaking aangebragt worden; de wereldregeerder dient daartoe zelf zijn doel te openbaren, en de beheerſcher der toekomende wereld zijne beſchikkingen zelf mede te deelen. Zonder openbaring zal dus de eigenlijke en ware troost voor treurende ouders niet gevonden worden. Maar die is gevonden, zoodra eene allerbijzonderſte voorzienigheid, voor elken afzonderlijken mensch even volkomen zorgende, als of hij geheel alleen beſtond, bekend en bevestigd is; zoodra een voortleven des geestes, ook na de ſcheiding van het ligchaam, als voortzetting van het hier begonnen aanzijn bewaarheid, en de hoop des wederziens door ſtellige verzekeringen van hem, die dit verleenen moet, aangebragt is. Ik zal naauwelijks behoeven te zeggen, dat dit alles in het Christendom is geſchied, en dat alle deze vereischten juist de hoofdzaken en grondleeren des Evangelies uitmaken, op grond van welke men thans met genoegzame kracht iedere treurende moeder de woorden van deszelfs grooten ſtichter kan toeroepen: „ween niet" (*Luk.* 7 vs. 13)!

welke Hij weleer der weduwe te *Naïn* toeriep; terwijl wij ons hier aan het slot gedrongen gevoelen te zeggen: „ Heer! tot wien zouden wij heengaan, „ Gij hebt de woorden des eeuwigen levens!" (*Joh.* 6 vs. 68)

GE-

II.

GESCHIEDENIS.

OVER DE VIJANDIGE BETREKKING VAN HET ISLAMISMUS TOT HET CHRISTENDOM; (1)

DOOR

S. MULLER,

Predikant bij de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam.

Onder de gewigtige gebeurtenisſen, welke onze leeftijd oplevert, verdient buiten twijfel geteld te worden de poging der bewoners van het oude *Griekenland*, om zich aan het knellend juk der *Turkſche* heerſchappij te onttrekken, en een eigen onafhankelijk volksbeſtaan te herwinnen. Hoe men deze worsteling ook beſchouwe, het zij men ze enkel aanmerke als het gevolg van het ingeſchapen gevoel voor

(1) De ſchrijvers, welke ik bij het opſtellen van deze verhandeling heb geraadpleegd, zijn: SALE's vertaling van den *Koran*, RELAND *de Religione Muhammedica*, GIBBON's *History* & vol. V. VI. 4°. C. MILLS's *History of Muhammedanism. London* 1818, en VON HAMMER's *Staatsverfaſſung und Staatsverwaltung des Osmaniſchen Reichs, aus den Quellen ſeiner Grundgeſetze dargeſtellt. Wien* 1815, hetgeen ik ter bevestiging der bijgebragte bewijzen niet ondienſtig acht hier aan te merken.

voor vrijheid, het zij men het oog vestige op het uitgebreid tooneel, dat zij voor de ontwikkeling der edelſte krachten en der ſchitterendſte talenten opent, het zij men in de eene partij der ſtrijdenden de diep gezonkene, maar niet geheel verbasterde nakomelingen ontware van dat volk, hetwelk eenmaal den roem van ons geſlacht heeft uitgemaakt, terwijl derzelver tegenſtanders ons het getrouwe beeld van hunne woeste vaderen voor den geest brengen, die *Europa* in vroeger eeuwen met krijg en verderf overtogen, het zij men denke aan de verüitziende gevolgen, welke deze ſtrijd kan hebben voor den ſtaatkundigen, zedelijken en godsdienſtigen toeſtand van ons werelddeel: in alle deze en in vele andere opzigten is de tegenwoordige oorlog tusſchen *Grieken* en *Turken* eene gebeurtenis, waardig, dat de geheele beſchaafde wereld met hooge belangſtelling daarop ſtare, en den uitſlag met geſpannen verwachting te gemoet zie.

Dit belang neemt niet weinig toe door het verſchil van Godsdienst, hetwelk de ſtrijdende partijen verdeelt. Beide ſtaan in dit opzigt tegen elkander over. De eene huldigt als goddelijke waarheid, wat de andere als het werk van dweepzucht en misleiding beſchouwt, en terwijl de Muzelman op den Christen als op den hardnekkigen voorſtander van een lang vernietigd gezag uit de hoogte nederziet, beſchuldigt de belijder van JEZUS den vereerder van MOHAMMED van aanmatiging door list en geweld. Het is zoo, de redenen, welke den opſtand der *Grieken* hebben veroorzaakt, zijn van geenen godsdienſtigen aard,

aard, en de *Porte* zoekt het vermoeden, als of de leer van den Koran eenig deel had aan hare toerustingen en krijgsbedrijven, nadrukkelijk tegen te ſpreken; doch wie, die niet verblind is door ſtaatkundige partijzucht, kan dien invloed hier geheellijk uitſluiten, ja wie, die de proclamatien van den Sultan met aandacht leest, voelt zich niet gedrongen te erkennen, dat de godsdienstijver der *Turken* derzelver haat tegen de *Grieken* als Christenen niet weinig doet ontvlammen, dewijl alle opſtand hun eene aanranding van de eere des Allerhoogſten toeſchijnt, die hun als Geloovigen de heerſchappij over de Ongeloovigen in handen gaf.

Wanneer wij dit in aanmerking nemen, zien wij den gemelden ſtrijd in belangrijkheid toenemen, en biedt hij ons een ſchouwſpel aan, dat de aandacht verdient niet alleen van den Christen, maar zelfs van hem, die het ſtandpunt van een koel Indifferentismus voor zich gekozen heeft.

Het zijn deze beſchouwingen, M. H! die mij op het denkbeeld hebben gebragt, om dit onderwerp nader voor u te ontwikkelen, en u tot dat einde *de vijandige betrekking van het Islamismus, of van den Mohammedaanſchen Godsdienst tot het Christendom voor te ſtellen.*

Eer ik tot de behandeling van mijn onderwerp overga, zij het mij vergund, eene voorloopige aanmerking te maken, ten einde eenige bedenkingen

en tegenwerpingen als bij voorraad te beantwoorden, die zich anders welligt bij u zouden opdoen.

Het is met opzet, dat ik niet zal ſpreken over de *wederkeerige* betrekking van het Islamismus en het Christendom, maar alleen de houding van den belijder des Korans tot den belijder des Evangeliums wensch te ſchetſen, ten betooge, dat dezelve eenen geest van vijandſchap ademt. Ik mag het immers overtollig rekenen, het tegendeel te bewijzen van den Godsdienst, door Hem geſticht, die geene andere wapenen had, dan zijne goddelijke waarheid en zijne hemelſche liefde, en die ſteeds verklaarde en toonde, dat zijn *rijk niet van deze wereld* was. Wij allen, die het Christendom belijden, houden ons verzekerd, dat de bedoelingen van JEZUS niet uitliepen op het vestigen van eenen uitwendigen ſtaat op aarde, en dat zijne belijders, als zoodanig, geene burgermaatſchappij uitmaken, maar hier ſlechts in een verblijf van vreemdelingſchap verkeeren, waar zij zich moeten vormen voor hun eigenlijk vaderland. Liefde is de groote inhoud van de Leere des Evangeliums. Hij, die zich daaraan verbindt, voelt zich geroepen ter handhaving en verdediging van het dierbaar kleinood des geloofs, maar nimmer kan of mag hij vijandige gezindheden voeden tegen hen, die in de heiligſte belangen van hem verſchillen. Neen, hij omvat met warme genegenheid alle bewoners der aarde als kinderen van zijnen hemelſchen Vader, en de eenige aandoening, welke het gezigt van andersdenkenden in den Godsdienst bij hem kan en mag opwekken, is diep gevoel van medelijden

en hartelijke zucht, om hun in den geest der liefde tot het vinden der waarheid behulpzaam te zijn. Dit is de blijkbare inhoud der gewijde oorkonden, waaruit wij de leere des Evangeliums opzamelen; maar de geſchiedenis der Kerk, door dat Evangelium geſticht! — ja, deze ſpreekt, helaas! eene geheel andere taal, en wijst ons op list en geweld, op verleiding, vervolging en marteling als middelen, om aan den haat tegen andersdenkenden den teugel te vieren. Doch wat zal dit bewijzen, T.? Wat anders, dan dat men den goddelijken geest van de leere der waarheid miskend, en wapenen gebruikt heeft, welke zij zelve veroordeelt? Ja, wanneer wij eenen PIETER *den kluizenaar* de kruistogten prediken, en duizenden en tienduizenden, door vroome dweepzucht ontvlamd, naar *Azië* zien trekken, om de heilige plaatſen, waar eens de hemelſche plant van JEZUS leer opſchoot en bloeide, aan de handen der Muzelmannen te ontrukken, en dezen te vuur en te zwaard te verdelgen, zoo zien wij in dezen brandenden ijver niet meer, dan eene ontaarding van het reine Christendom; — en wanneer jongelingen en mannen ook in onze dagen dit ſchouwſpel hernieuwen, door het teeken des kruiſes op hunne borst te hechten, en zich alzoo toe te wijden aan den ſtrijd voor onzen Godsdienst tegen het ongeloof, zoo kunnen wij niet anders, dan deze aldus gewijzigde geestdrift afkeuren, op grond van het Evangelium zelve. Hun ijver voor de zaak der onderdrukte *Grieken* moge edel en loffelijk zijn, derzelver belangen mogen hunnen arm noodig hebben;

maar het Christendom behoeft hunne wapenen niet, omdat het door eigene inwendige kracht daarſtaat als op eene rots gebouwd.

Wat andere oorlogen van Christenmogendheden met de *Turken* betreft: deze waren van godsdienſtige redenen ten eenemale afgeſcheiden, en ſproten voort uit ſtaatkundige ontwerpen, in de kabinetten geſmeed, waar de geest van JEZUS leer nog nooit op den duur heeft kunnen werken. Bij alle die oorlogen kwam het verſchil van godsdienſtige begrippen zoo weinig, of zoo geheel niet in aanmerking; dat de Christenvorsten zich nu als vrienden en dan weder als vijanden der vereerders van MOHAMMED toonden. Van hier, dat de *heilige* Vader, Paus ALEXANDER *de zesde*, met Sultan BAJAZETH *den tweeden* in zulk eene vriendſchappelijke betrekking ſtond, dat hij een verbond met hem ſloot, om deszelfs oproerigen broeder, die zich in zijne beſcherming begeven had, voor eene aanzienlijke ſom uit den weg te ruimen (2), en zich desgelijks liet om-

(2) Opmerkelijk is de brief, door den Sultan tot dat einde aan het Opperhoofd der Roomſche Kerk geſchreven. Onder andere komen de volgende zinſneden daarin voor: „ Ik heb, in overeenſtemming met uwen „ dienaar en Nuntius, ter bevordering van uwe eigene „ belangen zoowel, als ter mijner gerustſtelling het zeer „ noodzakelijk gevonden, dat gij mijnen broeder GEM, „ die toch ſterfelijk is, en zich thans als Gevangene in „ handen van Uwe Hoogheid bevindt, tot welken prijs „ ook, deed ſterven. Zijn dood zou voor uwe regering „ en uwe rust zeer voordeelig en mij bijzonder aange-

„ naam

omkoopen, om eenen ontworpen kruistogt in de uitvoering te beletten. Van hier, dat de Koningen, die zich bij uitsluiting „Hunne *Allerchristelijkste* Majesteiten" noemen, dikwijls, naarmate hun belang het eischte, de *Turken* tot oorlogen tegen andere Christenmogendheden aanspoorden en hen daarin ondersteunden, zoo als FRANS *de eerste* ten tijde der hervorming telkens deed, en LODEWIJK *de veertiende* bij den veldtogt der *Porte* te-

„ naam wezen. Indien Uwe Hoogheid mij deze beleefd-
„ heid wilde bewijzen, waaraan ik uit hoofde van uwe
„ voorzigtigheid niet twijfel, zoo zou het voor u en
„ voor mij het beste zijn, gemelden GEM zoo spoedig
„ mogelijk, en op eene voor Uwe Hoogheid meest
„ voegzame wijze van de droefenissen dezer wereld te
„ verlossen, opdat zijne arme ziel weldra tot gelukki-
„ ger oorden verheven worde, waar zij meer rust ge-
„ nieten zal. In gevalle Uwe Hoogheid hem wil laten
„ sterven, en mij zijn lijk wil toezenden, verbind ik
„ ondergeteekende Sultan BAJAZETH, mij bij dezen, u
„ de som van 300,000 dukaten tot den aankoop van lan-
„ den voor uwe zonen te betalen, en deze som naar de
„ voor u meest gelegene plaats te zenden, zelfs eer
„ het lijk van mijnen broeder aan mij zal zijn overgege-
„ ven. — Om Uwe Hoogheid in dezen nog grooter
„ zekerheid te geven, en u allen twijfel te ontne-
„ men aangaande de vervulling van mijne belofte, zoo
„ heb ik, in tegenwoordigheid van uwen Nuntius, bij
„ den waren God, welken wij beide aanbidden, en bij
„ uw Evangelium plegtig gezworen, datgene stiptelijk
„ te volbrengen, wat ik u heb beloofd." *Histoire d'Alexandre le Sixième*, vol. II.

tegen *Oostenrijk* in het jaar 1683; van hier, dat de Koning van *Pruisſen*, FREDERIK WILHELM *de tweede*, die, als de getrouwe bondgenoot van Sultan SELIM *den derden*, den *Duitſchen* Keizer noodzaakte, om zich een' ſchandelijken vrede van de Ongeloovigen te laten voorſchrijven, voor de Protestantſche bewoners van zijne hoofdſtad de *Turkſche* loffpraak verwierf, „dat zij geene beelden in de „ kerken hebben, aan éénen God gelooven, de „ Roomſchen doodelijk haten, de profetiſche waar„ digheid van MOHAMMED erkennen, en zich niet „ ongenegen betoonen, om Muzelmannen te wor„ den," en van hier eindelijk, dat tot ſchande onzer dagen, de ſtaatkunde de verſpreiding van het Christendom door het begunſtigen van allerlei inrigtingen en genootſchappen bevordert, terwijl zij met de andere hand de verſmaders van datzelfde Christendom hare hulp verleent, om den regtvaardigſten vrijheidskreet te ſmooren.

De ſlotſom van deze aanmerking komt derhalve hierop neder, dat het wezen des Evangeliums vervreemd is van alle vijandſchap tegen andersdenkenden omtrent onze heiligſte belangen, en dat alle geweldige maatregelen tegen de Ongeloovigen in het Oosten als zoodanig geenszins daaraan, maar aan de onzuivere bedoelingen en hartstogten der menſchen moeten worden toegeſchreven. Anders is het in dit opzigt met het Islamismus gelegen. Eene beſchouwing van dezen Godsdienst bewijst, dat een vijandige geest tegen andersdenkenden daaruit voortvloeit, en wel zoodanig, dat wij alle vervolgingen en oorlogen te-

tegen de Christenvolken gerigt, daarmede in een onmiddellijk verband mogen en moeten brengen. En nu zijn wij tot de behandeling van ons onderwerp genaderd, waarbij ik u vooreerst *de betrekking van het Islamismus tot het Christendom uit den geest van het eerſte zal trachten te leeren kennen*, en daarna *het gezegde door een beroep op de geſchiedenis hoop te bevestigen.*

Willen wij de betrekking van het Islamismus tot het Christendom uit den geest van het eerſte leeren kennen, dan moeten wij zien, *welk oogmerk* MOHAMMED *zich voorſtelde bij het verkondigen van zijne leer?* en *hoe die leer andere Godsdienſten, en met name het Christendom beſchouwt?*

Het ontwerp van MOHAMMED ſtaat in het naauwst verband met het karakter, door hem ten toon geſpreid. Zonder tusſchen de uiteenloopende oordeelvellingen over dezen merkwaardigen man te beſliſſen, meen ik het daarvoor te mogen houden, dat hij beide namen in zich vereenigde, waardoor men hem wil verheffen en vernederen, dien van godsdienſtigen Geestdrijver en van loozen bedrieger. „Indien „ieder mensch eene heerſchende hartstogt bezit," zegt een der nieuwſte levensbeſchrijvers van den Oosterſchen hervormer (3), „zoo was deze hartstogt „voorzeker bij MOHAMMED godsdienſtige geestdrift. „Dezelve openbaarde zich in alle zijne daden, zij „werkte in elk tijdperk zijns levens, en het is „deze wanorde der verbeelding, waaraan de oor-

„ſprong

(3) MILL t. a p. bladz. 36.

„ ſprong van het Islamismus, gelijk het ontſtaan van „ vele andere dwaalbegrippen, moet worden toege- „ ſchreven." Het allergunſtigst gevoelen, dat mijns oordeels in dezen tot eenige waarſchijnlijkheid kan gebragt worden, beſtaat hierin, dat MOHAMMED, geboren onder eenen gloeijenden hemel, en bedeeld met ongemeene geestvermogens en met eene vurige verbeelding, bij het diep verval van godsdienſtige begrippen en zeden onder zijne natie, welligt op het denkbeeld geraakte, dat God hem, eenen afſtammeling van het edel geſlacht der *Koraiſchieten* uit de heilige ſtad *Mekka*, tot de herſtelling van zijnen eerdienst in *Arabië* mogt verkozen hebben; dat hij echter, bij aanvankelijken en ſteeds toenemenden voorſpoed, zijne ontwerpen gedurig uitzette, eindelijk den troon van zijn vaderland tot zijn hoofddoel begon te ſtellen, en, wreedheid bij geweld en bedrog voegende, onder den dekmantel zijner gezuiverde leer van het Opperwezen, onbepaald heerſcher beide over de gemoederen en ligchamen zijner landgenooten poogde te worden — en dit ook werkelijk werd. In de vereeniging van deze ligchamelijke en geeſtelijke heerſchappij ligt het ontwerp van MOHAMMED opgeſloten. De belijders der drie onderſcheidene Godsdienſten in *Arabië*, de Christenen, Joden en Afgodendienaars, die allen even zeer van het zuiver geloof waren afgeweken, tot de kennis en vereering van een' éénigen, onzigtbaren God terug te brengen, die door zijne almagt hemel en aarde gemaakt heeft, den opperheer, beſtuurder en regter des heelals, aan dezen eerdienst door zekere wetten en

pleg-

plegtigheden, ten deele oud, ten deele nieuw, en door tijdelijke en eeuwige beloonïngen en ſtraffen vastheid en klem te geven, en allen op deze wijze onder de gehoorzaamheid te brengen van den Profeet en Gezant des Allerhoogſten, die na herhaalde beloften en bedreigingen, in vroeger eeuwen gedaan, den waren Godsdienst op aarde zou vestigen en uitbreiden, en die als Opperhoofd in wereldlijke zoowel, als in geestelijke belangen moest geëerbiedigd worden — ziet daar, wat de zoon van ABDALLAH zich voorſtelde. Het was hem dus niet enkel te doen, om eenen Godsdienst te verkondigen, die zijnen ſtichter geene andere voldoening zou ſchenken, dan het ſtreelend bewustzijn, van het verſtand der menſchen verlicht, hun hart verbeterd, en hen meer opgeleid te hebben tot hunne beſtemming, maar hij wilde zich verheffen ver boven de hoogte, waartoe MOZES oudtijds door het beſtel van den Almagtigen geſtegen was, tot geestelijk en wereldlijk Opperhoofd en gebieder van zijne eigene natie zoowel, als van de Joden en Christenen, die zijn vaderland mede bewoonden; hij wilde het ganſche uitgeſtrekte ſchiereiland van *Arabië* aan zijne magt onderwerpen, en vervolgens die heerſchappij uitbreiden zoo ver zijne krachten zouden gedoogen, ja zijne vurige verbeelding, door eerzucht en dweependen godsdienstijver ontvlamd, kende hierin geene grenzen. Godsdienſtige verlichting, en een hieruit voortvloeijend wereldlijk gezag was alzoo de blijkbare bedoeling van den Profeet van *Mekka*. Hij zocht een rijk te ſtichten, waarin de Godsdienst en

de

de ſtaatsregeling op het naauwst verbonden zijn, en ſlechts één geheel zouden uitmaken, een rijk, welks Opperhoofd zijne waardigheid en zijne magt aan God zelven te danken had, en die in deszelfs naam als Hoogepriester en Koning tot zijn volk ſpreken, en als zoodanig hetzelve zou beheerſchen.

Hoewel MOHAMMED niet lang genoeg leefde, om dit plan geheel ten uitvoer te brengen, wij zien het in de natuur van den Godsdienst gegrond, welken hij predikte, en de *Khalifen* (of wat hetzelfde beteekent, de *Opvolgers* van den Profeet) drongen in deszelfs bedoelingen zoo volkomen door, dat zij volvoerden wat hij onvoltooid had moeten laten. Het was inzonderheid de tweede *Khalif*, die door de buitengewone veerkracht van zijn karakter op het Islamismus het merk drukte van opperheerſchappij en despotismus. Hiertoe moest hij van zelve aanleiding vinden in de voorſtelling van God, welke de Koran behelst. Daar toch verſchijnt het hoogſte wezen, bij alle zijne barmhartigheid, als een ware despoot, die in den zevenden hemel op zijnen troon gezeten, „de heerſchappij in handen heeft; Hij geeft „ het rijk, wien Hij wil, en Hij neemt het wien „ Hij wil. De aarde is Godes, Hij geeft ze ten „ erve, wien Hij wil." Als dienaars van zulk een wezen, voelden de *Khalifen* zich geroepen en verpligt, hunnen Godsdienst krachtdadig uit te breiden, en beſchouwden zij de overwinningen, welke hunne krijgsbedrijven bekroonden, als het loon van hunnen ijver. Dit denkbeeld van eene godsdienſtig burgerlijke ſtaatsregeling heerscht ook nu nog in het *Turk-*

ſche

ſche rijk. De Sultan bekleedt als *Khalif* en opperſte *Imam*, den troon van MOHAMMED, en de Koran en de *Sunna* (4), d. i. de *ſchrift* en het *woord* van den Profeet, maken ook nu nog den algemeenen grondſlag der wetgeving uit, daar zij alle godsdienſtige en burgerlijke wetten bevatten, zoo als dezelve door de voornaamſte *Imams* en Schriftgeleerden, van de eerſte eeuwen der *Hegira*, in den geest en uit de onvervalschte bronnen van het Islamismus zijn opgezameld, en tot één geheel gebragt.

In dezen ſtaat, op zulke eigenaardige grondſlagen rustende, waren den onderdanen ook geheel bijzondere pligten opgelegd.

Onderwerping moest het eerſte kenmerk zijn van een' ieder, die de leere van MOHAMMED wilde omhelzen, ja de naam van dien Godsdienst zelve, *Islam*, d. i.: „vertrouwelijke berusting in den wil „ van God," ſchreef hem deze verpligting voor. Niemand mogt eenige bedenking voeden omtrent de regtmatigheid van de magt, waarmede de *Khalif* van Gods wege bekleed was. „Doodſlag is beter „ dan oproer," zoo luidt de uitſpraak van den Koran zelve. De gehoorzaamheid jegens den Profeet en deszelfs opvolgers wordt overal met de pligten jegens God op het naauwst verbonden. „Dengenen, „ die

(4) Het eerstgenoemde boek behelst de *beſchrevene wet* van MOHAMMED, terwijl het andere deszelfs uitſpraken en daden bevat, die in den Koran niet vermeld ſtaan, maar die bij mondelinge overlevering bewaard, naderhand opgeteekend werden.

„ die Gode gehoorzamen en zijnen Afgezant — zal
„ het wél gaan." „ Gehoorzaamt Gode en zijnen
„ Gezant. Maar indien gij u wederſpannig betoont,
„ zoo vordert de geregtigheid, dat hij zijn ambt
„ voltrekke, en u tot verantwoording van uwe plig-
„ ten roepe." „ Gij zult het paradijs belooven en
„ met de helle dreigen, zoodat zij gelooven aan
„ God en zijnen Afgezant, en Hem helpen en die-
„ nen. Waarlijk, de trouw, welke zij u, o MOHAM-
„ MED! zweeren, die zweeren zij Gode!" „ De ware
„ Geloovigen onderwerpen zich Gode en zijnen Afge-
„ zant, met onderdrukking van allen twijfel;" ziet
daar eenige verklaringen en geboden uit het godsdien-
ſtig wetboek van den *Arabiſchen* hervormer, welke
de betrekking der onderdanen tot hunnen Opperheer
bepalen, en welker invloed door de treffendſte voor-
beelden bevestigd werd. Onder de regering van
OMAR werd de Opperbevelhebber des legers, KALED,
om zijne dappere krijgsbedrijven met den bijnaam
van *het zwaard Gods* vereerd, op eene onbillijke
wijze van zijnen post ontzet, en hoewel het hem
moeijelijk viel, in den loop zijner overwinningen
aldus geſtuit te worden, gehoorzaamde hij echter
dadelijk aan het ontvangen bevel, zeggende: „ Ik
„ weet, dat OMAR mij niet bemint, maar hij is
„ mijn Meester, en daarom onderwerp ik mij aan
„ zijnen wil. Mijn ijver zal niet verflaauwen, en
„ wanneer de *Khalif* mogt goedvinden, mij weder
„ aan te ſtellen, zal ik alle mogelijke bewijzen ge-
„ ven van mijne verkleefdheid aan onze heilige zaak."
In deze eerbiedige onderwerping kon hem niets doen

wankelen, ja bij de laagſte en onregtvaardigſte beſchuldiging en bij de onteerendſte behandeling wist hij zijne regtmatige gevoeligheid te onderdrukken, en bleef hij den wil van den *Khalif* vereeren, wien hij huldigde als den opvolger van den Profeet des Allerhoogſten. Dezelfde berusting daalde van den Opperbevelhebber af tot den gemeenſten krijgsman, en verhief de ruwſte zielen tot ware zelfverloochening. Alle ſoldaten, die zich bij de inneming van zekere ſtad aan het gebruik van wijn hadden overgegeven, ontvingen niet alleen met godsdienſtige onderwerping de pijnlijke ſtraf, hun door OMAR en de Oudſten van *Medina* opgelegd, maar velen, wier overtreding verborgen gebleven was, ontlastten hun geweten vrijwillig door eene openhartige bekentenis.

Niet minder waren de belijders van MOHAMMED in den ſtaat, door hem op te rigten, tot *dapperheid* gehouden. De oorlogen, die er althans in de eerſte tijden gevoerd werden, waren oorlogen voor den Godsdienst, en van daar, dat het verrigten van ſtoute wapenfeiten, uit het gemengd ſtaatkundig en godsdienſtig oogpunt beſchouwd, hooge waarde bezat, ja dat het torſchen van de vermoeijenisſen des krijgs, en het braveeren der gevaren, daarmede verbonden, een verdienſtelijk werk mogt heeten in het oog van den Allerhoogſten. En moest de dapperheid uit godsdienſtige beginſelen voortvloeijen; dezelve werd niet weinig aangevuurd en verhoogd door drangredenen, uit den Koran als het woord van God ontleend. „Ter beſtemder ure," zoo ver-

zekerde MOHAMMED op eenen magthebbenden toon, „ treft de dood ieder' mensch, het zij dezelve zich „ op het ſlagveld bevindt, of op zijne legerſtede „ rust. Geene voorzorg of behoedzaamheid kunnen „ zijn lot afwenden, en zijn gevaar of zijne vei- „ ligheid hangen in geenen deele van hem af." Steunende op zulke verzekeringen, konden de medeſtanders van den Profeet gerust zijn te midden van alle gevaren, doch daarenboven mogten zij in den ſtrijd voor de handhaving en uitbreiding van deszelfs hemelſche leer op de vervulling der belofte rekenen, dat God hun nabij was, en hunne kracht op eene wonderbare wijze vermeerderde, zoodat, volgens de toezegging van MOHAMMED, ieder ſtrijder tegen tien vijanden kon opwegen, en de heerſcharen der Engelen hen onzigtbaar omzweefden. „ Is het „ u niet genoeg, dat uw Heer u door drieduizend „ Engelen ondersteunt, die Hij van den hemel ge- „ zonden heeft?" zoo luidt de taal van den Profeet; „ Voorwaar, indien gij getrouw blijft en God vreest, „ en uwe vijanden u plotſeling overvallen, zoo zal „ uw Heer u bijſtaan met vijfduizend Engelen, die „ zich door hunne paarden en wapenen onderſchei- „ den. En dit laat God u als eene blijde boodſchap „ verkondigen, om u hierdoor vertrouwen en moed „ in te boezemen." „ Al ſneuvelt gij ook voor de „ zaak van den Godsdienst: Gods genade en barm- „ hartigheid zijn beter, dan de opééngeſtapelde „ ſchatten der wereld!" „ Het zwaard is de ſleutel „ des hemels," zoo roept de Engel GABRIËL de ſtrij- denden in den Koran toe. „ Één enkele druppel

„ bloeds,

„ bloeds, voor de zaak van God vergoten, één „ enkele nacht, in de wapenen doorgebragt, heeft „ grooter waarde, dan twee maanden vasten en „ bidden! Zalig, driewerf zalig hij, die valt in den „ ſtrijd! Zijne zonden zijn hem vergeven, in den „ dag des oordeels zullen zijne wonden ſchitteren „ als robijnen, en geuren verſpreiden als muskus, „ terwijl het gemis van ledematen hem zal vergoed „ worden door de vleugels van Engelen en Cheru- „ bijnen!" Zulke toeſpraken verſterkten in de eerſte krijgstogten van MOHAMMED en deszelfs opvolgers den moed der ſtrijdenden, zij bezielden hen met buitengewone kracht tot het verduren van alle bezwaren, en bewerkten wonderen van dapperheid, die ons bijna ongeloofelijk moeten voorkomen, zoo wij hier den invloed van godsdienſtige geestdrift willen uitſluiten. „ De hel brandt feller, dan de hette der „ woestijn;" met deze woorden zocht de dweepende veroveraar den moed zijner benden op te beuren, die in de zandige vlakten van *Syrië* dreigden te bezwijken. Toen zijne medeſtanders in den veldſlag van *Bedr* hunne laatſte krachten hadden uitgeput, en voor den vijand begonnen te deinzen, reés hij op van den houten troon, waarop hij met zijnen vriend ABU-BEKER gezeten was, om den bijſtand des hemels af te bidden, beklom een paard, en riep overluid, terwijl hij eene handvol ſtof in de lucht wierp: „ Dat onze vijanden met blindheid „ geſlagen worden!" Zijne houding en zijne woorden herſtelden de geestdrift zijner benden, zij hieven den oorlogskreet weder aan, en de nederlaag

der *Koraſchieten* was beſlist. Op deze gebeurtenis beroept de Koran zich dikwijls, zeggende tot de Geloovigen: „Gij zijt het niet, die uwe vijanden te „ *Bedr* hebt verſlagen. Ook gij hebt hun het zand „ niet in de oogen geworpen, MOHAMMED, toen gij „ het zand op hen ſcheent te werpen, maar God „ deed zulks, om de Geloovigen genadiglijk te be„ proeven."

En ziet daar, M. H. H., den ſtaat van den *Arabiſchen* Profeet, ziet daar, welk een opperhoofd en welke onderdanen dezelve hebben moest — en ook altoos gehad heeft. Denken wij niet, dat de geſchetſte karaktertrekken der natie eigen waren, waaronder MOHAMMED opſtond; neen, de geſchiedenis heeft geleerd, dat alle volken, welke in lateren tijd het Islamismus hebben omhelsd, ook dien eigen' geest hebben overgenomen, ten bewijze, dat dezelve onmiddellijk uit den Koran voortvloeide. Dit alles overwegende, eischt gij gewisſelijk geen nader betoog, dat alle andere Godsdienſten in eenen ſtaat, als wij hebben geſchetst, ten hoogſte geduld konden worden, of liever, de overtuiging dringt zich aan u op, dat overal een geest van vijandſchap tegen dezelve moest heerſchen, waar het zegevierend teeken van de halve maan door de handen van krijgshaftige geestdrijvers geplant werd.

Doch deze overtuiging behoeft niet enkel de vrucht te zijn van redeneringen over de oogmerken van MOHAMMED, en van gevolgtrekkingen, daaruit afgeleid; neen, wij hebben ſtelliger bewijzen, en om u de kracht daarvan te doen gevoelen, zal ik u

nu

nu doen zien, *hoe het Islamismus volgens den Koran, alle andere Godsdienſten, en met name het Chriſtendom beſchouwt.*

Het is dikwijls moeijelijk, de juiste denkbeelden van den *Arabiſchen* hervormer over ſommige leerſtukken uit den Koran op te maken, daar het geheele boek eene verzameling bevat van veelal onbepaalde, en niet zelden tegenſtrijdige uitſpraken. Op hoe vele plaatſen er ook van de *Ongeloovigen* geſproken wordt, zoo is het echter ondoenlijk, de eigenlijke beteekenis van deze benaming naauwkeurig op te geven. Nu zijn het afgodendienaars en tegenſtanders van het geloof aan den éénen waren God, dan twijfelaars, nu ſpotters en verachters van den Godsdienst, en dan weder in het algemeen goddeloozen. Het komt mij echter voor, dat MOHAMMED doorgaans onder hen dezulken verſtond, die het *Sabeïsmus* huldigden door de aanbidding van het vuur en van de hemellichten, en deze beſchouwde hij in de eerſte plaats als *zijne* vijanden, omdat het vijanden waren van *God*. Zeer ongunſtig zijn de verklaringen van den Koran aangaande deze menſchen, terwijl derzelver lot in de toekomst met de zwartſte verwen geſchilderd wordt. Zij kunnen op geene vergeving hoopen, zoo zij in hun ongeloof ſterven. „ Bid voor hen om vergiffenis," zegt de Profeet, „ of vraag voor hen geene vergiffenis, het is om „ 't even. Zoo gij ook zeventigmaal vergiffenis „ voor hen vraagt; God zal hun toch geenszins „ vergeven." „ In den dag des oordeels zullen zij „ van wege hun hardnekkig volharden in het on-

„ geloof beſchaamd ſtaan, en kookend water moe-
„ ten drinken; het helſche vuur zal hunne ſtraffe
„ zijn, en de Christenen, Joden, Sabeërs, Magiërs
„ en Afgodendienaars zullen woninge hebben in de
„ verblijven der rampzaligheid."

Van hier ook de veelvuldige bevelen in den Koran, om alle Ongeloovigen, in den opgegeven zin des woords, te bevechten. „ De ware Geloovi-
„ gen," zegt het gewijde boek, „ ſtrijden met goed
„ en bloed voor den Godsdienst," en de verdere geboden, in dit opzigt aan de opregte Muzelmannen gegeven, zijn van den navolgenden inhoud:
„ Strijdt tegen de Ongeloovigen, tot dat alle afgo-
„ derij heeft opgehouden, en de ware Godsdienst
„ algemeen geworden is." „ Rust u ten ſtrijde tegen
„ de Ongeloovigen, zooveel in uw vermogen is,
„ opdat gij geducht wordt voor de vijanden van
„ God, die ook uwe vijanden zijn, en voor ande-
„ ren, die gij niet kent, maar die Gode bekend
„ zijn." „ God zal u eene pijnlijke ſtraf aandoen,
„ zoo gij mogt weigeren, aan den krijg deel te
„ nemen, die ter uitbreiding van den Godsdienst
„ gevoerd wordt!" „ Gaat uit ten oorloge, of gij
„ zwak of ſterk, rijk of arm zijt, en zet uwe per-
„ ſonen en goederen voor den waren Godsdienst!"
„ Al is het, dat de Ongeloovigen in groote menigte
„ tegen u oprukken, keert hun den rug niet toe,
„ want wie ten dage van den ſtrijd voor hen vlugt,
„ die zal zich den toorn van God berokkenen, en de
„ helle zal zijn verblijf worden." „ Strijdt tegen
„ degenen, die noch aan God gelooven, noch aan

„ den

„ den jongſten dag, die niet willen verbieden, wat „ God en zijn Afgezant verboden heeft, tot dat zij „ de ſchatting betalen, en volkomen ten onder ge„ bragt zijn!" „ Wanneer gij in eenen oorlog „ Ongeloovigen ontmoet, zoo ſlaat hun de hoofden „ en de toppen der vingeren af, tot dat gij eene „ groote menigte van vijanden hebt doen vallen. „ Sluit de overigen vervolgens in boeijen, en laat „ hen zich vrijkoopen." Ik behoef zekerlijk niets meer bij te brengen, M. H. H.! om u te doen zien, dat alle deze verklaringen geenszins den geest ademen, die den waarachtigen en welmeenenden hervormer van de begrippen en zeden zijner natuurgenooten zou betamen, maar dat integendeel een geest van bittere vijandſchap uit dezelve ſpreekt, een geest, den eerzuchtigen Geestdrijver volkomen waardig, die, in het vooruitzigt van zijnen naderenden dood, van zijne krijgslieden geen gepaster afſcheid wist te nemen, dan dat hij hen tot haat en vervolging tegen de Ongeloovigen, en alzoo tot het volvoeren van zijne eerzuchtige ontwerpen opwekte met de woorden: „ Verjaagt de Afgodendienaars uit „ *Arabië*, verleent aan de bekeerlingen alle voor„ regten der Muzelmannen, en zijt getrouw in het „ volbrengen van uwe godsdienſtige pligten!"

Behalve deze Afgodendienaars, beſtonden er ten tijde van MOHAMMED in *Arabië* talrijke belijders van den Joodſchen en Christelijken Godsdienst. Hoe onvolkomen en verkeerd de begrippen van den Oosterſchen kameelhandelaar bij deszelfs gebrekkige beſcheiden omtrent deze beide Godsdienſten ook wa-

ten, en bij derzelver diep bedorven' ſtaat ook zijn moesten; het is nogtans allerwege blijkbaar, dat zijne leer niet veel meer is, dan een zamenweefſel van eigen vonden, en half ware en half valſche denkbeelden uit het Oude en Nieuwe Testament ontleend. Als den grondſlag van allen Godsdienst wilde hij de *wet van* MOZES, het *Evangelie van* JEZUS en zijnen *Koran* hebben beſchouwd, en van hier, dat hij ten aanzien van Joden en Christenen minder vijandig gezind zijn moest. Doch bij alle deze trekken van overeenkomst valt het eenigzins moeijelijk naauwkeurig te bepalen, hoe MOHAMMED de belijders dier beide Godsdienſten wilde hebben aangemerkt, en zijn zijne uitſpraken over hen twijfelachtig, daar zij nu eens als Ongeloovigen onder de eeuwig veroordeelden, dan als aanbidders van éénen God, onder de klaſſe der ſlechts voor eenen tijd geſtraften ſchijnen gerangſchikt te worden.

De Joden hebben, volgens de leer des Profeets van *Mekka*, eene wet hun door MOZES, den dienaar van God, gegeven, maar deze wet is nader bevestigd door het Evangelie en ten laatſte door den Koran, zoodat zij, die nog aan deze wet vasthouden, jegens God ongehoorzaam zijn, en zich aan weerſpannigheid ſchuldig maken. Behalve dit algemeene verwijt, wordt hun te laste gelegd, dat zij zich met de zonde bezoedelen, van over den inhoud der Openbaring te twisten, dat zij plaatſen in hunne wet vervalscht, en uitſpraken hebben verdonkerd, die voorſpellingen omtrent den laatſten en grootſten der goddelijke Afgezanten behelzen, dat zij zich ten

on-

onregte voor kinderen Gods uitgeven, dat zij het verbond met den Allerhoogsten niet gehouden, de Profeten gedood, en tegen MARIA eene vreesselijke lastering hebben uitgestooten. Weinigen zijn er onder hen, die geen bedrog plegen, andere bevlekken zich met de zonde van afgoderij, en dezen zullen in den oordeelsdag in apen en zwijnen veranderd worden, terwijl zij, die aan God gelooven en aan den jongsten dag, en doen wat regt is, bij hunnen Heer eenmaal belooning zullen vinden.

Stellige voorschriften, om de Joden te beoorlogen, en hen door geweld van wapenen tot het Islamismus te dwingen, vinden wij zekerlijk nergens in den Koran, maar hetgeen ik u als den geest van dit wetboek omtrent de belijders van den Mozaïschen Godsdienst heb opgegeven, zal voldoende zijn, om u te toonen, dat er slechts eene vijandige betrekking tusschen de Muzelmannen en hen bestaan kon. De ondervinding bevestigde ook maar al te zeer de waarheid hiervan; de vreedzame Joden van *Arabië* moesten reeds in den beginne de vijandige aanslagen van den wreeden Geestdrijver verduren, hunne steden en dorpen werden door zijne roofgierige benden verwoest, één enkel graf verslond vaak de lijken van vele honderden dezer ongelukkigen, en allen zagen zich eindelijk onder het *Khalifaat* van OMAR uit het land gebannen, waar zij eene wijkplaats hadden gezocht.

In veel hooger aanzien staat zekerlijk het Christendom bij MOHAMMED. De stichter van hetzelve, JEZUS CHRISTUS, de zoon van MARIA, is een zeer be-

belangrijk perſoon in den Koran. Hij is, met uitzondering van den goddelijken Afgezant van *Mekka*, de laatſte der groote Profeten, die van den beginne der wereld de leer van Gods éénheid aan de volkeren moesten verkondigen. Hij is nog meer, Hij is de Meſsias, aan de Joden beloofd, maar door hen ſnoodelijk verworpen. Zijn Evangelie, hem door God medegedeeld, behelst even als de wet van MOZES, de leere der waarheid, doch het is naderhand vervalscht geworden. JEZUS is *het Woord van God*, Hij is met wondergaven uitgerust, en zijne natuur is door den Heiligen Geest verhoogd. Hij heeft in zoo verre gelijkheid met ADAM, dat Hij, even als deze, onmiddellijk uit de hand van God is voortgekomen; Hij is een voorbeeld van navolging; Hij was niet de zoon van God, maar Hij wilde niets meer zijn, dan Deszelfs knecht. De Joden wilden Hem kruiſigen, doch God verijdelde zulks, door Hem levendig ten hemel op te nemen; Hij zal ten jongſten dage met ADAM, NOACH en ABRAHAM wederkomen, en met hen ſmeken om de verlosſing van de zielen der afgeſtorvenen, die uit den doode zijn opgeſtaan.

Dan, hoe hoog MOHAMMED blijkens het gezegde, JEZUS en Deszelfs Openbaring ook waardeerde, hij ſtelde Hem nogtans verre beneden zich zelven, en beſchouwde derhalve allen, die aan de leere des Evangeliums vasthielden, als hardnekkigen, onwillig, om naar de roeping van hem, den grootſten Afgezant Gods, te luisteren. Daarenboven waren de Christenen ten tijde van den *Arabiſchen* hervor-

mer

mer zoo bedorven, dat hij uit dit zedebederf gewigtige beschuldigingen tegen hen ontleende. De menigvuldige twisten en verdeeldheden onder hen, hunne vereering van de maagd MARIA en van de Heiligen, hun vasthouden aan het leerstuk der drieëénheid, zoo als het toen werd voorgesteld, hun onderlinge haat, uit de nietigste geschillen gerezen, en hunne verregaande zedeloosheid vervoerden den Stichter van den nieuwen Godsdienst tot harde uitspraken jegens hen. Hij noemt de Christenen daarom ook wel eens Ongeloovigen en vijanden der ware Muzelmannen, die zich ten onregte voor kinderen Gods uitgeven, en die eenmaal ophouden zullen te bestaan. „Allen," zegt de Koran, „zijn „Ongeloovigen, die beweeren, dat CHRISTUS, de „zoon van MARIA, waarachtig God is." „Er zijn „geweest, die gezegd hebben: God is de derde „van drie. — Er is maar één God! Zoo zij niet „ophouden, aldus te spreken, zullen zij eene pijnlijke straf ondergaan." Van hier, dat MOHAMMED alle verkeering met Joden en Christenen als gevaarlijk beschouwt, zeggende tot zijne aanhangers: „O „gij Geloovigen, houdt geene gemeenschap met „Joden en Christenen, want wie met hen in eene „vertrouwelijke betrekking geraakt, die loopt gevaar, om zich naar hen te vormen!"

Het is waar, wij kunnen den Profeet van *Mekka* niet beschuldigen, dat hij zijne navolgers door verklaringen en toespraken in den Koran tot opzettelijke vervolgingen en mishandelingen tegen de Christenen heeft aangezet, doch het bijgebragte is voor-

zeker voldoende, om te toonen, dat hij, hetzij met voordacht, hetzij tegen zijnen wil, zaden van bittere vijandſchap heeft uitgeſtrooid, welke zich in den loop der tijden noodzakelijk moesten ontwikkelen, en welke ook, blijkens de geſchiedenis, tot eenen overvloedigen en vreesſelijken oogst zijn opgeſchoten.

Zien wij nu, *hoe de getuigenis der ondervinding de ſtelling, welke ik heb trachten te betoogen, volkomen bevestigt.*

Eer MOHAMMED door zijne tegenſtanders genoodzaakt werd, uit zijne geboorteſtad te vlugten, en te *Medina* eene wijkplaats te zoeken, had hij den voortgang zijner leer enkel aan overtuiging te danken; doch zoodra hij zich in deze ſtad, de tweede van *Arabië*, door eene talrijke ſchare van aanzienlijke belijders omringd zag, waaraan hij zijne geestdrift had weten mede te deelen, veranderde hij van toon, en verkeerde de nederige maar ijverige prediker in eenen woesten vervolger. De Engel GABRIËL, van wien hij naar zijn voorgeven ter gepaster tijd gedeelten van den Koran uit den hemel ontving, gaf hem bevel, zijnen Godsdienst door geweld van wapenen uit te breiden, en het achtſte en negende Hoofdſtuk van dat godsdienſtige wetboek, welke voor het eerst te *Medina* verkondigd werden, geven den geest van verwatene trotschheid en bittere onverdraagzaamheid te kennen, die hem toen reeds bezielde. Nu ſtak hij het hoofd op, bewerende ſtoutmoedig, dat alle volken of door overtuiging, of door de magt zijner legerbenden tot het geloof

aan

aan hem bewogen of gedwongen moesten worden, of dat zij hulde bewijzen en ſchatting moesten betalen aan den Profeet des Allerhoogſten, zoo zij in hunne dwaling bleven volharden. Geheel *Arabië* bukte weldra voor zijn gezag, de tempels der afgoden werden overal omvergerukt, zijne veldheeren zagen zich aan de oevers van de *Roode* en de *Middellandſche* Zee, en van de *Perziſche* Golf blijde begroet door een geloovig volk, en de menigte der Afgezanten van ſtammen uit de woestijne, die hunne knieën voor den troon van *Medina* kwamen buigen, konden, volgens een *Arabisch* gezegde, „bij de „dadels" vergeleken worden, „die ten tijde der „inzameling van de palmboomen vallen." In het gevoel van zijne toenemende magt zond hij boden aan de Vorsten der omliggende landen met de uitnoodiging, om zijnen Godsdienst te omhelzen, en waagde het zelfs, zijn verzoek met dreigingen te verſterken, ingevalle het niet aangenomen werd. Vernemende, dat de beheerſcher van *Perzië* zijnen brief tot dat einde gezonden, had verſcheurd, zeide hij met profetisch gezag: *God zal zijn Koningrijk ſcheuren!* en op het berigt, dat het Opperhoofd van eenen naburigen ſtaat zich bereid verklaard had, om tegen hem te vechten, ſprak hij het vonnis der veroordeeling over hem uit, met de woorden: *Zijn Koningrijk verga!*

Opgeblazen door den gunſtigen uitſlag zijner ondernemingen, keerde hij zijne wapenen ook tegen het wereldlijk Opperhoofd der Christelijke Kerk, tegen den *Romeinſchen* Keizer HERACLIUS. Schoon de re-

redenen tot dezen oorlog met de voortplanting van zijne leer niet onmiddellijk verbonden waren: godsdienstijver ontvonkte toch den moed der ſtrijdenden tot blakende geestdrift. Roemrijk was deze veldtogt voor beide partijen, doch MOHAMMED zag zijne heerſchappij met eenige landen vergroot, en, het zij ter eere van de ſchranderheid of de gematigdheid des Overwinnaars gezegd, hij verleende aan de aldaar wonende Christenen veiligheid van perſonen en handel, regt van eigendom op hunne bezittingen en vrijheid van geweten.

Deze ſtaat van zaken onderging echter eene groote verandering met den dood van den nieuwen hervormer. Zijn ontwerp had reeds de noodige vastheid verkregen, en zijne Opvolgers drongen ook al te wel door in den geest van zijnen Godsdienst, dan dat zij geene geweldige middelen zouden hebben te baat genomen, ter voortplanting van hunne leer. De matelooze voorſpoed, die de ondernemingen van hunnen voorganger had bekroond, vergezelde ook hunne wapenen; de bruiſende ſtroom van het Islamismus, die bij het leven van den Profeet nog binnen zijne oevers bleef, verzwolg na deszelfs dood met des te grooter kracht alle omliggende landen. De *Khalifen* ABU-BEKER, OMAR en OTHMAN zagen, in minder dan een vierde gedeelte van eene eeuw na de *Hegira*, *Palestina*, *Syrië*, *Egypte*, *Meſopotamië*, *Perzië* en een gedeelte van *Klein-Azië* onderworpen aan de leer: „ Er is maar één God, en MOHAMMED is „ zijn Profeet;" ja OMAR alléén deed gedurende zijne tienjarige regering den triumfboog van het Islamismus

mus en van het *Khalifaat* in luister en grootheid rijzen door de inneming van *Jeruzalem*, door de omverwerping van den alouden *Perziſchen* troon, en door het ſchokken van den *Byzantynſchen* zetel, waaraan hij deszelfs twee hechtſte zuilen, *Egypte* en *Syriē* ontnam, en hij verwierf zich den roem, van op zijne krijgstogten vierduizend Christelijke Kerken verwoest, en veertienhonderd Moskéen te hebben geſticht.

Ik meen de betrekking van het Islamismus tot het Christendom ten tijde der eerſte *Khalifen* niet beter te kunnen voorſtellen, dan door de vier en twintig artikelen aan te halen, waardoor OMAR de regten en pligten van de belijders des Evangeliums in Mohammedaanſche ſtaten, na de verovering van *Jeruzalem* bepaalde, te meer, daar dezelve, gelijk wij naderhand zullen zien, ook in onzen leeftijd hunne kracht nog niet verloren hebben. Deze artikelen zijn de navolgende:

1) De Joden en Christenen mogen in de landen, aan ons onderworpen, geene kloosters, kerken of kluizenaarshutten bouwen.

2) Zij mogen hunne vervallene kerken niet herſtellen.

3) Zij, die in de nabuurſchap van Muzelmannen wonen, mogen hunne huizen alleen in geval van dringende noodzakelijkheid herſtellen.

4) Zij zijn verpligt, de poorten van kerken en kloosters voor de doortrekkenden te vergrooten.

5) Zij zullen aan vreemdelingen drie dagen lang gastvrijheid bewijzen.

6) Zij mogen geene verſpieders ten hunnent ontvangen, en indien zij er kennen, zullen zij deze aan de Muzelmannen uitleveren.

7) Zij mogen hunne kinderen niet in den Koran onderwijzen.

8) Zij mogen geene regtszaken onder zich beſlisſen.

9) Zij mogen niemand uit hun midden hinderen, Muzelman te worden.

10) Zij zullen zich jegens de Muzelmannen eerbiedig gedragen; zij zullen opſtaan, wanneer deze binnen komen, en voor hen plaats maken.

11) Hun kleed en hun ſchoeiſel moet zich van dat der Muzelmannen onderſcheiden.

12) Zij mogen het geleerd *Arabisch* (de ſchrijftaal) niet leeren.

13) Zij mogen geen gezadeld paard beſtijgen, en geenen ſabel of andere wapenen dragen, noch binnens- noch buitenshuis.

14) Zij mogen geenen wijn verkoopen, en hun haar niet laten groeijen.

15) Zij mogen hunne namen niet op zegelringen laten graveeren.

16) Zij mogen geenen breeden gordel dragen.

17) Zij mogen buiten hunne woningen noch het teeken van het kruis, noch hunne heilige boeken openlijk dragen.

18) Zij mogen in hunne huizen niet overluid, maar alleen zachtjes de klok luiden.

19) Zij mogen ſlechts op een' gedempten toon zingen.

20) Zij mogen alleen in ſtilte voor hunne afgeſtorvenen bidden.

21) De Muzelmannen mogen op Christelijke kerkhoven, die niet meer tot begraafplaatſen gebruikt worden, ploegen en zaaijen.

22) Joden en Christenen mogen geene ſlaven tot dienstboden houden.

23) Zij mogen de gevangenen der Muzelmannen niet koopen, noch in derzelver woningen zien.

24) Wordt een Christen, of een Jood door eenen Muzelman mishandeld, zoo betaalt deze de daarop geſtelde geldboete.

De *Khalif*, van wien deze bepalingen afkomſtig zijn, was door de ongemeene veerkracht van zijn karakter, door zijne ſtrengheid, ingetogenheid, matigheid en nederigheid, door zijn vast geloof aan de Goddelijkheid der nieuwe leer, en door zijne onwrikbare getrouwheid aan de voorſchriften van den Koran, het voorbeeld en het modél van den waren Muzelman, en wij hebben derhalve het regt, om zijn gedrag omtrent de Christenen als het zuiver uitvloeiſel van het oorſpronkelijk en onbedorven Islamismus te beſchouwen. Men moet tot zijnen roem erkennen, dat hij in vele opzigten lof verdient, en dat zijne nederige intrede in het veroverd *Jeruzalem*, en zijne zachte behandeling van den Patriarch, de prieſters en inwoners der heilige ſtad hem onzer bewondering waardig maken; doch hoe vijandig hij voor het overige tegen hen gezind was, dit geven de aangehaalde wetten genoegzaam te kennen.

Deze vijandige gezindheid der belijders van MOHAMMED tegen de Christenen, bleef in volle werking gedurende de volgende eeuwen, waarin het Islamismus ongeloofelijke vorderingen maakte. Het is waar, gelijk de Profeet zelf in den Koran had voorgeſchreven, zoo gaven deszelfs opvolgers aan de natiën, tot welke zij kwamen, de keus van omhelzing hunner leer, betaling van hoofdgeld, of oorlog; en overal, waar de Christenen het tweede verkozen, bleven zij onder de bovengemelde bepalingen ongemoeid, mits zij den heerſchenden Godsdienst door het opbrengen der ſchatting huldigden. Het kan ons echter niet ontgaan, dat de ſtaat der Christenen door zulke banden ten uiterſte moest worden beperkt en benard, en de geſchiedenis toont ons ook de noodlottige gevolgen van dezen dwang. Het getal der belijders van den Gekruisten verminderde, naarmate de *Khalifen* de palen van hun gezag uitzetten, en weldra ſloeg het Christendom overal aan het kwijnen, waar het Opperbewind in handen der Muzelmannen geraakte.

Ik zou de perken van deze voorlezing verre moeten overſchrijden, zoo ik de houding van het Islamismus jegens het Christendom onder de verſchillende en telkens afwisſelende dynastïen in de drie werelddeelen ook ſlechts met algemeene trekken wilde opgeven, zoo ik u met uwe gedachten naar *Afrika* wilde leiden, om u de verdrijving der *Grieken* uit derzelver binnenlandſche wingewesten en den val van *Carthago* te doen aanſchouwen, zoo ik u den ondergang der *Gothiſche* heerſchappij in *Spanje*

door

door de godsdienſtige veroveringszucht der *Mooren* wilde ſchetſen, zoo ik u wilde verplaatſen naar het zoo vaak benarde *Konſtantinopel*, of u den ſtouten togt der *Saracenen* over de *Pyreneën* wilde voorſtellen, van wier juk KAREL MARTEL *Frankrijk* en welligt een groot gedeelte van *Europa* bevrijdde — ik moet mij vergenoegen met te zeggen, dat de geest van verovering en van vijandſchap tegen het Christendom zich bijna nooit verloochende, en dat de Kerk ook de nadeelige gevolgen daarvan ondervond. Langs de Noordkust van *Afrika*, waar het licht van JEZUS leer eeuwen lang glansrijk had geſchenen, werd het eindelijk bijna geheel uitgebluscht. Grove onkunde verving de beſchaafdheid, die eenmaal te *Carthago* haren zetel gevestigd had; de ijver en het aantal der Geestelijken namen hoe lang zoo meer af, terwijl het volk, ontbloot van tucht en kennis, zich onder het juk der *Arabieren* kromde, en honderd zeven en twintig jaren na de *Hegira*, gaf een Stadhouder van *Afrika* den *Khalif* berigt, dat de ſchatting der Ongeloovigen door derzelver bekeering tot het Islamismus geheel had opgehouden, en zoo men al deze opgave als overdreven mogt beſchouwen, de historie vermeldt ons, dat de Biſſchop, die nog zijn verblijf hield op de puinhoopen van *Carthago*, zich in de elfde eeuw gedrongen zag, de beſcherming van het *Vatikaan* in te roepen, en dat Paus GREGORIUS *de zevende* het niet beneden zich achtte, om door twee brieven den trots van den *Moorſchen* Prins, en de rampen der Christenen te verzachten.

De geſchiedenis levert ſlechts twee tijdperken op, waarin eene vriendſchappelijke toenadering tusſchen de belijders van den Koran en van het Evangelie ſcheen veld te winnen, en deze tijdperken waren vele jaren van de eeuw der *Abbasſiden* in het Oosten, en van die der *Ommiaden* in *Spanje*. Doch dit is niet meer dan ſchijn, M. H. H.! want bij eene nadere beſchouwing van deze tijdperken worden wij overtuigd, dat zij, in plaats van onze ſtelling tegen te ſpreken, dezelve veeleer uitnemend bevestigen.

In de onlusten, welke na den dood van den Profeet onder deszelfs opvolgers ontſtonden, beklom eindelijk ABBAS, de nakomeling van eenen oom van MOHAMMED, den zetel der *Khalifen*, maar terwijl een vroege dood hem belette, zijn ontwerp volkomen ten uitvoer te brengen, vestigde zijn broeder AL MANSOUR in eene vruchtbare en ſchoone landſtreek op de beide oevers van den *Tigris* eenen nieuwen troon van het *Khalifaat*, en leide alzoo den grondſlag tot de ſchitterende heerſchappij der *Abbasſiden* in het Oosten. Het was echter voornamelijk de kleinzoon van den laatstgemelden, de vermaarde HAROUN AL RASCHID, die gedurende eene regering van drie en twintig jaren eenen te voren onbekenden luister over het rijk der Muzelmannen verſpreidde. Het tijdperk der hoogſte beſchaving in wetenſchappen, letteren en kunſten werd voor dat volk geboren, en er ontſtond eene edele wedſtrijd tusſchen het hof van *Bagdad* met dat van *Konſtantinopel*. Des *Khalifs* Gezanten in de laatst-

ge-

gemelde ſtad en deszelfs Agenten in *Armenië*, *Syrië* en *Egypte* verzamelden de gedenkſtukken van het *Griekſche* vernuft; hij liet ze in het *Arabisch* overbrengen, en bevorderde het lezen van dezelve; ja de Opvolger van den Profeet ſchaamde zich niet, de bijeenkomſten en twistgedingen van Geleerden uit alle natiën bij te wonen. Het hof van den Beheerſcher der Geloovigen overtrof op verre na in pracht en in weelde het verblijf van den Christen-Keizer, en terwijl *Europa* nog in donkerheid verzonken lag, ſtraalde het licht der *Arabiſche* kennis bijna vijf eeuwen door, tot dat het door de overſtrooming van de *Mongoolſche* horden werd uitgebluscht.

Denzelfden glans verſpreidde gelijktijdig de regering der Vorsten uit het huis van OMMIA over het Islamismus in *Spanje*. Toen de *Abbasſiden* in het Oosten hunne magt op de puinhoopen van de heerſchappij der *Ommiaden* vestigden, ontkwam de edele ABDERRHAMAN aan het bloedbad, en begaf zich naar *Spanje*, alwaar hij de grondlegger werd van eene regering zijns geſlachts, die gedurende een tijdvak van bijna twee en eene halve eeuw de gewesten van den *Atlantiſchen* oceaan tot aan de *Pyrenéen* ongemeen deed bloeijen. Kunſten en wetenſchappen werden met voorbeeldeloozen ijver aangekweekt, en de ineenſmelting van het Oostersch en het Westersch karakter vormde aldaar den romantiſchen geest, welke van dien tijd af aan zulk eenen betooverenden gloed over de poëzij en alle ſchoone kunſten verſpreidde; hooger en lagere ſcholen werden overal opgerigt; *Toledo* verkreeg vooral eenen ver-

maarden naam, en van daar ging reeds eene ſchemering van de geleerdheid en den ſmaak der *Grieken* over de Weſterſche landen op, eer zij zelve eene wijkplaats daarin vonden. *Cordova* werd het middelpunt van *Moorſche* weelde, ſmaak en beſchaving; nog getuigen de overblijffels van het *Alhambra* en van vele andere gebouwen te *Granada* en elders van de pracht en den luister, die de hoven der *Spaanſche Khalifen* verheerlijkte; zelfs de *Europeeſche* Adel werd bekoord door de fijne, echt ridderlijke galanterie, die aldaar heerſchte, en de zonen der aanzienlijkſte Chriſtelijke familiën ſchaamden zich niet, er zich als edelknapen te vormen.

Gedurende deze twee luiſterrijke tijdperken der *Islamitiſche* heerſchappij in het Oosten en in *Europa* bleven de Chriſtenen van alle eigenlijke vervolgingen en verdrukkingen bevrijd, en ſcheen de vijandige geest van de leere des Korans zich zelve te verloochenen. De belijders van het Evangelium bekleedden aanzienlijke posten in den ſtaat; de invloed der Chriſtelijke Geneeskundigen was aan de Oosterſche hoven vaak zeer uitgebreid, terwijl de Chriſtelijke Vorsten in *Spanje* zich niet ontzagen, de hulp van Mohammedaanſche en Joodſche medicijnmeesters in te roepen. Deze toenadering van den Muzelman tot den Chriſten was echter in beide tijdperken geenszins een uitvloeiſel van den geest des Korans. Integendeel mag men deze beide heerſchappijen als afwijkingen van dien geest beſchouwen, want liefde voor kunst en wetenſchap, en zucht tot echte beſchaving is aan denzelven vreemd.

Ver-

Vergelijkt men eenen HAROUN AL RASCHID met den tweeden *Khalif* OMAR, dat waarachtig toonbeeld van den echten belijder des *Islams*, omdat hij in waarheid was hetgeen MOHAMMED ſlechts veinsde te zijn, en men ontdekt het verſchil. De ſtudie van *Griekſche* wijsbegeerte, en de ingenomenheid met het ſchoone waren met de oorſpronkelijke bedoeling van den laatſten in geenen deele beſtaanbaar, en hadden onder de *Abasſiden* en *Ommiaden* eene onverſchilligheid en laauwheid in het godsdienſtige aangekweekt, welke hen tot eene ſtrafbare gemeenzaamheid met Joden en Christenen vervoerde. Terwijl het Islamismus den *Perziſchen* troon had omvergewerkt, ondermijnde de overgeblevene geest der *Perziſche* beſchaving wederkeerig de grondvesten van den Mohammedaanſchen Godsdienst; dezelfde tegenwerking vertoonde zich desgelijks in *Spanje*, en daarom bewijzen de beide genoemde tijdperken, dat alleen dáár eene toenadering van het Islamismus tot het Christendom mogelijk is, waar het eerſte in eenen verbasterden ſtaat verſchijnt.

Beter had de oorſpronkelijke geest van den *Arabiſchen* hervormer zich gehandhaafd in den gedurigen tweeſtrijd der *Khalifen* met het *Griekſche* Keizerrijk, dezen alouden zetel des Christendoms. Afwisſelend was het krijgsgeluk in dien ſtrijd, maar de *Griekſche* Keizers werden door het dringend gevaar uit hunne trage ſluimering opgewekt, en betoonden zich bij meer dan eene gelegenheid als waardige nakomelingen van KONSTANTIJN *den Grooten*. Doch hoe zou een ſtaat, die vaak door ver-

deeldheden verſcheurd, door zedeloosheid verzwakt en door weelde werd ontzenuwd, op den duur weerſtand bieden aan volken, die uit de woestijnen van *Azië* opkomende, bij ruwe kracht en dapperheid door blinde geestdrift voortgeſtuwd werden, om alles te vernederen en te vernielen, wat hun geloof niet was toegedaan? Zoodanig toch waren de onderſcheidene ſtammen, welke bij afwisſeling den troon der *Khalifen* in *Azië* beklommen, de *Mongolen*, *Tartaren* en *Turken*. De ondervinding leverde hiervan ook de treurigſte bewijzen. De *Byzantynſche* Keizer zag van tijd tot tijd de eene provincie na de andere, door de opvolgers van MOHAMMED, van zijn rijk afgeſcheurd, en zelfs werd zijne hoofdſtad meermalen door hen bedreigd. Maar ſedert de eerſte veroveringen van deze Vorsten viel geen verlies voor Kerk en Staat ſmartelijker, dan de overheerſching van *Klein-Azië* door de *Turken*. SOLIMAN, een der *Seldſchukſche* Sultans, bemagtigde dit gewest, vestigende den zetel zijner heerſchappij te *Nicéa*. „En hier," zegt GIBBON, „zag men de „Godheid van CHRISTUS in denzelfden tempel ge„lasterd en beſpot, waar dezelve weleer door de „eerſte algemeene Synode der *Katholyken* was vast„geſteld." Het Islamismus werd in de moskéen gepredikt, *Arabiſche* geleerdheid in de ſcholen onderwezen, *Khadis* vonnisden naar de wetten van den Koran, en *Turkſche* zeden kregen de overhand. Onder de harde voorwaarden van ſchatting of ſlavernij verwierven de Christenen verlof tot de uitoefening van hunnen Godsdienst; maar hunne meeste

Ker-

Kerken werden ontheiligd, hunne Priesters en Bisschoppen beschimpt, zij moesten den triumf der Ongeloovigen, den afval hunner broederen, en de besnijdenis van vele duizende hunner kinderen aanzien, zonder zich daartegen te verzetten.

De togten der kruisvaarders bragten in deze en de volgende eeuwen wel eenige verandering en verademing in het lot van de Christelijke bewoners der heilige landen, doch in het algemeen hadden deze krijgsverrigtingen voor hen geenszins dat gunstig gevolg, hetwelk de geheele Kerk daarvan verwachtte; of liever, deze togten met zoo veel geestdrift ondernomen, met zoo veel volharding voortgezet, en in weerwil van zoo veel tegenheden en opofferingen hervat, bewezen door derzelver treurigen uitslag het verkeerde der beginselen, waaruit zij waren voortgevloeid. De vijandige invallen toch van Christelijke legerbenden, door onzinnige dweepzucht voortgejaagd, in landen door de *Saracenen* sedert eeuwen bezeten, en de verwoestingen, welke zij na zich sleepten, deden derzelver Godsdienthaat slechts te feller blaken, en honderdduizenden der Kruisvaarders vielen als offers van getergde wraak. De heilige stad, sedert de tijden van OMAR zonder tusschenpozing in de magt der Mohammedanen, genoot gedurende het negentigjarig bestaan des Koningrijks van *Jeruzalem*, wel eenige meerdere vrijheid en rust, doch zij moest, benevens andere steden en dorpen, deze weldaad ten duurste boeten, wanneer de oorlogskans zich voor de belijders van den Profeet verklaarde, en het is alleen

aan

aan de zeldzame matiging van den grooten Sultan SALADIN toe te ſchrijven, dat de Christenen bij de laatſte herovering dier ſtad, van het beklagelijk lot bevrijd bleven, hetwelk de eerſte Kruisvaarders aan de vereerders van MOHAMMED in dezelve hadden doen ondergaan. Trouwens, hoe groot de voordeelen ook zijn mogen, welke deze togten in onderſcheidene opzigten voor *Europa* gehad hebben: de leden der Westerſche Kerk in het Oosten trokken van dezelve geenerlei vrucht; zij zagen hunne ſterkten en Kerken in puinhoopen veranderd, zij moesten hun heil in de vlugt zoeken, en het waren alleen vrome en weerlooze pelgrims, wien voortaan de toegang tot het heilige graf werd vergund.

Doch feller ſtrijd ontbrandde, toen het geſlacht der OTTOMANNEN den troon der *Khalifen* in *Aziē* beklom. OTHMAN, ORCHAN, AMURATH *de eerſte* en deszelfs zoon BAJAZETH *de eerſte* leiden den grond tot deze heerſchappij, en bereidden der Christenheid ontelbare vernederingen en rampen. Het was inzonderheid deze laatſte, die zich door bitteren haat tegen de belijders des Evangeliums onderſcheidde, en die na de behaalde zege over het leger van den *Hongaarſchen* Koning SIGISMUND, de verwatene taal in den mond nam, dat hij de ſtad *Ofen* belegeren, de aangrenzende gewesten van *Duitschland* en *Italiē* ten onder brengen, en zijn paard met eenen ſchepel garst op het altaar van *St. Pieter* te *Rome* wilde voederen. Dan, de groote afſtand van het Pausſelijk gebied noodzaakte hem, deze uit-

uitgeſtrekte ontwerpen te laten varen, en zijne trotschheid begon zich met het denkbeld te ſtreelen, van de naderbij gelegene luisterrijke hoofdſtad der Oosterſche Kerk te bemagtigen. En welligt ware de ſtad van KONSTANTIJN, welker verval bijna met hare ſtichting eenen aanvang nam, eene halve eeuw vroeger de prooi der OTTOMANNEN geworden, zoo de *Tartaarſche* Khan TIMUR door zijne herhaalde invallen in het rijk van BAJAZETH deszelfs kracht niet verlamd, en hem eindelijk niet overwonnen en gedood had. Niettegenſtaande den ſchijnbaren ondergang van deze dynastie, kwamen derzelver nakomelingen in de Sultans MOHAMMED *den eerſten* en AMURATH *den tweeden* eindelijk weder op den troon, en deze laatſte ondernam eene eigenlijke belegering van de gemelde hoofdſtad. Dan, de Voorzienigheid had beſloten, dat dit groote bolwerk van JEZUS leer tegen *Azië* nog niet zou bezwijken. De Sultan werd na een' hardnekkigen tegenſtand genoodzaakt, het beleg op te breken, maar hetgeen de vader onvoltooid moest laten, werd door den zoon, MOHAMMED *den tweeden*, in den jare 1453 volbragt. Na eene treurige, maar voor den *Griekſchen* Keizer en deszelfs legerbenden roemrijke *katastrophe*, viel het oud en eerwaardig *Konſtantinopel* in handen der *Aziatiſche* Barbaren; de woede van den Overwinnaar, door het lang beleg getergd en ontvlamd, ſpaarde ſlechts weinig; op den tempel van *Sophia*, en op de tinnen van het keizerlijk paleis wapperde het bloedig teeken van de halve maan en het *Turkſche* Keizerrijk; de geliefkoosde

wensch

wensch van MOHAMMEDS jeugdigen leeftijd was vervuld op de puinhoopen van de *Byzantynſche* heerſchappij.

Met verbazing en ſmart vernamen de Vorsten en volken van *Europa* de treurmaar van den ondergang hunner zuster in het Oosten, en zelfs de Paus, hoe onverſchillig bij het rijzend gevaar van *Konſtantinopel*, beweende nu hartgrondig den val dier wereldſtad. Zoo groot was de indruk, welken deze gebeurtenis verwekte, dat zij den ijver tot nieuwe kruistogten tegen de Ongeloovigen deed herleven. Eigen behoud maakte deze toerustingen dubbel noodzakelijk, want de veroveringszucht van MOHAMMED, door godsdienſtige geestdrift opgewonden, ſtrekte zich zoo ver uit, dat hij na de beklimming van den *Griekſchen* Keizerstroon, alle kleine onafhankelijke ſtaten, die zich nog in *Azië*, *Griekenland* en elders in het *Byzantynſche* rijk hadden gehandhaafd, vernielde, en de *Krim*, *Wallachye*, *Servië*, *Bosnïe*, *Epirus* en *Albanië* aan zijne heerſchappij onderwierp, ja zijne ontwerpen ſchenen alle landen van de *Middellandſche* zee te omvatten; zijne bezittingen werden door den *Euphraat* en de *Adriatiſche* zee begrensd, en het waren alleen de onlusten in *Azië*, welke hem noodzaakten, van zijne ondernemingen tegen *Europa* af te zien.

De geſchiedenis vertoont ons na die dagen een gedurigen ſtrijd tusſchen de *Turken* en Christenen, eenen ſtrijd, welken blinde godsdienstijver van den kant der eerſten niet weinig deed ontbranden, eenen ſtrijd, waarin KAREL *de vijfde*, FRANS *de eerſte*,

FER-

FERDINAND van *Oostenrijk* en SOLIMAN *de Groote* van weerszijden betrokken waren, en waarin de namen van JOHANNES CORVINUS, Prins EUGENIUS en anderen met onſterfelijken roem ſchitteren. Doch alle deze oorlogen hadden geen ander gevolg, dan de vermeerdering van den haat der OTTOMANNEN tegen de Christenen, en de uitbreiding en bevestiging van derzelver gezag. De Keizerin van *Rusland*, CATHARINA *de tweede*, hernieuwde wel is waar, dezen ſtrijd in de jaren 1770 en 1771, en de Christenen van *Moréa*, bekoord door het heerlijk uitzigt op hunne bevrijding, ſnelden tegen hunne *Turkſche* verdrukkers te wapen, maar de uitſlag beantwoordde geenszins aan de hooggeſpannen verwachting, en de ongelukkige *Grieken* oogstten geene andere vrucht van de ſchitterende beloften, welke men hun had gegeven, dan de ſchrikkelijke wraak van hunne vergramde beheerſchers.

Het *Ottomanniſche* rijk is thans in het groot verbond van de *Européeſche* ſtaten opgenomen, en wordt als een lid van hetzelve door de mogendheden van ons werelddeel erkend en behandeld, ſchoon de Sultans, als de opperſte *Imams*, den vijandigen geest tegen de Christenen, welke uit den Koran voortvloeit, levendig houden, en denzelven bij elke gelegenheid aan den dag leggen. De trotschheid, welke de *Turken* als de eenige ware Geloovigen en Gunſtelingen des Allerhoogſten kenmerkt, onderdrukt bij hen den behoorlijken eerbied voor de Christenvorsten, en de historie van vroeger tijden en zelfs van onze dagen, is rijk aan bewijzen van de minachting,

ting, waarmede zij op de Monarchen van Christelijke ſtaten nederzien (5). Het valt derhalve gemakke-

(5) Tot eene proeve van de onzinnige en brooddronkene taal, welke de Beheerſcher der Geloovigen zich als zoodanig wel eens tegen Christenmogendheden veroorlooft, ſtrekken de navolgende woorden uit het manifest van MOHAMMED *den vierden* in de oorlogen van 1683 tot 1699 aan den *Duitſchen* Keizer LEOPOLD *den eerſten* gerigt: „Wij MOHAMMED, zoon des Keizers, „zoon van den bekenden en wijdberoemden God, Kei„zer der *Turken*, Koning van *Griekenland*, *Macedonië* „en *Moldavië*, Koning van *Groot-* en *Klein-Egypte*, „Koning van alle bewoners des aardbodems, gehuldigde „Prins van het *Joodſche* paradijs, en zoon van MOHAM„MED, bewaarder der ſteden van *Hongarijen*, bezitter „des grafs van uwen God, Heer van alle Keizers der „wereld, van den opgang tot aan den ondergang, Ko„ning aller Koningen, Heer en bezitter van den boom „des levens, overwinnaar van *Babylonië*, Grootvervol„ger van alle Christenen en van alle boozen, opperſte „wachthouder van den gekruiſigden God, hoop der „Heidenen. — Ik heb mij voorgenomen, in uw rijk „het aandenken van mijn gruwzaam zwaard achter te „laten, ten einde het openbaar worde, dat het mijn „vaste wil en mijn gedurig ſtreven is, er mijnen Gods„dienst in te voeren, en zonder ophouden uwen ge„kruisten God te vervolgen, wiens gramſchap ik niet „vreeze, en die u ook niet helpen, noch u uit mijne „hand zal kunnen verlosſen; ik wil ook uwe Kerken „verwoesten, uwe gewijde Priesters tot den ploeg ver„oordeelen, mij ten genoege, en de borsten uwer „vrouwen den honden ter ſpijze geven. Daarom raad „ik u, uwen Godsdienst te laten varen, opdat ik u niet „in mijnen toorn verteere!"

kelijk te begrijpen, hoe treurig het lot zijn moet van andersdenkenden in den Godsdienst, welke aan eenen Vorst onderworpen zijn, die zich zelven als den handhaver van het eenig ware geloof beſchouwt, en welke onder een volk moeten leven, dat bij verregaande ruwheid en wreedheid, blindelings gehecht is aan eene Leer, die openbaren haat tegen de belijders van andere Godsdienſten predikt. En ſlaan wij een oog op den tegenwoordigen ſtaat der Joodſche en Christelijke onderdanen in het *Turkſche* rijk, dan zien wij een tooneel van onderdrukking, verguizing en mishandeling voor ons geopend, waarvan wij ons met innig medegevoel afkeeren. *Onderdanen* toch zijn in den eigenlijken zin volgens het *Islamitiſche* ſtaatsregt alleen de Niet-Mohammedaanſche bewoners van het rijk, (Christenen, Joden en Heidenen) die bij de overheerſching des lands de leere van den Koran niet omhelsd, en hun leven en hunne vrijheid door het betalen der ſchatting hebben gekocht. Derzelver betrekking tot den *Turkſchen* Opperheer wordt zeer eigenaardig aangeduid door de benaming van *Raja* of *Rajet*, d. i. *kudde*, daar dezelve in tegenſtelling met den naam van *Moslim*, of vrijen ſtaatsburger, een ſcheldwoord is, dat allen ſmaad en onderdrukking van een overwonnen, en aan de willekeur van den Veroveraar prijs gegeven volk in zich vereenigt. Alle bewoners van het *Ottomanniſche* rijk zijn wel Onderdanen, omdat de Vorst als plaatsbekleeder des Allerhoogſten op aarde, Heer is over het leven en de bezittingen van een' ieder, die zijne landen bewoont, maar in den meer

bepaalden zin, welken het ſtaatsregt van den *Island* met de benaming van *Raja* verbindt, is dezelve alleen toepaſſelijk op de Niet-Mohammedanen, die zich uit verkleefdheid aan hun voorvaderlijk geloof alle lasten van ſlavernij en onderdrukking laten welgevallen. Deze Ongeloovigen nu, die, naar het gevoelen der Muzelmannen, hardnekkig in hunne dwalingen volharden, zijn voor het Beſtuur en voor de magtige ingezetenen eene onuitputtelijke bron van afperſingen, dewijl zij hunne beſcherming in veelvuldige opzigten, volgens het beginſel van het *Turkſche* ſtaatsregt, ten duurſte moeten koopen. De algemeene verachting rust op deze Ongelukkigen, en het is een voorname regel in de Mohammedaanſche opvoeding, om de kinderen reeds vroegtijdig een afgrijzen van de Joden en Christenen in te prenten, ja men leert hen al ſtamelende den ſchimpnaam van *Ghiaour* (6) uitſpreken. De vroeger aangehaalde onteerende wetten voor de belijders van MOZES en JEZUS, door den tweeden *Khalif*, of den tweeden Stichter van het Islamismus vastgeſteld, hebben ook door den loop der eeuwen hare kracht niet verloren, maar dezelve zijn nog in het jaar 1808, onder het bewind van den Groot-Vizier JUS-

(6) MILL zegt, dat dit woord afgeleid is van het *Perziſche* woord *Gueber* of *Ghebr*, hetwelk eenen aanbidder van het vuur beteekent. Sedert vele eeuwen was het de algemeene benaming dergenen, die aan den Godsdienst van MOHAMMED niet waren toegedaan, van *Sabeërs*, *Christenen* en *Joden*.

JUSSUF *Pacha*, ſtadhouder van *Egypte*, ſtrengelijk vernieuwd. Hoewel deze bepalingen in de meest verwijderde provincien van het *Turkſche* rijk met grooter ſtiptheid worden in acht genomen, dan in de noordelijke *Européeſche* gewesten en in de hoofdſtad, zoo berusten echter alle voorſchriften, welke ook daar ten aanzien der Christenen beſtaan, op dien grondſlag (7). Groote geldſommen zijn ook

nu

(7) Merkwaardig is de volgende aanmerking van eenen bevoegden beoordeelaar omtrent den haat, welken de *Turken* den *Christenen* toedragen: „ Le caractère de la „ multitude n'est pas de garder un juste milieu. Superstitieux ou réformateur le peuple multiplie ou anéantit, „ mais toujours par fanatisme, les cérémonies de son „ culte. Dans les religions humaines, les prêtres ne „ manquent pas d'entretenir cet enthousiasme, le plus „ solide appui de leur autorité. C'est ce que le commerce des Indes, des Parses, et des Mahométans m'a „ donné occasion de remarquer. Mais j'ai trouvé moins „ de fureur, moins d'humanité parmi les ignorans décidés „ de bonne foi, que chez les demi-savans. Par exemple, rien n'est plus dur dans ses conséquences, „ qu'elle tire de ses dogmes théologiques, que la religion „ Mahométane, qui se donne pour le fléau de l'idolâtrie. „ Ses sectateurs ont une roideur de caractère, qui vient „ de l'orgueil, qu'elle leur inspire. Leur zèle reserré „ dans un petit nombre d'usages, n'en est que plus ardent. Les Indiens au contraire, livrés au culte d'une „ multitude de Dieux, dont ils n'etudient point la nature, sont généralement plus indulgens et plus sociales." *Zend-Avesta traduit par* ANQUETIL DU PERRON. Tom. II. pag. 528.

nu nog de middelen, waardoor de ſtichting van een nieuw Kerkgebouw, en de vergrooting, of ſlechts de herſtelling van een oud en vervallen bedehuis kan worden gekocht. Zelfs de kleur van de kleeding is het ſchandmerk, dat den Christen van den waren Geloovigen onderſcheidt; hij moet in de baden en op de ſtraten voor den gemeenſten Muzelman wijken, en het is hem ſlechts op weinige plaatſen vergund, het moedig paard te beſtijgen, en in deze ridderlijke houding zich in het openbaar te vertoonen. Ten zijnen nadeele wordt de wet verkracht, wanneer hij zich heeft te beklagen over den dood van eenen zijner naastbeſtaanden, die als een offer van *Turkſchen* overmoed is gevallen, en het is alleen de ſchatpligtige Ongeloovige, over wiens moord de Muzelman aan het leven kan worden geſtraft. Geene vriendſchappelijke toenadering en verkeering mag er plaats vinden tusſchen de *Turkſche* vrouwen en die van Joden en Christenen, de woningen der laatſte moeten door een zeker uitwendig teeken gekenmerkt ſtaan, opdat de regtgeloovige bedelaars den Ongeloovigen niet bij vergisſing den zegen des hemels toebidden; ja de Christen mag zich gelukkig achten, zoo zijn Mohammedaanſche meester de minzaamſte groete niet verbittert door het ſcheldwoord van *Ongeloovige* of hem niet in éénen adem eenen *Frankenhond* noemt (8). Het klokgelui, dat

(8) Onze tijden hebben zelfs nog voorbeelden opgeleverd, dat men het verbod van alle geleerd onderwijs wilde ſtaande houden. Een *Reis-Effendi* voegde eenen *Franſchen* tolk, die er zich op toelegde, om ſierlijk *Tur-*

dat de belijders des Evangeliums in de Christelijke wereld ter vereering van hunnen hemelſchen Vader en hunnen Heiland ter gewijder plaatſe bijeenroept, is in de ooren van den geloovigen Muzelman tot afgrijzen; de gezangen ter verheerlijking van God en Zijnen Zoon mogen op de plaatſen, waar de *Turken* in grooten getale wonen, niet uit de ruime borst luide opſtijgen, en daar alleen, waar weinig Mohammedanen hun verblijf houden, zoo als op de eilanden van den *Archipel*, of in de Vorstendommen van *Moldavië* en *Wallachye*, worden deze onteerende bepalingen met minder ſtrengheid gehandhaafd, en genieten de Christenen in hunnen *Heloten*-ſtaat eenige verademing (9).

Doch

Turksch te ſpreken, met bitsheid toe; „Spreek toch „ maar plat *Turksch!* OMAR verbood het geleerd onder- „ wijs aan de Christenen om dezelfde reden, waarom „ Keizer JULIANUS zulks eertijds deed," een gezegde, dat de beste verklaring van de gemelde wet des *Khalifs* bevat. Deze geest van vijandſchap ſtraalt zelfs door in nietsbeduidende kleinigheden. Zoo mogen b. v. de Joden, die ABRAHAM, of de Christenen, die JOZEF heeten, hunnen naam niet IBRAHIM en JUSSUF ſpellen, zoo als deze Aartsvaders in den Koran genoemd worden, maar ABRAHAM, of EBRAÏM, JUSSIF, of JOSSEF. Dit vooroordeel woog zelfs in de *Ottomanniſche* ſtaatskanſelarij nog in de laatſte tijden zoo zwaar, dat Keizer JOZEF *de tweede* in alle brieven, aan hem gerigt, niet, even als de *Islamitiſche* Vorsten van dezen naam, JUSSUF, maar telkens JUSEPPE genoemd werd.

(9) Er is maar één afdeeling der Christelijke Kerk, omtrent welke de Godsdiensthaat der Mohammedanen

Doch ik heb reeds te veel van uwe aandacht gevergd, M. H. H.! om u te toonen, dat de geſchiedenis van het Islamismus van deszelfs vroegſte tijden tot op den dag van heden eene vijandige betrekking tegen het Christendom bewijst, en dat de *Turken*, in weerwil van hunne veelvuldige verkeering met beſchaafde natiën, de woestheid van hunnen voorouderlijken volksſtam nog niet hebben afgelegd. Deze vijandige betrekking, de bron van ontelbare lasten, vernederingen en verguizingen, hebben ook de *Grieken* ſedert vierhonderd jaren moeten ondervinden, en dit heeft hen bewogen, om op te ſtaan, en hun vernederend juk te verbreken. Het kan geenszins mijn oogmerk zijn, dezen opſtand hier opzettelijk te verdedigen; dezelve behoeft geene verdediging, en althans niet van mij, vooral daar ik tot *Nederlanders* het woord voere, maar ik heb ſlechts

zich minder ſtreng betoont. Dit zijn de *Maronieten*, eene kleine ſekte, welke in de vijfde eeuw, bij de geſchillen over de menschwording van CHRISTUS ontſtaan, door de familie van KONSTANTIJN te vuur en te zwaard vervolgd werd. Zij wonen in de landen, welke zich van den berg *Libanon* tot aan de kusten van *Tripoli* uitſtrekken, alwaar zij alle hunne Godsdienstpligten met volle vrijheid oefenen; zij hebben negen Biſchoppen, honderd en vijftig Priesters, en tellen honderd en twintig duizend leden. Elk dorp heeft eene Kapel en eenen Priester, en elke kapel is van eene klok voorzien, welke zij mogen luiden, ja zij dragen desgelijks den groenen tulband, een voorregt, dat een Christen elders met zijnen dood zou boeten.

flechts willen toonen, dat de *Turken* als belijders der leere van MOHAMMED, de natuurlijke vijanden zijn van het Christendom, en dus ook van alle beſchaving en menſchelijkheid, en dat de ſtrijd, welke thans in het Oosten met zoo veel verbittering en Godsdiensthaat gevoerd wordt, van daar een nieuw belang ontleent. Hoe deze groote worsteling zal eindigen — dit ligt in den ſchoot der toekomst verborgen, welke Gode alleen bekend is; maar wat wij als bewoners van *Europa*, die belang ſtellen in het verbreiden der zegeningen van verlichting en maatſchappelijk geluk, wat wij als Christenen moeten wenſchen, voor wie de leer van JEZUS dierbaar is — dit kan, dunkt mij, niet twijfelachtig zijn. Eene ſtaatkunde alleen, die zich niet ſchaamt, voor nietige handelsbelangen de groote verpligting van alle voorſtanders der beſchaving, om der indringende barbaarschheid paal en perk te ſtellen, te verraden, die zonder te blozen op de *Turken* als voorbeelden van zachtaardigheid durft wijzen, die hen met de teederſte belangſtelling voorſtaat, en zich alzoo aan het heiligſte der menschheid bezondigt, zij alleen kan zamenſpannen, om in de hoop, van in den roof te deelen, het heerlijk begonnen werk te verſtoren! De *Grieken* hebben, in weerwil van alle buitenſporigheden, welke derzelver naam ook in dezen oorlog bevlekken, getoond, dat zij niet verdienen, zulk een vernederend juk te dragen, en waardig zijn, een roemrijk voorgeſlacht gehad te hebben, ja hun opſtand zelve is het heerlijk teeken, dat zij nog gevoel bezitten voor vrijheid

en Godsdienst, en nog vol zijn van die zedelijke kracht, welke den mensch alleen veredelt en verheft. Mogten zij deze hooge waarde slechts verder handhaven, en alzoo bewijzen, dat zij, door handel, wetenschap en verlichting voorbereid, rijp waren, om hunnen vorigen rang onder de beschaafde volken der wereld te hernemen! Het oude *Hellas*, zoo als het eertijds door vaderlandsliefde, dapperheid en kunstroem verheerlijkt werd, moge dan al niet weder voor het oog eener bewonderende wereld verrijzen: de aarde zal eene natie te meer tellen, die aan zich zelve hergeven, in het genot van hare heiligste aangeborene regten, en bestraald door het hemelsch licht van den reinsten Godsdienst, zich in haar aanwezen verheugt, en een nieuw tijdvak van waarachtig volksgeluk op *Griekschen* bodem, gevestigd op de onwankelbare grondslagen des Christendoms, zal ons welligt eenmaal rijke vergoeding schenken voor het gemis eener eeuw van PERICLES!

OVER

OVER

GRIEKENLANDS VERLOSSING EN OVERWINNING OP DE PERZEN,

naar HERODOTUS *Geſchiedverhaal;*

DOOR

Dr. *C. PRUYS VAN DER HOEVEN,*

te Rotterdam.

Het is een treffend ſchouwſpel, een volk door vreemde overheerſching bedreigd, in den heiligen ſtrijd voor vrijheid en vaderland te zien zegepralen, en eigen onafhankelijkheid door eigen vereenigde krachten duurzaam te zien vestigen. Maar, wanneer hij, die ons dat ſchouwſpel voor oogen ſtelt, tot dat volk behoort; wanneer hij, bezield met het denkbeeld, om de groote daden zijner helden te vereeuwigen, en verrijkt met alle de gaven, die in den geſchiedſchrijver te prijzen zijn, ons de geſchiedenis verhaalt der onlangs gevestigde vrijheid van *zijn* vaderland, dan wordt het een ſchouwſpel in ſchoonheid, belangrijkheid en voortreffelijkheid door geen ander te evenaren, hetwelk ons de gedenkrol der volken aanbiedt.

Dat ſchouwſpel vertoont ons *Griekenlands* krijg tegen *Perziës* overheerſching; dien geſchiedſchrijver vinden wij in HERODOTUS.

Bij dat belangrijk tijdvak wenschte ik thans meer bijzonder uwe aandacht te bepalen, om u *Griekenlands* roem en HERODOTUS begaafdheid te doen kennen en hoogſchatten. Ik durve mij vleijen, met uwe belangſtellende aandacht voor een onderwerp, dat in verband ſtaat met die gewigtige gebeurtenisſen onzer dagen, welke aller aandacht boeijen, en bij welke al wat mensch heet, het grootſte belang heeft.

Lang reeds had HOMERUS ter eere zijner helden gezongen, wier roem opſteeg ten hemel; maar ſteeds herhaalden *Griekenlands* zonen de zangen des *Ioniſchen* Bards, ſteeds leefde nog de ſchoone oude tijd in dankbare herinnering van het nageſlacht. Reeds was *Griekenland* rijk aan bewoners en ſteden; reeds waren de gemeenebesten gegrondvest, die eens aan den nakomeling de grootheid van HELLAS zouden vermelden, maar nog ontbrak het aan eene gewigtige gebeurtenis, welke die ſluimerende grootheid zou wekken.

De *Perziſche* oorlog ontſtond. *Marathon*, *Thermopylé*, *Salamis*, *Plataeae* en *Mycale* waren de getuigen van *Griekenlands* moed en zegepraal; HERODOTUS werd geboren, en de roem der *Grieken* was vereeuwigd.

Het was mijn oogmerk, u *eerst* kortelijk de merkwaardige uitkomst van dezen oorlog te herinneren, *vervolgens* uwe aandacht op de oorzaken van deze uit-

uitkomst te vestigen, en *ten laatste* de gevolgen te overwegen, welke daaruit voor *Griekenland* niet alleen, maar ook over de ganſche menschheid zijn voortgekomen.

DARIUS, de groote gebieder van het Oosten, Heer van een half werelddeel, wien niet ſlechts het onmetelijk *Perzië*, maar ook *Indië* en het magtig *Egypte*, onbeſtand tegen den magtigſten Koning en de dapperſte legerbenden van het Oosten, onderworpen was; DARIUS, in toorn ontſtoken over de verbranding van *Sardes*, het middelpunt der *Perziſche* heerſchappij in *Klein-Azië*, maakt zich gereed den euvelmoed der *Atheners* te ſtraffen; een volk, wiens gebied zich weinig verder dan tot eene ſtad en haren omtrek bepaalde, wiens naam hem naauwelijks bekend was.

Reeds was gansch *Ionië* te ondergebragt; en, van de overwinning verzekerd, nadert het *Perziſche* leger de velden van *Marathon*. MILTIADES, aan het hoofd der *Atheners*, vangt den kampſtrijd aan, en de velden van *Marathon* zijn getuigen van de dapperheid der *Grieken*, en der *Perzen* nederlaag. DARIUS ſterft. Zijn dood ſcheen den *Grieken* rust te beloven. Doch XERXES, zijn zoon en opvolger, hervat den oorlog, na eene krijgstoerusting van twee volle jaren. De ganſche magt van het Oosten verzameld zich tegen *Griekenland*. Eene onnoemelijke ſchat en een leger van millioenen, uit alle volkeren der *Perziſche* heerſchappij bijeengebragt, bedreigde den *Griek* met den ondergang. Het ontzag-

zagchelijk gevaarte nadert, en de menigte Barbaren bedekt en overſchaduwt gansch *Griekenland*. Het ſcheen den Oosterling met de *Griekſche* vrijheid gedaan te zijn; maar de *Grieken* wanhopen niet aan het behoud des vaderlands.

Inwendige twisten en oorlogen verdeelden *Griekenlands* Staten, maar zoodra was niet de tijding van XERXES aantogt vernomen, of twisten en oorlogen waren geëindigd, en *Hellas* zonen alle vereenigden zich als mannen van éénen bloede en van één geſlacht. Zij kenden ſlechts éénen naam: dien van *Griek*; zij hadden ſlechts één doel, één belang: het behoud des vaderlands. *Griek* en *Barbaar* zijn de namen van vereeniging en afzondering. Één is de Beſchermgod, dien alle huldigen, één ZEUS HELLENIUS, en zoo groot is de liefde tot het algemeene vaderland, dat de oude naijver van den *Ioniſchen* en *Doriſchen* ſtam zwijgt, het eerzuchtig *Athene* aan *Lacedemonië*, hare mededingſter, vrijwillig den voorrang afſtaat, en ARISTIDES, de balling van *Athene*, aan THEMISTOCLES, den *Atheenſchen* Bevelhebber der *Griekſche* vloot, zijn' bitterſten vijand, het bedrijf der *Perzen* openbaart, vergetende vroeger leed om de tegenwoordige rampen des vaderlands, ja dat *Sparta* openlijk den moed des *Atheenſchen* overwinnaars huldigt. Vóór den aanvang van den krijg vraagt de trotſche Despoot van het Oosten aan DAMARATUS, voorheen Koning van *Sparta*, thans zijnen onderdaan, op zijne ontzagchelijke legermagt wijzende, hoe zulk een klein hoopje volks

te-

tegen zulk eene magt beſtand zou kunnen zijn!

„ „ Behoefte," " is het antwoord van DAMARATUS aan XERXES, „ „behoefte was altijd de voed-
„ „ ſterling van *Griekenland*, maar ſinds moed en
„ „ deugd, door wijsheid en wetten aangekweekt,
„ „ zich daar hebben nedergezet, heeft *Grieken-*
„ „ *land* door moed en deugd behoefte en over-
„ „ heerſching verdreven. Die lof betreft den *Do-*
„ „ *riſchen* volksſtam en de *Lacedemoniërs* bovenal,
„ „ die u zullen wederſtaan, al was ook gansch
„ „ *Griekenland* met u. En vraag niet naar de
„ „ menigte, hoe weinige of hoe vele zij zijn, die
„ „ dat doen kunnen; al waren er duizend, of meer
„ „ of minder, zij zullen tegen u ſtrijden. Alleen
„ „ zijn de *Lacedemoniërs* even dapper, als eenig
„ „ ander volk, maar vereenigd zijn zij de voor-
„ „ treffelijkſte aller ſtrijders." "

Spoedig leerde XERXES de *Spartanen* kennen en eerbiedigen. De *Lacedemoniërs* hadden, in blinde haat tegen al wat Barbaar heette woedende, de beide gezanten van XERXES, die volkomen onderwerping eischten, omgebragt, en, om deze ſchennis van het regt der volken, onder ſlechte voorteekenen geofferd. Twee *Spartanen* moesten die ſchuld boeten. Dit wordt aan het volk voorgeſteld. SPERTHIES en BULIS bieden zich aan, en vertrekken, bereid te ſterven, naar de vijandelijke legerplaats. Dat feit en hunne woorden, zegt HERODOTUS, zijn aller eerbied en bewondering waardig. HYDERNAS, Bevelhebber van *Azië's* kusten, doet

hun

hun den voorſlag, zich aan XERXES te onderwerpen, met belofte van eer en vorstelijke belooning. In hem konden zij het zien, hoe de Koning uitſtekende mannen wist te eeren. „ „ Gij kent de „ „ vrijheid niet," " dus antwoord hem het edel heldenpaar, „ „hoe zoet die zij; doch zoo gij haar „ „ kendet, gij zoudt ons raden, niet ſlechts met „ „ ſpiesſen, maar zelfs met bijlen voor haar be„ „ houd te ſtrijden." "

In de tegenwoordigheid des Konings gebragt, gebiedt men hen voor hem te knielen. Doch zij weigeren dit met edelen trots, zeggende, dat het hunne gewoonte niet was, voor een' mensch te knielen, noch een' ſterveling te aanbidden.

In deze mannen en hun bedrijf bleek het, dat DAMARATUS loffpraak zijner landgenooten niet overdreven was, maar in den eerſten ſtrijd met de *Lacedemoniërs* werd zij volkomen geregtvaardigd.

LEONIDAS en zijne bende ſtaan bij *Thermopylæ* bergpas gereed, om den *Barbaar* den doortogt te betwisten. Een ruiter, op XERXES bevel, als beſpieder, afgezonden, ziet de kleine hoop der *Spartanen* zich het haar kammen, en in heldenſpelen zich oefenen, als bereidden zij zich tot den renkamp van *Olympia*.

De *Barbaren* beproeven den doortogt, maar worden met groot verlies afgeſlagen; zelfs de *Perziſche* keurbende der onſterfelijken moet wijken voor de dapperheid der *Spartaanſche* Burgers, en toen de *Perzen*, door verraad om den berg heengeleid,

hen

ken omſingelen, vallen zij als de eerſte martelaren der Griekſche vrijheid.

Ook *Artemisium* is getuige van den moed der *Griekſche* helden. Doch nergens ſchitterde die moed heerlijker, dan bij *Salamis*. Daar vereenigt zich de vloot der *Grieken*, onder aanvoering van THEMISTOCLES. Zij hebben land en ſteden verlaten, want waar zij verzameld zijn, ook op de vloot, is hun vaderland. De *Perziſche* vloot ſtrijdt onder het oog van *Perzië's* opperhoofd, maar wijkt voor de ontvlamde geestdrift en den edelen wedijver der *Hellenen*, en eene ſchandelijke vlugt van XERXES bekroont hunne overwinning.

MARDONIUS, zijn veldheer, geeft de hoop nog niet op, dat hardnekkige volk te overwinnen, en vleit zich met de eere eener gelukkige uitkomst, in eene onderneming, die den Koning van *Perzië* mislukt was. Hij poogt tot dat einde de *Grieken* te verdeelen, en laat den *Atheneren* een verdrag met hem en zijnen Vorst voorſlaan. „ „ Wij zullen," " is het antwoord, „ „ de vrijheid handhaven zoolang „ „ wij kunnen. Nooit, zoolang de zon haren „ „ weg blijft gaan, zullen wij met den *Barbaar* „ „ een verdrag ſluiten, noch een verbond aangaan „ „ met XERXES, maar ons verlatende op de hulp „ „ der Goden en helden, die *hij* veracht, wier „ „ tempels en beelden *hij* verwoest heeft, zullen „ „ wij voortgaan hem te weêrſtreven. Want „ „ voor geen goud noch zilver ter wereld, hoe „ „ veel ook, noch voor geen land, hoe ſchoon en

„ „ hoe

„ „ hoe vruchtbaar, zouden wij met de *Meders*
„ „ willen heulen, of *Griekenlands* ſlavernij be-
„ „ werken." "

Nu hervat MARDONIUS andermaal den ſtrijd, maar verliest bij *Plataeae* het leven, en het overſchot des *Perziſchen* legers wordt bij *Mycale* en te *Sestos* vernield.

Ziedaar, M. H. H.! de merkwaardige uitkomst van den merkwaardigſten kampſtrijd, dien immer de aarde aanſchouwd had. Nooit werd er een ongelijker in magt aangevangen, met meerdere hevigheid voortgezet, met beſlisſender en heerlijker uitflag geëindigd. Een klein land, door inwendige verdeeldheden en twisten geſchokt, vol naijver en mededinging der verſchillende Staten, zonder algemeen hoofd, met een geringe krijgsmagt en luttel geldmiddelen, beſtaat den krijg met een half werelddeel, onder éénen opperheer vereenigd, ſtaande aan de ſpits van een talloos heer, de bloem van *Azië's* benden, overwinnaars van *Egypte*, *Indië* en *Ionië*, bezitter van alle de ſchatten van het Oosten. Met hardnekkige woede wordt de krijg aangevangen en voortgezet. Elke tred wordt den overheerſcher betwist; hij verliest veldflag bij veldflag, zijne vloten worden vernield, zijne keurbenden ſneuvelen, hij zelf ziet zich tot een ſchandelijke vlugt gedwongen; zijn veldheer ſterft op het flagveld, het overſchot zijns legers wordt verdelgd, en *Griekenland* viert den ſchoonſten dag zijner vrijheid.

Wat mag toch wel, dus vraagt gij, de oorzaak

zijn

zijn dier onverwachte uitkomst? Geene andere, M. H. H.! dan het verſchil in zeden, volksgeest en beſchaving der *Oosterlingen* en *Grieken*. Aan de ontwikkeling en het belang dezer ſtelling zij het tweede deel mijner rede toegewijd.

Het geſchiedverhaal van HERODOTUS vertoont ons overal eene treffende tegenſtelling van Oosterſche en Westerſche zeden en beſchaving, en leidt van zelve tot eene vergelijking van de *Oosterlingen* en *Grieken*, die ons in ſtaat ſtelt, den merkwaardigen uitkomst van den *Perziſchen* oorlog te verklaren. Het zij mij vergund, de hoofdtrekken tot die vergelijking bijeen te brengen. De huiſelijke inrigting der *Oosterlingen* was Patriarchaal, dat is, zij waren in afzonderlijke familien vereenigd, waarvan de Vader de Heer en Vorst was, die over alle de leden des huisgezins, vrouwen, kinderen en ſlaven het onbeperkt gezag uitoefende, die in alle geſchillen uitſpraak deed, alles naar willekeur regelde, ja zelfs magt had over leven en dood, en allen als zijne bezitting, zijn eigendom beſchouwde. De oudſte zoon was de natuurlijke erfgenaam der vaderlijke magt en bezittingen, zijn opvolger in de heerſchappij des huisgezins.

De huisgezinnen werden geſlachten, de geſlachten ſtammen, de ſtammen volkeren. Het hoofd van den oudſten of vermogendſten ſtam was de vaderlijke opperheer en gebieder des volks, met alle de onbeperkte magt van den vader des huisgezins bekleed, en alleen naar willekeur heerſchende; en zoo werd

door de inrigting des Oosterſchen huisgezins van zelve de inrigting van den Oosterſchen ſtaat bepaald, en het Oosterſche Despotismus geboren; terwijl die ſtaat, door geen anderen band dan den perſoon des Despoots verbonden, aan gedurige omwentelingen en verandering van *dynastiën* blootgeſteld was.

Geene *vaderlijke oppermagt*, maar *broederlijke gelijkheid* kenmerkt het leven en den regeringsvorm der *Grieken*. Alles ademt *broederzin*, zonder welke geen Gemeenebest beſtaan kan. Die geest vertoont zich reeds in de Homeriſche helden, maar ſchittert heerlijk in HERODOTUS Gedenkſchrift. Zelfs de woorden gelijkheid in raad, gelijkheid in regten, gelijkheid in gebied getuigen van denzelven. De *Griekſche* ſtaatsinrigting was geheel *burgerlijk*; eene ſtad en haar gebied: daaruit beſtonden de *Griekſche* Gemeenebesten. Ieder had toegang tot de vergadering; in het algemeene belang en welzijn heeft het algemeen inzigt en ſtem. Het volk kiest zijne overheden; aan het volk zijn zij rekenſchap van hun beſtuur verſchuldigd; in eene menigte is alles beſloten, en eerst in een volksbeſtuur wordt de ſchoonſte naam, gelijkheid van regten, verwezenlijkt. Elk die deze gelijkheid bedreigde, was een tiran, vijand van den ſtaat en het vaderland. Doch, ſchoon zij vrij zijn, zij zijn niet in alles vrij: de Wet is hun Heer en Gebieder, wien zij ſteeds gehoorzaam zijn, en veel meer vreezen, dan de Oosterlingen hunnen Despoot. Die wet gebood de *Spartanen* in den ſtrijd nimmer het gelid te verlaten, nimmer

te

te vlugten, zelfs voor geene overmagt van vijanden, maar, ſteeds pal ſtaande, te overwinnen, of te ſterven, en LEONIDAS met zijne driehonderd vielen bij *Thermopylé* door duizende Barbaren vernield, om het den nakomeling te vermelden, hoe *Sparta* zijne wetten eerbiedigde. Zoo was de gehoorzaamheid aan de wet de teugel der *Griekſche* vrijheid, en de geest van broederſchap de band van *Griekenlands* vereeniging.

Zij is dan geen droom eener verhitte verbeelding, die goude eeuw van vrijheid, gelijkheid en broederſchap. Zij beſtond eens in de ſtaten van *Griekenland*, en kon ook daar alleen beſtaan, waar echte *broederzin* heerschte, en het eigenbelang aan het belang van allen was onderworpen.

Een tweede verſchil van *Oosterling* en *Griek*, vertoont zich in de weelde van den *Oosterling*, en der *Grieken* onthouding en ſtrenge matigheid. Het Oostersch leger was een verblijf van zingenot en wellust; het leger der verbondenen eene ſchool van ontbering, waarin de *Lacedemoniërs* voor allen het luisterrijkst voorbeeld waren. Toen na den ſlag bij *Plataeae* de legerplaats der *Barbaren* was ingenomen, gebood PAUSANIAS de koks van MARDONIUS hun eenen maaltijd toe te bereiden, zoo als zij voor hunnen meester gewoon waren. Zij deden het, en verbaasd over de menigte goud en zilver, en de buitengemeene pracht der met lekkernijen overladene tafels, en den rijken ſchat van kostbaarheden, daar ten toon geſpreid, beval hij den zijnen

hem een *Spartaansch* maal gereed te maken; hetgeen weldra aangerigt, het groot verſchil deed zien. Nu liet PAUSANIAS al lagchende zijne medebevelhebbers tot zich komen, en als zij gekomen waren, ſprak hij tot hen, terwijl hij wees op beide tafels: „ „ Ik „ „ heb u daarom, o *Grieken!* hier doen komen, „ „ omdat ik u de dwaasheid van dien bevelhebber „ „ der *Perzen* wilde aantoonen, die, terwijl hij „ „ zulk een leven leidde, gekomen is, om ons, „ „ die zoo arm zijn, te plunderen." " — Doch niet ſlechts in leefwijze en zeden, ook in beſchaving heerschte er een groot verſchil tusſchen beide volkeren.

Hartstogt door elke beleediging in de woedendſte wraaklust ontſtoken: ziedaar een hoofdtrek van het Oostersch karakter. Vrouwen, kinderen en grijsaards worden door de *Barbaren* gefolterd en vermoord, ſteden en tempels verbrand en verwoest, ja zelfs het lijk van den verſlagen vijand wordt met eene wraak mishandeld, door geenen dood te koelen, en het hoofd van den verſlagen' LEONIDAS, op bevel des onzinnigen XERXES aan het kruis genageld, is den *Grieken* een ſchrikkelijk getuige van de onmenſchelijkheid der woedende *Barbaren*.

Na de zege bij *Plataeae* wordt PAUSANIAS aangezet, om zich op dezelfde wijze aan de lijken der *Barbaren* over die mishandeling te wreeken, en LEONIDAS ſchim te verzoenen. Maar de *Spartaanſche* veldheer verwerpt met verontwaardiging den voorſlag. „ „ Die duizende verſlagenen," " zegt hij,

hij; „ „ zijn de waardigſte hulde en verzoening van „ „ LEONIDAS ſchim; wat raadt gij mij een voor- „ „ beeld te volgen, waarvan alle *Grieken* een „ „ afgrijzen hebben!" " — In het beleid der bevelhebbers, de orde, en krijgstucht, en geregelde wijze van ſtrijden der *Grieken*, in alles ſtraalt hunne meerderheid boven de *Barbaren* door. De dwaasheid en onberadenheid van XERXES en MARDONIUS, die altijd den besten raad verwerpen, den ſlechtſten volgen, en de wijsheid en ſchranderheid van THEMISTOCLES en PAUSANIAS, die met beleid den krijg tegen zulk eene overmagt beſturen, en met onbezweken moed dien voleindigen, de geregelde ſtrijd hunner benden, die met geſlotene gelederen aanrukken en tegen den vijand ſtaan; en het woest getier en de ongeregelde aanval en ſtrijd der *Barbaren*, alles getuigt van die meerderheid der *Grieken*.

En kon dan wel de uitkomst van dien merkwaardigen oorlog anders zijn, dan zij geweest is?

Hier een heerleger van millioenen, maar uit allerlei volkeren zamengeraapt, verſchillend in ſpraak en zeden, maar ſlaven van éénen Heer, met zweepſlagen in den ſtrijd gedreven voor de heerschzucht hunner meesters; dáár een hoopje volks, maar van één geſlacht, één in taal en zeden, vrije mannen, ſtrijdende voor eigen regt en de onafhankelijkheid van eigen vaderland. Hier ſlaaffche onderwerping aan den Despoot; dáár vrijwillige gehoorzaamheid aan de wet. Hier een log gevaarte, door onverſtand beſtuurd; dáár eene kleine krijgsmagt met

beleid en wijsheid aan de ſpitſe; hier bevelhebbers en benden door weelde ontzenuwd, dáár mannen gehard door behoefte; met één woord, hier *Barbaren*, daar *Grieken*.

De zege der *Grieken* over de *Perzen* was dus, de zege der vrijheid over Despotismus, de zege des heldenmoeds over ſlavendwang, de zege der behoefte over weelde, de zege der beſchaving over barbaarschheid.

En welke waren nu de gevolgen van die zegepraal voor *Griekenland* en de menschheid?

Met de beantwoording dezer vraag zal ik mijne rede eindigen. Die zegepraal was de grondſlag van *Athene's* grootheid. *Sparta* had hare hoofdrol geſpeeld; thans kwam de beurt aan hare mededingſter. De kunſten des vredes bloeiden, en *Athene* werd de eerſte onder de ſteden van *Griekenland*. De voorrang van *Athene* wekte de geestdrift harer burgers, en ontvlamde de genie harer kunſtenaars, wier kunstwerken dien voorrang regtvaardigden. *Hare* tempels moesten de prachtigſte, *hare* kunstwerken de eerſte, *hare* feesten en ſchouwſpelen de ſchoonſte en ſchitterendſte zijn, en zij zijn het geworden.

Hier hadden de *Muzen* haren zetel gevestigd, en de bewondering aller geſlachten vereeuwigde den roem van *Athene*. Hier bleek het, wat edele vrijheidszin, gepaard aan geestdrift voor het ſchoone vermag; want in het gebied van het ſchoone behoort aan de *Grieken* den prijs en den voorrang. Beide zijn hun toegekend door het oordeel der

nakomelingſchap, en wie hun dezelve ook betwisten moge, duizende geſlachten, die dat oordeel bevestigden, getuigen tegen hen; en wie ook hunnen onſterfelijken roem een voedſterling noemt van gezag en vooroordeel, hij toone mij in de geſchiedenis der wereld het tweede voorbeeld van *zulk* een Despotismus van gezag en vooroordeel, heerſchende over tallooze geſlachten, en door volk bij volk, hoe verſchillend ook in taal, zeden en geaardheid, geëerbiedigd.

Door den oorlog met den magtigſten vorst van het *Oosten* en de luisterrijkſte overwinning op de krijgsmagt van *Azië* behaald, had zich in den geest der *Hellenen* het begrip van *Griek* en *Barbaar* ſterker dan ooit ontwikkeld en vastgeworteld. Het thans zoo levendig gevoel van eigen kracht en zelfſtandigheid werd de hoofdtrek van volkskarakter en volksgeest; een gevoel in taal en zeden, in de zangen der dichters en in de leer der wijsgeeren heerſchende; een gevoel, dat de bron was eener burgerdeugd en burgergrootheid, zonder voorbeeld in de geſchiedenis der volken.

Die heerlijke dag van *Griekenlands* vrijheid, zoo gewigtig in gevolgen voor de *Grieken*, was niet minder gewigtig in gevolgen voor de ganſche menschheid.

I. Westerſche beſchaving had over Oosterſche barbaarschheid gezegevierd; kunſten en wetenſchappen ontkiemden en bloeiden welig in het land der vrijheid; de *Griekſche* Muzen werden de leermeeſter-

resſen van *Europa*, en *Europa* werd het verlichtſte werelddeel. De geest der *Grieken*, levende in hunne onſterfelijke ſchriften, was de beſchermengel der beſchaving; toen deze door den inval der Noordſche volken verdreven werd, zonk *Europa* in vorige duisternis terug; en niet eerder brak het nieuwe morgenlicht door de kimmen, voor dat *Griekenlands* Muzen in *Europa* waren wedergekeerd.

II. *Door deze roemrijke bevrijding van Griekenland ontſtond het begrip van de vrijheid en regten der menschheid, en de kennis van beider hooge onſchatbare waarde.*

In die gebeurtenis zag men het, dat geen Oostersch Despotismus, al ſtond ook een half werelddeel met zijne krijgsmagt en ſchat het ten dienſte, berekend was, om tegen een volk, hoe klein ook, te kampen, dat éénmaal de waarde van vrijheid en eigene regten hadt leeren kennen. In die gebeurtenis zag men het, dat willekeurige oppermagt dáár krachteloos is, waar in het menſchelijk hart het gevoel van eigen kracht en zelfſtandigheid ontwaakte. In die gebeurtenis zag men het, dat onbepaalde gehoorzaamheid aan den wil van éénen meester niets vermag tegen de vrijwillige eerbiediging van wijze wetten. Eindelijk, in die gebeurtenis zag men het, dat het Oostersch Despotismus alléén voor een Oostersch volk geſchikt was, en dat het doel der maatſchappelijke opvoeding des menschdoms zich verder uitſtrekte, dan tot ſlaafſche onderwerping aan vaderlijk gezag en willekeur.

Want

Want vaderlijk gezag en kinderlijke gehoorzaamheid moesten in de maatſchappelijke opvoeding der menschheid vervangen worden door eerbied voor het gebruik eener wijze wet, en door broederlijke gelijkheid van regten en broederlijke vereeniging.

III. *Het denkbeeld van zulk eene broederlijke vereeniging ontſtond eerst nu bij de Grieken.* Ziedaar het derde en gewigtigſte gevolg, hetwelk deze gebeurtenis voor de menschheid gehad heeft, en waarbij ik ten laatſte nog kortelijk wenschte ſtil te ſtaan.

Het vaderlijk gezag en de vaderlijke oppermagt der *Oosterlingen* was aan de *Grieken* vreemd. Gelijkheid van gezag en gelijkheid van magt heerschte in hunnen broederlijken volksgeest. Reeds waren de tirannen uit de ſteden verdreven, toen XERXES magt het vaderland bedreigde; nu vereenigden zich alle *Hellas* zonen als broeders, en het in hun geest ſluimerend denkbeeld eener broederlijke maatſchappij werdt verwezenlijkt. Allen ſtonden onder de beſcherming van *Griekenlands* Goden; alle vereenigden zich tot den ſtrijd voor vrijheid en het algemeene vaderland. De *Grieken* hebben het eerst en eenig voorbeeld gegeven van eenen *broederſtaat*, uit eenen echt *burgerlijken* volksgeest geboren, vol van edelen wedijver en mededinging, bloeijende door inwendige kracht. Het ganſche beſtaan der *Grieken* was eenen *Olympiſchen* wedſtrijd gelijk; een ſtrijd van eer en burgerdeugd, gevoerd onder het oog van gansch *Griekenland*, om den begeerlijkſten prijs, de ſchoone *burgerkroon*. Het gan-

ſche leven der *Grieken* was een *burgerlijk* leven, geheel toegewijd aan het Gemeenebest. Daaraan behoorde, daarvoor beſtond elk burger; want daarvoor alléén was hij gevormd en opgevoed. Elk zijner verdienſten en deugden, elke roemrijke daad ſtraalde terug op zijne vaderſtad, en verhoogde den luister van den ſtaat. Zijn roem en zijne grootheid waren ook de roem en grootheid zijner medeburgers. Voor het Gemeenebest te leven en voor het Gemeenebest te ſterven, dat was den *Griek* het ſchoonſte leven en de ſchoonſte dood.

Dat ook die volksgeest der *Grieken* hare groote afdwalingen gehad hebbe, zal ik niet verhelen; want ook de *Grieken* waren menſchen, en bezaten die goddelijke zedeleer niet, aan ons gegeven. Maar het was toch een ſchoone volksgeest, die vrije heldengeest der *Grieken;* het was toch een edel, een voortreffelijk volk, waaronder zulk eene vaderlandsliefde, zulk een broederzin, zulk eene burgerdeugd en burgergrootheid woonden.

Gelijk het vaderlijk gezin de eerſte ſchool was van de opvoeding des menschdoms, zoo was de broedermaatſchappij der *Grieken* de tweede. Dáár leerde het menschdom zijne krachten kennen, zijne regten eerbiedigen, en den hoogen adeldom en waarde gevoelen der menſchelijke natuur; dáár ontkiemde het eerst de plant der *humaniteit;* dáár ontwikkelde zich het begrip eener betrekking en bloedverwantſchap tusſchen menſchen en menſchen, die van de betrekking des huisgezins tot die van het vaderland,

land, en van deze tot die der menschheid zou opklimmen, opdat, wat den *Griek* het vaderland was, den nakomeling het ganſche menſchelijk geſlacht zou wezen. Zoo was de liefde van den *Griek* tot zijn vaderland eene voorbereiding voor de liefde van den mensch tot de groote maatſchappij der menſchen. Zoo was de burgerdeugd van den *Griek* de ontwikkeling eener deugd van algemeene menſchenliefde, die, het gevoelende dat alle van één geſlacht en éénen bloede zijn, geen onderſcheid van volk of landaard kent, maar zich tot al wat mensch heet, uitſtrekt.

Zoo was de burgerzin der *Hellenen* vorming en opvoeding voor dien burgerzin der menſchelijkheid, welke de goddelijke leer des Christendoms eerst volkomen ontwikkelen zou, om aldus den mensch meer en meer naar het volmaakte beeld van Hem te vormen, die het Heelal in zijne liefde omvat.

Heerlijke dag van *Griekenlands* vrijheid, hoe praalt gij onder de dagen, die ons geſlacht op aarde beleefde! Edele *Grieken*, niet voor uw Gemeenebest en voor uw volk alléén, maar ook voor de menschheid, ook voor *ons* hebt gij geſtreden, ook voor *ons* geleefd! Ook wij vieren het feest uwer verlosſing; ook wij eeren en huldigen uwe ſchimmen, en wijden haar de burgerkroon; want uwe verdienſten en roem zijn de onze, gij zijt *onze* medeburgers, burgers van het groote vaderland der menſchen.

Die velden en zeeën, die eens getuigen waren

van

van uwe zegepraal, op de *Barbaren* behaald, zijn rood van het bloed uwer nakomelingen, door *Barbaren* vergoten. Weêr is de ſtrijd tuſſchen *Griek* en *Oosterling* hervat; maar uw geest zal waken over uw nageſlacht, en *Griekenland* zal andermaal over den *Barbaar* zegevieren; het zal den dag zijner vrijheid herboren zien, en de ganſche Chriſtenheid zal juichen over *Griekenlands* verloſſing.

AARD-

III.

AARDRIJKS- EN VOLKENKUNDE.

III.

AARDRIJKS- en VOLKENKUNDE.

IETS OVER DE

ONTDEKKINGEN

DER NEDERLANDERS

IN DE

NOORDER IJSZEE,

EN HUNNE

WAARNEMINGEN

ALDAAR,

WELKE DE MOGELIJKHEID VAN EENEN NOORDOOSTELIJKEN DOORTOGT, DOEN VERMOEDEN;

door

R. G. BENNET,

Kapitein bij de Koninklijk Nederlandsche Marine.

(*Medegedeeld door* J. VAN WIJK ROELANDSZOON.)

Reeds vroeg vestigde zich de roem der *Nederlanders*, door ontdekkingen hunner zeelieden bij den Noordpool. Toen de *Spanjaarden* en *Portugezen* uitsluitend de rijke voortbrengselen der *Indiën*

aan

aan *Europa* bezorgden, vormde de geharde *Nederlander* het koene voornemen, zich zelven door de noordelijke *IJszeeën* eenen korteren weg naar *China* en de *Oost-Indiën* te banen, en hierdoor aandeel aan zulk eenen voordeeligen handel te verkrijgen. WILLEM BARENDSZ., een kundig zeeman (tweemaal vergezeld door den naderhand in den slag voor *Gibraltar* zoo roemrijk gesneuvelden J. VAN HEEMSKERK) beproefde tot drie malen, en wel in 1594, 1595 en 1596 eenen noordoostelijken doortogt. Op de laatste dezer reizen verloor hij zijn schip in het ijs, en overwinterde in *Nova Zembla* op meer dan 76° N. Breedte. Het uitstaan der strenge koude bij het gemis van goed voedsel, waarbij de *scorbut* velen der zijnen wegraapte, verminderde den ijver van onzen verdienstelijken en reeds aan vele kwalen lijdenden zeeman niet; met slecht uitgeruste zwakke booten, verlaat hij deze hem zoo noodlottige kust, om door het ijs en eene gevaarlijke hem onbekende zee het leven zijner lotgenooten te redden.

Op dezen gewaagden togt overleed de ondernemende BARENDSZ.; doch de van zijne schepelingen overgeblevene manschappen kwamen behouden in het vaderland terug. Deze met zoo veel beleid en volharding ondernomene reizen hebben het doelwit niet bereikt, dat men zich daarvan had voorgesteld; dan niemand zal ontkennen, dat dezelve veel bijgedragen hebben tot onze kennis der Noordpoollanden. Naderhand overwinterde VAN DER BRUGGE met zes andere *Nederlanders*, van September 1634

tot

tot Mei 1635, op *Spitsbergen*, flechts 12° van den Noordpool verwijderd (1).

Dan ook tot het latere gedeelte der achttiende eeuw, vinden wij belangrijke waarnemingen, door de *Nederlanders* medegedeeld, die de uitvoerlijkheid van eenen Noordoostelijken doortogt, door onze voorvaderen uitgedacht, waarſchijnlijk maken, en welke het Engelsch Gouvernement aanleiding gaven om eene onderneming onder kapitein PHIPPS (naderhand Lord MULGRAVE) naar den Noordpool te zenden. De *Racehorse* en *Carcass* zeilden in Junij 1773 uit *Engeland*, bereikten de breedte van 80° 30', alwaar zij gedurende twee maanden invroren, doch gelukkig losraakten en terugkeerden. Het verdient opmerking, dat op denzelfden tijd vier Engelſche Groenlandsvaarders zich een graad noordelijker dan kapitein PHIPPS bevonden, en *er geen ijs*, zoo ver het oog ſtrekken konde, ontdekten, maar de zee open vonden (2).

Met

(1) Zeven anderen, die zulks het volgende jaar andermaal wilden beproeven, zijn op dit eiland geſtorven.

(2) *Account of Ships that have reached high Northern Latitudes*, *Naval Chronicle*, *vol. IV*, waar men ook aangehaald vindt, dat Nederlandſche Groenlandsvaarders tot 83° 30 N. B. zijn doorgedrongen; de Engelſche Groenlandvaarders was het door hunne Rheeders verboden, zich te ver Noordwaarts te verheffen, en hieraan moet men toeſchrijven, dat zij geene hoogere breedte bereikt hebben.

Met veel belangſtelling ziet men ſedert eenige jaren de Engelſchen op nieuw ondernemingen in het Noorden doen, die, wanneer ze mogten gelukken, voor Aardrijks- en Zeevaartkunde van het grootſte belang zijn zouden, en tot welker bevordering de waarnemingen onzer zeelieden vooral hadden kunnen ſtrekken. Deze waarnemingen zijn door eenen onzer kundigſte zeeofficieren, den Schout bij Nacht WILLIAM MAY uit de journalen en rapporten onzer Groenlandſche kommandeurs in een reeks van jaren bijeen verzameld, en in 1772 aan den eerſten Lord der Engelſche Admiraliteit, DAINES BARRINGTON, die eene expeditie naar den Noordpool had voorgeſlagen, ingezonden, welke expeditie dan ook in het volgende jaar 1773, onder het bevel van gezegden kapitein PHIPPS werd ondernomen.

„In alle mijne geſprekken," zegt de Heer MAY hierin, „die ik hierover met onze op *Groenland* en *Straat Davis* varende kommandeurs hield, vraagde ik hun, wat koers zij nemen zouden, om eene hooge noordelijke breedte te bereiken, en de uitkomst hiervan was, dat zij dien nimmer westwaarts van *Spitsbergen* zouden nemen, maar zich langs de kusten van *Nova Zembla* noordwaarts trachten te verheffen, om naderhand de koers N. oostwaarts te kunnen rigten. Hunne gronden hiervoor waren:"

„1°. dat de westkusten der noordelijke landen voor het grootſte gedeelte van ijs bevrijd waren, doordien win-

winden en ſtroomen meestal eene oostelijke rigting hadden.

2°. Dat het ijs oorſpronkelijk uit de rivieren van *Tartarijen* en de bogten dier kust voorkomt, terwijl de zee alleen bevriest, wanneer er ſtilte heerscht, of er eene groote hoeveelheid ſneeuw valt.

3°. Zoodra men de zoogenaamde *zeven eilanden* nadert, ontmoeten de zeevaarders meermalen hooge dijningen uit het N. Oosten, hetgeen een bewijs oplevert, dat de zee in die rigting tot eenen aanmerkelijken afſtand door geen ijs geſloten is.

4°. Dat het drijfhout nimmer aan de Noordkust van *Spitsbergen* komt aanſpoelen, indien de zee tusſchen het noordelijke deel van *Azië* en dat eiland bevrozen was, daar men heeft waargenomen, dat jaarlijksch eene groote hoeveelheid van hetzelve tot aan *IJsland* gedreven wordt (en de gewone brand van deszelfs bewoners oplevert) en waardoor ten duidelijkſte blijkt, dat de ſtroomen die Z. westwaarts loopen, eenen ſterken aandrang uit het N. Oosten hebben.

5°. In eenige dier afgedreven boomſtammen heeft men nog duidelijk de hak der bijl ontwaart, en de kleur van het hout nog zoo versch gevonden, om te kunnen opmaken, dat het ſlechts weinige maanden in zee gedreven had.

6°. Dat geheele boomen zich nog met bladknoppen voordeden, waardoor men met veel grond kan veronderſtellen, dat ze niet lang in het zout water gedreven hadden.

7°. De westkust van *Groenland* destijds tot 76° 30′ ontdekt zijnde, was hun gevoelen, dat die kust zich verder N. N. oostwaarts uitſtrekte, waaraan zij dan ook de oorzaak toeſchrijven van de ijsſtopping, tusſchen die kust en *Spitsbergen*, en waardoor mede te verklaren is, dat men in die zeeën nimmer N. westelijke, of noordelijke dijningen ontmoet.

8°. Wordt door hun aangemerkt, dat de ſchepen, welke tot den 82° 0 zijn doorgedrongen, weinig verhindering van ijs ondervonden (3)."

De Heer BARRINGTON geeft den Nederlanderen grooten lof, wegens hunne zoo vroeg reeds begonnene ondernemingen, en de onvermoeide pogingen door hen aangewend, om met de geringe hulpmiddelen, die het laatſte gedeelte der zestiende eeuw hun aanbood, zulke gewaagde ondernemingen te doen, terwijl hij tevens met regt zich verwondert over de naauwkeurigheid, die deze hunne ontdekkingen kenmerken, en waaruit dan ook de Heer BARRINGTON het

(3) Dit ſtemt volkomen overeen met de rapporten der vier Engelſche Groenlandvaarders, die zich in 1773 een graad noordelijker, dan kapitein PHIPPS, dus op 81° 30 bevonden.

het gevolg trekt, dat de Hollandſche en Engelſche zeelieden overeenkomen, nimmer vast ijs zoo hoog als den 82ſten graad ontmoet te hebben, en dat, naar deze waarnemingen, een noordelijke doortogt alleen in dat gedeelte der *IJszee*, hetwelk tusſchen *Nova Zembla* en *Spitsbergen* ligt, te zoeken is.

Engeland heeft in de laatſte jaren onderſcheidene reizen tot het onderzoek der Noordpoollanden, onder het bevel van kundige zeeofficieren doen uitrusten, waarbij niets verzuimd werd in de keuze, zoo wel der ſchepen als manſchappen, werktuigen tot het doen van belangrijke waarnemingen enz., en tevens om het ſcheepsvolk op hooge breedten van gezond voedſel en dekſel te voorzien, terwijl aan het welgelukken dezer ondernemingen bij het bereiken der Noordpool of hooge noordelijke breedten, door het Gouvernement aanzienlijke beloonningen, voor de ondernemers werden toegezegd. Twee expeditiën, die van kapitein ROSS in 1818 en van kapitein PARRY in 1819 en 1820, hebben het doel, van eenen doortogt Noord of N. westwaarts door de *Baffins Bay* te vinden, niet bereikt; met alle hunne aangewende pogingen zijn zij op dezen hunnen voorgenomen koers nog niet tot den 80° Breedte gekomen, en hebben daar reeds zoo vele verhindering van ijs ondervonden, dat zij hier eenen doortogt naar de Pool of zelfs N. westelijk tot in den Noorder Stillen Oceaan voor onuitvoerbaar hebben moeten houden. Wanneer men de uitkomſten dezer latere ondernemingen der Engelſchen met die

van BARENDS enz. vergelijkt, zal men ontwaren, dat de onzen, meer dan twee eeuwen geleden, den Noordpool naderbij kwamen, en zich verwonderen, dat zij, die van *onze* waarnemingen een halve eeuw geleden reeds gebruik maakten, ook thans geene ontdekkingsreize in eene N. oostelijke rigting hebben ondernomen, wanneer men met vele waarschijnlijkheid had mogen veronderstellen, dat men met schepen, zoo bijzonder voor ontdekkingen in die zeeën uitgerust, ook hoogere breedten zou hebben bereikt.

FRAAI-

IV.

FRAAIJE LETTEREN

EN

MENGELWERK.

REDEVOERING,

OVER HET SCHOONE,

ALS DEN BAND EN OVERGANG TUSSCHEN HET ZINNELIJKE EN ZEDELIJKE:

uitgesproken ter gelegenheid van de plegtige

PRIJSUITDEELING

DER

MAATSCHAPPIJ VAN TEEKENKUNDE:

KUNST ZIJ ONS DOEL.

In het Kerkgebouw der Remonstrantsche Gemeente te Amsterdam, (Feb. 1822);

DOOR

N. SWART.

Wanneer ik let op de plaats waar ik sta, en op de taak, welke ik gewoon ben hier te vervullen, dan overvalt mij, ik ontken het niet, eene zekere huivering, bij de gedachte aan de tegenwoordige gelegenheid en spreekbeurt. Hier immers, waar de waarheid moet getuigen van de nietigheid der aardsche bekoorlijkheden, der menschelijke vermogens, en alle krachten oproepen om het hart los te maken van de aarde; hier zal ik, de gewijde dienaar van die leer, de kunst huldigen en kroo-

nen, welke zich bezig houdt met het verleidelijkſte, het bedriegelijkſte ſchoon (1), dat de zinnenwereld oplevert. Gewis, het ware niemand kwalijk te duiden, zoo hij, meer gemeenzaam met godsvrucht en deugd, dan vele andere zaken, tot wetenſchap en wijsgeerte betrekkelijk, eene blijkbare tegenſtrijdigheid in dit gedrag meende op te merken.

Ondertuſſchen is het u allen bekend, welke treffende en belangrijke waarheden wij dikwerf mogten vernemen, wanneer der ſchilderkunst, hier of elders, een feest werd gehouden: haar nut voor maatſchappij en menſchelijk leven; hare geſchiktheid om Gods wonderbare werken te beter in het licht te ſtellen; haar naauw verband met de dichtkunst, door Gods profeten zelve niet verſmaad, om onzen geest te heiligen en te verheffen. Ja, menigmaal gordde zich deze Zusterkunst zelve daarbij aan, om ons met edele en grootſche aandoeningen, liefde voor de deugd, liefde voor het vaderland, liefde voor het Christendom te vervullen: want *Nederland* bragt de grootſte kunſtenaars voort, en de Evangeliegeſchiedenis heeft idealen opgeleverd, door geen kunſtig fabeldicht immer bereikt. Neen, geen feeraar zelf behoefde te aarzelen, de aanvoerder der reijen bij zulk een feest te zijn, ook in het heiligdom, waar de aanbidding in geest en waarheid door hem wordt gepredikt en bediend.

En zou dit echter noodig zijn, omdat, bij uitſluiting,

(1) Men teekent in de genoemde Maatſchappij naar het vrouwelijk naakt.

ting, de vrouw het voorwerp en het doel der kunst van die Maatſchappij is, welke zich thans bereidt, om hier haar feest te houden? Hoe, is dan niet de vrouw het pronkſtuk van Gods hand? Is zij niet het beeld Zijner liefde, Zijner zorge voor hulpelooze ſchepſelen, het beeld der natuur, welke alle Zijne volheid en liefelijkheid, onweêrſtaanbaar voor het hart, verkondigt? En zou hij derhalve, die haar ſchoon nog beter doet kennen, die het veredelt door zijn penſeel, die het afzondert van het ſtoffelijke en dierlijke, die het wikkelt in den achtbaarſten tooi, en plaatst in de verhevenſte omſtandigheden, onze achting en onze hulde niet verdienen?

Neen, denkt niet dat ik alle deze bedenkingen, ter zelfsverdediging, noodig achtte. Zulks ware beleedigend voor hen, wier voorſpraak niet, wier tolk ik hier zal zijn, om den lof van hen te verheffen, die zich in de oefening der ſchilderkunst boven anderen hebben onderſcheiden. Veeleer wilde ik u, langs dezen weg, met mij opvoeren tot de hoogte, van welke ik voorgenomen heb de ſtoffe, voor deze ſpreekbeurt geſchikt, opzettelijk te behandelen. Want, voorzeker, er beſtaat geene ſtrijdigheid tusſchen de overdenkingen, welke gewoonlijk, en tusſchen die welke thans, deze eerwaardige gewelven moeten vervullen. Dezelve ſmelten, veeleer, op het treffendſte in een, en zijn op het naauwst met elkander verbonden. Wat toch is het doel der ſchilderkunst? Wat is het, dat wij bij uitſluiting, en ten hoogſte, bewonderen in de vrouw?

Im-

Immers, het ſchoone! Welaan, zoo toon ik u, G. G.! dat het ſchoone *de band en de overgang is tusſchen het ſtoffelijke en onſtoffelijke;* datgene, waarin geest en vleesch, aarde en hemel te zamen ſmelten, en waardoor wij tot het begrip van hoogere zaligheid naderen. Ja, God heeft den mensch regt gemaakt; den reinen is alles rein en vruchtbaar ten goede in Zijne ſchepping, en wee hem die het gebruik om het misbruik wraakt.

Ik ſtel mij voor, deze taak aldus ten einde te brengen. *Eerst* wil ik u doen opmerken, dat het ſchoone niet zoo zeer in de ſtof gegrond, als wel op derzelver blooten vorm berustende is. *Daarna* hoop ik u te overtuigen, dat het zuivere gevoel van het ſchoone met geenerlei eigenbaat, uit begeerte of behoefte des dierlijken levens ontſprongen, gepaard gaat: om u, *eindelijk*, in verſchillende voorwerpen zelve te doen zien, dat het ſchoone met waarheid, deugd en alle goddelijke zaken in een onafſcheidelijk verband ſtaat.

Mij blijft, ter voorbereiding mijner rede, ſlechts over, dat ik u verzoek om een oplettend, maar inzonderheid toegevend gehoor. Kan ik, bij eene gelegenheid als deze, welke misſchien kundigheden vordert, die inderdaad even zoo min, als van de meeste openbare ſprekers, mijn deel zijn — kan ik bij zulk eene gelegenheid ſlechts uwe berisping ontgaan, geleerde en bekwame Mannen, hier tegenwoordig en de uwe, beſchaafde en fijngevoelige Vrouwen — kan ik tevens uwe brandende geestdrift, Schilders, het zij bekroonden, bekrooners, of wachters op den

palm,

palm, nog maar eenigzins verheffen en zuiveren, dan zal ik dankbaar mijn werk geſlaagd, mijn hart bevredigd noemen.

Wat is ſchoon? Waarin beſtaat het? Hoe beſchrijven wij het, naar zijnen aard en wetten? Menigmaal is deze vraag gedaan, maar nog nimmer is zij eenigzins voldoende beantwoord. Geen wonder. Al wat op bloote gewaarwording berust, al wat de natuur ons, volgens ons wezen, ongevergd en ongezocht geeft te ſmaken, verkeert in hetzelfde geval. Wat is zoet? Wat is licht? Of hoe duidt gij de onderſcheidene kleuren aan, zoodat de blindgeborene daarvan eenig gezond begrip verkrijge? Wat is de deugd zelve? Immers, ten opzigte harer omſchrijving, niet anders dan een twistappel en voorwerp van eeuwig verſchil onder de wijsgeeren.

Dan, wij mogen het ſchoone niet kunnen ontleden of volkomen doorgronden, het is echter ons allen genoegzaam bekend, als de bloem onzes levens en de ziel onzer edelſte vermaken. Begeeft u ſlechts, met uwe gedachten, in den tempel der natuur, door God zelve gebouwd, verſierd en toegerust met allerlei voorwerpen. Aanſchouwt daar den azuren boog met heldere lichten bezaaid, onder welke de zachte maan, als het hoofd van den rei, met zilveren luister praalt, tot dat aller gloed langzaam verkwijnt en wegſterft voor den komenden dag, die uit de kimmen opgerezen, duizend nieuwe voorwerpen uit de donkerheid en de ſluimering oproept. Welke afwisſelende vertooningen hebben hierbij uwe zinnen geboeid, uw hart met genot overſtelpt! En

wat

wat blijft u over te genieten, wanneer gij de blikken laat wandelen over kruiden en bloemen, over vogelen en insecten, ja over de bewoners van het diep, die, b. v. *Westindiës* rijke eilanden, door het bont gemengel in de heldere wateren, als met toovertuinen omgeven? Doch, wat wonder, dat zoo veel tevens alle bedaard nadenken over de oorzaak van dit genot onmogelijk maakt; dat alles hier flechts te zamen werkt, om u in eene zoete bedwelming te houden. Ja, dat hem, die het voorwerp dezer geneugte zou willen vatten en vasthouden, niet anders dan een bonte mengeling van tinten en kleuren, als geesteloos achterblijffel overschiet.

Dan, daar merkt gij — vooronderstellen wij dit — in stil nadenken huiswaarts keerende, het edele paard op, benevens den ruiter, in eenvoudige majesteit gezeten op het moedig dier. Daar ziet gij het gezonde knaapje, half naakt dartelende voor de ouderlijke hut, of geheel ontbloot plasfende in den zilveren vloed. Daar knikt u zijne ontluikende zuster, blozend, eene vriendelijke groete toe. Nu doet u andermaal een zacht genot stilstaan, dat heel uwe ziele doorstroomt. Maar nu kunt gij tevens vragen: waarop berust deze betoovering, dit behagelijke, dit schoone? En, zooveel is u welhaast blijkbaar: op den vorm, op den buitensten omtrek steunt het alleen. De stoffe, waaruit het dierlijk ligchaam is te zamengesteld, heeft niets behagelijks voor het oog, en is dezelfde bij afzigtigen en schoonen. Zelfs de frisfche kleur, die ons verrukt op het liefelijk gelaat, doet weinig werking, over onge-

re-

regelde trekken verſpreid zijnde. Veel min zouden wij aan rozen en lelïen denken, indien geen aangenaam gemengel, maar eene bloote, regte lijn het rood en wit der konen ſtijf verdeelde. En wat zijn de kleuren zelve, dan eene afkaatſing der lichtſtralen van de bloote oppervlakte, een vorm op den vorm?

Of, wilt gij, beſchouwen wij het kunstwerk der menſchen. Daar rijst de ſtatige dom uit grijze, weinig behagelijke ſteenen op. Daar ligt de marmerklomp, wit misſchien, blinkend zwart of met andere kleuren bevallig dooraderd, en tot eene gladheid te ſlijpen, die het beeld van den aanſchouwer weerkaatst. Doch, is het dit, wat gij in het werk van PHIDIAS of PRAXITELES, in zoo vele gedenkſtukken en beelden der oudheid, ja ook van latere, van onzen eigen tijd en landaard bewondert? Neen, de kunſtenaar alleen ziet het beeld in het blok zelve; of liever, hij draagt het in zijne ziel, en drukt het uit door de vormen, welke zijn beitel geeft aan de doode ſtof. Ja, waartoe eenige noemenswaardige ſtof? Waartoe vertoefd bij het minder ſprekende en minder eigene voorbeeld? Nederlanders, doolt met uwe verbeelding in de zalen rond, waar de roem onzer natie op onuitwischbare tafereelen ſtaat geprent. Daar verrijst, daar leeft en woelt eene eigene wereld voor uwe oogen; de verloopene eeuwen keeren weder, de vaderen ſpreken, met oog en hand, tot uwe getroffene ziel. En ziet, het is niet dan luttel verfs, blaauw of rood en geel, uit asch en ſlijk of ſchoorſteenroet verzameld, dat alle die

won-

wonderen voor u verbeeldt. De ſcheppende hand des kunſtenaars ſchetſte daarmede zijne omtrekken, en volmaakt zijne vormen op het doek. Het zijn deze vormen, welke uwen geest en uw hart bekoren!

Maar, men beſchuldige mij niet van partijdigheid voor deze kunſten, als of zij alleen in het rijk der ſchoonheid zouden gebieden. Neen, trede vrij, nevens haar, de hartbekoorſter op, die ieder feest moet volmaken. Schoon zijt gij, o zang- en toonkunst; zuivere, hemelſche aandoeningen doet gij ons gevoelen! Uwe toonen dringen door tot het binnenſte van den mensch; daar wekken, daar bedaren zij de hartstogten; daar doen zij ons in de vreugde of ſmart van medemenſchen deelen, en voeren ons in het gewoel of in de ſtilte, op het ſlagveld of onder het gekweel van vink en leeuwerik, in geurige bloemwaranden! Wat wonder! die toonen zijn aan de natuur zelve ontleend. Bijna ieder dier is in ſtaat zijne behoefte en verlangen, zijne blijdſchap en ſmart daardoor te doen kennen. En de nachtegaal verheft haar minnelied, in den ſtillen avondſtond, op eene wijze, die het gevoelig hart verteedert. Wat hebben wij derhalve van den mensch te wachten, die dat vermogen oefent en uitbreidt, regelt en bezielt door redelijke begrippen; die het riet en de ſnaar, de trommel en de klok te hulp roept, in reijen ſchaart en meer en meer tot de volkomenheid doet genaken, als eene taal der geesten, onmiddellijk tot het hart gevoerd! Neen, het bevreemde ons niet, dat deze kunst barbaren temde, woedenden ter neêr zette, en zelfs helſche

gees-

geesten dwong te wijken. Hetgeen wij toch daaromtrent van ORPHEUS lezen, in fabelen gehuld; of van AMFION, die de steenen, op den klank zijner lier, tot vaste muren en steden bijeenbragt, dat zien wij, voor geen klein deel, in *Sions* harpenaar met der daad verwezenlijkt.

Doch, waarop berust ook deze magtige kunst? Welke is de bouwstof, waaruit zij zoo statig oprijst? Immers, louter wind, G. G.! het zinnebeeld der nietigheid, in elke taal; minder nog dan wind, bloote trilling der lucht, slechts door het oor op te merken; trekken en tinten in de onzigtbare hoofdstof, voor weinige jaren slechts nagespoord in het zand op de bewogene glasschijf. Ja, dank, dank u, oplettende bespieder der natuur, voor deze ontdekking! Nu toch is het geene wijze van spreken, geene min verstaanbare uitdrukking. Het is letterlijke, het is kennelijke waarheid: ook de muzijk berust op bloote, zelfs onzigtbare vormen.

Even gaarne volg ik u, bevallige dichtkunst, tweelingzuster van haar, die wij het eerste noemden, en hier bijzonder vereeren. Want ook gij zijt de onze; ook gij grift uwe hemelsche gevoelens in het stof, en spreekt tot de zinnen. Gij, die de verbeelding en het herinneringsvermogen tot uw werktuig in den mensch verkozen hebt, die hem hebt geleerd (want was niet de oudste taal poëzij?) door willekeurig gekozene teekenen, in de dunne lucht geformeerd, maar welhaast op vaster grondslag overgebragt en voor de eeuwen bewaard, alles voor den geest te laten opdoemen, wat immer werd gezien of niet gezien!

Of wat is het, Geëerden! dat wij in de poëzij bewonderen? Immers wij ſtaan voor hare tafereelen ſtil, als voor die van den ſchilder? Wij letten er op, of elk voorwerp op eene eigenaardige wijze is beſchreven, of zij allen in een welgeordend verband ſtaan, tot een natuurlijk en bevallig geheel, of hetzelve duidelijk en krachtig ſpreekt tot het oog der ziel, en eindelijk, of dit alles in welluidende en gepaste klanken is ingehuld, die den indruk te meer verſterken? Het is waar, deze kunst heeft hare voorregten boven de andere, die wederom, op hare beurt, in een of ander opzigt bijzonder uitmunten. Zij vormen te zamen eene keten, die tot den hemel reikt, en dichtkunst is de bovenſte ſchalm. Zij teekent ons, duidelijker dan ſchilder- of toonkunst, de inwendige gepeinzen, de onzigtbare gedachten, en al wat er omgaat in den goddelijken geest. En niet weinig waarde ontleent daarom een dichtſtuk van de belangrijke waarheden, die de zanger uit langdurige ervarenis geput, uit den ſchat zijner geleerdheid opgedolven, of door diepzinnig nadenken heeft aan het licht gebragt; doch deze zijn inderdaad niet anders dan paarlen en diamanten, die hunne waarde van de toebereiding, maar vooral van de plaatſing ontleenen. Zij maken het ſchoone niet uit, maar zij verheffen het ſchoone. Dit berust altijd op den vorm, op de ſchikking, op de lijnen en kleuren, die het geheel en de deelen beſchrijven. Ja er is ook te dezen aanzien eene opmerkelijke klimming in de onderſcheidene hoofdſchakels der gouden keten van het ſchoone. De

dichter behoeft nog zoo veel ſtoffelijks niet, als de ſchilder of toonkunſtenaar: een weinig inkt, de zachte adem zijns monds, ja het onzigtbaar lichten en gloeijen van zijn' geest, dit zijn de verwen, met welke hij alles afmaalt, hetzij in den hemel of op aarde.

Ziedaar, M. G.! een kort overzigt van de kunſten, die het gebied van het ſchoone hebben ingenomen. Het komt mij voor, dat, althans in de ſtoffelijke natuur, bezwaarlijk iets te vinden is, dat niet in een dezer afdeelingen zou paſſen. Maar, indien dit waar is, indien omtrekken en ſchakeringen, kleuren en tinten het wezen der ſchoonheid op deze aarde uitmaken, dan voorzeker is onze eerſte ſtelling voldongen. De wiskunſtenaar zelve leert ons, dat eene lijn geene breedte heeft; en beſtaat deze waarheid bij hem ook ſlechts denkbeeldig, buiten ſtaat zijnde eenen omtrek zoo fijn te maken, dat hij geene zeer wezenlijke ruimte beſlaat, de beeldhouwer brengt dat wonder dadelijk tot ſtand. Het is de onzigtbare lijn, die ons zijnen Apollo zigtbaar maakt, als ware het marmer een ſpiegel, die de gedachte des kunſtenaars weerkaatst. En weinig min de ſchilder: hij ſchept ons eene wereld op het vlakke doek: de grovere zintuigen ontwaren niets; het gezigt alleen, die koningin in het rijk der vormen, ontdekt bosſchen en velden, vruchten en ſpecerijen, die den lust opwekken en het hart van vreugde doen gloeijen.

Dan, gewis heb ik niet noodig, u verder te doen opmerken, hoe belangrijk dit bewijs is voor mijn

geheele betoog. Of zweven deze vormen niet als tusſchen het zinnelijke iets en niets? Of hangen zij niet inderdaad ſlechts losſelijk zamen met dien ſteen, die asch en dat geblaas, welke haar voor ons kenbaar maken? Gewis, M. G.! die ſtof is het niet; zij moge zich een weinig beter of ſlechter tot het gebruik leenen; de geest des kunſtenaars is het, zijne inwendige beſchouwing, zijn kracht en leven, dat over het papier of het penſeel zweeft, gelijk eenmaal de ſcheppende adem Gods over den baijert. Zoo is derhalve het ſchoone geen deel, geene eigenſchap zelfs der ſtoffe. Het vertoeft ſlechts op derzelver oppervlakte, als een bewoner uit hoogere gewesten, als een leidsman en verkwikker van hem, die even weinig op deze aarde te huis behoort.

Doch, hervatten wij ons voorgeſteld betoog van eene andere zijde. Immers, wij gaven, als een tweede bewijs voor onze ſtelling: het ſchoone is de band en de overgang, tusſchen het zinnelijke en zedelijke; dit op, *dat deszelfs zuiver genot met geene eigenbaat of begeerlijkheid is verbonden.*

Maar, mij dunkt, hier zie ik een heir van vragen en bedenkingen, als in ſlagorde tegen mij optreden. Hier lees ik de verwondering, de verbazing zelfs op meer dan één gelaat! Hoe! zegt men, het ſchoone zou geene begeerten verwekken? Geen eigenbaat, geene wangunst zelfs en bittere haat zouden in het ſpel komen, waar over het bezit van deze kostelijkſte aller gaven getwist wordt? Immers de vrouw weigert, haar ondanks, de toeſtemming tot dit geſtelde, wanneer zij denkt aan de fraaije huizen, tui-

tuinen of rijtuigen, aan de kostbare huisgeraden en den ſierlijken kleedertooi, welke der eene zoo verleidelijk in de oogen blinken, en de andere met zoo vele zelfsvoldoening op alle min gelukkigen doen nederzien. De jongeling, die zijne Schoone boven alle bezitting ſtelt, en met haar armoede en gevaar moedig tegengaat, lacht om zulk eene dwaze bewering. Ja, de verfijnde wellusteling, die ſlechts één genot kent, waardig om dien naam te dragen, die voor hetzelve ſchat en eer, veiligheid en rust, gezondheid en geweten ten beste heeft, ziet met geene mindere bevreemding en mistrouwend grimlagchen op den ſpreker ter neêr.

Ik neem echter de vrijheid tegen dezen aan te merken, dat zuiver genot door mij wordt bedoeld, en wel van het eigenlijk ſchoone, niet van het behagelijke in het algemeen. Of zoudt gij oordeelen, T. T.! dat eenig zigtbaar tafereel aangenamer werking op uw gevoel zal doen, nadat het uw eigendom is geworden? Het is zoo, ja! wanneer gij let op zekere ingenomenheid en het denkbeeld van bezit; wanneer gij inzonderheid den rijken kunstverzamelaar voor oogen hebt, geſtreeld en gekitteld door het gezigt van ſchatten, wier waarde anderen welligt voor hem moesten opſporen en waarderen. Doch, de bewondering van zoodanig eenen is evenmin een wezenlijk en rein genot van het ſchoone te noemen, als de aanbidding van hem, die nog iets meer dan fraaije vormen in zijne godin vereert, die door de natuur tot liefde, en, bij hare ontaarding, tot wellust zou worden genoopt, al

had zij hem ook het gezigt onthouden, ja wien de bloote druk der hand, ligt meer dan de bewonderende blik of het verrukte oor, het bloed onrustig door de aderen jaagt.

Neen, het gevoel voor ſchoonheid zij al een zaad, dat, met vele anderen, in de menſchelijke, in zijne dierlijke natuur is uitgeſtrooid, en, met die allen dooreengewaſen, ſomtijds verſtikt wordt of verbasterd; naarmate de akker door beſchaving gereinigd, door kennis en oefening wordt gemest en toebereid, ſchiet de heerlijke bloem hooger en hooger op, om hare eigene geur naar alle kant te verſpreiden. Die geur, dit vermaak rust niet op grillen der mode, niet op denkbeelden van gemak en genoegen, veel min op ijdele praalzucht en grootschheid dezer wereld. Integendeel, het is zichzelven volkomen genoeg; en doet — wel verre van de verbeelding aan te zetten, om in begeerlijke droomen te weiden — toekomst en verleden, wereld en alles vergeten.

Niet, dat het iemand onverſchillig zou zijn, om zoodanig zoet dagelijks te genieten. O neen, het eigen bezit der bronnen wordt door den vurigen beminnaar menigmaal gerekend, zelfs voor den laatſten penning niet te duur gekocht te zijn, ook al moet hij dien aan noodwendige uitgaven onttrekken. En meerder in vermogen, acht hij de aanmerkelijke ſom aan een meesterſtuk beſteed als eene verpligte hulde, wier toebrenging ſtreelend is voor zijn hart. Daarom ook ſluit hij dien ſchat geenszins voor zichzelve weg; de kundige, de gevoe-

lige, die het ſchoon met hem geniet, verdubbelt telkens zijn eigen genoegen. Ja het ſchijnt, als wenschte hij ſlechts, dat het genoeg vereerd, geprezen en bewonderd werd.

En echter mag hij welligt nog niet de ware vereerer van het zuivere ſchoon genoemd worden, die hetzelve ſlechts in éénen vorm, in eenerlei voorwerp bewondert. Hij, die het alleen in de zigtbare natuur opmerkt of blootelijk vindt in harmonie voor het oor, laat billijken twijfel toe, of hij meer dan de regelen en wetten zijner kunst, of hij dien waren ſchat heeft leeren kennen, welke achter dezelve verborgen ligt. Het is waar, alle onze zinnen en vermogens kunnen niet even geoefend zijn. En oefening vooral kweekt kunst. Doch, zou dan het ſchoone, hetzij in kleuren of klanken en gedachten bevat, niet ſpreken tot iederen, althans beſchaafden mensch? Zou ééne der zanggodinnen haar gevoel als in Egyptisch beeldſchrift uitdrukken, dat de ingewijde alleen verſtaat? Zou de goede ſmaak hier rusten op willekeurige bepalingen, welke de een den ander leeren, en, als het eigendom zijner ſchool, van geſlachte tot geſlachte moet overbrengen?

Neen, dat de zinnen weiden, dat de verbeelding zweve over ieder veld der kunst, en het gevoel zich voede en ſterke. Dat kunſten en letteren, dat dichter, ſchilder en toonkunſtenaar elkander de hand reiken, en rijkdom, kracht en harmonie met waarheid zamen gaan! Dat de natuur vooral, die van geene mode weet, en elke vaste manier

veracht, hier leidsvrouw en voorbeeld zij! Dan zullen wij het ſchoone in zuiver licht en waarde leeren ſchatten. Dan zullen wij gevoelen, hoe vreemd deszelfs verhevene aandoening is van allen eigenbaat. Dan zullen wij, even als bij het ſlot der vorige beſchouwing, moeten bekennen, dat het ſchoone uit den hemel is afgedaald, om de aarde te verkwikken.

Immers, M. H.! hoezeer wij het tot hiertoe in deszelfs reinheid en afzondering van allen anderen lust poogden te doen kennen; het paart zich echter daarmede volkomen gepast en gereed. Ja, ſchoonheid is, als het waas, over de druif verſpreid, de ſpecerij van alle waardig vermaak, de veredeling inzonderheid van het gevoel, dat menſchen aan menſchen verbindt, om nieuwe geſlachten voort te brengen: als een geest, vatbaar voor geene beſchrijving, voor geene eigene waarneming door het zintuig, maar de ziel en het leven van alles, waarin hare kracht zich doet kennen.

Doch dit voert eigenaardig tot ons derde en laatſte bewijs, waarin wij eindelijk met onderſcheidene voorbeelden zouden aantoonen, *dat het ſchoone met waarheid, deugd en godsdienst op het naauwſte zamenhangt.* Terſtond dan verwijs ik u op het zedelijk ſchoon, dat gij allen kent. Immers de ſchilder drukt het uit, wanneer hij FABRICIUS vertoont, onverſchrokken omziende naar den gapenden elefant, of ons in de gevangenis binnenvoert, waar de dochter eenen grijzen vader ſpijst met hare melk; waar hij ons in MARIA het volmaakte beeld der

vrouw

vrouw en moeder ſchetst, of in andere heiligen der kerk zoo vele Christelijke deugden vertoont. De dichter doet ons hetzelve inzonderheid kennen, wanneer hij ons boeit aan het ſchouwtooneel, waar deugd en ſtandvastigheid worstelen met het lot, waar de onbeſtendigheid van al het aardſche ons als met geweld ten hemel voert, en trouw of vaderlandsmin voor geen tiran of volkswoede bukken. Ja, wanneer dan de waarheid uit den eerst beklemden mond, of ook de eindelijke regtvaardigheid des hemels, uit eene wolk van verwarring voortſchiet, zoo treft zij als een vuurſtraal ieder hart, en het algemeen gejuich breekt als de donder los. Ook het *stabat mater* en andere verhevene zamenſtellingen der toonkunst doortrekken ons hart met godsdienſtige aandoeningen, en ontleenen hare ſchoonheid meest uit die bron. Doch, waartoe bij alle deze bijzonderheden vertoefd? Immers de *Griek*, die groote kenner van het ſchoone, beſchouwde hetzelve als onmiddellijk verbonden met het goede. PLATO zegt, dat de geheele wereld zou verlieven op de waarheid, indien zij zich zigtbaar kon vertoonen. En inderdaad, heerscht niet de waarheid zoo onbepaald in het rijk der gedachten, dat zich geene ſchoonheid buiten dezelve laat denken? Wanneer *Rome's* groote redenaar voor ons optreedt, en zijne taal het licht doet rijzen uit de duisternis, gelijk de zon bij trappen de natuur verlicht, tot dat alles in vollen dag voor ons ligt uitgebreid, wie roept dan niet vol bewondering uit: hoe ſchoon, hoe onnavolgbaar ſchoon! Of wanneer de geſchied-

ſchrijver uit den baijert van ordelooze en tegenſtrijdige verhalen, overleveringen en liederen van vijandige aanhangen, een welgeſchikt geheel te voorſchijn brengt, waaruit de waarheid duidelijk, verſtaanbaar en overtuigend ſpreekt, wie bewondert dan die orde niet, als eene wezenlijke ſchoonheid? Ja ook de hiſtorieſchilder heeft eene gelijke taak te vervullen, daar niet de verdeeling alleen van licht en bruin, de ſchikking der kleuren en plaatſing der beelden, naar den eisch van het effect, maar inzonderheid ook het ſprekende in de karakters en het ganſche ſtuk, aan zijne ordonnantie moet te hulpe komen.

Wij maakten reeds te voren gewag van die treffende gedachten en lesſen der wijsheid, welke het dichterlijke tafereel behooren te verſieren. En waarlijk, HOMERUS mogt vele wonderbare lotgevallen en ſtoute bedrijven weten te verhalen, vele landen en volken hebben gezien, terwijl de levendigſte geest hem uit den ganſchen ſchat der natuur beelden aanbood, om ons, door derzelver middel als het ware, te doen aanſchouwen met het oor, dat hij tevens ſtreelde door de muzijk van honigzoete woorden; hij zou nogtans geen HOMERUS zijn geweest, geene dertig eeuwen aan zijne lier hebben geboeid, indien ſchranderheid en gevoel hem geene diepe kennis van het menſchelijk hart, en van het menſchelijk lot, in vele ſchetſen en ſpreuken der wijsheid hadden doen kenbaar maken. Onze ziel dorst naar waarheid, naar belangrijke waarheid voor het hart; en zij kan geen duurzaam welgevallen in andere ſtukken vinden, dan welke van dezelve getuigen. Geene

dar-

dartele minnekozerij, in Venus mirteboschjes, op *Thesſalies* rijken bodem, door nog rijker verbeelding weelderig geſtoffeerd; geen drinklied van ANACREON, hoe natuurlijk en zacht en treffend ook; geene natuurtafereelen, ten zij ze ſpreken tot het hart, en de ziel wegvoeren in diepzinnig of verheven gepeins, kunnen ons voor meer dan oogenblikken voldoen.

Slaat, daarentegen, het oog op de Hebreeuwſche zangers! Wie weet, wie erkent niet, dat zij alle anderen, zoo niet in uitwendig en duurzaam zoet, zeker in hooge vlugt en brandende geestdrift overtreffen? En welke is de grond dezer voortreffelijkheid? Gewis niet de hooge beſchaving van dit Oosterſche herder- en akkervolk. Gewis niet de meer gloeijende verbeelding dan van *Arabieren* en anderen, die ons zoo veel buitenſporigs van hunne liefde en heldendaden opdisſchen. Neen, het is de heilige geest hunner wet, het is de verhevene leer van den eenigen Schepper en Regeerder, die alles kent en het menſchelijk hart doorgrondt, welke dien zwaai aan *Israëls* dichtpenſeel ſchenkt. Daar vaart Hij heen op de wolken, die zich buigen onder Zijn' last. Daar houdt Hij gerigt over de volken, die Hij beurtelings oproept, om zijne oogmerken te volvoeren, en wederom terugſtoot in 't niet. Dan gaat het verderf voor Hem uit; dan krimpt de aarde onder Zijne voeten; blikſemvuur is de adem Zijns monds, en donder Zijne ſtem. Maar een uur duurt Zijn toorn, een geheel leven Zijne liefde, wiens voetſtappen over ons druipen van vettigheid, die

zich

zich bekleedt met licht, en niet laat varen het werk Zijner handen. Ja, hier leeren wij het verhevene in den volſten luister kennen. Hier vinden wij overal eene verſcheidenheid der reinſte ſchoonheden. En moge dan ook de ſchilderkunst minder voedſel hebben gevonden bij een volk, dat daartoe geene aanmoediging in zijnen godsdienst kon geven: de zang- en toonkunst paarde zich des te volkomener met elke uitboezeming van het dichterlijk gevoel: ja, waar heeft in later tijd de ſchilder zelve ſchooner tafereelen en verhevener idealen aangetroffen, dan in deze heilige geſchiedenis?

Voorzeker, er beſtaat een allernaauwst verband tusſchen het ware, het ſchoone en het goede. Zij zijn in vele gevallen zelfs naauwelijks te onderſcheiden. En is het onbetwistbaar, dat licht en orde en deugd als uit elkanderen voortvloeijen, ſchoon onze geest alle hare gangen niet weet na te ſporen, er is geen twijfel aan, of de hartbekoorſter, het ſchoone, ſluit zich even na aan dezelve aan. O heilig drietal: waarheid, ſchoonheid, deugd! hoe zalig is het denkbeeld, dat gij, in één punt der volmaaktheid zamenvloeijende, alles waarachtig goeds en begeerlijks voor ons hart bevattende, inderdaad onze beſtemming zoudt uitmaken! Hoe zalig is het, en niet weerſproken door Zijne openbaring, Wiens beſchouwing onze hoogſte vreugde zal uitmaken, wanneer wij voor Zijn aangezigt de eeuwige hallels zingen!

Ja, het ſchoone is de band, die van de aarde tot den hemel reikt. Wij vinden het in de ſtoffelijke

vor-

vormen; wij vinden het in de onzigtbare gedachte en het gevoel des harten weder. Wat het zij, moge ons onbekend blijven, maar het doortrekt ons ganſche wezen met eene reine vreugde. Gelijk de kleuren uit het licht, zoo ſchijnt het uit de waarheid uit te gaan. Gelijk de zon in den regenboog, zoo wilde het hemelſche zich in het aardſche afſpiegelen, met duizend verſcheidenheden, over het zigtbare, over het hoorbare en de vrucht der verbeelding verſpreid. Ja, leert dit ſchoone beminnen, deze verhevene, reine vreugde gevoelen. Het is het beste, wat op het ſtof berust, het is het verhevenſte, wat uwe zinnen kunnen ſmaken. Leert het opſporen in de natuur! Kweekt het aan door de kunſten! Maar houdt het vooral onvermengd met lagere aandoeningen.

Helaas! de adem der zonde heeft te dikwijls dit zuiver waas beſmet. Ja, de hel heeft dien hemelgloed aangegrepen, om de wereld in vlammen te zetten. *Troje* viel, en *Griekenland* ſtortte in eindeloozen jammer, om ééne HELENA. Wanneer ſterfelijken of onſterfelijken elkander den prijs der ſchoonheid betwisten: wanneer de verlokking van den wellust zich bij dezelve voegt, om, het koste wat het wil, te zegepralen; dan is de vrede van het hart, die van het gezin en menigmaal van de wereld geſtoord; dan is de engel gevallen en de afgrond geopend. Doch hij verwint niet, die ontvlugt. Hij verheft zich niet boven de zinnen, die vreest eene zoo hooge vlugt te nemen, opdat hij niet dieper neêrſtorte. Hij zoekt zijnen Schepper

niet,

niet, die niet van het ſchepſel, en langs den weg door Hem gebaand, tot denzelven poogt op te klimmen. Wat zeg ik? hoe zal hij bewonderen en aanbidden, zaligheid mogen ſmaken en hemelſche gezangen aanheffen, die het ſchoone en het verhevene niet kent? Neen, hij wentelt zich ſlechts in de doode ſtof. Hij kent niet dan buik en ſpijze, welke zullen worden te niete gedaan. Het goede en groote heeft geene aanlokkelijkheid voor zijne ziel. Het eeuwige, volmaakte licht der waarheid zelve ontdekt geen' hemel aan zijn oog.

Neen, mijne ſtadgenooten, zoo dacht de Nederlander nooit. Immer wist hij het ware ſchoon op zijnen nederigen bodem te onderſcheiden, en met onnavolgbare kunst uit te drukken. Doch deze dienst aan ſchoonheid gewijd bedwelmde nooit zijn verſtand, of deed hem de wolk voor de godin omhelzen. Integendeel, juist hier heerschte, bij zuiverheid van zeden, zuiverheid van opregt geloof, bij vrijheid van beſtuur, vrijheid van gedachten. Geene weelde verſlapte de vuist; geene zoete mijmering was der nijverheid in den weg. Ja, nog, nog vuren wij alle vaderlandſche deugden aan, zoo vaak wij onder de eerwaarde overblijffelen rondwandelen, die ons hunne daden en hunne krachten, hunnen rijkdom en hunne kunst al tevens verkondigen. Het ſchoone boeit ons eerst aan de tafereelen, maar ſtraks aan de gedachten en gewaarwordingen, die de ziel boven het zwerk verheffen.

Schilders, welk een loon, welk eene beſtemming en doel! Als priesters en leeraars in den grooten tem-

tempel Gods! Als diegenen, welke ons den Schepper in het ſchepſel te meer leert bewonderen! Als reinigers van ons gevoel, die de ziel op vleugelen verheft, tot bewondering en aanbidding. De onkundige, de ongevoelige ſtaart het groote wereldgevaarte aan, en het verbaast hem misſchien, doch de gewoonte zelve heeft ook dit welhaast verhinderd. Aan de hand des wijsgeers leeren we orde en weldadigheid in hetzelve bewonderen. Aan de hand van den godsdienst leeren we voor die orde en weldadigheid danken. Maar gij verhoogt deze opmerking, gij bezielt dezen dank. Gij doet ons meer en beter genieten, en dit genot zelve in aanbidding verkeeren.

Op kunſtenaars, die grootſche beſtemming gevolgd! Uw eigen gevoel voor het ſchoone meer en meer ontwikkeld! Bij alle de kunſten ter ſchole gegaan! Uit alle de bronnen van het ware ſchoon geput! Uw verſtand verrijkt, uw hart verwijd en verheven, uw oog geoefend en uw penſeel gedwongen om grootſche ſcheppingen voort te brengen!

Slechts één voorwerp houdt u bezig in dit oefenperk. Maar dat voorwerp is het hoogſte model der ſchoonheid. In haar vereenigen zich duizend verſchillende ſchoonheden! Zij inzonderheid kan opleiden om den engel in den mensch, den hemel op de aarde te leeren vinden. Haar ſprekend oog, haar vroom gelaat, haar onbevlekte leest, hare onnavolgbare zachtheid, hare moedervreugd en moedertrouw, uit elken blik en iedere houding ſprekende.... Neen, ik ſchets dat alles niet. Gij, die gepoogd

hebt

hebt iets daarvan uit te drukken; gij, die de palm wegdroegt in het verheven worstelperk; gij alle die hier leert of geleerd wordt, bekroont of ontvangt; roept gij uwe eigene gevoelens op, om dit feest regt te vieren. Ik kon tot hiertoe niet meer dan enkele ſnaren aanroeren. Bij de uitreiking zelve, zal mijne taal nog veel meer kinderlijk geſtamel zijn. Heilige geestdrift, kom mij dan bij alle mijne Toehoorders, vereerders der kunst, feestgenooten bij de plegtigheid, Nederlanders eindelijk, krachtdadig te hulp. En gij liefelijke kunst, die door de ooren tot het hart ſpreekt, verleen gij hiertoe mede uwe poging. Wek ons op, en rek daarna het genoegen, door uwe gepaste toonen. Het is de hoogtijd uwer zuster. Verlaat haar in dezen ſchoonen oogenblik niet.

*

I.

WIJSBEGEERTE DES LEVENS.

I.

VUE DE LA TERRE.

OVER HET ONDERSCHEID

TUSSCHEN DEN

XENOPHONTISCHEN EN PLATONISCHEN

SOCRATES;

voorgelezen in eenen

LETTERKUNDIGEN VRIENDENKRING,

door

P. VAN LIMBURG BROUWER.

WAARDE VRIENDEN!

Toen wij onlangs over PLATO ſpraken, en over de wijze, op welke hij SOCRATES voorgeſteld had, moedigde een uwer mij aan, om u mijne denkbeelden over dit onderwerp meer opzettelijk mede te deelen. Ik was op dat oogenblik vol geestdrift, om deze taak te volvoeren, en waren er (gelukkig genoeg) toen geene beletſelen tuſſchen beide gekomen, ik had terſtond hand aan het werk geſlagen. Doch er is na dien tijd iets gebeurd, dat mij mijn voornemen niet alleen gedurig heeft doen uitſtellen, maar dat mij zelfs bijna berouw doet hebben, dat ik mij half en half verbonden heb, om aan uw verzoek te voldoen. Helaas! mijne vrienden, ik heb een boek gelezen, dat mij (ik voorzie

het) voor een tijdlang mijne zielrust kosten zal. De Demon der twijfeling, die verſchrikkelijkſte van alle plagen, heeft eene vonk van het vuur, waarmede hij de arme ſtervelingen gewoon is te martelen, in mijnen boezem geworpen, en nu dwaal ik op anders bekende wegen angſtig rond, niet wetende werwaarts ik mijne ſchreden rigten zal. Ja, ik moet het u bekennen, ik ben begonnen te twijfelen aan de echtheid van vele werken van PLATO. Ik durf ze u bijna niet alle noemen, want er zijn vele. Niet alleen de *Hippiassen*, de *Lysis* en de *Charmides*, maar ook zelfs de *Crito*, de *Apologie* en nog vele anderen. Het boek dat deze jammerlijke omkeering in mijne denkbeelden heeft te weeg gebragt, is een werk van den in de kennis van PLATO's ſchriften doorkneden FRIEDRICH AST, getiteld: PLATON's *Leben und Schriften, ein Verſuch, im Leben wie in den Schriften des* PLATON *das Wahre und Ächte vom Erdichteten und Untergeſchobenen zu ſcheiden, und die Zeitfolge der ächten Geſpräche zu beſtimmen.* Het is er verre af, dat ik alle de redenen, waarom deze ſchrijver de meeste van PLATO's ſchriften voor onecht verklaart, zou billijken; maar het is genoeg, dat hij mijn geloof heeft aan het wankelen gebragt; ten minſte ben ik zeker in veel beklagelijker toeſtand, dan wanneer ik, overtuigd door het onwederſprekelijke zijner bewijzen, ſlechts met een verhevener moed de vooroordeelen der jeugd had af te werpen, en mijne zoo lang benevelde oogen voor het helder licht der waarheid te openen. Thans is hetgeen mij te voren helder

ſcheen,

ſcheen, beneveld geworden, thans herken ik de voorwerpen niet meer, die mij omringen, en eenmaal zoo wreed in geloof en vertrouwen bedrogen, begin ik overal redenen tot twijfeling en wantrouwen te vermoeden, en ik zwerf onzeker rond, als onder eerst bekende vrienden, maar die ik nu door de ontrouw van eenigen, allen voor vermomde booswichten begin aan te zien.

Ik behoef u niet te zeggen, welken invloed het lezen van dit noodlottig boek op mijne denkbeelden over den *Platoniſchen* SOCRATES gehad heeft. Immers, wanneer men aan de echtheid van zoo vele, weleer voor *Platoniſche* ſchriften erkende werken moet twijfelen, verliezen al de beſluiten uit deze werken, ten opzigte van de wijze, op welke PLATO zijnen SOCRATES voorſtelde, hunne kracht. Het was mij onmogelijk thans, en in den korten tijd, mij na het lezen van dit boek, tot het maken van mijn opſtel overgebleven, de bewijzen in hetzelve voorgedragen, naauwkeurig te onderzoeken, en nog veel minder daaromtrent voor mij zelven tot eenige zekerheid te komen. Wil ik dus mijne belofte geſtand doen, zoo ſchiet er voor mij niets over, dan mij in mijn oordeel over den *Platoniſchen* SOCRATES tot de ontwijfelbaar echte geſprekken te bepalen, en hoezeer wij de zaak hierdoor niet zoo volledig zullen kunnen behandelen, vond ik toch nog zoo veel aanlokkelijks en belangrijks in dit onderwerp, dat ik niet nalaten kan u eenige van mijne opmerkingen en vermoedens daaromtrent mede te deelen.

De vraag, welke gijlieden mij voorſteldet, betrof

het onderſcheid tuſſchen den *Platoniſchen* en *Xenophontiſchen* SOCRATES. Zoodra ik er over dacht, om deze vraag te beantwoorden, kwam er tegelijk eene tweede bij mij op, wie van de beide SOCRATESSEN het meest naar den waren gelijken zou, en ik heb niet kunnen nalaten in het overwegen van de eerſte vraag, mij tevens ook met de tweede bezig te houden.

En indedaad, wanneer wij, doordrongen van dien eerbied en die bewondering, welke de enkele naam van SOCRATES ons inboezemt, begeerig om dien door alle menſchen en in alle eeuwen geroemden wijsgeer nader te leeren kennen, het oog ſlaan op de ſchriften van diegenen onder zijne leerlingen, aan welke wij de kennis van de gevoelens en de leerwijze van dien grooten man te danken hebben, daar hij zelf geen geſchrift heeft nagelaten, waarin hij zich aan de nakomelingſchap heeft bekend gemaakt, dan moet ons terſtond het merkwaardig onderſcheid in het oog vallen tuſſchen de wijze, op welke hij ons door die leerlingen wordt afgeſchilderd, en tevens kan het bijna niet anders, of wij moeten verlangen te weten, wie van hen het naast aan de waarheid zou gekomen zijn. De leerlingen, welke ik hier bijzonder bedoel, zijn XENOPHON en PLATO: ſlaan wij de afbeeldingen, die zij ons van hunnen leermeester gegeven hebben, achtereenvolgelijk gade.

SOCRATES was door zijne medeburgers ter dood gebragt, als een man die vreemde Goden had willen invoeren, en der jeugd kwade leſſen had willen ge-

geven. Zijn leerling XENOPHON heeft hem na zijnen dood bij zijne landgenooten zoeken te verdedigen, in een boek, waarin hij de leerwijze en de gevoelens van zijnen meester bekend maakt. In dit boek, *De gedenkwaardige Daden en Gezegden van* SOCRATES, getiteld, en ons allen, ook uit de vertaling van den geleerden TEN BRINK bekend, heeft hij hem ons voorgesteld als een deugdzaam mensch, en als een wijsgeer in den waren zin van het woord. Eenvoudig en opregt in zijnen wandel, meester van zijne driften, en zonder eerzucht, toont SOCRATES duidelijk in alles, wat wij in dit boek van hem lezen, dat hij zich voorgesteld had zoo deugdzaam te zijn, als mogelijk was (1), en anderen den weg te wijzen tot het bereiken van hetzelfde verheven doel. Zoo grootsch dit voornemen was, zoo bewonderenswaardig was het in eenen man, die leefde in eenen tijd, waarin de wijsbegeerte grootendeels bestond in het opbouwen van ijdele en ongegronde bovennatuurkundige stelsels, of in de gevaarlijke kunst, om door spitsvindige redeneringen en gevolgtrekkingen het onderscheid tusschen waarheid en logen onkennelijk te maken voor de in de geheimen der *dialektiek* oningewijde menigte. Het wordt ons door XENOPHON als een onderscheidend kenmerk der wijsbegeerte van SOCRATES opgegeven, dat hij in alles voornamelijk zag op het nut, dat hij zou kunnen doen met hetgeen hij zelf leerde, en aan anderen onderwees.

Nut-

(1) *Memor.* I. 1. 10.

Nuttig te zijn, ziet daar volgens XENOPHON het eenvoudig en edel doel der wijsbegeerte van SOCRATES; nuttig te zijn voor anderen en voor zich zelven (2). En wat had men noodig, om dit doel te bereiken? Geene bovennatuurkunde, geene dorre onderzoekingen over den oorsprong der dingen en het wezen van God (3), maar de erkentenis van zijne vaderlijke zorg voor het menschdom, het opmerken van de teekenen, waardoor Hij zijnen wil aan de stervelingen openbaart (4), de beheersching onzer driften en de strikte vervulling onzer pligten als mensch en als burger (5). De wetten te gehoorzamen was God te dienen, en wie heeft meer reden, om op een gelukkig leven staat te maken, dan hij die dat Wezen aan zich verbindt, van hetwelk hij de meeste en de grootste weldaden verwachten kan (6)? Men moet matig zijn, want de ongebondenheid onteert ons, en die de zinnelijkheid dient, kan zich zelven niet besturen, noch anderen van nut zijn. Die weinig behoeft, begeert ook weinig, hij is het nuttigst voor zijn vaderland en zijne vrienden, en hij verkrijgt zelf magt en aanzien, want God, die niets behoeft, is het magtigste en gelukkigste van alle wezens (7). Wij moeten onze broeders en vrienden beminnen en weldoen (8), om zelve door hen bemind en wel behandeld te worden.

Wij

(2) *Memor.* II. VI. 25. (3) Ibid. I. I. 10.
(4) Ibid. I. IV. 2. 15. II. VI. 8.
(5) Ibid. I. I. 16. (6) Ibid. IV. III. 16, 17.
(7) Ibid. I. VI. 8 *sq.* (8) II.

Wij moeten onze ouders beminnen, omdat zij ons zoo veel goed gedaan hebben (9). Wij moeten niet alleen goed ſchijnen, maar het ook zijn, daar wij, zoo ons bedrog ontdekt werd, ons zelve en anderen zouden benadeelen (10). Het involgen onzer driften daar, waar de gebiedende ſtem der natuur dit vordert, is geoorloofd, maar het is raadzaam, zich te bepalen tot minder aantrekkelijke voorwerpen, opdat het eenvoudig voldoen aan onze behoefte geen drift worde, die ons beheerscht (11), en opdat alleen het ligchaam, niet de ziel deel neme in een genot, dat alleen voor het eerſte beſtemd was. Doch, voegt XENOPHON er bij, terwijl SOCRATES zoo toegevend was omtrent anderen, was het hem zelven gemakkelijker, zich van de ſchoonſten en bevalligſten te onthouden, dan vele anderen van de lelijkſten en onbehagelijkſten (12). Als wij om onze vrienden te redden, onwaarheid ſpreken moeten, is dit volkomen geoorloofd (13). Den kinderen is het niet geoorloofd een hunner ouders te huwen, omdat door de ongelijkheid van jaren uit zulk eene vereeniging geene goede ſterke kinderen zouden voortkomen.

Gij ziet, mijne vrienden! dat het denkbeeld van nuttigheid als het doel der deugd bij SOCRATES, volgens XENOPHON, zich wel eens veel te ver uitſtrekte, ja zoo ver, dat hij ronduit verklaarde, dat het nuttige het goede is, hoezeer wij dit, vergeleken met

(9) II. II. 10. (10) II. VI. 38. (11) I. III. 14.
(12) *Memor.* I. III. 10. (13) Ibid. IV. II. 17.

met zijne geheele leer, geenszins in dien zin mogen opvatten, waartoe de uitdrukking alleen en op zich zelve beſchouwd, ons aanleiding ſchijnt te geven. Het nuttige en goede is eigenlijk bij den *Xenophontiſchen* SOCRATES één en hetzelfde. Niets is goed, wat niet waarlijk nuttig is, en niets is nuttig, wat niet waarlijk goed is. En, hoe naauw ook al weder met het nuttige verwant, hij ſchijnt toch ook een beginſel van zedelijkheid aan te nemen, door de Godheid zelve als zoodanig ons aangewezen, en door de menſchen met algemeene toeſtemming daarvoor erkend: ten minſte hiervoor meen ik het νόμιμον *het wettige* te moeten houden, waarover hij in het vierde Boek met HIPPIAS ſpreekt. De geregtigheid is het opvolgen der wet; de wet is van God gegeven: Goden en menſchen beminnen den regtvaardigen: die dus de wet opvolgt, wordt van God en menſchen bemind, en is uit dien hoofde gelukkig voor zich zelven, en in ſtaat anderen gelukkig te maken (14).

Ziet daar de eenvoudige, naar de behoeften van dien tijd berekende zedeleer van den *Xenophontiſchen* SOCRATES, de zedeleer van eenen wijzen, godvruchtigen, vaderlandlievenden *Atheenſchen* burger. Bij deze zedeleer voegde SOCRATES, volgens XENOPHON, het onderwijs in de kennis van de verhevene hoedanigheden der Godheid, hare alomtegenwoordigheid en alwetendheid (15), hare almagt en algenoegzaamheid (16), en vooral hare zorg voor den ſter-

(14) *Memor.* IV. IV. (15) Ibid. I. IV. 17—19.
(16) Ibid. I. IV. 17—19 en I. VI. 8 *ſq.*

ſterveling, duidelijk in de zigtbare teekenen, die brave en godvruchtige menſchen, volgens zijn denkbeeld, ter beſturing van hun gedrag van eene hoogere magt ontvingen (17). Daarom beval hij ook, aan die weldadige Godheid de zorg voor ons lot over te laten, en alleen te bidden, dat zij ons met het goede zoude bedenken, zonder onze neigingen tot een rigtſnoer te willen maken voor de milddadigheid der Goden (18).

Deze leer predikte SOCRATES door zijn gedrag en door eene doelmatige leerwijze. Over het eerſte behoeven wij hier niet te ſpreken; want hierin komt XENOPHON volkomen met PLATO overeen, dat SOCRATES gedrag het levendig voorbeeld was van hetgeen hij anderen leerde. Hij onderwees, volgens XENOPHON, op eene eenvoudige bevattelijke wijze, meestal door vragen, waardoor hij dan of den verwaanden en onbedachten van zijne dwaasheid overtuigde, en hem tot betere gedachten bragt, of den nederigen en leergierigen tot de nadere kennis der waarheid, en tot een duidelijk begrip zijner pligten leidde. Onderſcheidde SOCRATES zich in zijne leer van de *Pythagoristen* en *Heracliteërs*, door alleen over de zedekunde te handelen, met uitſluiting van alle bovennatuurlijke onderzoekingen, hij was in zijne leerwijze evenzeer onderſcheiden van de verwaandheid en ſpitsvindigheid der *Sophisten*, en zette daarenboven zijne vermaningen eene groote waarde bij, door zijne zuivere belangeloosheid. Nederig en zacht-

(17) *Memor.* L. I. 19 en IV. 18. (18) Ibid. I. III. 2 *sq.*

zachtmoedig ging hij de dwalingen en verkeerde begrippen te keer. Om des te beter op de harten der menigte te werken, verzette hij zich niet altijd regtſtreeks tegen hare verkeerde neigingen, maar nam ſoms zelfs den ſchijn aan van zelf niet vrij te zijn van algemeen geliefkoosde ongeregeldheden; doch de liefde, waarin hij zich beroemde ervaren te zijn, was bij hem ſteeds de liefde tot de ziel, en het verlangen om zijne vrienden door weldaden en goeden raad aan zich te verbinden (19). Wanneer hij met verwaande *Sophisten* of onwetende menſchen te doen had, verborg hij dikwijls zijn gevoelen, en veinsde ſoms zelf onderrigt te willen vragen, doch alleen om dezen van hunne dwaasheid te overtuigen en zijnen leerlingen van nut te zijn (20), en nooit aarzelde hij zijne denkbeelden te uiten, waar het op het bepalen aankwam, van hetgeen hij zelf voor regt en billijk hield (21). Zelfs verklaart hij, dat hij gaarne onderwijst, om zijne vrienden wijzer en beter te maken (22).

Ziet daar den *Xenophontiſchen* SOCRATES. Misſchien heb ik reeds te lang bij hem ſtil geſtaan, en dit vrij wel bekende en zoo dikwijls in deftige lofredenen, met zwellende uitdrukkingen afgemaalde beeld hier wat uitvoerig geſchetst, maar het was noodig, om de tegenſtelling gemakkelijker te maken. Wenden wij ons dan thans tot het *Platonisch* afbeeldſel, om ook dat eenige oogenblikken te beſchouwen.

PLA-

(19) *Memor.* II. III. 28 en IV. I. 2.
(20) Ibid. III. VIII. I en IV. IV. 9.
(21) Ibid. IV. VI. 10 Zie ook IV. 6. (22) Ibid. I. VI. 14.

PLATO heeft niet in een opzettelijk daartoe vervaardigd werk SOCRATES willen verdedigen, maar in de vele zamenſpraken, door hem over verſchillende wijsgeerige onderwerpen opgeſteld, is SOCRATES ſteeds de hoofdperſoon. Wij vinden bij hem niet die eenvoudige en onopgeſmukte voorſtelling van gebeurde zaken en gehoudene geſprekken, maar wij vinden er de wijsbegeerte in het bevallig kleed der dichtkunst, met al haren tooi en ſieraden rijkelijk uitgedoscht; wij vinden er nevens het verlangen om te leeren en te onderwijzen, de begeerte om te behagen, en terwijl bij XENOPHON het gevoel voor de waarde der deugd en der wijsbegeerte hem aanſpoorde, om zijne lezers daarvan te overtuigen, zocht PLATO door de uitdrukking van het dichterlijk vuur, dat hem bezielde, de harten zijner toehoorders te ontſteken en te vermeésteren.

Bij PLATO vinden wij, gelijk wij zeiden, den braven, belangeloozen, wijzen SOCRATES, den SOCRATES die de Goden vereert, en aan hunne teekenen gelooft, zoowel als bij XENOPHON. Wil men ons al niet toeſtaan den *Crito* en de *Apologie* tot bewijzen hiervan bij te brengen, wij hebben u ſlechts het *Gastmaal*, en de inleiding zoowel als het onvergelijkelijk ſchoone laatſte gedeelte van den *Phedon* te noemen, benevens de menigvuldige verhevene plaatſen over God in zijne betrekking tot het menschdom. Doch in de leer, dat is de zedeleer, en de wijze, waarop dezelve wordt voorgedragen, is het onderſcheid des te grooter. Met betrekking tot de leer, die SOCRATES bij PLATO verkondigt,

zien

zien wij vooreerst het merkwaardigſte onderſcheid daarin, dat, terwijl SOCRATES bij XENOPHON het twisten over de natuur en de oorzaken der dingen voor geheel onnoodig houdt, hij daarover bij PLATO wijdloopig handelt. Bij PLATO wordt SOCRATES dus het tegenovergeſtelde van hetgeen hij bij XENOPHON was, en terwijl bij dezen juist daarin het kenmerk gelegen is, waardoor hij zich van de vroegere wijsgeeren onderſcheidt, dat hij alleen over de zedekunde met zijne leerlingen ſpreekt, zoo zien wij hem bij PLATO weder in eenen *Pythagorist* en *Heraclitëer* hervormd (23). Doch dit is genoeg bekend. Maar ook op de zedeleer, die SOCRATES bij PLATO voordraagt, hebben deze denkbeelden over de ſchepping en de natuur der dingen eenen merkbaren invloed. Bij XENOPHON verkeert SOCRATES in het werkelijke leven, in zijn vaderland, in *Athene*. Bij PLATO verheft hij zich tot de onzigtbare wereld der Ideën, tot den bovenaardſchen kring der ongeſchapene wezens, tot het verhevener ſtandpunt, waar eens menſchen en Goden in aanbidding van het oneindige, van het wezenlijke ware en ſchoone verloren, zich zalig gevoelden, in een onafmeetbaar en voor den ſterveling ondenkbaar geluk; en terwijl XENOPHON ons SOCRATES had voorgeſteld als iemand, die de wijsbegeerte uit den hemel op de aarde had teruggeroepen, en in de vergaderplaatſen des volks en de huizen der burgers had ingeleid, brengt hij haar, bij PLATO, weder tot de onzigtbare woonplaatſen der

(23) *Tim. Parm. Theaet.* 78—84.

der Goden terug. Doch ik gevoel, dat het herdenken aan de dichterlijke ſchoonheden van den goddelijken PLATO mij zelven verheft boven den nederigen toon, dien ik in den beginne had aangenomen. Voorwaar! geen wonder, mijne vrienden! want wie kan PLATO hooren noemen, zonder tevens te denken aan grootheid en verhevenheid, wie van hem ſpreken zonder in de geestdrift te deelen, die in zijne verhevene kunstgewrochten doorſtraalt! Voor onze tegenwoordige beſchouwing komen echter deze uitboezemingen minder te pas, en hoe moeijelijk het ook ſchijnen moge, wij moeten, zelfs van PLATO ſprekende, bedaard blijven en redeneren. — Wij ſpraken van den invloed der natuurleer van den *Platoniſchen* SOCRATES op zijne zedeleer. God had, volgens hem, de ſtof gevormd, en haar hare tegenwoordige gedaante gegeven naar een verheven voorbeeld, een voor onze zinnen onbereikbaar origineel, alleen bevattelijk voor de bewoners der geestenwereld. Dit voorbeeld, dit origineel noemt hij het *Idee*. Zoo is alles, wat wij hier zien, naar dat *Idee* gevormd, en van alle, zoo zinnelijke als bovenzinnelijke voorwerpen, beſtaat er in eene andere wereld eene wedergade, niet bepaald aan ſtof, aan ruimte aan tijd, maar uit, en door en in zich zelve beſtaande. Zoo is op deze wereld niets goed, niets waar, niets ſchoon, dan omdat het naar die goedheid, die waarheid, die ſchoonheid, in en door zich zelve beſtaande, gevormd is. Zoo heeft b. v. op deze wereld een huis, een boom, eene tafel alleen die gedaante, naar dat huis, dien boom, die

ta-

tafel, in en door zich zelve beſtaande, geene tafel van ſteen, of hout, of marmer, geene ronde, vierkante, langwerpige, geene hooge, lage, gladde of ruwe tafel, maar eene tafel als tafel, de tafel bij uitnemendheid, een onbepaald voorbeeld van alle mogelijke en denkbare tafels. Wij menſchen zijn uit het leven, waarin wij die *Ideën* der aardſche voorwerpen konden beſchouwen, door ongelukkige toevallen, te lang om ze hier in het breede te ontvouwen, op deze werkelijke wereld nedergedaald, en met deze brooze ligchamen omhuld. Alles, wat wij hier lezen, is ſlechts herinnering van hetgeen wij in dat vroeger leven wisten, maar hetwelk wij door den ſchok der plaatsverandering zoo goed als vergeten hebben. Hoe reiner de ziel zelve gebleven is van de ſmetten, die haar door hare betrekking tot de zinnenwereld aankleven, hoe vatbaarder zij is voor die herinneringen, hoe beter zij geſchikt is, om bij het zien van het aardſche ſchoon, in liefde voor het oorſpronkelijke, eigenlijke ſchoon te ontvlammen. Van daar die naauwe betrekking tusſchen het zinnelijke ſchoon en het ſchoon, waarvoor de ziel vatbaar is; van daar dat onbegrijpelijke voordeel, hetwelk er voor den wijzen ligt in den omgang met ſchoone menſchen; van daar die geestdrift, die ons bij het zien van een ſchoon gelaat als onwillekeurig vermeestert.

Gij ziet, mijne vrienden! SOCRATES haalt bij PLATO de zaak wat hooger op, en ſchoon hij ook bij hem ingetogen is en kuisch, zoo is het te vreezen, dat de leer, die hij predikt, juist door de on-

onbepaalde en duistere begrippen, die zij geeft, juist door dat ineensmelten van het geestelijk en zinnelijk schoon, den armen jongeling, die met vervoering aan zijne lippen hangt, minder verstaanbaar, ja gevaarlijker zal zijn, dan wanneer hij bij XENOPHON ronduit zegt: „Onthoudt u van de vermaken „der zinnen, of zoo de natuur het verzaken van „hare eischen wraakt, voldoet dan met mate aan „hare vorderingen, en zorgt, dat het vervullen der „behoefte geen slaafsch involgen van hartstogtelijke „begeerten worde." Of zou hij verstandiger handelen, als hij PHAEDRUS eenen omgang met zijne vrienden toestaat, waarvan ik u de bepalingen niet durf mededeelen, wetende, dat ik daardoor uw *Westersch* en *Ongricksch* gevoel zou beleedigen, dan wanneer hij XENOPHON aantoont, dat CRITOBULUS, die het waagde den schoonen en bevalligen zoon van ALCIBIADES te kussen, vermeteler was, dan wanneer hij in het vuur sprong, of zich midden tusschen opgeregte zwaarden inwierp (24). In de *Republiek* staat SOCRATES den dapperen strijders tot belooning toe, hunne geliefden te kussen, om daardoor des te dapperder te worden (25).

Van eene voordeeliger zijde doet zich de zedeleer van SOCRATES bij PLATO voor, wanneer wij haar in betrekking beschouwen met het volgend bestaan der menschen, met het leven na dit leven. De hoop der onsterfelijkheid verheft den *Platonischen* SOCRATES verre boven den *Xenophontischen*, en het is zeer

(24) *Tim. Parm. Theaet.* I. III. 8 *sq.* (25) *Rep.* V.

zeer te verwonderen, naar mij dunkt, dat XENOPHON, die SOCRATES verdedigen wilde, geene partij getrokken heeft van deszelfs laatſte oogenblikken en manmoedig ſterven. Maar eigenlijk is dit geen onderſcheid, dat den SOCRATES van XENOPHON tot eenen anderen maakt, dan die van PLATO, want al zegt XENOPHON het niet uitdrukkelijk, zijn SOCRATES, die zulke verhevene denkbeelden had van God en deszelfs eigenſchappen, kan niet anders dan geloofd hebben aan de onſterfelijkheid der ziel, ten minſte niet minder daar van overtuigd zijn geweest, dan de *Platoniſche*.

De voorſtelling van den toeſtand der zielen na den dood in het tiende Boek van de *Republiek*, en in den *Phaedon*, rustende op de leer der zielsverhuizing, is meestal in *mythen* vervat, en in eenen dichterlijken profetiſchen ſtijl voorgedragen. In den *Gorgias* en op ſommige plaatſen in den *Theaetetus* ſpreekt hij duidelijker, en ſoms zonder *mythiſche* omkleeding, van de ſtraffen na den dood, de zuivering der ziel van hare vlekken en gebreken, en de noodzakelijkheid, uit den aard der zake voortvloeijende, dat aldaar boozen bij boozen en goeden bij goeden zullen wonen (26).

Dit van den invloed der *Platoniſche* natuurleer op de zedeleer, welke hij SOCRATES laat voordragen. Maar onderzoeken wij die zedeleer wat nader, en op zich zelve beſchouwd. Bij den SOCRATES van XENOPHON was de deugd het voornemen en de bemoeijing

om

(26) *Gorg.* 165, 169, 172, 173, 174. *Theaet.* 86.

om nuttig te zijn voor anderen en voor zich zelven: bij den SOCRATES van PLATO is zij eene overeenkomst van de hoedanigheden der ziel met hare beſtemming, eene ordelijkheid in het kleine en *individueele*, zoo als zij in het groote en algemeene beſtaat tusſchen hemel en aarde, Goden en menſchen. De algemeene orde, die in het heelal heerscht, waarnaar de *Grieken* dit heelal zelf benoemd hebben, (κοσμος) is bij PLATO ook het uiterſte doel van de hoogſte volmaaktheid der ziel (27). Veel minder dan bij XENOPHON, ſpreekt SOCRATES hier van het nut als doel van de deugd, en zijne vermaningen om regtvaardig en matig te zijn, vloeijen blijkbaar voort uit liefde tot zedelijke orde en ſchoonheid, meer dan uit oogenblikkelijk terugzien op den invloed, welken deze deugden hebben op het maatſchappelijk en huisſelijk leven. Intusſchen, en wij kunnen niet nalaten, het te doen opmerken, dit geheele denkbeeld van den κοσμος, de orde, en de regelmatigheid is van de *Pythagoreërs* ontleend (28), en de *Platoniſche* SOCRATES is hier een navolger van PYTHAGORAS. Zoo ook het denkbeeld van de gelijkwording aan God (29) als het doel van den wijzen en deugdzamen, ontſtaan uit de leere der *emanatie*, reeds in *China* en *Indië* bekend, door PYTHAGORAS in zijne geheimzinnige leer overgenomen, door PLATO met *Griekſche* bevalligheid ontwikkeld, en door de nieuwe *Platonici* en *Schellingianen* tot het ongerijmde en be-

(27) Ibid. 133, 136. (28) *Not. Heind. ad Gorg.* 136.
(29) *Theaet.* 84 *et Heind. ad h. l.* ὁμοίωσις τῷ θεῷ.

belagchelijke overdreven. — Het denkbeeld van orde wordt nader ontwikkeld in de *Republiek*, dat geſprek, waarin de hoofdſom van de *Platoniſche* zedeleer is vervat. In de *Republiek*, verkeerdelijk zoo genoemd, dewijl het geen onderzoek is naar den besten regeringsvorm, maar naar den aard en het wezen der geregtigheid, in de *Republiek* is de deugd die overeenkomst van alle vermogens der ziel, waardoor elke doet hetgeen zij behoort te doen, zonder zich te bemoeijen met den werkkring van eene der anderen (30). De muzijk of beſchaving van den geest (want dit beteekent het in den den algemeenen zin, waarin de *Grieken* dit woord nemen) moet de drie deelen, waaruit de ziel beſtaat, de rede, de driften geboren uit het gevoel van eigene waarde, (το θυμικον) en die uit de behoeften der natuur, tot elkander in eene behoorlijke overeenſtemming brengen, en dezelve ieder met betrekking tot de anderen doelmatig doen werkzaam zijn (31). De deugd is de gezondheid der ziel. De wijsbegeerte is het zoeken naar het wezen der dingen, en het vrij worden van de vooroordeelen, waarmede de ijdele ſchaduwbeelden, die ons hier omringen, de afdrukſelen van het wezen, onze ziel vervullen. De wijsgeer, wiens ligchaam door de *Gymnastiek* en wiens ziel door de muzijk gevormd is, verheft zich nu boven het aardſche, hij zoekt hetgeen *goed* is, het goede in en door zich zelf, en de eerſte en voornaamſte wetenſchap, die hem daar-

(30) *Rep.* IV. (31) Ibid. IV.

daartoe leidt, is de kennis der getallen, de rekenkunst (32): de tweede, die in rang op deze volgt, de meetkunde, de derde de ſterrekunde. De eerſte echter is bij uitſluiting de *wetenſchap* (ἐπιστήμη), de tweede, waartoe de meetkunde en de ſterrekunde behooren, is de *overweging* (διανοία), de derde graad het *geloof* (πίστις), de vierde de *gisſing* (εἰκασία). De twee eerſte bevatten alleen de *kennis* (νόησις), de twee laatſte de *meening* (δόξα). Zoo als het wezen der dingen ſtaat tot deszelfs afdrukſels, zoo ſtaat de kennis (νόησις) tot de meening (δόξα).

Gij ziet, mijne vrienden! hoe veel hooger deze SOCRATES geſtemd is dan de *Xenophontiſche*. Zijne deugd is belangeloozer, zijne wijsbegeerte verhevener, maar misſchien minder geſchikt tot algemeen gebruik en algemeene betrachting. Ten minſte als wij zien hoe hij in zijne voorſtelling van de volmaakte menſchelijke maatſchappij het *individueel* belang aan het algemeene opoffert, hoe hij den geneesheeren beveelt, zich alleen met die zieken op te houden, die aan wonden of jaarlijkſche *epidemiën* lijden, en dus ſchielijk kunnen genezen worden, terwijl hij hun verbiedt iets tot verligting van ongeneesſelijke of langdurige kwalen bij te dragen, wijl het veel beter voor het algemeen is, dat zulke ſukkelende menſchen ſterven, dan dat zij leven; wanneer wij zien, binnen welke naauwe grenzen hij de kunſten bepaalt, hoe hij, even als onze oude Tantes de Romans, de dichters haat, als de bedervers der jeugd;

(32) *Rep.* VII.

jeugd; hoe hij met eene onmeêdoogende hand uit HOMERUS alles uitſchrapt, wat naar de uitdrukking van menſchelijk gevoel gelijkt, hoe onoordeelkundig hij de voorſtelling van AGAMEMNONS toorn berispt, en hoe hij zelfs verklaart, dat hij niet begrijpen kan, hoe men het zeggen durft, dat het ongelukkig is van honger te ſterven (33), wanneer wij zien, hoe hij de voortplanting der burgers van zijnen ſtaat, indedaad niet zeer *Attisch*, bij die van GLAUCO'S jagthonden vergelijkt, en wil dat men, om ware vaderlandsliefde in hunne harten te verwekken, van de ganſche maatſchappij één huisgezin vormt, door de vrouwen op bepaalde tijden, en onder bepaalde perſonen gemeen te maken; (want de ſchoonſten moeten altijd bij de ſchoonſten gebragt worden, om eene ſchoone nakomelingſchap te erlangen) wanneer wij zien hoe hij de kinderen, uit deze zonderlinge verbindtenisſen geboren, in een groot vondeling-huis wil opgenomen hebben, en hen aldaar door hunne gezamenlijke moeders laten zogen en verzorgen, zoodat hij, om te bewerken dat allen elkander beminnen, de bijzondere genegenheden in ieders boezem wil verdoofd hebben, en de reinſte van alle gewaarwordingen in een algemeen onbeſtemd gevoel doet verſmelten, of misſchien in de doodelijkſte onverſchilligheid en de groffſte zinnelijkheid doet ontaarden, niet bedenkende, dat de naam van vaderland grootendeels daarom ons heilig is, omdat wij dezelve verbinden met het teeder gevoel, dat ons de lie-

(33) *Rep.* III. p. 433. G.

liefelijke namen van vader en moeder en zuster en broeder inboezemen, wanneer wij dit alles zien, dan behoeven wij niet te vragen of de droomen van PLATO's *phantastiſchen* SOCRATES, met al hare dichterlijke ſieraden voor het maatſchappelijk leven berekend waren, of niet. En wanneer dat zoo is, zal het dan noodig zijn, mijne vrienden! na al het gezegde, in het breede te betoogen, wie, met betrekking tot de leer, welke zij prediken, de ware SOCRATES is, de *Xenophontiſche* of de *Platoniſche*? Ik heb het u vooraf gezegd, ik kon die vraag niet afſcheiden van die, welke gij mij deedt over het onderſcheid van beide. Ik heb u naar mijn denkbeeld in enkele losſe trekken het onderſcheid voorgeſteld, en wij hebben gezien, dat de SOCRATES van PLATO eene verhevene, bijna boven het menſchelijke verhevene zedeleer voordraagt, ten naauwſte verknocht aan het *Ideaal* van eenen *Pythagoriſchen* wijzen opgeleid tot de najaging van zuivere kennis, en van het geestelijk aanſchouwen van aller dingen waar en eeuwig wezen, door de beoefening van reken-, meet- en ſterrekunde, eene zedeleer, verbonden met het geloof aan eene zielsverhuizing, aan een vorig leven en aan eene flaauwe herinnering van hetgeen wij daar zagen en gevoelden, eene zedeleer, vol van verhevene gedachten en zuivere begrippen van regt en onregt, nog aannemelijker gemaakt door eenen zielverheffenden wegſlependen ſtijl, door kracht van uitdrukking en den rijkſten tooi van dichterlijke beelden en ſieraden; doch tevens eene zedeleer, die gegrond is, ja op bekoor-

lijke, maar geheel ijdele herſenſchimmen, en die daarbij op eene onvoegzame, voor het dagelijksch leven onbruikbare, ja dikwijls gevaarlijke wijze wordt toegepast.

Bij den SOCRATES van XENOPHON daarentegen hebben wij niet die in de beginſelen zoo verhevene, niet die reine zedeleer gevonden, welke de deugd om haar zelve, en uit liefde tot orde en ſchoonheid leert beminnen, niet verbonden aan verhevene beſpiegelingen van vorige en toekomende werelden, niet gegrondvest op beſchouwingen van het wezenlijk *ware* en *goede*, waarvan het wezenlijk beſtaan den *Platoniſchen* SOCRATES even min bekend was als het ons is, niet verward eindelijk met eene verfijnde, aan een dweepend *mystiek* gevoel verknochte zinnelijkheid, maar afgeleid uit de kennis van het welbehagen der ons verzorgende en beminnende Godheid, en uit onze behoefte om vrij en gelukkig, en tot nut van het vaderland te leven, maar geſchikt voor den mensch op deze wereld, in den omgang met zijne medeburgers en zijne huisgenooten, zonder omwegen of duistere bewoordingen de grenzen bepalende van onze verpligtingen, en duidelijk onderſcheidende dien trap van zedelijke volmaaktheid, welke alleen voor gewone menſchen, en dien, welke voor een' edeler' grootmoediger' geest, en voor ware wijsgeeren bereikbaar is. En ik herhaal het, wie zal hier twijfelen, wie de ware SOCRATES is. Gelooven wij, dat XENOPHON geſchreven heeft, om SOCRATES voor te ſtellen zoo als hij was, gelooven wij hem, hetgeen de ganſche oudheid uit eenen

mond

mond met hem betuigt, dat SOCRATES de onderzoekingen de *Pythagoristen* en Natuurwijsgeeren verzaakt heeft, en dat hij alleen leefde om goede en edele menſchen en burgers te vormen, gelooven wij dit, dan zullen wij niet behoeven te twijfelen, of het mogelijk zij, dat eene zedeleer op die natuurkundige onderzoekingen gegrondvest, en die den wijzen alleen door de kennis der getallen tot eenen waren wijzen wil vormen, van hem haren oorſprong genomen hebbe; gelooven wij dat XENOPHON en in zijnen aanleg, en in zijn geheele leven het levendig afbeeldſel was van eenen *Socratiſchen* wijzen, eenvoudig en nederig, en de wijsbegeerte beoefenende, niet om beroemd, maar om gelukkig te zijn; gelooven wij, dat PLATO bijna in alles het tegenovergeſtelde van SOCRATES en XENOPHON, hooggevoelend en eerzuchtig, met eene levendige, ligt ontvlambare verbeeldingskracht, geneigd tot dweeperij en tot *mystieke* onbeſtemde gewaarwordingen, gevoed met het merg der *Pythagoriſche* en *Heraclietiſche* wijsbegeerte, ingewijd in de geheimen van den *Egyptiſchen* eerdienst, en de wijsheid der *Magi*, voornamelijk ſchreef om te behagen, te treffen, te betooveren, en om zich zelven in zijne, in zoo vele opzigten met regt onſterfelijke werken, eene onvergankelijke eerzuil op te rigten; gelooven wij dit, wat behoeven wij dan nog te twijfelen, of de leer, welke hij voordraagt, ſchoon in verſcheidene opzigten overeenkomende met die van den SOCRATES van XENOPHON, was over het algemeen genomen uit SOCRATES niet, maar uit zijnen bovennatuurkundigen, dweependen dichterlijken leerling.

Doch wij hebben tot nog toe alleen over het onderſcheid tusſchen de leer van SOCRATES bij PLATO, en die van den *Xenophontiſchen* SOCRATES geſproken: maar ook in de leerwijze heerscht een aanmerkelijk verſchil. Wij hebben gezien, hoe de SOCRATES van XENOPHON leerde door vragen, nederig, zachtmoedig, zonder ſpitsvindigheid, veeltijds zijn gevoelen verbergende, om anderen tot het geven van het hunne uit te lokken, en hen zoo te onderwijzen en van hunne dwalingen terug te brengen, maar nimmer onwetendheid veinzende, waar het op het bepalen van de beginſelen van regt en onregt aankomt. Bij PLATO vinden wij dikwijls SOCRATES zoo weder: in den *Gorgias* ſpreekt hij even opregt zijne denkbeelden over deugd en ondeugd uit, als in de *Memorabilia* (34); in het geheele geſprek met CALLICLES (in hetzelfde boek beſchreven) komt hij rond voor zijn gevoelen uit, en verdedigt hetzelve ernſtig (35): zoo ook in den *Theaetetus* (36), waar SOCRATES zelf uitvoerig over zijne manier, om de jongelingen te onderwijzen, en over het aan het licht brengen van de in hunne ziel verborgene denkbeelden handelt. Doch niet overal verſchijnt SOCRATES in dit ons kennelijk gewaad. Gelukkig kan ik hier volgens mijn plan tot u niet ſpreken van den *Lysis*, den *Charmides*, de *Hippiasſen*, den *Laches*. Ik zou u dan eenen SOCRATES hebben moeten aantoonen, wien gij zeker niet herkennen zoudt, maar AST heeft om *deze* reden de echtheid dezer geſprekken in twijfel

(34) *Gorg.* 64. (35) Ibid. 163—166. cf. 173.
(36) Bijz. 105.

fel getrokken, en hoezeer dit voor mij geen reden genoeg zou zijn, om er aan te twijfelen, zoo willen wij, gelijk wij zeiden, om geheel onpartijdig te zijn, ons alleen tot de ontwijfelbaar echte gesprekken bepalen. Doch ook hier vinden wij op vele plaatsen eenen van den *Xenophontiſchen* geheel verſchillenden SOCRATES. De voornaamſte punten, waarin hij van denzelven onderſcheiden is, zijn zijne dikwijls ſcherpe *ironie* en zijne zucht tot *dialektiſche* ſpitsvindigheden. Men vindt in den *Xenophontiſchen* SOCRATES ook wel *ironie*, zoo als b. v. in het geſprek met HIPPIAS over de geregtigheid (37), maar zij is op verre na zoo geestig en zoo fijn niet, en ontaardt nooit tot *perſiflage*, zoo als in den *Protagoras*, en in het eerſte Boek van de *Republiek*. Met deze *ironie* is ten naauwſte verbonden het voorgeven van onwetendheid (38), dat lang zoo ſterk niet is in den *Xenophontiſchen* SOCRATES, en dat ſomtijds aardig genoeg in den *Platoniſchen* afſteekt bij ſommige *apodictiſche* gezegden, die ons den nederigen ſchijnbaar onwetenden SOCRATES geheel doen vergeten. Wanneer wij b. v. zijn voorgeven van onwetendheid in den *Protagoras* vergelijken met den beſliſſenden leertoon in de *Republiek*, het eerſte Boek alleen uitgezonderd, (immers dat hij in dit werk GLAUCO en ADIMANTHUS gedurig vraagt, beteekent zeer weinig, wijl deze maar zeer zelden iets anders antwoorden, dan: *ja zeker, waarom niet? Dat komt mij ook zoo voor*, enz.) dan

(37) *Memor.* IV. IV. (38) *Theaet.* 38.

dan kan het niet anders, of dit in het oog loopende verſchil moet ons bevreemden. De *Platoniſche* SOCRATES is dus hierin zich zelven ongelijk, maar hij is dit nog veel meer in zijne zucht tot *dialektiſche* ſpitsvindigheden: immers hij die openlijk tegen de *Sophisten* te veld trekt, is zelf de grootſte van alle *Sophisten*. Vooreerst heeft hij eenen onverzadelijken lust tot redetwisten, zoodat hij in den *Theaetetus* b. v. THEODORUS den wiskunſtenaar, door de ſijnst uitgedachte wendingen, tegen wil en dank dwingt deel te nemen aan zijn geſprek met PROTAGORAS, waarom THEODORUS, die reeds lang te voren zijne handen had uitgeſtoken, met te verklaren, dat hij zich met zijne ſpitsvindigheden niet dacht in te laten, eindelijk ziende, dat hij gevangen is, zegt, dat hij zich aan zijn noodlot overgeeft (39). In het eerſte Boek van de *Republick* is zijn twist met POLEMARCHUS een enkel woordenſpel. Gedurig bezweert hij de *Sophisten* toch kort te ſpreken, en hem ſlechts te antwoorden op zijne vragen, onder het voorwendſel, dat hij zoo veel tegelijk niet onthouden kan, maar zelf houdt hij, en zelfs kort nadat hij dit verzocht heeft, lange redevoeringen (40). Dezelfde man, die aan de eenvoudigſte dingen twijfelt en een geſprek noodig heeft, dat, al onderſtelt men ook, dat de ſprekers in al dien tijd niet gegeten noch gedronken hebben, moeijelijk in éénen dag kan gehouden worden, om te bepalen wat de geregtigheid zij, waartoe hij niet dan langs de zonderling-

(39) *Theaet.* 68. (40) *Gorg.*

lingſte omwegen, en met eenen vreesſelijken omhaal van woorden ſchijnt te kunnen komen, doet in weinig tijds het gewigtige en zoo moeijelijk te beantwoorden vraagſtuk, of de ziel onſterfelijk zij, niet dan met zeer weinig beduidende bewijzen af, en hij die niets weet, en als een blinde voorzigtig rondtast voor hij verder gaat op eenen weg, waar anderen gemakkelijk en zonder ſchromen voortwandelen, hij gaat getroost de eeuwigheid in, omdat hij zich verzekerd houdt, dat hij, die eens uit het leven in den dood overgaat, daarom ook, en daarom alleen uit den dood tot het leven moet terugkeeren. Dezelfde man, die zoekt te bewijzen, dat de kunst der redenaars overtollig is, gebruikt juist tot die bewijzen alle de kunſtenarijen der *dialektiek*, en ontziet zich niet de deugd, wier waarde, als men ze niet met redenen verdedigen kan, ieder genoeg in zijn eigen hart zou gevoelen, met ellendige *sophismen* te verdedigen (41). En indedaad, als men op het voorbeeld van AST alles voor *onplatonisch* houden wil, wat den *Sophisten* meer waardig is dan SOCRATES, dan weet ik niet, waarom hij juist de *Apologie*, den *Crito* en andere uitſluit, en zoo vele brokken uit de geachtſte *Platoniſche* geſprekken onaangeroerd laat. Hij heeft mij nu, wanneer ik de zaak wel indenk, van veel werk ontheven, door het onnoodig te maken van de betwijfelde geſprekken iets te zeggen, maar hij heeft daarom niet meer toegebragt, om SOCRATES bij

PLA-

(41) *Gorg.* 56. 19.

PLATO met zich zelven in overeenſtemming te brengen, en dit was het vooral ook, wat mij, die in den eerſten opſlag gehoopt had in deze ſchifting een middel te vinden, om PLATO aan zich zelven terug te geven, door de bitterſte teleurſtelling in grooter verlegenheid bragt, dan wanneer ik zelfs eenen HIPPIAS en MENON voor echt *Platoniſche* geſprekken had kunnen erkennen.

Misſchien denkt gij, mijne vrienden! dat ik den *Platoniſchen* SOCRATES wat geſtreng beoordeel; (want ik heb al weder onder het opgeven van het onderſcheid tusſchen hem en den *Xenophontiſchen*, niet kunnen nalaten te doen zien, hoe ik over beide denk) misſchien zult gij mij tegenwerpen, dat de *ironie* toch algemeen als iets, dat aan SOCRATES eigen was, gehouden wordt, en dat men bijna niet aan *Socratiſch* redetwisten denken kan, zonder daarmede het denkbeeld van *ironie* te verbinden. Ik weet dit, maar ik moet u bekennen, dat ik er hoe langer hoe meer aan begin te twijfelen, of de *Socratiſche ironie* wel eigenlijk datgene was, waarvoor PLATO dezelve wil gehouden hebben. Dat SOCRATES zijn gevoelen dikwijls verborg, en dat hij de *Sophisten* dikwijls op eene geestige wijze voor den gek hield, kunnen wij gemakkelijk gelooven, maar heeft dit niet meer in enkele wel toegebragte zetten moeten beſtaan, dan in zulk eene geregelde en uren lang volgehoudene *persiflage*, als wij ſoms bij PLATO vinden? Vooreerst is het gemakkelijker, onder de ſchaduw van de platanen der Akademie, in volkomene rust en ſtilte, zulke *dialektiſche* aardigheden, zoo

lang

lang door een geheel gesprek volgehouden en zoo ver vooruitgezien, in een te weven, dan dezelve te pas te brengen in een wezenlijk gesprek, dat aan de onverwachtste en onvoorzienste wendingen onderhevig moet zijn: en ten andere waren toch die *Sophisten*, met alle hunne verwaandheid, zelve groote redekunstenaars, en althans zeker niet zoo dom en ook, dit in het voorbijgaan, niet zoo onbeschoft als zij dikwijls bij PLATO voorkomen; doch ook buiten dit alles, geloof ik niet, dat het voornaamste doel van SOCRATES geweest is, de *Sophisten* te bespotten, zoo als wij dit door den schrijver van de *Apologie* vinden voorgesteld: dat een man als SOCRATES, de ijdelheid van eene nuttelooze en dikwijls gevaarlijke geleerdheid niet verdragen kon, is ligt te begrijpen, maar zoo hij zich zelven gelijk gebleven is, (en wie zou dit van SOCRATES niet verwachten!) was het bespottelijk maken van het vooroordeel en den waan niet een ijdel tijdverdrijf, of het gevolg van eene niet zeer lofwaardige begeerte, om zich ten koste van een' ander' te vermaken, maar wel degelijk ondergeschikt aan zijn hoofddoel, namelijk de zucht om nuttig te zijn. XENOPHON verklaart het met ronde woorden in zijne *Gedenkwaardigheden* (42), en waarom zouden wij het niet gelooven? Het denkbeeld, dat ik mij van SOCRATES gevormd heb, na alles wat ik van hem gehoord en gelezen heb, laat mij niet toe er aan te twijfelen. SOCRATES, mijne vrienden! moet een buitengewoon, een boven andere stervelingen edel-

den-

(42) *Memor.* III. VIII. 1.

denkend mensch geweest zijn. Het voornemen alleen, om uitsluitend voor de deugd en voor zijne medeburgers te leven, om zich de hoogstmogelijke zedelijke volmaaktheid als het hoofddoel van alle zijne bemoeijingen voor te stellen, is, ik zeg niet in eenen *Athener*, in eenen *Griek*, maar in elk mensch, in ieder' Christen groot en bewonderenswaardig, en hoe SOCRATES zijn voornemen uitgevoerd heeft, weet gij allen, die u zijne dapperheid in den strijd, zijn geduld in het ongeluk, zijne onverschrokkenheid in het verdedigen der onschuld, zijne standvastigheid in het aanzien van den dood, voor den geest brengt. SOCRATES moet eene uitgebreide menschenliefde gehad hebben, zijn ganssche leven was eene opoffering voor het belang van anderen. En eindelijk hij moet met alle zijne uitwendige opgeruimdheid en gemakkelijkheid van omgang, van een zeer ernstig karakter geweest zijn. Al wat wij zoowel bij PLATO als bij XENOPHON van zijnen geleigeest lezen, (een onderwerp, dat, na al wat er over geschreven is, eigenlijk nog niet regt is beslist) moet ons overtuigen, dat hij een hoog ernstig en godvruchtig karakter had. Ik voor mij geloof, dat SOCRATES van harte zelf aan zijnen *demonion* geloofde: dat hij er het geweten niet onder verstond, blijkt uit vele plaatsen, en dat hij het *ironisch* zou gemeend hebben, is geheel strijdig met de wijze, waarop hij er over spreekt en waarop hij er gebruik van maakt, om zijne vrienden voor de gevaren, die hun over het hoofd hingen, te waarschuwen; doch dit onderwerp zou eene afzonderlijke behandeling ver-

vereiſchen: maar genoeg, wij zien ook hieruit, wie SOCRATES was, en zou zulk een man, zoo edeldenkend, zoo menschlievend, zoo doordrongen van het gevoel van menſchenwaarde, en van de zorg der Godheid voor alle menſchen in het algemeen, maar ook voor hem in het bijzonder, zou zulk een man, van wien wij bij XENOPHON een met zijn geheel beſtaan en beſtemming zoo wel overeenkomend afbeeldſel hebben, zou zulk een man het zich ten hoofddoel geſteld hebben, om in gedurige ſchermutſelingen met ijdele *Sophisten*, hun in het *sophistisch* redekavelen zelfs den voorrang te betwisten? Ik kan het niet gelooven. Het is waar, SOCRATES was opgeruimd en ook dikwijls *ironisch*, zoo als ons XENOPHON hem ook in zijn *Gastmaal* afſchildert, ja voor *ons* gevoel is hij op verre na niet ernſtig genoeg, waar het op de berisping van ſchandelijke ondeugden aankomt, zoo als in het geſprek met THEODOTA in de *Gedenkwaardigheden*, en op andere plaatſen, maar het zal niet noodig zijn te herinneren, dat men SOCRATES hier niet met CHRISTUS, noch zijne leer met die van den goddelijken Leeraar vergelijken kan. Hij heeft in zijn uiterlijk niet dien hoogen ernst, die edele verontwaardiging, waarmede CHRISTUS de zonden des volks beſtrafte, maar en de geest des volks, en de gebreken, die hij berispen wilde, waren toch ook minder geſchikt voor zulk eene ſtrenge behandeling, en wat de *Atheners* ook waren, *Pharizeën* vond men onder hen niet, behalve dat ook CHRISTUS zelf zich ſomtijds van *ironie* bediend heeft, gelijk

in enkele geſprekken met de *Pharizeën* duidelijk blijkt.

Maar ik begin af te dwalen, en het wordt tijd te eindigen. Ik heb u in eenige losſe trekken mijne gedachten medegedeeld; dat ik uwe aandacht misſchien reeds te veel gevergd heb, zou mij niet verwonderen, maar dat ik mijn onderwerp niet heb uitgeput, daarvoor is mij de geringe kennis, welke ik van PLATO's ſchriften bezit, en de menigvuldige opmerkingen, welke zich aan ons bij het lezen en beſtuderen van de werken dezes waarlijk grooten mans opdringen, overvloediglijk borg. Ik verzoek dus verſchooning voor mijne langwijligheid, en voor de onvolledigheid der behandeling van dit rijke onderwerp, maar vooral verzoek ik genade van de aanbidders van PLATO. Heb ik verkeerd geoordeeld, dan hapert het aan mijn verſtand, niet aan mijn hart. Ik ben geheel onpartijdig geweest, en is het noodig, daarvan blijken te geven, ik ben bereid, om even als SOCRATES voor *Eros*, voor den lieveling van al wat gevoel en ſmaak heeft, eene *Palinodie* te zingen, zoo ſchoon, als ik eenvoudige dat doen kan, en ik zal hem dan als redekunſtig kampvechter, als dichterlijk wijsgeer, als verheven genie met hen bewonderen en aanbidden, alleen niet als leerling en opvolger van den eenigen en onvergelijkelijken SOCRATES.

*

II.

GESCHIEDENIS.

II.

GESCHIEDENIS.

OVER DEN LAATSTEN OPENBAREN STRIJD VAN HET CHRISTENDOM MET DEN GEEST DER HEIDENSCHE WERELD, ONDER DE REGERING VAN DEN ROMEINSCHEN KEIZER JULIANUS (1);

DOOR

S. MULLER,

Predikant bij de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam.

Onder de gewigtige tijdperken, welke de geſchiedenis voor de wijsgeerige beſchouwing oplevert, verdienen ongetwijfeld dezulke het meest onze aandacht, waarin de eenparige loop der dingen door groote en onverwachte gebeurtenisſen wordt afgebroken, en hevige ſchokken het menschdom beroeren, en tot ongewone inſpanning verheffen, tijdperken, waarin twee werelden elkander als 't ware ontmoeten, en ontluikende beſchaving met ru-

(1) Met eenige verkortingen voorgelezen ter vervulling van eene ſpreekbeurt in de Maatſchappij *Felix Meritis*, en in de Amſterdamſche Afdeeling van de Hollandſche Maatſchappij.

ruwe natuur worstelt, of ſtoute kracht de volken uit eene trage ſluimering opwekt. Zulke tijdperken vertoonen zich aan ons oog, wanneer wij den oorlog van *Griekenland* met de *Perzen* gadeſlaan, waardoor de bewoners dier gewesten het alvermogen van eendragt en vaderlandsliefde leerden kennen, waardoor zij voor al het ſchoone en edele werden ontvonkt, en den eerſten grondſlag tot hunne toekomſtige grootheid legden, wanneer wij den togt van ALEXANDER naar *Azië* voor onzen geest roepen, die voor de Zanggodinnen van *Hellas* een' nieuwen en uitgeſtrekter' kring ontſloot, en de zaden van beſchaving op woeste gronden uitſtrooide, of wanneer wij ons de aanvallen herinneren van de krachtige zonen der natuur, van de Barbaren uit het Noorden van *Europa* op *Rome*, dat ſlaauwe ſchaduwbeeld zijner aloude grootheid.

Gewigtiger worden echter die tijdperken, zoo deze ſtrijd niet alleen het ſtaatkundig aanwezen van een volk betreft, maar van eenen zedelijken en godsdienſtigen aard is, en met de heiligſte belangen van onze natuur in verband ſtaat. Dit hooger gewigt valt ons ook duidelijk in het oog, wanneer wij de verdrijving der *Kananieten* uit hunne vooronderlijke woonſteden door het volk van *Israël* gadeſlaan, of ons te midden van de worſteling der Joden tegen afgodisch geweld onder het moedig geſlacht der *Makkabeërs* verplaatſen, en het ſtaat volkomen voor ons bij de eerſte verkondiging van den éénen waren Godsdienst der menschheid, bij de vestiging van het Christendom onder natien,

wel-

welke door gehechtheid aan doode letter verdwaasd, door weelde ontzenuwd, en bedorven waren door zielloozen beeldendienst.

Het Christendom toch is het groote keerpunt van de geheele geſchiedenis der wereld, de algemeene hervorming en vernieuwing der menschheid. Hetzelve is in zijne natuur zoo innig verbonden met onze hoogere belangen, dat het overal, waar het eigen leven, en derhalve een uitwendig beſtaan verkreeg, dien ſtrijd verwekken, en denzelven in de verhevenſte gedaante moest vertoonen. Wij zien dit ook volkomen bevestigd in de vijandige werking der Joden tegen den Verkondiger des Evangeliums en Deszelfs gezanten, terwijl de geheime of openbare ſtrijd, welken de leer van JEZUS in de volgende tijden met den geest der Heidenſche wereld had door te ſtaan, deze waarheid boven allen twijfel verheft.

Jaren en eeuwen waren getuige van deze worstelingen der Christelijke Kerk met het Heidendom, maar nimmer zien wij dezelve in een klein tijdsbeſtek zoo bijéengedrongen, als gedurende de regering van den *Romeinſchen* Keizer JULIANUS, om zijne verzaking van het Evangelisch geloof de *Afvallige* (*Apostata*) genoemd. Kort was deze regering, zij duurde nog geene twee volle jaren, maar zoo groot en menigvuldig waren de gebeurtenisſen, welke daarin voorvielen, dat wij aan dit kleine tijdvak eene belangrijke plaats in de geſchiedenis der menschheid toekennen, en hetzelve onzer beſchouwing overwaardig mogen achten.

Het is mijn oogmerk, M. H. H.! *dezen laatſten openbaren ſtrijd van het Christendom met den geest der Heidenſche wereld onder de regering van den Romeinſchen Keizer* JULIANUS in eene hiſtoriſche ſchets aan u voor te ſtellen.

In het vertrouwen op uwe toegevende aandacht, zal ik in de eerſte plaats *dezen ſtrijd in het gemelde tijdperk met u beſchouwen*, terwijl ik vervolgens wat meer in *de oorzaken zal pogen te dringen, welke denzelven voortbragten.*

Ik noemde de regering van Keizer JULIANUS *den laatſten openbaren ſtrijd* van het Christendom met den geest der Heidenſche wereld, en ik meen deze benaming door de getuigenis der historie volkomen gewettigd te zien, als welke onder de vorige Opperhoofden van het *Romeinſche* rijk onderſcheidene vervolgingen van de belijders des Evangeliums vermeldt, terwijl zij in lateren tijd nimmer van zulk eenen tegenſtand gewaagt. Maar werd deze ſtrijd in de dagen van NERO en DOMITIANUS, en vooral van DIOCLETIANUS en deszelfs Medekeizers te vuur en te zwaard gevoerd: onder de heerſchappij van JULIANUS vertoonde zich deze vijandige gezindheid der oude wereld in een zachter licht. Geen geweld van wapenen had in zijnen tijd eenig deel aan deze worsteling, het was niet veel meer, dan de ſtille werking en tegenwerking van Christendom en Heidendom, ſlechts weinig bevorderd door uitwendige

om-

omſtandigheden, maar juist dit ſtille maakt den ſtrijd des te belangrijker in het oog van den nadenkenden beſchouwer. JULIANUS toch had zich als wijsgeer gevormd, eer hij tot het bewind van den ſtaat geroepen werd; deze wijsbegeerte wijzigde zijn vijandig gedrag tegen het Christendom, en bepaalde den weg, welken hij ter bereiking van zijn doel insloeg, maar hij gaf, zonder het te willen, hierdoor een voldingend bewijs, hoe weinig de wijsbegeerte vermag, wanneer zij het eigenlijk levensbeginsel van de menſchelijke maatſchappij moet uitmaken, hij bewees, dat de Godsdienst van JEZUS, eenmaal gevestigd, door niets kan worden vervangen en vergoed, en het onwederſtaanbaar vermogen van de leere des Evangeliums op het hart van den mensch kwam door zijne pogingen te helderder aan het licht. Overtuigen wij ons hiervan door eene beſchouwing van dien merkwaardigen ſtrijd.

Rome was reeds lang tot het toppunt van zijne grootheid geklommen; dat rijk had door de magt van wapenen de heerſchappij over de toen bekende wereld verkregen; bij de ſteeds toenemende vergrooting van het gebied was er op de grensſcheiding van *Europa* en *Azië* eene nieuwe ſtad opgerezen, die den luister der ſtad van ROMULUS deed tanen, dáár ſtond de zetel van den Keizer te midden van Oosterſche pracht en weelde, en van dáár gingen de bevelen van den beheerſcher der aarde uit, zich verſpreidende tot in de binnenſte deelen van *Azië* zoowel, als in de zandwoestijnen van *Afrika*, en tot aan de uiterſte einden van ons we-

werelddeel; maar terwijl de ſtaat door zijne eigene zwaarte begint te wankelen, terwijl de zwermen der Noordſche Barbaren langzamerhand als zoo vele ſtormen oprukken, die dezen waggelenden kolos geheel dreigen ter neder te werpen, en alles eene ſchrikbarende omkeering voorſpelt, „dringt een „zuivere en nederige Godsdienst," om met GIBBON te ſpreken, „zich op eene zachte wijze in de „gemoederen der menſchen, groeit in ſtilte en „duisternis op, verkrijgt nieuwe krachten door „tegenſtand, en vestigt de overwinnende banieren „van het kruis eindelijk op de puinhoopen van het „*Kapitool.*" (2) Doch er verloopen jaren en eeuwen onder menigerlei lotwisſel, en het Christendom blijft, ondanks de gunst van verdraagzamer Keizers, in diepe vernedering, tot dat KONSTANTINUS *de Groote* in het begin der vierde eeuw, de leer van JEZUS door zijnen overgang tot dezelve uit de laagte opbeurt, en ze tot Godsdienst van den ſtaat verheft. Deszelfs tweede zoon KONSTANTIUS, die na het afſterven van zijnen oudſten en jongſten broeder het beſtuur alléén in handen krijgt, begunſtigt het Christendom door eene getrouwe verkleefdheid aan hetzelve naar het voorbeeld van zijnen vader, en brengt het in eene regering van vier en twintig jaren zoo ver, dat de Godheden der oude wereld hare plaatſen voor altoos ſchijnen te hebben geruimd voor den Éénen en Waarachtigen, den God des Evangeliums.

Dan, terwijl de Christelijke Kerk zich aldus omhoog

(2) Zie deszelfs *History* vol. I. Ch. 15, 4to.

hoog verheft, en geene magt op aarde die rijzing fchijnt te kunnen beletten, zien wij allengskens een onweder over dezelve zamentrekken, en eindelijk in een vuur losbarsten, dat het heerlijk, maar nog onvoltooid gebouw dreigt neder te werpen, en in asch en puin te verkeeren. FLAVIUS CLAUDIUS JULIANUS, zoon van JULIUS KONSTANTIUS, den broeder van KONSTANTINUS *den Grooten*, was door den regerenden Keizer KONSTANTIUS, in de plaats van zijnen omgebragten broeder GALLUS, tot *Ceſar* benoemd, en met miskenning van zijne bekwaamheden en zijn karakter (3), in die waardigheid naar het afgelegen wingewest van *Gallië* gezonden, om de oproerige *Alemannen* en *Franken* te tuchtigen. Boven alle beſchrijving roemrijk was deze veldtogt voor den jeugdigen heervoogd. Het tooneel van den wezenlijken oorlog mogt den vier en twintig jarigen *Ceſar* nog onbekend zijn, maar hij had HOMERUS met gevoel gelezen, even als ALEXANDER, die de *Ilias* den besten voorraad van eenen krijgsman noemde, en geheel zijn gedrag bewees, wat een voortreffelijke aanleg, gepaard met heerſchappij over de driften, vermag. Door wijze verordeningen wist hij de ſchraapzucht van de *Romeinſche* ambtenaren te beteugelen, terwijl hij door de onderwerping der *Duitſche* volkeren den ſmaad uitwischte, welke den naam van *Rome* begon te bezwalken, en zoo werd hij

(3) Dat men aan het keizerlijk hof JULIANUS miskende, en hem naar *Gallië* zond, om van hem ontſlagen te zijn, blijkt duidelijk uit ZOSIMUS *Hist.* L. III, c. 1.

hij het voorwerp van de hoogachting en liefde der legerbenden, maar tevens van de afgunst des Keizers. Die afgunst openbaarde zich door het terugroepen der beste ſoldaten van JULIANUS en door het verminderen van deszelfs lijfwacht, en de ſmeulende vonk van misnoegen, door deze verordeningen opgewekt, brak weldra onder het leger uit, toen het hof van *Konſtantinopel* den zegevierenden veldheer door allerlei verkeerde bevelen trachtte te bedwingen en te vernederen; de krijgslieden verzetten zich tegen de bevelſchriften des Keizers, en riepen hunnen aanvoerder tot *Augustus* uit, hem op hunne ſchilden in de hoofdſtad van *Gallië* als in triumf omdragende. Hoewel deze verheffing, hetzij waar of in ſchijn, tegen den wil van JULIANUS geſchiedde: de achterdocht en de vijandſchap van KONSTANTIUS lieten hem geene keus, en noodzaakten hem, als deszelfs tegenſtander op te treden, zoo hij zijn leven wilde redden. In dit hagchelijk tijdsgewricht ligtte hij dan ook het masker, dat zijnen lang gekoesterden afkeer van het Chriſtendom tot dusver bedekt had (4) en even gelijk hij voorheen elken morgen zich in den gebede tot *Hermes* wendde, wien hij als den aldoordringenden wereldgeest vereerde (5), zoo ſmeekte hij nu ook *Jupiter*, dat hij hem den weg wilde aanwijzen, welken hij behoorde in te ſlaan. Door droomen en wigchelarijen in zijn beſluit verſterkt

(4) AMM. MARCELL. L. XXI. c. 2.
(5) Ibid. L. 16. c. 5.

ſterkt (6), voelde hij zich eindelijk gedrongen, het geloof aan JEZUS CHRISTUS, waarin hij van zijne vroegſte jeugd was opgevoed, te verloochenen, en tot den volksgodsdienst van het oude *Griekenland* en *Rome* terug te keeren. Welk eene hooge waarde hij hieraan ſlechtte, getuigt het antwoord, dat hij aan de Afgezanten gaf, die hem vergiffenis en lijfsbehoud in naam van KONSTANTIUS kwamen aanbieden, verklarende, „dat hij het veiliger achtte, zijn leven aan de „Goden, dan aan den Keizer te vertrouwen." (7) In zijne loffelijke pogingen bedrogen, om den verbitterden Vorst met zijne verheffing te bevredigen, ſtelde hij zich aan het hoofd zijner legerbenden, en trok hij op, om zich als *Augustus* door de magt van wapenen te doen gelden. Dan, de ſpoedige dood van het Opperhoofd des rijks maakte het beproeven der oorlogskans overbodig, en plaatſte JULIANUS op den troon, nog eer hij den zetel des bewinds had bereikt. Weldra ſtond hij als overwinnaar vóór de poorten van *Konſtantinopel*, en nam hij bezit van de keizerlijke waardigheid, waartoe zijne afkomst, zijn krijgsroem en de ſtem van het leger hem even luide riepen. En hier, M. H. H.! opent zich het tooneel van den ſtrijd, welken wij nu wat nader zullen beſchouwen.

Naauwelijks zag JULIANUS zich tot Heer van den *Ro-*

(6) Hoezeer JULIANUS zich toen reeds door ſchijnbaar voorſpellende droomen liet geleiden, kan men uit zijnen brief aan den Geneeskundigen ORIBAZIUS opmaken (*Ep.* 17 *ed. Spanh.*), waarin hij zulk eenen droom verhaalt.

(7) ZOSIM. III. 9.

Romeinſchen ſtaat verheven, of hij begon aan de herſtelling van den eerdienst der Heidenſche Godheden met ijver te werken, en alzoo een ontwerp ten uitvoer te brengen, hetwelk hij ſedert langen tijd in ſtilte had gekoesterd. Maar ontvonkte dit ontwerp de vurige ziel des Keizers tot blakende geestdrift: zijn levensloop had hem te zeer bezadigdheid geleerd, om niet te ontdekken, dat de vervulling van zijnen wensch de grootſte omzigtigheid vorderde. Hij moest niet alleen erkennen, dat de geheele magt van *Rome* drie eeuwen lang was te kort geſchoten, om den Heidenſchen Godsdienst te handhaven, terwijl de Christelijke Kerk zich daarentegen onder bloedplakkaten en vervolgingen had ſtaande gehouden, maar hij had ook uit wijsgeerige en godsdienſtige beginſelen eenen afkeer van alle geweld bij de bevordering der waarheid. Hij ſchreef aan de onſterfelijke Goden geene aandoeningen toe van wraakzucht, en achtte hen hoog verheven boven de beleedigingen, welke ſterfelijke menſchen hun zochten aan te doen. Van hier, dat hij die Christenen alleen wilde laten ſtraffen, die hem als Keizer de verſchuldigde gehoorzaamheid weigerden; want daarvoor," zegt hij, „dat zij de „ Goden niet dienen, worden zij door de booze „ Demons geſtraft (8). Hij was van gevoelen," zegt zijn groote vriend en lofredenaar LIBANIUS (9), „ dat men door gewetensdwang niets vordert." „ Want," laat deze zeer oordeelkundig hierop volgen,

(8) *Fragm. Orat.* in de eerſte zinſnede.

(9) *Oratio in Jul. Imp. necem*, pag. 290. ed. MORELL.

gen, „het is met verkeerde godsdienstige denkbeel-
„den anders gelegen, dan met ziekten. Deze
„worden dikwijls tegen den wil van den lijder door
„een heilzaam geweld genezen, maar noch het
„vuur, noch het zwaard zal de dwaalbegrippen in
„zaken van Godsdienst uitroeijen. De hand moge
„het offer brengen, het hart misprijst de daad zel-
„ve, het betreurt de zwakheid des ligchaams en
„blijft aan het voorwerp zijner vroegere genegen-
„heid hangen; het is veinzerij en geene verande-
„ring van gevoelen. Godsdienstige hardnekkigheid
„wordt door tegenstand verbitterd, en zoodra de
„vervolging ophoudt, zien degene, die toegegeven
„hebben, zich als boetelingen weder aangenomen,
„terwijl zij, die bezweken zijn, als Goden geëerd
„worden." Doordrongen van deze waarheid, be-
schouwde JULIANUS als het eenige middel, om de staatkunde, de belangen van zijnen roem en zijnen Godsdienst met het ontwerp ter vernietiging des Christendoms overeen te brengen, zoo hij, in tegenstelling met zijne voorgangers, zijnen haat door geene openbare vijandelijkheden aan den dag legde, en de Kerk in stilte ondermijnde, terwijl hij van den anderen kant zijne geheele magt besteedde, om de vereering der Goden te herstellen.

Deze verklaarde overgang van den Keizer tot het Heidendom verspreidde eene algemeene verslagenheid onder de Christenen, en vervulde de aanklevers van den voorvaderlijken Godsdienst met hooge vreugde over deszelfs aanstaanden triumf, doch de laatsten zagen zich in den beginne even zeer in hunne bui-

buitenſporige verwachtingen bedrogen, als de eerſten het overdrevene van hunne vrees mogten ondervinden. Algemeene verdraagzaamheid was de geest, welken JULIANUS dadelijk ten toon ſpreidde, een geest, waaraan de wensch, om de vurige belangſtelling in eene vervolgde leer in onverſchilligheid te doen overgaan, niet minder deel had, dan de zucht, om zijnen roem ongeſchonden te bewaren, en zijnen naam met dien der DOMITIANEN en DIOCLETIANEN niet te vermengen. Terwijl de Heidenen een algemeen verlof, of liever bevel ontvingen, om *alle* tempelen weder te openen, riep de Keizer de Biſchoppen, die wegens godgeleerde geſchillen door den *Ariaanſchen* Vorst van hunne ambten ontzet en in ballingſchap gezonden waren, terug, en herſtelde hen in hunne vorige waardigheden, opdat alzoo de eenheid der Christelijke Kerk door verdeeldheid mogt worden verzwakt, en beide partijen, in plaats van hare krachten tegen den gemeenſchappelijken vijand te keeren, dezelve veeleer beſteden mogten, om elkander te beſtrijden en te vernielen, gelijk zij onder de regering van zijnen voorzaat hadden gedaan (10).

Edel voorzeker was het beginſel, om geene wapenen te gebruiken, dan welke de overtuiging aan de

(10) Dat deze geheime bedoelingen niet door Kerkvaders, of latere Christelijke ſchrijvers JULIANUS zijn aangetijgd, maar dat zij den voornamen grond van zijne verordeningen uitmaakten, blijkt uit AMM. MARCELL. (XXII: 5) een' geſchiedſchrijver, wiens onpartijdigheid en geloofwaardigheid boven alle bedenking verheven zijn.

de hand geeft, en de waarheid door eigen vermogen te laten werken, doch getuigde het voor de zuiverheid van 's Keizers wijsgeerige begrippen, de handhaving van hetzelve ging bij het vuur en de levendigheid van zijnen aard, zijne krachten verre te boven. Hij toch ſtond geenszins als een onverſchillige of onpartijdige tusſchen de belijders van beide Godsdienſten, maar hij had uit volle overtuiging gevoelens omhelsd, welke hij met geestdrift bleef toegedaan, en was het dus te verwonderen, dat hij het Heidendom poogde te begunſtigen, ten nadeele van de zaak des Evangeliums, was het vreemd, dat zich met zijnen afkeer van het Christendom allerlei onedele driften vermengden, die zich nu eens door bitteren ſpot, dan weder door hatelijke onderdrukking openbaarden, in volkomene tegenſpraak met zijnen verklaarden wil? De ondervinding althans logenſtrafte het aangenomen beginſel van algemeene verdraagzaamheid in menigerlei opzigt, en deed zijne gehechtheid aan den eerdienst der voorouderlijke Godheden dikwijls in noodlottige teekenen uitkomen (11).

Reeds

(11) Zelfs AMMIANUS erkent de hartstogtelijke partijdigheid in den Keizer (L. XXII. 10), en hieruit kunnen wij verklaren, dat deze over 't geheel naar de beginſelen van algemeene verdraagzaamheid handelen, en dezelve in enkele oogenblikken van drift kon verzaken. Te hard is daarom ook welligt de beſchuldiging van den Kerkvader GREGORIUS *van Naz.* dat die beginſelen van JULIANUS niet meer, dan ijdele declamatiën waren.

Reeds vóór den dood van den laatſten Keizer had JULIANUS aan de bewoners van *Griekenland*, die den ouden Volksgodsdienst nog waren toegedaan, de vrije oefening van denzelven vergund, en de brieven, welke hij op zijnen togt naar *Konſtantinopel* aan zijn geliefd *Athene*, *Sparta* en *Corinthe* tot dat einde ſchreef, bragten aller gemoederen in beweging, en ontvonkten dezelve tot de ſchoonſte hoop. Die hoop ſcheen vervuld te worden, zoodra het nieuwe Opperhoofd den zetel des bewinds had bereikt. Naauwelijks had hij van den troon bezit genomen, of hij onthief de Heidenen van alle drukkende wetten, hun door KONSTANTINUS en deszelfs zonen opgelegd, en vaardigde een bevelſchrift uit, om niet ſlechts alle gewijde plaatſen te openen, maar dezelve door het ganſche rijk te herſtellen, terwijl hij elke ſtad gebood, hare bijzondere godsdienſtige plegtigheden en feesten te hernieuwen. Hij wees gelden aan voor het onderhoud van tempels, Prieſters en Opperprieſters, en ſchonk aan de dienaars der oude Godheden de voorregten weder, waarvan zij door zijne voorzaten waren beroofd. Nu werd het gelaat van het rijk op eenmaal veranderd, en de oude tijden ſchenen herboren, toen geheel *Hellas* en *Latium* aan de Onſterfelijken offerden, en iedere ſtad, ieder bosch, ja ieder boom eenen Beſchermgod had. Overal zag men altaren opgerigt, en ſteden en velden rookten van den brand der offerdieren. Honderd oſſen bloedden dikwijls op éénen dag onder het mes van den Priester, ontelbare kudden van kleinvee deden de heiligdommen

van

van bloed overvloeijen, en de kostbaarſte vogels werden uit afgelegene gewesten gehaald, om de feesten voor de bewoners van den *Olympus* te verſieren (12), ja deze godsdienſtigheid klom tot zulk eene hoogte, dat het volk, hoezeer nog aan het voorvaderlijk geloof gehecht, dezelve beſpotte door te zeggen, dat er gebrek aan horenvee zou komen, ingevalle de Keizer uit den *Perziſchen* oorlog behouden mogt terugkeeren (13). In de hoofdſtad, door haren ſtichter aan den eerdienst van den éénen waren God toegewijd, deed JULIANUS de vereering der Beſchermgoden van het oude *Byzantium* herleven; in zijn paleis bouwde hij eenen tempel voor zijne voornaamſte Godheid, voor de Zon (*Helios*), of liever, het keizerlijk verblijf werd met deszelfs pleinen, bogen en tuinen in éénen grooten tempel herſchapen, waar de ſtandbeelden van alle Goden en Godinnen pronkten, en elk boschje door een altaar geheiligd was. „In „ ieder werelddeel," zegt LIBANIUS, „zag men den „ triumf van den Godsdienst, en het ſchoone too„ neel van brandende altaren, bloedende offerdieren, „ wolken van wierook en ſtatige treinen van Pries„ ters, zonder vrees en gevaar. Men hoorde de „ ſtem des gebeds en de toonen der muzijk op den „ top

(12) Zelfs de Heidenſche geſchiedſchrijver AMMIANUS gewaagt op eenen toon van afkeuring en verontwaardiging van deze overdrevene zucht des Keizers voor de herſtelling der oude offerfeesten. L. XXII. c. 12.

(13) AMM. MARCELL. XXV. c. 4.

„ top der hoogſte bergen, en dezelfde ſtier diende „ tot een offer voor de Godheid, en tot eenen „ maaltijd voor derzelver vrolijke dienaren." (14)

Bij zulk eene gehechtheid aan den voorvaderlijken Godsdienst kon het niet misſen, of de Keizer moest elke gelegenheid aangrijpen, om een werkzaam deel aan deszelfs herſtelling te krijgen, en zijnen perſoon als Opperhoofd van den ſtaat daarmede in betrekking te brengen, en hij vond dezelve in de waardigheid van Opperpriester, of *Pontifex Maximus*. Deze titel, weleer aan de hoogſte magt in den *Romeinſchen* ſtaat verbonden, was door de eerſte Christen Keizers met weerzin, maar voor de belangen van den Godsdienst aangenomen: JULIANUS daarentegen ſtelde eene groote eer in dezen naam, en waardeerde hem welligt hooger, dan zijnen titel van *Augustus*, daar dezelve hem de middelen in handen gaf, om zijn geliefkoosd ontwerp ten uitvoer te brengen. Immers zoolang de Godsdienst niets meer was, dan een zamenſtel van plegtigheden, kon de Vorst tegelijk Opperpriester zijn, zonder dat het eenigen inbreuk maakte op de vrijheid des volks, doch zoodra dezelve in theoretiſche beſpiegelingen veranderde, en in een wijsgeerig ſtelſel verkeerde, opende die waardigheid eene wijde deur voor willekeurig gezag. En zoo was het onder de regering van JULIANUS geſteld. Gelijk hij zelf het rijk beſtuurde, zoo bepaalde hij ook het wezen van den Godsdienst, en verrigtte in perſoon de

(14) *Orat. parent.* C. 60. pag. 286. 7.

de werkzaamheden, aan het priesterſchap verbonden. Iederen ochtend offerde hij der Zon, des avonds bragt hij haar op gelijke wijze zijne hulde, en zelfs de nacht vond hem dikwijls bij het altaar van eene Godheid. Werd hij door zijne bezigheden belet, in het openbaar te verſchijnen, zoo voldeed hij in het paleis aan zijne godsdienſtige verpligtingen, maar bij de viering van een feest zag men hem zijne vorstelijke hoogheid afleggen, en als een ijverig vereerder der Goden zich onder de ſcharen van derzelver dienaren mengen. Geene verrigting, met den Godsdienst verbonden, ſcheen hem gering of vernederend voor zijne hooge waardigheid; hij zelf leidde het offerdier naar het altaar, en bragt hetzelve de doodelijke wonde toe, hij ſchikte den houtſtapel, ſtak hem in brand, en wroette voor de oogen des volks, zelfs tot ergernis van de wijsſten onder de Heidenen, met eene bebloede hand in de ingewanden van vogelen en ſtieren, om naar voorteekenen der toekomst te vorſchen (15).

Echter dwong hij niemand, aan deze offeranden deel te nemen, ja hij beſchouwde het zelfs als eene ontheiliging van de Goden, wanneer de Christenen met een bevlekt gemoed en door de plegtigheid van den doop aan de vereering der Demonen toegewijd, genoodzaakt werden, tegen hunnen wil te offeren. „ Eerst moet men de Goden verzoenen," zeide hij, „zoo men tot onze gewijde handelingen toe„ gang wil hebben. Wachten wij ons te denken, „ dat

(15) LIBAN. *Or. panegyr.* pag. 245. 6.

„ dat zij aan dezelve kunnen deel verkrijgen, die „ hunne harten door vurige gebeden en hunne lig„ chamen door behoorlijke reinigingen niet hebben „ gelouterd." — „ Ik wil niet, dat men de *Gali*„ *leërs* tegen hunnen wil naar de altaren slepe. Zij „ zijn veeleer te beklagen, dan te haten. De ware „ Godsvereering is voorzeker het hoogste goed, en „ het grootste kwaad de verachting der Goden, en „ dit kwaad berokkenen zich degenen, die zich van „ de onsterfelijke Goden tot de dooden, en derzel„ ver overblijfselen begeven." (16)

Doch, JULIANUS wilde den dienst der oude Godheden niet alleen naar het uitwendige handhaven en herstellen, maar hij trachtte denzelven ook te zuiveren, en alle inrigtingen daartoe betrekkelijk, te verbeteren, en als met een' nieuwen geest te bezielen. Hij schreef de uitbreiding van het Christendom voornamelijk toe aan de algemeen heerschende koelheid en onverschilligheid voor den ouden Volksgodsdienst, aan de buitensporige pracht en weelde, die daaruit ontstaan waren, alsmede aan het onbetamelijk gedrag der Priesteren, en de verachting voor derzelver stand, welke daarmede gepaard ging. Hij vormde derhalve het ontwerp, om als 't ware eene nieuwe polytheïstische kerk te stichten, welke de betrekking van den mensch tot eene bovenzinnelijke wereld naar zijne begrippen in eigenaardige plegtigheden uitdrukkende, tevens die zedelijke kracht zou ontwikkelen, waardoor de beschuldigingen der Chris-

te-

(16) Epist. 52. pag. 436 et 438.

tenen tegen het Heidendom wederlegd, en dezelfde deugden onder zijne medebelijders werden aangekweekt, welke hij ondanks zich zelven, in de navolgers van den gekruisten *Galileër* moest vereeren. Als het hoofd van den Godsdienst benoemde hij in de onderſcheidene provincien Priesters en Wijsgeeren tot zijne plaatsbekleeders en medehelpers in de bevordering van zijn groot ontwerp, en zijne brieven aan deze belangrijke perſonen gerigt, bevatten de merkwaardige oorkonden van zijne denkbeelden aangaande dit punt (17). „Dat de *Helleniſche* „ Godsdienst niet naar wensch vorderingen maakt," zegt hij in zijnen brief aan den Opperpriester van *Galatië*, „ is de ſchuld van hen, die denzelven „ belijden; want de groote verandering, welke in „ zoo korten tijd is bewerkt, moet enkel aan het „ wonderbaar vermogen der Goden toegeſchreven „ worden. Doch waarom behoeven wij hierin te „ berusten, even als of er niets meer te doen viel? „ Waarom vestigen wij onze oogen niet op die „ dingen, waardoor de Godverzaking zich uitbreidt, „ op de gastvrijheid, de zorgvuldigheid voor de dooden, en de onberispelijkheid in handel en wandel?" Hij ſpoort derhalve de *Hellenen* aan, de deugden in waarheid te beoefenen, door welker aangenomen' ſchijn de Christenen anderen misleiden, hij verzekert, de Priesters in *Galatië* tot een betamelijk gedrag te noodzaken, of hen van hunnen post te

(17) Men zie *Epp.* 49. 52. 53, en vooral het fragment van zulk eenen brief, pag. 288—305.

te zullen ontzetten; hij verbiedt hen, in ſchouwburgen te verſchijnen, in herbergen te drinken, en ſchandelijke kunſten en handwerken te oefenen; hij vermaant hen, zich eenvoudig en deftig te kleeden, geenen dag zonder offeranden en gebeden te laten voorbijgaan, ingetogen in hunne geſprekken en matig in het gebruik van ſpijs en drank te zijn; hij wenscht, dat hunne boekerijen geene tooneelſpelen en ſchimpdichten, maar enkel geſchiedkundige en wijsgeerige ſchriften bevatten; hij verklaart zijnen afkeer van de goddelooze gevoelens van EPICURUS en de *Sceptici*, en prijst het onderzoeken der ſtelſels van PYTHAGORAS, PLATO en ZENO ijverig aan, en belooft hun de middelen te verſchaffen tot het onderſteunen van vreemdelingen en bedelaars. „Want „ het is toch ſchandelijk," laat hij in gemelden brief op zijne vermaningen volgen, „dat de god„ vergetene *Galileërs* niet alleen hunne eigene ar„ men, maar ook de onze onderhouden. Laat ons „ geene verraders, geene ontrouwen worden aan de „ Goden!"

Naar de begrippen, welke JULIANUS zich van de wederzijdſche betrekking van Godsdienſt en ſtaat had gevormd, en bij zijn ontwerp, om dat verband weder te herſtellen, zoo als het oudtijds beſtaan had, meende hij de Christenen van vele voordeelen te mogen en te moeten berooven, welke den oorſpronkelijken Volksgodsdienſt alleen eigen waren. Daar hij de Christelijke Kerk niet langer als de heerſchende erkende, zoo ontnam hij haar alle die goederen, inkomſten en voorregten, welke

zij

zij van de vorige Keizers had verkregen, derzelver leden van alle posten uitſluitende, die voordeel of aanzien verſchaften, en hun de bevoegdheid ontzeggende, om onder zekere bepalingen zelf regt te ſpreken, over hunne bezittingen bij uiterſten wille te beſchikken, en erfmakingen aan te nemen (18). „ Bij de Goden!" zegt hij, „ ik wil niet, dat men „ de *Galileërs* ombrenge, of ten onregte ſla, of „ hun eenig leed aandoe. Maar het is echter ten „ volle mijne meening, dat men de godvruchtige „ lieden boven hen ſtelle. Want het ſcheelde wei„ nig, of de dwaasheid der *Galileërs* zou alles be„ dorven hebben, daar wij toch door de gunst der „ Goden allen behouden zijn Wij moeten dus niet „ alleen de Goden, maar ook de godvruchtige men„ ſchen en ſteden vereeren." (19) Men zou den Keizer voorzeker onregt doen, zoo men den invloed van zijne ſtraks gemelde begrippen over het verband tusſchen Godsdienst en ſtaat op deze maatregelen niet wilde erkennen, doch men zou tevens alle onpar-

(18) Welligt vond JULIANUS eenigen grond tot deze laatſte verordening in de aanmatigingen der Geestelijken onder KONSTANTINUS en deszelfs zoon, daar latere Christenſchrijvers zelve hierover klaagden, en niet zoo zeer afkeurden, dat VALENTINIANUS I. dit regt van de Geestelijkheid had beperkt, als wel betreurden, dat de Geestelijkheid deze beperking had verdiend. HIERONYM. *ep.* 51 *de vita et moribus Clericorum ad* NEPOT. JUL. Epist. 52. pag. 437.

(19) Epist. 7. pag. 376.

partijdigheid uit het oog verliezen, zoo men weigerde toe te ſtemmen, dat dit gedrag weinig ſtrookte met zijne algemeen verklaarde verdraagzaamheid, en dat andere onedele beginſelen krachtig daartoe medewerkten. Wie hier nog twijfelt, bedenke ſlechts, dat JULIANUS voor de Christenen, die hij als dwalenden voorgaf te beklagen, diepe verachting betoonde, dat hij hen met krankzinnigen vergeleek, die ſomtijds wel eens door heilzaam geweld genegen worden, dat hij hen eene ſekte van geestdrijvers noemde, gehaat bij Goden en menſchen, en zijne vernederende verordeningen door bitteren ſpot nog gevoeliger maakte, daar hij degenen, die zich over hunne verdrukking beklaagden, afwees met te zeggen, „dat het voorſchrift des „Evangeliums hun het dragen van het zwaard ver„bood, dat het hun ten pligt maakte, zich aan „alle beleedigingen geduldig te onderwerpen, en „dat hij hun naar den inhoud van hunne wonder„lijke wet, den weg ten hemel gemakkelijker wilde „maken." (20)

Deze zucht van JULIANUS, om Godsdienſt en ſtaat op het naauwſt met elkander te vereenigen, had allerlei bevelen ten gevolge, waardoor de Chriſtenen vaak in de grootſte verlegenheid werden gebragt. Hij liet zich in ſtandbeelden, en op munten naast de gedaante van eene Godheid voorſtellen, welligt evenzeer om de belijders van den éénen waren God te kwellen, als om zijne dankbaarheid aan zijne Go-

(20) Epist. 43. pag. 424.

Goden uit te drukken, en door het dagelijksch gezigt het volk te gewennen, Godsdienst en ſtaat als onaffcheidbaar verbonden te beſchouwen. Maakten de Christenen nu zwarigheid, aan het beeld des Keizers, uit hoofde van het ergerlijk bijvoegſel, het gewone teeken van eerbied (προσκυνησις) te bewijzen, zoo konden zij met eenigen ſchijn van regt, maar indedaad zeer onregtvaardig van ongehoorzaamheid jegens de wetten van den ſtaat beſchuldigd, en daarvoor geſtraft worden, zoo als meermalen gebeurde.

Inzonderheid vestigde hij in dezen zijne aandacht op het leger. In de overtuiging, dat het geluk in den oorlog eeniglijk van de Goden kwam, en dat zij alleen moed en kracht in den ſtrijd verleenden, terwijl de Christelijke Godsdienst den mensch verzwakte en ontzenuwde, zocht hij de ſoldaten door allerlei middelen tot de vereering der oude Godheden terug te brengen. Hiertoe moest ook de verandering ſtrekken, welke hij in den ſtandaard van het Kruis maakte, dat KONSTANTINUS als een heiligdom had ingevoerd. Deze ſtandaard bekend onder den naam van *Labarum*, droeg het naamcijfer van JEZUS CHRISTUS. Terwijl nu JULIANUS de overige veldteekenen met het beeld eener Heidenſche Godheid verſierde, plaatſte hij op het *Labarum* het oude opſchrift: *de Senaat en het volk van Rome* (S. P. Q. R.)

Was onder KONSTANTIUS de naam van Christen de volſtrekte voorwaarde, om de gunst van het keizerlijk Hof te winnen, ſpeelden de Biſſchoppen toen aanzienlijke rollen in het geheele rijk; onder

de

de regering van JULIANUS hadden de *Griekſche* Wijsgeeren derzelver plaats ingenomen. Hij, die de Zanggodinnen onder zijne Beſchermgoden rangſchikte, beſchouwde geleerdheid en godsvrucht als woorden van gelijke beteekenis, en riep allen, die maar eenigen roem in het vak van letteren en wijsbegeerte verkregen hadden, naar de hoofdſtad, alwaar zij het gunſtigst onthaal genoten, en gelegenheid vonden, om zich rijkdommen te verwerven, welker grootte met hunne ſtrenge begrippen vaak in eene zonderlinge tegenſpraak ſtond (21).

Het natuurlijk gevolg hiervan was, dat de oude Volksgodsdienst hoe lang zoo meer veld won, en dat de voornaamſte bedieningen in handen van Heidenen geraakten, op wier getrouwheid de Keizer kon rekenen, en door wier medehulp hij zijn groot ontwerp, de vereeniging namelijk van Godsdienst en ſtaat, het best hoopte ten uitvoer te brengen.

Waarſchijnlijk was het ook mede aan den veelver-

(21) Het was inzonderheid de wijsgeer MAXIMUS, die de gunst van zijnen keizerlijken discipel in de hoogſte mate ondervond. Naauwelijks had JULIANUS den troon beklommen, of hij noodigde hem naar *Konſtantinopel*, en toen hij in eene raadsvergadering berigt van deszelfs komst ontving, ſtaakte hij zijne redevoering, ging zijnen leermeester in perſoon te gemoet, en leidde hem aan zijne hand binnen, erkennende openlijk zijne groote verpligtingen aan het onderwijs, dat hij van hem had genoten. AMM. MARCELL. L. XXII. 7. JUL. Epist. 15. 19. 38. 39.

vermogenden invloed der Wijsgeeren toe te ſchrijven, dat JULIANUS den Christenen de oprigting van ſcholen voor de *Griekſche* Letterkunde verbood, en hen van alle geleerd onderwijs wilde uitgeſloten zien. Hij hield zich verzekerd, dat de groote mannen der Oudheid hunne onſterfelijke werken alleen met behulp der Goden, waaraan alle kunst was toegewijd, hadden voortgebragt, en dat alzoo het geloof aan deze Goden daarmede noodwendig verbonden was. In het bevelſchrift, door hem tot dat einde gegeven, zegt hij onder andere: „De Go„den zijn de Leidslieden en Veroorzakers van alle „ beſchaving bij HOMERUS, HESIODUS, DEMOSTHE„NES, HERODOTUS, THUCYDIDES, ISOCRATES en „ LYSIAS, deze noemen zich gunſtelingen van *Her„mes*, gene van de Zanggodinnen. Daarom is het „ ook onredelijk, dat zij, die deze werken verkla„ren, de Goden verachten, door derzelver ſchrij„vers vereerd." — „Vinden zij wijsheid in de „ leſſen, welke die mannen geven, en welke zij „ verklaren, dan behooren zij in de eerſte plaats „ derzelver vrome godsdienſtigheid na te volgen; „ zijn zij echter van oordeel, dat dezen aangaande „ die heilige wezens hebben gedwaald, dat zij zich „ dan naar de kerken der *Galileërs* begeven en „ MATTHEUS en LUKAS verklaren!" (22) Het kwam hem derhalve onbillijk voor, dat het Christendom, hetwelk de Goden verachtte, en echter door eigen vermogen niet ſcheen te kunnen beſtaan, zich derzel-

(22) Epist. 42. pag. 423.

zelver gaven ten nutte maakte, om dat gebrek aan te vullen. Ook deze redenering mogt iets meer zijn, dan een ijdel voorgeven, om zijne vijandige gezindheid te verbergen, de nadeelige invloed van dezen maatregel op het beſtaan van den nieuwen aanhang kon aan zijne ſchranderheid niet ontgaan, en hij kon het zich onmogelijk verbergen, hoe de uitſluiting der Christenen van alle geletterde oefeningen hem het middel in handen gaf, om hen tot onkunde te veroordeelen, allengskens te bederven en eindelijk geheel uit te roeijen, ja de onmenſchelijke hardheid van dit bevelſchrift viel zijnen tijdgenooten reeds zoo duidelijk in het oog, dat de onpartijdige AMMIANUS hetzelve in een eeuwig ſtilzwijgen wenschte begraven te zien (23).

Bij zulk eenen ſtaat van zaken kon het ook niet uitblijven, of de Christenen moesten de Heidenſche tempelen, die onder de vorige Keizers aan hen afgeſtaan waren, teruggeven, hunne eigene kerken, die op eene geheiligde plaats gebouwd waren, ſlechten, en na de zuivering van den grond, de verwoeste heiligdommen herſtellen, een maatregel, die ſtrijdig met het verklaard beginſel van algemeene verdraagzaamheid, aan de grooter en kleiner Gezagvoerders in de provincien, welke den voorvaderlijken Godsdienst waren toegedaan, gelegenheid gaf tot de wreedſte kwellaadjen van de belijders des Evange-

li-

(23) *Illud autem erat inclemens, obruendum perenni silentio, quod arcebat docere magistros Rhetoricos et Grammaticos, ritus Christiani cultores*, Lib. XXII. 10.

liums, en welks uitvoering, naar luid der ondervinding, allerlei jammer en droefheid over de Kerk verſpreidde (24).

Als het Opperhoofd van Godsdienst en ſtaat rekende JULIANUS zich verpligt, voor de herſtelling en handhaving van elken Volksgodsdienst te zorgen, en daar hij de leer van MOZES ook als zoodanig beſchouwde (25), zoo begon hij zijne aandacht op derzelver belijders te vestigen, in de hoop, dat de begunſtiging van dit volk, hetwelk den Christenen zoo vijandig was, alsmede de herbouwing van deszelfs verwoesten tempel zijn geliefkoosd ontwerp grootelijks zou bevorderen. In eenen open brief (26) aan de Joden gerigt, die in het *Romeinſche* rijk verſpreid waren, beklaagt hij hen over hunne geledene onheilen, veroordeelt hunne onderdrukkers, prijst hunne ſtandvastigheid, belooft hun zijne beſcherming, en betuigt zijnen vromen wensch, om na zijne terugkomst van den *Perziſchen* veldtogt, den grooten God (μεγας θεος) in hunne heilige ſtad *Jeruzalem* zijne hulde toe te brengen. Het bleef ook niet bij deze betuiging van zijne gunst, maar hij nam het beſluit, om op de hoogte van *Moria* eenen tempel te bouwen, welks luister den glans van de Kerk der opſtanding, op den nabijgelegen heuvel van *Golgotha* geſticht, zou verdooven. De uitvoering van dit ontwerp werd aan eenen Staatsdienaar opgedragen, die in den geest van zijnen Mees-

(24) Epist. 11. pag. 380.

(25) *Fragm. orat.* pag. 295. (26) Epist. 25.

Meester volkomen ingedrongen was, en weldra zag men het nageſlacht van ABRAHAM in eene voorbeeldelooze geestdrift ontbranden voor de vervulling der lang gekoesterde hoop. Dan, terwijl men het werk krachtdadig wilde voortzetten, werd men daarin belet door vlammen vuurs, die uit den grond opkomende, zulk eene verwoesting aanrigtten, dat men zich genoodzaakt vond, van het ontwerp af te zien. Hoe men deze gebeurtenis ook beſchouwe: ieder onpartijdige zal moeten erkennen, dat het altoos opmerkelijk blijft, hoe eene onderneming, welke de waarheid der voorzeggingen van JEZUS dreigde aan het wankelen te brengen, in eenen voor het geheele Christendom zoo belangrijken tijd, op zulk eene merkwaardige wijze geſtuit werd (27).

Doch

(27) Het is bekend, hoe deze gebeurtenis, welke door den onpartijdigen AMMIANUS verhaald wordt, in de nieuwere tijden aanleiding gegeven heeft tot een' letterkundig-godgeleerden ſtrijd. Terwijl men namelijk de waarheid van het voorval erkende, verſchilde men omtrent de vraag, of het aan een wonderwerk, of aan natuurlijke oorzaken moest worden toegeſchreven. De oude kerkelijke ſchrijvers beweren het eerſte, ſchoon zij ook niet in allen deele overeenſtemmen, en onder de nieuweren heeft dit gevoelen inzonderheid verdedigers gevonden in MOSHEIM en vooral in WARBURTON (*Julian, or a discourse concerning the earthquake and fiery eruption, which defeated that Emperor's attempt, to rebuild the temple of Jeruſalem*) doch de laatſte heeft een hevigen tegenſtander ontmoet in zekeren onbekenden Landgenoot (*Review of the fiery eruption* etc.) waarbij men

Doch het was JULIANUS niet genoeg, zijnen afkeer van het Christendom door daden aan den dag te leggen, en alzoo tot de vervulling van zijnen vurigen wensch mede te werken: hij achtte zich als Wijsgeer verpligt, van dit zijn gedrag ook in geſchrifte reden te geven, en zijne gehechtheid aan den voorouderlijken Godsdienst te verdedigen. Tot dat einde ſchreef hij, te midden van de toebereidſelen voor den *Perziſchen* veldtogt, een werk, waarvan ons door zijnen wederlegger, den vurigen Kerkvader CYRILLUS van *Alexandrië*, vele uittrekſels zijn bewaard, die, naar het oordeel zelfs van eenen GIBBON (28), „een zeer zonderling mengſel „vertoonen van vernuft en geleerdheid, van val„ſche wijsbegeerte en geestdrijverij," en, mag ik er bijvoegen, van opzettelijke misvormingen der Christelijke leerſtukken, van geneigdheid, om misbruimen kan voegen, dat LARDNER (*Jewish and Heathen Testimonies* etc. IV. pag. 48—69. 4to.) aan de waarheid van de *uitvoering* der onderneming en van derzelver *wonderdadige* verijdeling op gewigtige gronden twijfelt, dat BASNAGE (*Histoire des Juifs.* L. VI. Ch. 14. §. 17) belangrijke bedenkingen daartegen oppert, en dat J. D. MICHAËLIS (in eene Verhandeling hierover, vertaald in de *Nieuwe Nederl. Bibliotheek* IV. D. II. Stuk, bl. 431) de gegrondheid van de natuurlijke redenen zoekt te bevestigen, die voor het gemeld verſchijnſel kunnen worden aangevoerd. Men ziet alzoo, dat aan beide zijden groote mannen ſtaan, wier geloof aan de goddelijke medewerking ter vestiging en handhaving des Christendoms in de eerſte tijden boven bedenking verheven is.

(28) t. a. p. II. pag. 369.

bruiken als het wezen der zaak te beſchouwen, alsmede van boosaardige ſpotternij met het Evangelium zelve. De ſierlijkheid van ſtijl, en het bijtend vernuft, welke de ſchrijver in dit werk ten toon ſpreidt, droegen, in verband met deszelfs hoogen rang, niet weinig bij, om hetzelve ingang te verſchaffen, en terwijl de Christenen groote ſtoffe tot ergernis en vreeze daarin vonden, gaf het den Heidenen nieuwe wapenen in handen, om den Godsdienst der *Galileërs* te beſtrijden (29).

En

(29) De ſchriften van JULIANUS zijn talrijk, en hebben om hunne letterkundige verdienſten grooten lof bij uitſtekende kenners weggedragen. Men zie ſlechts FABRICII *Bibl. Gr. ed.* HARLES VII. cap. XLI. 719 sqq. en D. WYTTENBACHII *Epist. crit. super nonn. locc.* JULIANI *ad* D. RUHNKENIUM. *Gott.* 1769. pag. 3. Ook is het werk, in den Tekst vermeld, niet het eenige, waarin hij den Christelijken Godsdienst beſtrijdt; van deze vijandige gezindheid getuigen vele plaatſen in zijne brieven en redevoeringen, welke bij LARDNER t. a. p. IV. 94—109 vertaald gevonden worden. In de vorige eeuw heeft de Markies D'ARGENS de overgeblevene uittrekſels van dat werk tot een geheel zoeken te brengen en dezelve uitgegeven onder den titel: *Defence du paganisme par l'Empereur Julien, en Grec et en Français, avec des dissertations et des notes pour servir d'eclaircissement au texte et pour en refuter les erreurs. Berlin* 1764. Hoe men over dit boekje ook moge denken, hetwelk daarna eene waardige plaats gevonden heeft in het zoogenoemde *Evangile du jour*, de ſchrijver heeft zich door hetzelve de verdienſte verworven, dat dit belangrijk onderwerp in de nieuwere tijden meer ter ſprake gekomen, en grondiger is behandeld.

En ziet daar, M. H. H.! de voornaamſte middelen naar ik meen, aangewezen, waarvan JULIANUS zich bediende, om het Christendom te ondermijnen en den Heidenſchen Godsdienst op deszelfs puinhoopen te herſtellen. Ik zeg, de voornaamſte, want hoe zou ik bij alle bijzonderheden hebben kunnen ſtilſtaan, welke het rustelooze leven van den Keizer in dit opzigt aan de hand geeft, en wie uwer acht ook het bijgebragte niet voldoende, om te toonen, dat de Christelijke Kerk te dien tijd eenen zwaren ſtrijd met de Heidenſche wereld had door te ſtaan? Het is zoo, gelijk ik reeds in den beginne zeide, die ſtrijd werd niet te vuur en te zwaard gevoerd, maar het was daarom niet minder een ſtrijd, ja de onpartijdige geſchiedſchrijver AMMIANUS veroordeelt, zoo als wij gezien hebben, meermalen de vijandige gezindheid van zijnen doorluchtigen Meester tegen den nieuwen aanhang, terwijl een andere hem „eenen „ al te geſtrengen vervolger der Christenen noemt, „ hoewel hij zijne handen niet met derzelver bloed „ bevlekte." (30) Niemand zal het den Christenſchrijveren derhalve ten kwade duiden, en hen van partijdigheid beſchuldigen, wanneer zij zich over dezen vorst beklagen, hem verwijtende, dat hij meer door list, dan door geweld den Christelijken Godsdienst heeft aangerand, en meer door het verleenen van eerbewijzen, dan door dwangmiddelen de gemoederen daarvan afkeerig te maken en den eer-

(30) *Nimius religionis Christianae insectator, perinde tamen, ut cruore abstinuerit.* EUTROP. L. X. c. 16.

eerdienst der Goden heeft zoeken te herſtellen (31), vooral, wanneer wij bedenken, dat zijn vijandig gedrag gedurende zijne korte regering ons eenigen grond oplevert, om erger tooneelen voor het toekomende te duchten. Of zou hij, die in weerwil van zijne verklaarde verdraagzaamheid, zich tot zulk eene partijdige handelwijze liet wegſlepen, als wij hebben gezien, die ATHANASIUS, den Biſchop van *Alexandrië*, zoo geweldig veroordeelde, omdat hij eenige aanzienlijke Heidenſche vrouwen tot den doop had durven bewegen (32), die den Stadhouder van *Gaza* deszelfs post ontnam, omdat hij eenige Heidenſche ingezetenen had geſtraft, welke eene Chriſtelijke Kerk verbrand, en eenige leden van dezelve uit de ſtad gejaagd en omgebragt hadden (33), die de wreede mishandelingen door de Heidenen van *Arethusa* den Biſchop MARKUS aangedaan, welke den Keizer in de kindschheid het leven gered had, ongeſtraft liet (34), en die den moord aan den Biſchop GEORGIUS te *Alexandrië* gepleegd, ſlechts met woorden afkeurde (35), zou hij niet tot erger dadelijkheden en opzettelijke vervolgingen vervallen zijn, vooral wanneer hij in latere tijden bij de Chriſtenen tegenſtand gevonden had? Doch gelukkig voor de Kerk vond hij dien tegenſtand niet. De belijders van het Evangelium des vredes gedroegen zich wel

(31) HIERON. *Chron.* pag. 185. OROS. L. VII. c. 30.
(32) Epist. 6. pag. 376. Ep. 26. pag. 398.
(33) SOZOM. V. 9. 15. (34) Idem. V. 10.
(35) Epist. 10. pag. 379. AMM. MARC. XXII. 11.

wel niet overal en altijd zoo ſtil en lijdzaam, als de geest van hunne leer vereischte; maar de geſchiedenis vermeldt tot hunnen lof, dat zij zich tegen de harde bevelen des Keizers niet aangekant, dat zij geen oproer verwekt en nooit eene poging gedaan hebben, om JULIANUS in het bezit van den troon te ſtoren. Eenige weinigen onder hen werden door zijn gedrag in hun geloof aan het wankelen gebragt, en keerden tot het Heidendom terug, doch bij verre de meesten werkte de alvermogende geest van JEZUS leer, en verhief hen tot eene kloekmoedigheid, die zegenrijker gevolgen had, dan alle uitwendige tegenſtand zou hebben kunnen voortbrengen, die geest ontſtak in de harten zelfs van bevelhebbers en hovelingen den moed, om aan het heilgoed vast te houden, dat zij eens hadden gegrepen, en liever hunne ambten neder te leggen, dan aan de Afgoden offers te brengen. En zoo mogt de ſtrijd onder de regering van JULIANUS der Kerk naar het uitwendige nadeelig ſchijnen: hij bevestigde in haar die kracht, waardoor zij op eene rots gebouwd, daarſtaat als een werk des Almagtigen, dat de *poorten der helle niet zullen overweldigen.*

Eene juiste bepaling en volledige ontwikkeling van de oorzaken, welke dezen ſtrijd voortbragten, zou diepe geſchied- en menschkundige navorſchingen vereiſchen, te uitgebreid voor ons tijdsbeſtek en te groot voor mijne krachten. Ik zal het echter wagen, u op de hoofdoorzaken opmerkzaam te maken, en ik meen dezelve te vinden in *de toenmalige geſteldheid der Christelijke Kerk*, in *de weder-*

zijdſche betrekking van Christendom en Heidendom te dien tijd, en in *het karakter van* JULIANUS *zelven.*

Wanneer men de geſchiedenis onpartijdig nagaat, wordt men ondanks zich zelven genoodzaakt te erkennen, dat de ſpoedige uitbreiding des Christendoms in de vierde eeuw, hoe zegenrijk in hare gevolgen, ook eene ongunſtige zijde vertoont. Schoon het gebouw vóór den overgang van KONSTANTINUS *den Grooten* reeds tot eene aanmerkelijke hoogte was opgetrokken: deze gebeurtenis ſcheen hetzelve te voltooijen, en bewoog, of drong vele duizenden, zich daarin te vereenigen tot de aanbidding van den God des Evangeliums. Van dien tijd af aan vestigde het Christendom zich op eene regelmatige wijze in alle deelen van het *Romeinſche* rijk, het drong door tot alle bijzonderheden van het ſtaatsbeſtuur, en telde van den Keizer tot op den geringſten ſoldaat ijverige aanhangers. Het Kruis, dat voor eenen burger van *Rome* „ de „ denkbeelden van ſchuld, van ſchande en ſmart „ vereenigde — werd nu het zinnebeeld van kracht „ en moed; het heiligde de wapenen der krijgs„ benden van KONSTANTINUS, het ſchitterde op „ de helmen, het ſtond afgebeeld op de ſchil„ den, het was in de vaandels ingeweven," (36) en het wees als de baniere der overwinning het leger den weg op het oorlogsveld. Deze ſnelle voortgang moest echter in de laatſte tijden ten deele aan eene magt worden toegeſchreven, die van den ſtil-

(36) GIBBON, t. a. pl. II. 193. 4.

ſtillen en zachtmoedigen geest des Evangeliums geheel vervreemd was. Een uitwendige invloed had het Christendom niet zoo zeer uitgebreid, als wel voortgeſtuwd, het had nog te kort beſtaan, dan dat het zich met de denkbeelden en gezindheden van zoo vele duizenden zoodanig zou hebben kunnen vereenigen, als eene opregte belijdenis daarvan vordert, en het kon bij eenen boom vergeleken worden, die welig opgeſchoten was, en zijne takken wijd en zijd had uitgeſpreid, zonder diepe wortelen te ſchieten in het hart der aarde. Geheele ſcharen hadden de heiligdommen der oude Godheden verlaten, en zich niet uit overtuiging, maar uit tijdelijke inzigten tot de leer van JEZUS begeven, zonder de gronden daarvan te kennen, of zich daarover te bekommeren, en zoodra dezelve eenmaal tot Godsdienst van den ſtaat verheven was, ſleepten de Grooten, die geenszins de bevordering van hunne geestelijke belangen, maar enkel de verkrijging van 's Keizers gunst hierbij bedoelden, door hunne onverſchilligheid de menigte mede. Voorheen, toen de Christenen onder den druk der vervolging zuchtten, waren zij in eenen uitwendigen ſtrijd gewikkeld, die hun geloof levendig hield, en hunne zedelijke krachten verſterkte. Toen durfde eene geheele gemeente zich voor eenen *Romeinſchen* Landvoogd met het heerlijkst gevolg op de zuiverheid van haar gedrag beroepen, toen telde men onder de duizende misdadigers, die de geſtrengheid der wetten ondervonden, bijna geene Christenen, zij leefden van de wereld vergeten en dezelve ver-

getende, in ſtille eenvoudigheid, en de krijgsman, die de beginſelen des Evangeliums volgde, zag zijne dapperheid niet zelden beloond door de burgerlijke eerekroon. Nu echter had de Kerk eenen anderen en zwaarder ſtrijd te verduren, den ſtrijd met de wereld, die niet gelijk weleer, zich tegen haar aankantte, maar die zich met haar trachtte te vereenigen en te vermengen. Treurig waren de gevolgen van deze vermenging. Driehonderd jaren had de hemelſche plant van het Christendom geſtaan, maar waanwijsheid, hardnekkigheid en vervolgzucht deden haar vooral in den laatſten tijd jammerlijk kwijnen, zoodat zij nu ſlechts weinige vruchten voortbragt, haren goddelijken oorſprong waardig. Een langdurige vrede van buiten, wreede ſcheuringen van binnen verſtikten of verzwakten in veler gemoederen den geest des Evangeliums; nietige geſchillen, door heerschzuchtige Kerkvoogden en listige Keizers geſtookt, maakten de hoofden heet terwijl zij de harten koud lieten, verwrongene leerſtukken moesten de leuzen ter onderſcheiding der vijandige partijen opleveren, gevoelens werden als misdaden veroordeeld en geſtraft, het verſchil van ééne enkele letter in de benaming der drie perſonen was het ſein voor verbittering en moord, en aanzien en magt de prijs, waarnaar Geestelijken en Wereldlijken jaagden, de dienaars van eenen nederigen Meester onderſcheidden zich door buitenſporige pracht en weelde, Biſchoppen wapenden zich tegen Biſchoppen, Christenen ſtreden tegen Christenen, „ als of wilde dieren zich

„ ee-

„ eene prooi betwisten" (37) en „het koningrijk „der hemelen was door tweedragt herfchapen in „ het beeld van den bajert, van eenen nachtelijken „ ftorm, ja van de hel zelve." (38)

Bij dezen treurigen ftaat van zaken moest het Christendom zich in een ongunftig licht aan dengenen vertoonen, die het uiterlijk beftaan alleen in aanmerking nemende, de gefchiktheid miste, om te midden van deze verbastering, deszelfs hemelfchen aard te erkennen, en wij gevoelen de waarheid van hetgeen de ftraks aangehaalde Kerkvader zegt, dat „ de toenemende zedeloosheid der menigte, de ui„ terlijke welvaart der Christenen, het natuurlijk „ gevolg der voorgevallene verandering, dat de „ magt, de eer, en de hieruit voortvloeijende brood„ dronkenheid de vijandige ontwerpen van JULIANUS „ ongemeen begunftigden." (39) Neen, de harten, welke zoo zeer aan de wereld gehecht waren, bezaten geene kracht, om in den nood aan het heilgoed des Evangeliums vast te houden, en zoodra de beweegreden ophield, welke zoo velen tot de belijdenis van hetzelve had gebragt, toonden zij zich bereid, tot het herftelde voorvaderlijk geloof terug te keeren, en te belagchen en te verfoeijen, waarvoor zij weleer zoo driftig hadden geijverd.

Dat wij uit het gezegde niet te veel afleiden, en dat een ftrijd tusfchen Christendom en Heidendom niet alleen mogelijk, maar zelfs bij de minfte aanlei-

(37) AMM. MARCELL. (38) GREGOR. *Nanz. in or. prima invect. in Jul.* (39) Ibid.

leiding onvermijdelijk was, blijkt verder uit *de betrekking, waarin beide toenmaals tot elkander ſtonden.*

Vóór de alleenheerſching van KONSTANTINUS *den Grooten* ſtonden de partijen van Christenen en Heidenen vijandig tegenover elkander, en verſchilde haar wederzijdſche toeſtand naar de onderſcheidene gewesten, waarin zij gevestigd waren. Telde de leer van JEZUS veelvuldige en aanzienlijke belijders in alle oorden der wereld: het Heidendom mogt ook nog op vele duizenden roemen, die aan hetzelve getrouw gebleven waren, en kon het onder dezulken op mannen bogen, uitmuntende door de beoefening van kunſten en wetenſchappen. De verordeningen der beide laatſte Keizers hadden den nationalen Godsdienst wel geſchokt, maar nog niet geheel omvergeworpen. *Italië*, hoewel grootendeels voor de zaak des Christendoms gewonnen, was echter nog op vele plaatſen aan het voorvaderlijk geloof gehecht, menige tempel was geſpaard gebleven, het eeuwig vuur van *Vesta* werd nog door trouwe handen beſchermd, verklaarde Heidenen bekleedden aanzienlijke posten, en het volk bleef door het ſtellig, of oogluikend verlof der regering in het genot van offeranden, feesten en plegtige ommegangen, en ſlaan wij een oog op *Griekenland*, wij zien de altaren der Goden nog niet overal vergruisd. Een ieder, die zijne vrijheid gevoelde, en een waardig afſtammeling der oude *Hellenen* zijn wilde, was meer aan *Athene*, dan aan het nieuwe *Byzantium* verkleefd, waar de Despoot met de menigte zijner Geſnedenen en vleijers zijn

hof

hof hield. Dat middelpunt van al het groote en heerlijke, wat de vereering der Onſterfelijken eenmaal had voortgebragt, bleef nog het punt van vereeniging voor *Griekſche* Wijsgeeren en Letterkundigen, dáár vond de oude Godsdienst nog vele ijverige voorſtanders, en reikhalsde men ſlechts naar het oogenblik, dat men alle tempelen weder openen, en zijne hulde aan de Beſchermgodes *Pallas* mogt toebrengen. De oorlog, door KONSTANTINUS tegen zijne mededingers gevoerd, die eigenlijk een oorlog voor godsdienſtige belangen heeten mogt, had het gevolg, dat men natuurlijk kon voorzien, de Christelijke partij, welke in den ſtrijd de overwinning had weggedragen, ſtak het hoofd trotſchelijk omhoog, en behandelde de onderdrukte somwijlen met verſmading. Onder de regering der eerſte Christenkeizers rukten woedende volkshoopen, dikwijls onder aanvoering van Biſchoppen, de prachtige heiligdommen en altaren der Goden, voor de oogen van derzelver vereerders omver, en de ſpijt en de verbittering der Heidenen moesten des te hooger klimmen, omdat zij genoodzaakt waren, die aandoeningen te bedwingen, vooral in zulke ſteden, waar zij om hunne meerderheid de overhand hadden. Bij zulk eene ſtemming der gemoederen was er zelfs geen bevelſchrift des Keizers noodig, om tegenſtand en vervolging te verwekken; zoodra de uitwendige druk ſlechts ophield, en het Opperhoofd van den ſtaat maar eenige neiging voor den ouden Godsdienst liet blijken, namen de Heidenen van zelve wraak over de lang geledene verdrukking, het-

hetgeen onder de regering van JULIANUS, en zelfs onder de latere Christenkeizers dikwijls tot bloedige tooneelen aanleiding gaf.

Deze onderlinge betrekking van Christenen en Heidenen zou door het verloop der tijden ongetwijfeld ten voordeele der eerſten zijn veranderd, doch de verdeeldheden der Kerk zelve hadden de pogingen ter vernietiging van den Volksgodsdienst voor eenigen tijd opgehouden, en Vorsten en Biſchoppen zetten den krijg tegen de Ongeloovigen met minder nadruk voort, omdat zij door inwendige beroeringen meer van nabij bedreigd werden.

Wanneer wij dezen ſtaat der Christelijke en Heidenſche wereld in dien tijd overzien, ontdekken wij, dat de kiemen tot groote beroeringen in de wederzijdſche betrekking van beide verborgen lagen, en dat de wrijving der ongelijkſoortige deelen vonken moest voortbrengen, die welligt in laaije vlammen konden opgaan. Een Keizer, die het durfde wagen, de Christelijke Kerk in die dagen aan te tasten, zegt GREGORIUS van *Nazianze*, liep gevaar, eenen burgeroorlog te verwekken, het geheele *Romeinſche* rijk te ſchokken en in het verderf te ſtorten, tweedragt te zaaijen onder volken en in ſteden, en huisgezinnen te verdeelen en van elkander te ſcheuren (40). Er behoefde ſlechts een man op te treden, die met den wil en de noodige bekwaamheden was uitgerust, om deze wrijving te bevorderen, en de uitkomst zou leeren, dat het Christendom nog veel te-

(40) t. a. p.

tegenſtand zou hebben te verduren. Zulk een man verſcheen dan ook in JULIANUS, in wiens karakter wij de derde oorzaak van den geſchetſten ſtrijd meenen te vinden, en wien ik u in de laatſte plaats wat nader zal trachten te leeren kennen.

Het zij intusſchen verre van mij, M. H. H.! dat ik mij zou vermeten, een volledig oordeel over JULIANUS te vellen, die door de grootſte mannen zoo verſchillend beſchouwd wordt, en in wien zich naar het getuigenis van eenen achtingwaardigen Geleerde (41) „zoo veel goeds en kwaads vereenigde, „ dat het moeijelijk is, hem te prijzen of te laken, „ zonder der waarheid te kort te doen." Terwijl de Heidenſche ſchrijvers van zijnen tijd hem om ſtrijd verheffen, en met de grootſte helden der oudheid gelijk ſtellen (42), verlagen de meeste Kerkvaders hem tot eenen listigen dwingeland, en zelfs in onze dagen loopen de oordeelvellingen over hem zoo zeer uitéén, dat een MONTESQUIEU betuigt, „ dat er na hem geen Vorst beſtaan heeft, die „ waardiger was, om over menſchen te regeren," (43) dat een GIBBON, hoewel niet blind voor zijne gebreken en ondeugden, echter aan zijne goede hoedanigheden met innig welbehagen buitenſporigen lof toezwaait (44), terwijl de meeste nieuwere Kerke-

lij-

(41) FLEURY.

(42) Men zie, behalve LIBANIUS, ſlechts AMM. MARCELL. L. XVI. XXI. *et* XXII. *usque ad* XXV. c. 4. ZOSIMUS L. III. c. 12—29. EUTROPIUS X. 7.

(43) *Esprit des lois*, Livr. XXIV. Chap. 10.

(44) t. a. p. II. Chap. 19, 22, 23 en 24.

lijke Historieſchrijvers hem in een ongunſtiger licht plaatſen (45). Ik zal zoo vermetel niet zijn, om hier te beſlisſen, maar ik hoop eene korte ſchets van het leven des Keizers en van deszelfs vorming voor u op te hangen, waaruit de beginſelen van zijn gedrag tegen het Christendom eenigermate kunnen blijken.

JULIANUS werd reeds vroegtijdig in de onheilen van dit leven ingewijd. Als een knaapje van zes jaren zag hij het bloed van zijne dierbaarſte naastbeſtaanden ſtroomen, want na den dood van den eerſten Christenkeizer werden bijkans alle leden der vorstelijke familie aan het wantrouwen van KONSTANTIUS opgeofferd, die dezen moord als het eenige middel beſchouwde, om zich op den troon te handhaven. Bij deze noodlottige gebeurtenisſen verloor JULIANUS zijnen vader KONSTANTIUS en zijnen oudſten broeder. Een ziekelijk ligchaamsgeſtel was het behoud van zijn' tweeden broeder, terwijl hij zelf alleen aan zijne teedere jeugd zijn leven te danken had.

(45) Men zie ſlechts MOSHEIM, *Institt. hist. eccles.* L. IV. Saec. IV. part. 1. § 12 seqq. Van de nieuwere Schrijvers onderſcheiden zich de *Abbé* DE LA BLÉTERIE, die in zijn fraai boekje *Vie de l'Empereur Julien* eene groote mate van onpartijdigheid aan den dag legt, alsmede de *Berlijnſche* Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, NEANDER, die in zijn eenigzins duister geſchreven werkje: *Ueber den Kayſer* JULIANUS *und ſein Zeitalter. Leipzig* 1812, het gedrag van den vijand des Christendoms, mijns oordeels te veel uit deszelfs wijsgeerige denkbeelden zoekt af te leiden.

had. Daar zijne moeder BASILINA, de dochter van eenen keizerlijken ſtadhouder, kort na zijne geboorte geſtorven was, zoo bleef hij eenzaam en verlaten te midden van vijandige menſchen ſtaan. De zorg voor zijne opvoeding werd aan eenen zijner naastbeſtaanden van moeders zijde, EUSEBIUS, toenmaals Biſchop van *Nicomedie*, toevertrouwd, die hem aan eenen beſchaafden en geleerden Pedagoog, den ſlaaf MARDONIUS, ter vorming overgaf. Deze, door den Grootvader van JULIANUS tot de wetenſchappen opgeleid, behandelde den kleinzoon van zijnen weldoener met de teederſte liefde, en zocht hem verwijderd van den glans en de ondeugden van het hof, door het lezen der oude *Griekſche* Dichters en Wijsgeeren, voor het groote en edele te ontvonken, terwijl hij hem onthouding van wellusten, arbeidzaamheid en eenen mannelijken moed met den gelukkigſten uitſlag inboezemde. Reeds vroeg openbaarde zich bij hem niet ſlechts een zeer gelukkige aanleg, en eene uitnemende vatbaarheid voor de beoefening der wetenſchappen, maar hij vertoonde daarenboven eene zekere onvoldaanheid met het uitwendige leven, en eene zucht naar het verborgene en geheimzinnige, waardoor hij zich dikwijls in afgetrokkene gepeinzen en mijmeringen verdiepte (46).

Het

(46) „Van mijnen vroegſten leeftijd af," zegt hij van zich zelven in zijne Lofrede op de *Zon* (bl. 130 en 131) „was mij een wonderbaar verlangen naar den „God *Helios* ingeſchapen. Zoo dikwijls ik in mijne „kindschheid de oogen op dat hemelsch licht vestigde,

„werd

Het onderwijs, dat hij onder het opzigt van MARDONIUS ontving, die met de aanneming van het Christendom zijne geestdrift voor al het ſchoone en heerlijke der ongewijde oudheid niet had afgelegd, ſtemde geheel overeen met de gemoedsgeſteldheid van den kweekeling, en ontwikkelde die kiemen van vrijheid, onafhankelijkheid en dweepende Godsdienſtigheid, welke in hem verborgen lagen. Door deze opleiding werd ook de ſchadelijke invloed, welken de beperkte en gedwongene ſtaat van JULIANUS op de vorming van zijnen geest moest hebben, ten eenemale geweerd, en voelde hij het verlangen in zich ontwaken, om buiten het leven te zoeken wat hij in hetzelve niet vinden kon. Men vereenigde met deze letterkundige oefeningen van den jongen Vorst een zorgvuldig onderwijs in den Chriſtelijken Godsdienst, en zocht hem voor alle beſmetting van het voorvaderlijk geloof te bewaren, weshalve hij de leſſen van den beroemden Heidenſchen Redekunſtenaar LIBANIUS, die zijne ſchool in de hoofdſtad begon te openen, niet mogt bijwonen, maar van eenen minder bekwamen, doch ſchijnbaar ijve-

„ werd ik van hooge verrukking bevangen, zoodat ik „ het ſlechts begeerde aan te ſtaren, en in heldere „ nachten dikwijls naar buiten ging, en alles vergetende, „ de ſchoonheid van den ſtarrenhemel beſchouwde, zon„ der aan mij zelven te denken, en zonder te hooren, „ wat men mij zeide. Aan deze beſchouwingen gaf ik „ mij zoo zeer over, dat men mij dikwijls voor eenen „ ervaren ſtarrekundigen hield, ſchoon ik nog baarde„ loos was."

ijverigen Christen onderwijs ontving. Toen hij onder dit geleide zijn dertiende jaar bereikt had, werd hij met zijnen broeder GALLUS naar een keizerlijk slot in eene afgelegene en bergachtige landstreek van *Cappadocië* verwijderd. Hier leefden zij zes jaren in eenen toestand, welken JULIANUS eene blinkende slavernij noemt (47), van alle kanten bespied, en van menschen omgeven, die hen in de gehoorzaamheid en de gehechtheid jegens den Keizer zochten op te kweeken, en hen door allerlei middelen met den moordenaar van hunne naastbestaanden poogden te verzoenen. Zij werden van Geestelijken bewaakt, die hen in het Christelijk geloof moesten versterken, en die, ondersteund door geheimzinnige leerstukken, welke de verbeelding van JULIANUS gedurig meer ontvlamden, hierin ook zoo volkomen slaagden, dat hij zich als een ijverig belijder des Evangeliums gedroeg, en dezen ijver betoonde door bidden en vasten, aalmoezen geven, kerkgaan en vereeren der Heiligen, ja dat hij zelfs den post van openbaren Voorlezer der gewijde Schriften (*Anagnostes*) in de kerk van *Nicomedie* waarnam.

Terwijl hij alzoo in de kennis van het Christendom onderwezen werd, bleef zijne liefde voor het lezen der oude dichters en wijsgeeren niet alleen voortduren, maar dezelve kreeg hoe lang zoo meer voedsel in *Cappadocië*, waar de Geestelijken, tot de school van ORIGINES behoorende, de *Griekſche* Letterkunde het meest waardeerden. Na een zes-ja-

(47) *Ad S. P. Q. Atheniens.* pag. 270, 271.

jarig verblijf op het kaſteel *Macellum*, werden beide broeders door den Keizer, wiens wantrouwen eenigzins bedaard was, naar de hoofdſtad teruggeroepen, en GALLUS geraakte aan het hof, terwijl JULIANUS verlof ontving, om zijne neiging in te volgen, en zich in de ſcholen der Wijsgeeren verder te oefenen. Hoewel zijne gehechtheid aan het Christendom tot hiertoe niet enkel geveinsd was, zoo kon het echter niet misſen, of de ſtudie van *Griekſche* poëzij en wijsbegeerte moest bij hem de behoefte verwekken aan eenen Godsdienst, die voor zijnen peinzenden geest en zijne gloeijende verbeelding meer ſtof opleverde. Behalve dat de ſtaat der Christelijke Kerk, welken ik met eenige trekken heb geſchetst, het Evangelie bij hem geenszins kon aanbevelen, zoo vermogt ook een Godsdienst, die het hoogſte en goddelijke in het beeld van nederigheid en liefde voorſtelt, zijn gemoed niet te bekoren, dat het ſtille en kleine verſmaadde, en in het buitengewone en ſchitterende alleen behagen ſchiep.

Bij zulk eene ſtemming was de overgang tot den wijsgeerigen Heidenſchen Godsdienst van dien tijd allezins natuurlijk. De dagen toch waren voorbij, waarin men aan het beſtaan en de verrigtingen der veelvuldige Godheden van den *Olympus* in waarheid geloofde, en de ſchilderingen van HOMERUS, HESIODUS en OVIDIUS letterlijk verſtond (48). De zinnebeeldige en geestelijke opvatting der fabelleer, waartoe

(48) Men zie over de *Platoniſche* wijsbegeerte dier tijden SPANHEIM *praef. in* JUL.

toe SOCRATES en vooral PLATO den grond gelegd hadden, was door den loop der tijden algemeener geworden, en vond vooral ingang, toen ſchrandere en geleerde Heidenen na hunne aanneming van het Christendom, den ouden Volksgodsdienst mannelijk beſtreden. Men zag zich gedrongen, de grove fabelen te verlaten, en dezelve alleen te beſchouwen als *allegoriſche* toeſpelingen op de eigenſchappen, de werken en verrigtingen der Godheid; men vereerde wel eenen Oppergod, maar men ſtelde onder hem eene menigte van Geniusſen, Engelen en Demons, wezens, die de bewerktuigde ligchamen geſchapen hadden, en een aanmerkelijk deel bezaten aan het bewind van de natuur; men zocht in de wonderlijkſte verhalen der oude fabelleer natuurkundige waarheden, en zelfs de ontuchtige voorſtellingen van *Venus* en andere Godheden werden tot zedelijke voorſchriften verwrongen en verdraaid. Van deze *allegorieën* ging men gereedelijk over tot de ſterrewigchelarij, zwartekunst, en alle de geheimzinnigheden en droomerijen der *Theosophie* en *Theürgie*, en ſchrandere mannen wierpen zich in de armen van een bijgeloof, in vergelijking waarmede de vorige Volksgodsdienst redelijk moest worden genoemd.

Eigene zucht en uitwendige omſtandigheden werkten zamen, om JULIANUS met zulke *Platoniſche* Wijsgeeren en Sophisten te verbinden, in wier onderwijs hij volkomene bevrediging vond van zijne lang gekoesterde wenſchen. Het gebied der oude fabelleer werd nu ook voor hem het heilige land, waar hij de voetſtappen der Godheden overal zag

ſtaan, de vreemdſte ſpelingen van het menſchelijk brein omtrent de lotgevallen en verrigtingen der Halfgoden waren in zijn oog ſchoone omkleedingen van verhevene waarheden, en terwijl hij één Opperwezen als de eeuwige bron van het heelal aanbad, bevolkte hij in zijne verbeelding de oneindige ruimte met afhankelijke geesten, demons, helden en menſchen, die aan de hoogſte oorzaak van alles hunne wording, of liever hunne generatie te danken hadden. Hij geloofde, dat het beſtuur van deze lagere wereld aan die Ondergoden was overgelaten, en beſchouwde het als eenen heiligen pligt der menſchen, om door gebeden en offeranden zich derzelver gunst waardig te maken. De zigtbare ſchepping was ook naar zijn ſtelſel een beeld van de onzigtbare, en de hemelſche ligchamen, met name de zon, die door het Opperwezen voortgebragt, en door eenen goddelijken geest waren bezield, ſchenen hem met regt de aanbidding van het menſchelijk geſlacht te vorderen (49).

Door eigen verbeelding en gevoel ontvlamd, en door den veelvermogenden invloed dier Wijsgeeren gedrongen, verdiepte JULIANUS zich hoe lang zoo meer in de godsdienſtige begrippen van zijnen tijd, en gaf hij zich over aan eene geestdrift voor dezelve, welke in ware dweeperij ontaardde. Nadat hij door den ſtouten en bekwamen MAXIMUS te *Efe-*

(49) Men kan de godsdienſtige begrippen van den Keizer het best leeren kennen uit zijne *Caesares* pag. 308 en uit zijne *Oratio in solem regem* pag. 130—158.

Efeze in de *theürgiſche* wetenſchappen was ingewijd, bevesdigde hij door zijn verblijf te *Athene* „ de onnatuurlijke vereeniging van wijsbegeerte en „ bijgeloof." (50). De Godes van *Eleusis* ontſloot hare geheimen voor zijnen geest, de vereering der Onſterfelijken begon een aanmerkelijk deel aan zijne verrigtingen te krijgen, en wij mogen uit enkele gezegden van hem opmaken, wat zijn Lofredenaar LIBANIUS uitdrukkelijk verklaart (51), dat hij in eene geſtadige gemeenſchap met de Goden en Godinnen waande te leven, dat deze hemelſche wezens de aarde bezochten, om met hem, hunnen lieveling te verkeeren, dat zij hem voor gevaren waarſchuwden en door hunne onfeilbare wijsheid beſtuurden, ja dat hij zulk eene naauwkeurige kennis van deze verhevene bezoekers verkregen had, dat hij *Jupiter* en *Minerva* aan de ſtem, en *Apollo* en *Herkules* aan de gedaante wist te onderſcheiden (52).

Bij

(50) GIBBON II. pag. 365.

(51) *Legat. ad Jul.* pag. 157. *Orat. par.* c. 83. pag. 309. 10.

(52) De zucht voor den *allegoriſchen* Volksgodsdienst geleidde JULIANUS op de doolpaden van een duister bijgeloof, hetwelk zijn helder verſtand in lateren tijd zoo zeer benevelde, dat hij aan de ongerijmdſte dingen geloof ſloeg, terwijl hij de Christenen van ligtgeloovigheid beſchuldigde. Hij zag in den val van eenen man, die hem te paard hielp, toen hij als *Augustus* naar *Italië* trok, de afijvigheid van KONSTANTIUS, hij voorſpelde den dood van den *Perziſchen* Koning, toen een leeuw, het leger ontmoetende, omgebragt werd, en het noodlottig uit-

Bij zulk eene denkwijze van den jeugdigen Vorst kon het den Wijsgeeren niet moeijelijk vallen, hem voor hunne zaak geheel te winnen, en hem de gedachte in te boezemen, dat de Goden hem tot groote oogmerken blijkbaar ſpaarden en beſtemden. Men begon voorzeggingen, welke zich bij den vernederden ſtaat der Heidenſche wereld hadden verſpreid, dat het Christendom weldra zinken, en dat een herſteller van de voorvaderlijke Godsvereering de teugels van het bewind in handen zou krijgen, op JULIANUS toe te paſſen, en dit alles, vereenigd met den wonderbaren loop van zijne lotgevallen, vervulde hem met het geloof, dat het Opperwezen hem verordend had, om het *Romeinſche* rijk, hetwelk naar zijn begrip, door de verachting van den alouden eerdienst vervallen was, door de vernieuwing van denzelven weder op te rigten. Hierdoor verbreidde zich het gerucht van zijnen naam en zijne gevoelens hoe lang zoo meer, de aanklevers van het voorouderlijk geloof begonnen nieuwe hoop te ſcheppen op de vervulling van hunnen lang gekoesterden wensch, zij zochten allerlei gunſtige voorteekenen te vinden, en trachtten door vurige gebeden en rijke offeranden de gunst der Goden voor hem te verwerven, op wien hunne hoop gevestigd was.

Zoo veel er van dezen kant zamenliep, om zijne ge-

uiteinde van eenen ſoldaat, die benevens zijne twee paarden door den blikſem getroffen werd, moest in zijn oog een voorbeduidſel wezen van zijne onheilen, of van de rampen der *Perzen*.

gehechtheid aan het Heidendom te vermeerderen, en dezelve in dweepende geestdrift te doen overgaan, zoo veel werkte aan de andere zijde mede, om hem van het Evangelie en deszelfs belijders afkeerig te maken. De moordenaar van zijn geſlacht ſtond aan het hoofd der geheele Christelijke wereld en ſtapelde bij eene volijverige belijdenis der nieuwe leer, dwaasheden op gruwelen. Zijn eigen leven was een bewijs van deszelfs achterdochtige en vijandige gezindheid tegen hem, altijd zweefde hij in gevaar, om zijne vrijheid te verliezen, en als offer van verdenking en laster te vallen, en ook gedurende zijn verblijf te *Athene* zag hij zijnen gewenschten ſtaat door denzelfden onedelen argwaan geſtoord. Zijn eenige broeder en voormalige lotgenoot GALLUS, door den Keizer tot *Ceſar* verheven, en tot Beſtuurder van de *Aziatiſche* wingewesten aangeſteld, had zich door zijnen ſomberen en wreeden inborst vele vijanden gemaakt, en reden tot billijken achterdocht gegeven. KONSTANTIUS, die zijne handen reeds vroeger met het bloed zijner naastbeſtaanden voor de veiligheid van den troon had bevlekt, achtte den dood van zijnen neef tot hetzelfde einde noodzakelijk, en liet hem heimelijk om hals brengen. Behalve de droefheid en vrees, door dit noodlottig uiteinde van GALLUS bij deszelfs broeder verwekt, had het ook invloed op het uitwendig lot van JULIANUS. De Keizer beſchouwde hem insgelijks met een wantrouwend oog, en liet hem gevankelijk uit *Ionie* naar *Milaan* vervoeren, waar het hof zich destijds onthield. Hier ſleet hij

zeven maanden in de pijnlijkſte onzekerheid, en zag hij zich van alle kanten bewaakt en beſpied, elk oogenblik in gevaar zwevende, om vrijheid en leven te verliezen. De voorſpraak der Keizerin verloste hem eindelijk uit deze laſtige gevangenſchap, en verſchafte hem de vrijheid, naar *Ionie* tot de goederen van zijne moeder terug te keeren. De Keizer, door zekere oproerige bewegingen anderwerf eenige verdenking tegen hem opgevat hebbende, riep hem wederom naar het hof, maar ſchonk hem nog op zijne reize derwaarts de vergunning, zijn verblijf te *Athene* te vestigen. Op dezen eerwaardigen zetel van wijsheid en kunst vergat hij in de verkeering met Geleerden en Letterkundigen, de verduurde wederwaardigheden, en vond zijn geest de vrijheid, welke de betrekkingen van dit leven hem niet vergunden, in het ſtreven naar waarheid, en in de vriendſchap met de Goden, aan wier dienst hij zich zoo veel te meer overgaf, naar mate hij zich van de menſchen meer verlaten zag. Weldra riep een keizerlijk bevelſchrift hem wederom naar *Milaan*, en hoe moeijelijk het hem ook viel, daaraan gehoor te geven, en met den moordenaar van zijne bloedverwanten onder één dak te wonen, zoo volgde hij ook hierin gewillig en onderworpen de aanwijzing der Goden, welke hij meende te erkennen. Na zeven maanden te midden der genoegens van het hofleven treurig te hebben doorgebragt, ontving hij door de tusſchenkomst der Keizerin op nieuw de vrijheid, om naar zijn geliefd *Athene* terug te keeren, en deze Moeder van al het groote en ſchoo-

ne ontving ook nu haren Voedſterling met opene armen, en ontſloot voor hem hare ſchatten. Doch naauwelijks waren eenige maanden in het begeerlijk genot van kunſten en wetenſchappen verloopen, of hij werd door den Keizer tegen zijnen wil, teruggeroepen, en moest zijne vrijheid met eenen ereepost verwisſelen, die hem aan eenen lastigen dwang onderwierp. KONSTANTIUS, die door de *Perzen* en de *Galliërs* gelijktijdig benard, hulp behoefde, verhief JULIANUS tot *Ceſar*, en zond hem in die waardigheid naar het wingewest *Gallië*, een tijdſtip, waarop wij onze beſchouwing van dezen merkwaardigen man hebben begonnen.

Het gezegde behelst zekerlijk niet meer, dan losſe trekken uit het leven van JULIANUS, doch ik hoop, M. H. H.! dat Gij het voldoende zult achten, om ons het beeld van den man in zoo verre voor oogen te ſtellen, als tot eenige beoordeeling en waardering van zijn gedrag jegens de Christenen vereischt wordt. Het volgende ſchijnt mij toe de ſlotſom van het geheel te behelzen.

Het karakter van JULIANUS was van nature vatbaar voor al het groote en verhevene, maar deze aanleg ontaardde bij hem in hooggevoeligheid, waardoor hij de geſchiktheid verloor, om den waren geest des Evangeliums te verſtaan en te erkennen, die in nederigheid en liefde gelegen is, welke alles verdraagt, alles vergeeft, en zich zelve voor anderen opoffert.

Zijne eerſte opvoeding en verdere opleiding maakten hem nog meer afkeerig van het Christendom,

en ſtelden hem een ideaal van den eerdienst der Goden voor den geest, dat de wezenlijkheid in de ſchoonſte dagen van *Griekenland* en *Rome* verre overtrof. Het beeld der oude tijden zweefde hem geſtadig voor oogen, hij zag de onbeſtaanbaarheid niet van den ouden Godsdienst met de veranderde menſchen en zeden, en hij ſtond als de Vertegenwoordiger van het Heidendom te midden der Chriſtelijke wereld. Hij hoorde in de ſchitterende tijden van *Hellas* en *Latium* te huis, maar hij, die eenen MARCUS AURELIUS tot zijn voorbeeld nam, was een vreemd verſchijnſel geworden bij den kwijnenden en vervallen toeſtand dier landen.

Het vijandig gedrag van KONSTANTIUS jegens zijne naastbeſtaanden vervulde hem met onverzoenlijken haat tegen denzelven, met eenen haat, welke door eene zeer verklaarbare dwaling van het menſchelijk verſtand en hart, op den Godsdienst van den Keizer overging.

De toenmalige geſteldheid der Christelijke Kerk was daarenboven ongeſchikt, om hem zijne vooroordeelen tegen dezelve te ontnemen, maar moest hem hoe lang zoo meer afkeerig maken van eene leer, met welker belijdenis zoo veel dwaasheden en gruwelen beſtaanbaar ſchenen. Zijne trotschheid ſtond hem ook hier in den weg, om de toevallige gebreken van het wezen der zaak af te ſcheiden, en alzoo verwarde hij het eene jammerlijk met het andere.

Doch wilt Gij u van de waarheid dezer ſtotſom nog meer overtuigen, vestigt dan uwe oogen op den uitſlag der pogingen van JULIANUS. Zijne re-

ge-

gering duurde nog geene twee volle jaren, maar had hij den keizerlijken troon langer mogen bekleeden, of bij zijn leven eenen gelijkgezinden Opvolger benoemd: het lijdt geen twijfel, of er zouden nog drukkende tijden voor de Christelijke Kerk gekomen zijn. Dan, anders had de Voorzienigheid het beſchikt, en de listige en hardnekkige tegenſtander van den Godsdienst, welke beſtemd was, om eenmaal de geheele wereld te verlichten, werd op zijnen heilloozen weg geſtuit. JULIANUS ſtierf in den ouderdom van twee en dertig jaren, op zijnen roemrijken veldtogt tegen de *Perzen*, getroffen door den pijl van eenen vijandelijken ſoldaat, en even gelijk hij weleer bij het gedruisch der wapenen de wetenſchappen beoefend, en altoos onder Geleerden zoowel, als onder Krijgslieden had geleefd, zoo wijdde hij, als een andere SOCRATES, zijne laatſte oogenblikken toe aan geſprekken over de natuur en de onſterfelijkheid der ziel met de Wijsgeeren, die hem tot in het hart van *Perzië* hadden verzeld. Zijn dood was groote ſtoffe van blijdſchap voor de bedrukte Christenheid, die nu haar hoofd wederom opbeurde, en hoop begon te ſcheppen op beter tijden. Die hoop werd ook vervuld, nu de troon ledig gelaten was. JOVIANUS, de opvolger van den Keizer, een man, hem even ongelijk in bekwaamheden, als in denkwijze over het Christendom, verkondigde algemeene verdraagzaamheid, en dit alleen was genoeg, om alle pogingen, ten voordeele van den ouden Volksgodsdienst in het werk geſteld, te vernietigen. Het geheele ſtelſel van JULIANUS vertoonde zich nu in

deszelfs ware gedaante, namelijk als een werk van onnatuurlijken dwang, dat alleen door den krachtigen invloed der keizerlijke gunst bewogen en in beweging gehouden was, maar dat oogenblikkelijk bleef ſtilſtaan, zoodra die invloed ophield. Vele heiligdommen werden geſloten of verlaten, en weldra bleek het, dat het licht des Evangeliums reeds te helder was opgegaan in de harten der menſchen, dan dat de nevelen van den Heidenſchen beeldendienst nog zouden hebben kunnen ſtand houden.

En hiermede, M. H. H.! acht ik aan mijne belofte voldaan te hebben. Komt het u voor, dat ik JULIANUS hier en daar in een te gunſtig licht geſteld heb: ik meen te mogen antwoorden, dat men der geſchiedenis geen geweld behoeft aan te doen, om de eer van het Christendom te handhaven, en dat het geene verdediging zoekt in het onverdiend verlagen van zijne vijanden, maar in zich zelve genoegzame kracht bezit, om zich tegen zijne grootſte beſtrijders met den heerlijkſten uitſlag te verzetten. Trouwens, wanneer wij JULIANUS in zijne wezenlijke waarde beſchouwen, en in hem alle die verdienſten vereeren, welke de onpartijdige geſchiedpen aan hem toeſchrijft, komt het goddelijk vermogen des Evangeliums des te helderder uit, en kunnen wij ons met edele fierheid op zijne pogingen beroepen, als op voldingende bewijzen voor de onwederſtaanbare kracht des Christendoms op het hart van den mensch.

*

AARD-

III.

AARDRIJKS- EN VOLKENKUNDE.

III.

HERINNERING

AAN

PETERSBURG;

DOOR

WILLEM DE CLERCQ.

VOORAFSPRAAK.

Op het vereerend verzoek van den uitgever van dit Magazijn, om eenige bijdragen tot het derde ſtukje, onder de rubriek van Aardrijks- en Volkenkunde, *te leveren, zocht ik mijne aanteekeningen, wegens een kort verblijf in* Petersburg, *in het jaar* 1816, *weder op, en trachtte eenige van dezelve tot een geheel te verbinden. Hieruit ontſtond het volgende ſtukje, dat geen aanſpraak op eenige letterkundige verdienſte maakt, maar alleen ten doel heeft, de verbeelding van den lezer voor eenige oogenblikken in* Petersburg *te doen rondwandelen, en hem aan te moedigen belangrijker werken over deze merkwaardige ſtad en derzelver geſchiedenis op te ſlaan. De eenige opheldering, die ik hier noodzakelijk acht, is, dat ik* Petersburg *gedurende den zomer bezocht en derhalve van alle de tafereelen uit den mij onbekenden* Ruſſiſchen *winter, hoe ongaarne ook, heb moeten afſtappen.*

Ver-

Verlichting en beſchaving zijn twee namen, die, ſedert bijna eene halve eeuw op zoo veelerhande wijze beſchouwd zijn geworden, dat derzelver vroegere beteekenis bijna geheel verloren is gegaan. Dan eens heeft men in derzelver voortgang de eervolle nadering van het menschdom tot eenen ſteeds opklimmenden trap van volmaking meenen te beſpeuren, dan weder heeft men de door hen geleeraarde begrippen veroordeeld als verbasteringen van eenen vroegen ſtand van natuurlijke en zedelijke voortreffelijkheid bij de volkeren. Zonder dit geſchil te willen beſliſſen, ſchijnt mij in dit opzigt dat land het gelukkigſte te zijn, alwaar zich de beſchaving langzaam door de omſtandigheden ontwikkelt, waar alle ſtanden der maatſchappij daarin eenen evenredigen tred bewaren, en waar de navolging van vreemde volkeren ſlechts voorbijgaande is, terwijl ieder indruk, van dien kant ontvangen, met het nationaal karakter en zeden ineenſmelt, en dus alle de kenteekenen eener ſlaafſche navolging geheel uitgewischt worden. Als ongelukkig beſchouw ik daarentegen het lot van die gewesten, alwaar de Vorsten op eens, als door eene tooverroede, beſchaving te voorſchijn doen komen, terwijl door het invoeren van vreemde zeden en letterkunde de kiem van zoo veel groots en edels bij het volk zelve uitgedoofd wordt, en er eene ſcheiding ontſtaat tusſchen diegenen, welke, daar zij de zeden der vreemdelingen huldigen, gebruiken aannemen in

andere gewesten, door vele omſtandigheden gedurende de loop van eeuwen hebbelijk geworden zijn, en wier oorſprong zij dus niet kunnen nagaan, en degenen die van den anderen kant ſtandvastig in de gewoonten hunner vaderen volhardende, alle navolging misprijzen, en het als een heiligen pligt beſchouwen, hun hart, zelfs voor den geringſten indruk dier vreemde nieuwigheden, te bewaren.

De geſchiedenis toont ons overal de duidelijkſte toepaſſing van deze waarheid. Men herinnere zich ſlechts den invloed der *Griekſche* taal en zeden op zoo vele rijken van *Azië*, na den dood van ALEXANDER *den Grooten*, of op *Rome* onder zijne Keizers. Men herinnere zich het ontwerp van MATTHIAS CORVINUS, om *Hongarijen* te *italianiſeren*; van FREDERIK *den Grooten*, om van *Potsdam* een tweede *Versailles* te maken. Nergens echter is dit onderſcheid tusſchen het beſchaafde en onbeſchaafde deel des volks treffender, dan in *Rusland*, een land, zoo het ſchijnt, ſedert het begin dezer eeuw beſtemd, om zulk eene groote rol in de gebeurtenisſen van *Europa* te ſpelen. Voor ruim honderd jaren behoorde *Rusland* nog tot het Oosten, maar niet tot die Oosterſche ſtammen, die in *Arabië* aan de krachtige eenvoudigheid van het aloude herdersleven getrouw bleven, of zich in *Indië* tot de diepſte beſpiegelingen der wijsbegeerte en de ſtoutſte beelden der Poëzij konden verheffen; neen, het was het erfdeel der *Slaviſche* volken, die nimmer door den *Germaanſchen* vrijheidsgeest werden bezield, en wien die ſprank van Oosterſchen gloed

ontbrak, die nog in de zonen van *Odin* leefde, en in de heldenzangen der *Scandinaviërs*, voor de volgende geſlachten bewaard werd. — Eerst onder verſchillende vorstendommen verdeeld, en alleen voor de zwakke beheerſchers van het Oosterſche rijk geducht (1), vervolgens ſlaven der Tartaarſche *Chans*, ſchenen de *Ruſſen* niet beſtemd, om eens met de wapenen in de vuist, de Hoofdſtad van het zoo vroeg magtige en beſchaafde *Frankrijk* als overwinnaars in te rukken. Één groot man werd het werktuig der Voorzienigheid, tot *Ruslands* grootheid, en bij het einde zijner regering ſtond PETER aan het hoofd van een *Europisch* leger, en zag de eerst door hem vervaardigde ſchuit, begroet door het gebulder van het geſchut zijner talrijke vloot. Hij had alles gedaan wat men van éénen man verwachten of hopen kan. Doch nog gemakkelijker is het vloo-

(1) De geachte ſchrijver houde het mij ten goede, dat ik over de beſchaving en zelfs het Patriotismus der oude *Ruſſen* vóór den inval der *Tartaren* gunſtiger denk; gelijk hij zelf misſchien, bij nadere inzage van Prins GOLOWKIN's brieven over de Geſchiedenis van zijn Vaderland, (in de *Bibliothéque Universelle de Génève*) daarover een eenigermate minder geſtreng vonnis zal vellen. De *Ruſſen* waren toen minder beſchaafd, maar hunne vorming ontſproot uit den boezem der natie: de *Griekſche* eeredienst had daartoe ſlechts aanleiding gegeven. — Toen HENDRIK I., Koning van *Frankrijk*, in de elfde eeuw met eene *Ruſſiſche* Vorstendochter trouwde, was de meeste beſchaving gewis niet aan *zijne* zijde.

RED.

vlooten te ſcheppen, dan de inborst en zeden van een geheel volk te veranderen. De ſtap van barbaarschheid tot die waarachtige beſchaving, vrucht van kennis en opvoeding, was te groot. Vreemdelingen kon hij in zijne rijken lokken, wetenſchappen en kunſten door vorstelijke giften beloonen; doch noch hij, noch zijne navolgers, konden die vreemdelingen met zijne *Ruſſen* doen ineenſmelten, en thans nog ziet de reiziger, in het prachtige *Petersburg*, meer de ſtad van PETER, van CATHARINA, van ALEXANDER, dan de hoofdſtad van *Rusland*. — PETER had reeds terſtond ingezien, dat, wilde hij langs de *Zwarte Zee* aan zijne navolgers den weg naar de Moskéën van *Konſtantinopel* banen, ſlechts de *Oostzee* daarentegen hem met het westelijk *Europa* in aanraking zou kunnen brengen. Daar moest de ſtapelplaats van zijnen handel gevestigd worden, daar was de vreemdeling reeds gewend, in de havens van het meer *Duitsch* beſchaafde *Koer-* en *Lijfland*, zich van vele voorwerpen van behoefte te voorzien. — Doch de geheele ſtijfhoofdigheid van KAREL *den Twaalfden* en de beſliſſende ſlag van *Pultawa* werden er toe vereischt, om de ſleutels der *Oostzee* in de handen van den Czaar te geven. Deze begreep te regt, dat hij zijne *nieuwe* inrigtingen in eene *nieuwe hoofdſtad* moest vereeuwigen, en dat *Moscou*, door bouworde en inrigting zoo geheel het nationaal middelpunt der *Ruſſen*, waarin het *Kremlin* nog, als een gedenkteeken der oudheid, van *Aziatiſche* pracht en van de reusachtige bouworde uit de tijden der vroegere Grootvorsten

getuigde, met deszelfs *Boyaren* en *Strelizen* niet geſchikt was, om de hoofdſtad van een Westersch rijk te worden. *Moscou* bleef het beeld der vroegere, *Petersburg* der nieuwere *Ruſſiſche* wereld, en het was ook reeds vroeg eene *Aziatiſche* gewoonte geweest, ſteden, als gedenkteekenen van nieuwe heerſchappijen of vorstengeſlachten, op te rigten. — Zoo waren de befaamde hoofdſteden der *Aſſyriſche* en *Mediſche* rijken, *Babel*, *Ninivé* en *Ekbatana* beurtelings zetels van nieuwe vorstenhuizen. Zoo verrezen *Suza* en *Perſepolis* onder de Koningen van *Perzië;* de eerſte als zetel van hunne magt, de tweede als heilige bewaarplaats van hunne graven. Zoo ontſtond *Alexandrië*, de *Griekſche* ſtad in *Egypte*, en bewaarde de zeden der overwinnaars te midden van de Pyramiden en Obelisken der overwonnenen. Dus verheft zich ook *Petersburg* als de Westerſche ſtad midden in het *Oosten*, als eene ſpruit uit het land der olijven midden in de dennebosſchen van het *Noorden*, en van daar levert dezelve eenen aanblik op, zoo geheel verſchillend van die der overige hoofdſteden van *Europa*. Wanneer men, bij voorbeeld, *Engelands* hoofdſtad nadert, ontwaart men meer en meer welgebouwde dorpen, ſierlijke landverblijven; men beſpeurt eene gedurige vermeerdering van woeling en volkrijkheid, en reeds op eenige uren afſtands twijfelt men er niet meer aan, dat men eene groote hoofdſtad nadert. — Hoe verſchillend is daarentegen de aanblik bij het naderen van *Petersburg!* Doodsch en vervelend is de weg die van *Narva* derwaarts leidt. De dorpen

zijn

zijn ellendiger, dan men dezelve op de reize van *Riga* derwaarts bijna ergens ontmoet heeft. Bijna naakte kinderen kruipen in het zand voor de uit ruwe boomſtammen gevormde hutten, die den laagſtmogelijken trap der bouwkunde ſchijnen aan te duiden. Reeds is men op eenen geringen afſtand van *Petersburg* genaderd, en nog ontdekt men alleen eenige ſparrenbosſchen, en voorts de ſchrale vlakten van *Ingemerland*. Op eens neemt de weg eene andere rigting, en eensklaps is het tooneel veranderd. Nu bevindt men zich op den ſchoonen ſtraatweg, die van *Strelna* naar *Petersburg* leidt. Aangename *villa's* en welgebouwde huizen ſchakelen zichlangs beide zijden van denzelven aaneen, en weldra rijdt men door de breede ſtraten der Keizerſtad, door eene rij van paleizen omringd.

Petersburg ſchijnt bij den eerſten aanblik eene ſtad, als door betoovering aan den uithoek der *Finſche Golf* verwezen. Alles is hier even grootsch, ruim, luchtig, alles is paleis; men vermoedt niet, gelijk in de overige *Europiſche* hoofdſteden, de langzame wording der ſtad uit de afwisſeling van de bekrompene ſtegen, in de oudſte gedeelten, met de ruime hoofdſtraten der nieuwere bouworde; eene tegenoverſtelling, welke men in *Londen*, *Berlijn* en op zoo vele andere plaatſen duidelijk ontmoet. Alles is hier ſchitterend en prachtig. De heldere golven der *Newa*, die zoo zuiver het blaauw gewelf des hemels afſpiegelen, vloeijen tusſchen muren van graniet, terwijl de vreemdeling aan deszelfs wederzijdſche oevers of in de onafzienbare *Newsky-*

Perſpectief niets ontdekt, dan paleizen naast paleizen, Colonnades naast Colonnades, tot dat het oog door al die pracht, door al die evenredigheid op het laatst vermoeid, de verſcheidenheid terug wenscht, die de minder aanzienlijke buurten van andere hoofdſteden van *Europa* opleveren. De bouworde is ook niet die van het *Noorden*, maar duidt daarentegen het ſtreven aan naar die zuidelijke vormen, welken toch nimmer in het *Noorden* nationaal kunnen worden, en wanneer men den *Rus*, die zijne voorvaderlijke inzettingen getrouw bleef, met zijn achtbaren baard, in zijn' *kaftan* gewikkeld, van achter eene galerij *Corinthiſche* zuilen te voorſchijn ziet treden, dan gevoelt men, dat er eene overeenſtemming tusſchen beiden ontbreekt, die er tusſchen *Pericles* en het *Parthenon*, tusſchen *Camillus* en *Romes Capitool* beſtond.

Dit is toch niet te ontkennen, dat twee volkeren, in zeden en taal verſchillende, de nieuwe hoofdſtad bewonen. Het eerſte beſtaat uit de ontelbare menigte van vreemdelingen, die, ſedert PETER *den Eerſten* door de opgeſmukte en veelbelovende *Ukasen* van zoo vele monarchen gelokt, hier een nieuw luilekkerland meenden te vinden, en waaronder zoo velen zich in hunne verwachting bedrogen zien. — Velen echter bekleedden door meerdere bekwaamheid in wetenſchappen, of vorstelijke gunst, de eerſte waardigheden van den ſtaat. Onder dezen behoort voorts dat groote getal van *Engelſchen*, *Franſchen*, *Nederlanders* en vooral *Duitſchers*, die hier als kooplieden vroeger eene vruchtbare bron opſpoorden,

wel-

welke zij echter thans, in een tijd, waarin de handel het bijzondere voorwerp van den naijver zoo veler regeringen is geworden, hoe langs zoo meer zien uitdroogen, en dus behalven eenige weinigen, die door hunne kapitalen boven eene dergelijke ommekeer verheven zijn, eene gedurige afneming van hun beſtaan ondervinden. — Tegen deze rij van mannen voor den ſtaat, hoofden van het leger, en handhavers van den handel, ſtaat de nationale *Rus* over, die nog weinig aandeel aan de waarachtige *Europiſche* beſchaving verkregen heeft. Zijne *Boyaren* mogen dan ook de vroegere woestheid hunner zeden onder Czaar ALEXIS en deszelfs voorzaten, voor meer Westerſche vormen verwisſeld hebben, en er moge zich ook aan de namen van de *Strogonofs*, de *Naritschkin's*, de *Dolgorouckis* eene zekere clasſiſche glans gehecht hebben; het volk echter is nog geheel *Ruſſisch*, en zoude ongaarne zijnen mantel tegen de *fracs* der vreemdelingen of zijn' baard tegen hunne glad geſchorene aangezigten verruilen. Onder de *philoſophiſche* regering van CATHARINA begon men reeds te trachten, om over de eigenſchappen van den *Rus* eenen bevalligen ſluijer te werpen, doch deze zoo ſterk opgeſierde afbeeldingen zijn even zoo ſpoedig verdwenen, als de dorpen en ſteden van éénen nacht, die POTEMKIN, bij CATHARINA'S reize naar de *Krim*, deed verrijzen. Ook de geestige ſchrijver van de *promenades d'un désoeuvré* toont ons den *Rus* met alle de heerlijke eigenſchappen van eenen onbedorven' zoon der natuur begaafd, en geſchikt, om bij voortgang van

tijd en beſchaving nog eens de beroemdſte volkeren der oudheid te evenaren. In den *mechaniſchen* arbeid toont voorzeker de *Rus* eene geſchiktheid, waarin hij door weinig volken overtroffen wordt. — De jaren 1812 en 1813 hebben getoond, wat hij op het ſlagveld kan worden. De kolommen der *Kaſanſche* Kerk getuigen van de bekwaamheid der *Ruſſiſche* werkmeesters, en de menigvuldige, naar het uiterlijke uitmuntende, voortbrengſelen der nieuwe *Ruſſiſche* fabrieken, bewijzen genoegzaam hoe groot bij hem het *genie* van navolging is. — Doch bij dit alles ontbreekt hem nog te veel het ware gevoel van zedelijke waarde, van dien adel van het gemoed, die alleen een volk tot ware beſchaving verheffen kan. Dit toch wordt door geen deskundigen ontkend, dat bij den *Rus* alles op den uiterlijken ſchijn is aangelegd, en dat daarom, aldaar, waar de Godsdienst veelal nog beſtaat in het naarkomen van uiterlijke plegtigheden, ook de overige beſchaving daarmede in evenredigheid ſtaat. — De *Rus* kan toch zijnen haat niet ontveinzen tegen den baardeloozen vreemdeling, die, volgens zijne opvatting, zijn erf in bezit nam en van zijn zweet en bloed leeft. Hij voedt tegen hem die ſombere verachting, die men bij meest alle de *Aziatiſche* volken aantreft. Van daar ook de geringe ſchroom, om den vreemden te bedriegen, ja de eer zelfs, die hij daarin ſtelt, en het is hierdoor, dat in alle zijne daden die geest heerscht, welke door de vroegere lijfeigenſchap, en zoo vele inrigtingen begunſtigd werd, om heden te woekeren, te winnen en te genieten,

en

en zich om den invloed van zijn gedrag weinig te bekommeren. In een land, alwaar door de vorm der regering de bezittingen onzeker zijn, waar het goud den weg tot regtbanken en eerambten kan banen, moet het genot van oogenblikkelijke winst bovendrijven, in tegenoverſtelling met het langzame voordeel, hetwelk alleen door eene regtmatige handelwijze op den duur kan worden verkregen. Van daar is het, dat men voordeelige inkoopen van den *Rus* waant te doen, en eindelijk de overtuiging verkrijgt, dat men nog bedrogen is geworden, daar de heerlijke fabricaten, die men van hem koopt, ſpoedig, bij het minſte gebruik, den uiterlijken glans, die men in dezelve bewonderd heeft, logenſtraffen. Ja zelfs hebben voor weinige jaren de grootſche zuilen der *Kaſanſche* Kerk, zoo het ſcheen voor de eeuwigheid gebouwd, reeds verbeteringen en onderſteuning vereischt.

Ziet daar dan een kamp tusſchen twee geheel verſchillende beginſelen, en die, of met de eindelijke ineenſmelting van het *Ruſſiſche* volk met *Europiſche* zeden, of met de terugwerking van dit volk zelve tegen den vreemdeling, moet eindigen. Reeds onder ELIZABETH, de dochter van PETER *den Grooten*, ſcheen er weder eene terugkeering tot vroegere vormen en zeden plaats te vinden, en CATHARINA *de Tweede* zelve vestigde haar bewind, door, in tegenſtelling van de bekrompene denkwijze van haren gemaal, die het geheele leger naar het model van zijne *Holſteinſche* lijfgarden wilde inrigten, het *genie* bij de *Ruſſen* zelve op te wakkeren;

hierdoor bloeiden de POTEMKINS en SUWAROW's, en zoo vele bekende mannen onder die regering. — PETER had den ſteen tot *Ruslands* grootheid gelegd. CATHARINA beſefte, welke ontzettende hulpbronnen hare rijken aanboden en naderde met rasſe ſchreden tot haar doel. De regeringen van PETER en van CATHARINA *de Tweede* blijven voor *Ruslands* latere geſchiedenis de twee beſlisſende tijdvakken. Aan de laatſte behooren alle inrigtingen, die eenen beſchaafderen ſmaak kenmerken, en meer kunst dan wetenſchap ten doel hebben, een onderſcheid, waarover men bij de eerſte beſchouwing der gebouwen, onder beide regeringen opgerigt, reeds het oordeel kan vellen. PETER kocht de preparaten der ontleedkunde, door RUYSCH met zoo veel zorg bijeen verzameld; CATHARINA de meesterſtukken van DOUW en POUSSIN. De letterkunde was ten tijde van PETER nog niet tot de hoven van het *Noorden* doorgedrongen, en deze zoude, gelijk CATHARINA zulks naderhand deed, de bibliotheek van DIDEROT nog niet als eene zeldzaamheid in zijn paleis bewaard hebben.

Doch laat ons na deze uitweiding tot de hoofdſtad terug keeren, die, wanneer men zich van de beſchaving van dit rijk geene herſenſchimmen wil vormen, wanneer men geene denkbeeldige waarde aan hetzelve wil hechten, veel belangrijks bezit, vooral voor den *Nederlander*, die, ſints het uitkomen van het belangrijk werk van een onzer geachtſte Historieſchrijvers over dit onderwerp, nog meer gevoelt, in welk eene naauwe betrekking zijn landaard tot den oorſprong van *Ruslands* grootheid ſtaat.

Ge-

Gelijk zulks in meest alle groote ſteden, welke aan de oevers van rivieren gebouwd zijn, plaats grijpt, zoo worden ook hier aan de oevers van de *Newa* de ſchoonſte partijen gevonden, en in dit opzigt verdient *Petersburg* zeker den voorrang boven alle de andere ſteden van *Europa*. Men moge aan de *Theems* de ijzeren brug, of die van *Waterloo* bewonderen, welk een afſtand is er niet, tuſſchen de berookte huizen in *Southwark* aan den eenen en de ongeregelde en donkere ſtraten der *City* aan den anderen kant, met het uitmuntend geheel en de onafgebrokene rij van ſchoone gebouwen, die de *Admiraliteits Kaai* aanbiedt. De rivier is van beide zijden door muren van graniet ingeſloten. Deze ſteen vormt het ſierlijke en boven de Kaai verhevene *Trottoir*, langs hetwelk de wandelaar den prachtigen aanblik geniet; van alle die heerlijke Kaaijen, van de veſting, in het midden van den vloed gelegen, en eindelijk van het tegenovergeſtelde gedeelte der ſtad, waar zich ook zoo veel uitmuntende gebouwen bevinden, terwijl zich overal de blaauwe vloed vertoont, door tallooze handelſchepen of kleine gondels bedekt. — Een Engelschman, door de beſchrijving van dit tooneel uitgelokt, begaf zich over zee naar *Petersburg*, landde, genoot dit verrukkend uitzigt, en ſcheepte zich oogenblikkelijk, zonder eene ſchrede verder te doen, weder naar *Engeland* in. De Admiraliteit, door eene aangename wandeling omgeven, is voorzeker een der oudſte gebouwen in *Petersburg*, doch nu in het kort vernieuwd, en toont zelfs eene ſoort van

na-

navolging van onze *Amſterdamſche* werf, een bewijs, dat, indien PETERS bevelen goed verſtaan en opgevolgd waren geweest, deze ſtad in vele opzigten het *Amſterdam* van het *Noorden* zou zijn geworden. Verder verheft zich het *Winterpaleis*, mede een der vroegſte gebouwen van *Petersburg*, en in dien half zwaarmoedigen, half naar het voorbeeld der *Franſchen* in het begin der achttiende eeuw gekunſtelden ſtijl van bouworde geſticht, waarvan men onder anderen te *Berlijn* in de gebouwen, door den grooten Keurvorst FREDERIK WILLEM opgerigt, nog vele blijken vindt. — Met het beroemde paleis van CATHARINA *de Tweede*, de *Hermitage* genaamd, is geheel *Europa* beter bekend, en wie herinnert zich daarbij niet aan die vorstin, die den ſcepter aan eenen zwakken echtgenoot, met meer geluk dan regt, ontrukte, en die, gelijk vroeger ELIZABETH van *Engeland*, vrouwelijke eigenliefde met mannelijk doorzigt vereenigde; in welke een SUWAROW zijne gebiedſter, een POTEMKIN zijne minnaresſe vond, die vrijmagtig over millioenen regeerde, terwijl zij VOLTAIRE en D'ALEMBERT vleide; die aan dertig volken wetten gaf, in zoo vele opzigten het werk van PETER voltooide, hare oogen naar den *Bosphorus* en den *Nyl* durfde rigten, en daarentegen in hare bijzondere betrekkingen zoo vele vrouwelijke zwakheid ten toon ſpreidde. CATHARINA bezat ondertusſchen moed en kracht, en dat deze onder de eerſte vereischten van eenen vorst behooren, ſchijnt door de geſchiedenis der laatſte jaren overtuigend bewezen. — Hare *Hermitage*

was

was eene hulde aan de kunſten, en onze WOUWERMAN en REMBRAND maken de ſchoonſte ſieraden van dit heiligdom uit. Aan de meesterſtukken van ieder der beroemdſte ſchilders werd hier een afgezonderd vertrek uitſluitend gewijd. Zoo moeijelijk als onnut ware de optelling van alle de ſchatten alhier voor het oog van den vreemdeling, met eene ſnelheid en oppervlakkigheid ten toon geſpreid, die zijne nieuwsgierigheid meer tergt, dan voldoet. Een ſoort van *Boudoir*, bevallig verſierd, vertoont bij een geheimzinnig ſchemerlicht het beeld van CATHARINA, omringd door de borstbeelden van de GALITZIN's, de ROMANOF's en overige groote mannen harer regering, wier namen nu reeds door volgende gebeurtenisſen verdrongen zijn. Reeds ſedert jaren hebben de dagen van *Moskowa* en *Leipzig*, de overwinningen aan de *Pruth*, de beſtorming van *Ismail* en de verovering van *Tauriën* doen vergeten. Voor *Rusland* kan het *Zuiden* ſlechts eenen lauwer meer opleveren, doch deze kan alleen binnen de muren van *Konſtantinopel* geplukt worden. Dit was ook het vooruitzigt bij den doop van KONSTANTIJN, die beſtemd ſcheen op nieuw het Oosterſche rijk te doen herleven, en de zonen van OTHMAN naar dat *Azië* terug te dringen, alwaar zoo vele, eertijds vruchtbare, thans ontvolkte landen, eens de wieg des menschdoms, aan dit kroost der *Tartaren* weder den zetel van hunne vroegere grootheid aanbieden, toen hun ſtam, door de weelde der valeijen, en de dronkenſchap der overwinning nog niet bedwelmd was. Deze KONSTANTIJN, de tegenwoordige Opperveldheer

van

van het *Poolſche* leger, bewoonde het *marmeren paleis* dat zich bij het veld van *Mars* vertoont, doch zich echter meer door deszelfs masſa dan wel door eene ſierlijke bouworde onderſcheidt. Dit *veld van Mars* is uitgeſtrekt en onbeſtraat, tot wapenoefeningen beſtemd, en door eene zuil ter eere van ROMANZOF, als ook door het ſtandbeeld van SUWAROW verſierd, maar het voert eene van die namen, die het boek der geſchiedenis ſlechts eenmaal voor de onſterfelijkheid opteekent. Iedere eeuw heeft hare groote mannen en daden, doch gene derzelver is de afſpiegeling van eene andere, en het veld van *Mars* herrijst even weinig aan de oevers der *Newa*, als *Rome's Capitool* aan die der *Amerikaanſche Creeks*. Elk volk vergenoege zich met zijnen eigenen roem, en waar moed en *genie* gevonden worden, zal het nimmer aan clasſiſche namen ontbreken. — De zomertuin is eene eenigzins ſtijve, doch aangename wandeling voor de inwoners der hoofdſtad; deszelfs *Balustrade* is beroemd, en deszelfs levendig groen verpoost het oog, dat ſpoedig ſchemert van den glans der ſtralen, die op al het marmer en pleister van zoo vele gebouwen terugkaatſen. Nabij dezelve verheft zich het paleis *Michaëlof*, vroeger door PAUL bewoond, nu geheel verlaten, ſints dien ontzettenden nacht, toen *Ruslands* alleenheerſcher zijnen levensdraad door de handen van ſluikmoordenaars zag affnijden, en toen het keizerlijk geſlacht en het verbaasde hofgezin in de uiterſte verwarring dit oord der verſchrikking ontvlugtte.

Aan de andere zijde der Admiraliteit vertoont zich

nog

nog de *Izakskerk*, een werk van zoo veel regeringen, en nog niet geheel voltooid. Derzelver bouworde is geenszins treffend, en ſchijnt ook, ſedert de *Kaſanſche* Kerk als *Palladium* van *Ruslands* kunst verrees, minder aandacht te verdienen. — Eenige ſchreden verder ziet men het *ſtandbeeld van* PETER. Mogt immer eenig Vorst de oprigting van een dergelijk gedenkſtuk verdienen, zoo was PETER deze eer, in zijn *Petersburg* waardig. Hier mogt de ſtichter, met tevredenheid op zijne ſtichting terug zien. Het denkbeeld is grootsch. Op een blok van ruw graniet verheft zich het beeld van den man, die, in het herſcheppen van de zeden zijner onderdanen, eenen even grooten tegenſtand vond, als de kunſtenaar, die met inſpanning van kracht en vernuft dit blok uit *Finland* derwaards voerde. De ſlang van den nijd wordt hier gedwongen om het voetſtuk te zijn, waarop het moedige ros van den Czaar rust. Sommigen mogen hierin nog iets gezochts vinden, de meesten bewonderen de eenvoudigheid van het plan en van het veelbeteekenend opſchrift: CATHARINA *de Tweede aan* PETER *den Eerſten;* in eenen tijd, waarin het in *Frankrijk*, toen als zetel der kunst geroemd, aan geene vleijende opſchriften ontbrak, waarbij deszelfs vorsten met alle CEZARS en AUGUSTUSSEN gelijk geſteld worden, terwijl derzelver ſtandbeelden door volkeren, op eene honende wijze, onder de gedaante van ſlaven voorgeſteld, werden getorscht.

Aan de overzijde der *Newa* verheffen zich het *Muſeum der Wetenſchappen* en de *Academie der Kun-*

Kunſten naast elkander. Dergelijke gebouwen mogen de ſchatten der kunst bewaren, echter doen zij dezelve nooit geboren worden, en wanneer men in het eerſte derzelver eene rij der *Ruſſiſche* volksſtammen, volgens opgezette *individus* beſchouwt en dezelve hoe langs hoe meer de *Tartaarſche*, ja eindelijk *Chineeſche* vormen ziet aannemen, terwijl *Laplanders* en *Samojeden* de grenzen van de bewoonbare wereld ſchijnen af te bakenen, dan beſeft men dat er meer noodig is, dan een paar gebouwen en eenige geleerde genootſchappen, om de zaden der kunst over de uitgeſtrekte vlakten van *Noord-Azië* te verſpreiden. — Eenige *Siberiſche* afgoden, en meer dan alles het geraamte van eenen *Mahmout*, de geheimzinnige zoon eener verlorene wereld, ſchijnen de eenigſte voorwerpen die aan eene eeuw, vroeger dan die van PETER, herinneren. Streelend voor den roem van dien heerſcher is het vertrek, alwaar zijne beeldtenis midden onder alle veelvuldige werkſtukken, vruchten van zijne oogenblikken van verpoozing, gevonden wordt. Men moge dan aan hem, gelijk de *Grieken* aan hunnen *Hercules*, of de *Spanjaarden* aan hunnen *Cid*, wel eens wat te veel toegeſchreven hebben, men ziet echter, dat de geest van den man van *genie* zich ook in zijne uitſpanningen vertoont, en dat het menſchelijk leven, hoe kort dan ook, een' kring oplevert, ruim genoeg, om zich in denzelven een gedenkteeken te ſtichten, hetgeen door den loop der eeuwen geëerbiedigd wordt. — De kunst is nog nieuw bij de *Ruſſen*, en hunne geſchiedenis nog te weinig

be-

bekend, om treffende onderwerpen ter opwekking van het nationaal gevoel op te leveren. PETER *te Pultawa;* CATHARINA *aan het hoofd en in het Costuum harer Garde op den dag der omwenteling*, ziedaar inderdaad gedenkwaardige oogenblikken voor *Rusland*, die ook hier door *Ruſſiſche* meesters afgebeeld zijn. Het land der ſneeuwvelden en dennebosſchen zal echter moeijelijk het vaderland van eenen BERGHEM of eenen HABBEMA kunnen worden.

Zeer nabij deze gebouwen ſtaat de *Beurs;* een pronkſtuk van keizerlijke gunst, hetgeen nog hooger te ſchatten zoude zijn, indien hetzelve tot een bewijs van den bloei des handels ſtrekte. Maar niettegenſtaande dit uitmuntende gebouw, waarin de kooplieden dagelijks vergaderen, is *Petersburgs* handel niet in dezelfde verhouding als het getal harer kolommen en paleizen aangegroeid. De man uit de Fabel, die de hen bezat, welke gewoon was dagelijks een gouden ei te leggen, ſneed haar den hals af, in de verwachting daardoor den oorſpronkelijken ſchat op te ſporen, maar werd in deze hoop bedrogen, en zag de bron van zijnen voorſpoed vernietigd. — Straalt er niet iets dergelijks in de handelwijze en de bevelſchriften van vele vorsten en regeringen omtrent den handel door, en worden wel ergens de wijze lesſen van NARBAL aan TELEMACHUS opgevolgd, waarin die grijze Staatsman den handel bij eenen vloed vergelijkt, wiens wateren opdroogen, zoodra men derzelver loop wil verleggen? Ontzettende kosten bezwaren den *Petersburger* handelaar; zware patenten, ontmoedigende belemmeringen, druk-

ken hem van alle kanten. — De handel van invoer wordt vernietigd door de credieten, die men genoodzaakt is aan de nationale *Ruſſen* te geven, die zich meer en meer in de hoofdſtad nederzetten, eene laakbare gemakkelijkheid ter *disconto* van hun papier bij de keizerlijke bank vinden, op lange termijnen koopen, en, wanneer hunne ſpeculatiën mislukken, tegen den vervaltijd hunne betalingen opſchorten. Ook de handel van uitvoer heeft ſterk geleden. Eenige opeenvolgende middelmatige oogſten, bij een grooten overvloed in geheel *Europa*, hebben aan den Graanhandel bijna alle belang ontnomen. *Engeland* dreigt *prohibitive* maatregelen tegen de Talk, *Petersburgs* hoofdartikel, te nemen, daar deszelfs gebruik door dat van olie en gas buitendien reeds ſterk afgenomen is. De Hennipteelt is bij de lage prijzen der granen in het *Westen*, zoo in *Engeland* als *Nederland*, aanzienlijk aangegroeid. In de Potasch heeft *Italië* eene gevaarlijke mededinging geopend. Wanneer men dit alles beſchouwt, daarbij de geduurige afwisſeling van toltariven, de belemmering van zoo vele handelstakken, en den invloed van hetzelfde ſtelſel tot in de willekeurige verhooging van het briefport beſpeurt, dan vraagt men, hoe vele er wel onder de *Petersburger* kooplieden zijn, die hunne prachtige Beurs met gerustheid en tevredenheid kunnen betreden.

Onder de ſtraten die op de Admiraliteit uitloopen en die onder de voornaamſte van *Petersburg* behooren, bekleedt de *Newsky Perspectief* de eerſte plaats. Hare lengte is onafzienbaar, en zoo men haar van den kant der Admiraliteit intreedt, bewon-

dert

dert men eene pracht van bouworde, en eene evenredigheid, in dat gedeelte van *Europa* dat wij bewonen, bijna onbekend. Hier wordt het oog aangenaam verrast door de vermaarde *Kaſanſche Kerk*, naar het model van de *St. Pieters* Kerk te *Rome* gebouwd. Zelfs hier is echter veel aan den uiterlijken ſchijn opgeofferd, daar de Kerk zelve geenszins beantwoordt aan de reusachtige kolonnade, die voor haren ingang eenen halven Cirkel vormt, en het gebouw, om dus te ſpreken, terug dringt. Verder was eene dergelijke bouworde meer geſchikt, om op een uitgeſtrekt plein of aan het einde eener ſtraat te prijken, dan om aan eene zijde van dezelve opgerigt te worden. Het is op deze plaats, dat men in den omtrek van eenige minuten de *Griekſche*, Katholijke en onderſcheidene Protestantſche godsdienstoefeningen kan bijwonen, en in verſchillende talen aldaar de lofzangen tot den Almagtigen hoort opſtijgen. — Gezegend is deze verdraagzaamheid daar, waar zij de band der volkeren is, waar zij den ſterveling de willekeurige magt ontrooft, het geweten zijner broederen, die alleen aan God rekenſchap ſchuldig zijn, te kunnen dwingen; doch deze zegening verliest hare waarde daar, waar dezelve geene opoffering kost, en alwaar eene laauwe onverſchilligheid in die verſchillende vormen het bewijs waant te vinden, hoe weinig het afdoet, zich tot een derzelver uitſluitend te bepalen. Neen, ieder Christen of *Muſulman*, *Griek* of Protestant, ga ſlechts van zijn eigen ſtandpunt uit, geloove wat zijne overtuiging hem leert, volge wat zijn pligt

hem gebiedt. Dan zal hij het geloof van een ieder eerbiedigen, doch daarom de achting voor het zijne niet verliezen, en zoodra hij naar zijn gevoel handelt, tast hij nimmer geheel in het duister, daar zich toch de waarheid nergens geheel onbetuigd liet. Zoo bewonderen wij, bij voorbeeld, in de *Grieksche* Kerk die eenvoudigheid in dezelve, waardoor aan de Grooten dezer wereld geene verhevene zitplaatsen toegekend zijn, maar de Monarch en de onderdaan, voor het oog van God gelijk, naast elkander staande, hunne aanbidding en lofzangen doen oprijzen. — Wanneer echter de plegtigheden hun gebied te ver uitstrekken, wanneer wij de kruisingen zien verdubbelen en herhalen, niet meer als een teeken van herinnering, maar als of bloote gebaren de bewijzen eener godsdienstige gezindheid waren, wanneer wij de *Russische* vrouwen voor het beeld harer heiligen zien nederknielen, of den marmeren drempel herhaalde malen zien kussen, dan gelooven wij, dat de Christen, die tot onzen Vader in den hemel bidt, van deze *Aziatische* vormen bevrijd is geworden. — Hoe verder men in de *Newsky Perspectief* voortgaat, hoe meer men kolommen en zuilen ziet afnemen, en de steenen paleizen door de houten huizen, wier getal echter onder de tegenwoordige regering meer en meer afneemt, vervangen ziet. — In den loop van weinige oogenblikken waant men hier den afstand tusschen *Petersburg* en *Moscou*, ja wat meer is, tusschen *Europa* en *Azië* afgelegd te hebben. — Men nadert het klooster van *St. Alexander Newsky*, den beschermhei-

heiligen van *Rusland*. Hier heerscht die geest van rijkdom, die ſteeds in *Azië* van zoo veel belang was, en in geheel *Rusland* beſpeurd wordt, in volle kracht. Daar, waar rijkdom een ſoort van adel, eene gaaf van God ſcheen, waar de ſtervelingen gedurig vermaand moesten worden niet op die ſchatten te vertrouwen, die mot en roest verteren kunnen, daar was ook de omkoopbaarheid, of liever de gewoonte, geſchenken van meerderen als dankbetuiging voor bewezene gunſten aan te nemen, uit den aard der zaak zelve ontſtaan, en ook de heiligdommen deelden in dezelfde geest. Want werden niet de giften aan de Kerken in de middeneeuwen door de Monniken ingevoerd, wier oorſprong meest Oostersch was, en was het te verwonderen, dat, indien men zich door geſchenken van de welwillendheid zocht te verzekeren van die Magtigen, wier gunſtigen invloed men tot het voorſtaan zijner belangen aan het hof der vorsten wenschte te ondervinden, men tevens dienzelfden weg inſloeg, om deel te hebben aan de gebeden van diegenen, welke gerekend werden, uit hoofde van hunnen Gode gevalligen wandel, een gedeelte van die verdienſten tot zaligheid der wereldlingen te kunnen doen ſtrekken. Zoo aanſchouwt men ook hier in dit, uit vele verſchillende huizen en torens zaamgeſtelde gebouw, eene opeenhooping van de giften der vorsten en de ſchatten der onderdanen. De grafſtede van ALEXANDER NEWSKY, tevens de heilige en de held van zijn vaderland (eigenſchappen in de oudſte overleveringen der volken zoo dikwijls vereenigd) is van

zilver vervaardigd. De zwarte gedaanten der Moniken waren door de gewelven, en herinneren aan de *Derviſchen* van het *Oosten*. Het kerkhof is voor het overige het *Westmunſter* van *Rusland*. Hier rust het overſchot der helden, en ook de grijze KUTUSOW vond dezelve alhier na eene roemrijke loopbaan. Men ontmoet hier dezelfde verwarde opeenſtapeling van gedenkzuilen als in de gewelven van *Engelands* oude Abdy, doch een *Poet's Corner* alwaar, gelijk aldaar, de asſche der zangers naast die van de door hen vereeuwigde helden vereerd wordt, is tot nog toe onbezet gebleven.

Geheel verſchillende zijn de denkbeelden, welke het *Gastinoi-duor* of de verblijfplaats der kooplieden aanbiedt. Het herinnert aan de koophoven of *Bazars* van het *Oosten*, waar de vreemde handelaar zijne waren uitſtalt, en waar de ſchatten der zwaar beladene Caravanen, die maanden lang door de woestijnen trokken, ten toon geſpreid worden. Alles is echter reeds meer *Europisch*, en in ſtede der *Shawls* van *Indië*, der *Myrrhe* van *Arabië* of van de ſpecerijen der *Molukken*, worden hier ter verkoop aangeboden alle de geriefelijkheden van het *Westen*, het zij oorſpronkelijk van daar aangevoerd, het zij door de behendigheid der *Ruſſiſche* fabrikanten nagebootst, en munten hieronder vooral de werkſtukken in leder en hout uit. Ja, er ontbreken in dit honderdtal winkels zeer weinige voorwerpen van *Europiſchen* ſmaak, en de beleefde koopman, die, hoe onbekend u zijne taal zijn moge, met blik en gebaren zijne waren zoekt aan te prijzen, noodigt

u onophoudelijk uit, hem niet voorbij te gaan; ja deze knevelbaard biedt u met eene *Sarmatiſche* aanſpraak eenen *Stereotypen* druk van VOLTAIRE of JEAN JAQUES aan. Op de markt, die aan dit koophof grenst, is alles nog meer nationaal *Ruſſisch*. Overal wordt de *Quass*, eene ſoort van *Ruſſiſche* drank, naar onze Mee eenigzins gelijkende, te koop aangeboden. Aan de kleine tafeltjes zitten wisſelaars met hunnen zwaarwigtigen *Copeken* ſchat. Bij een gemeenſchappelijk heiligdom worden nu en dan offers neergelegd, en zelfs kleine heiligenbeeldjes maken een voorwerp van handel uit.

Nog vele belangrijke gebouwen bevat *Petersburg*, wier optelling in een kort beſtek moeijelijk zoude worden. Het *Arſenaal* bevat vele gedenkſtukken, in de geſchiedenis van *Rusland* merkwaardig. Daar ziet men de vruchten der overwinning, de ſtandaarden en paardeſtaarten der *Ottomannen*, ja zelfs de vergulde toppen van de torens hunner Moskéën. Hier ontmoet men nog de vanen der *Strelitzen*, dier *Janitzaren* van het *Noorden*, tot wier verdelging de kracht van eenen PETER *den Eerſten* naar ligchaam en ziel, vereischt werd. Het beeld van CATHARINA, op last van ORLOFF in *Italië* vervaardigd, werd op bevel van PAUL afgenomen en op dat van ALEXANDER herſteld. Het ſcheen het doel van den eerſten te zijn, de nagedachtenis van zijnen ongelukkigen vader, PETER *den Derden*, op alle wijze te vereeren, en er behoorde ook daartoe, dat hij deszelfs lijk liet opgraven en hetzelve in het verblijf der dooden, hetwelk voor *Ruslands* beheer-

ſchers in de Kerk van *Petrus* en *Paulus* in het *Newa Eiland* beſtemd is, naast dat zijner moeder in eene prachtige kist liet ten toon ſtellen. Eene vereeniging, toen voorwaar gemakkelijker, dan gedurende het leven der roemzuchtige vrouw. Hij die zich hare geſchiedenis herinnert, beſchouwt met belangſtelling het opgezette kleine *Arabiſche* paard, dat zij op den dag beſteeg, toen zij aan het hoofd harer *Garde* van *Oranienburg* naar *Petersburg* optrok, en ſchoonheid en moed, deze twee verleidelijke eigenſchappen, tot bereiking harer oogmerken wist te gebruiken. Toen maakte zich POTEMKIN, een dier weinige gunſtige oogenblikken ten nutte, welke de fortuin in het leven ſchijnt aan te bieden, en waarin zij den weg tot eene hoogere verheffing ſchijnt te openen. — De ſchoone Keizerin had het uniform harer *Garde* aangenomen, en het ontſnapte aan het oog van den jongeling geenszins, dat haar de pluim op den hoed ontbrak. Hij biedt haar den zijnen, op eene bevallige wijze aan; haar, die als vrouw en Vorstin deze opmerkzaamheid dubbel wist te waarderen. In beide opzigten erkende zij dezelve. — De onbekende jongeling werd de gunſteling zijner meesteres. Waardigheden en eerambten ſchenen zelfs de verſte verwachting zijner eerzucht vooruit te loopen, en hij ſtierf in de vlakten van *Tauriën*, terwijl hij den laatſten brief der groote Keizerin, van nieuwe gunstbewijzen verzeld, aan zijne bezwijkende lippen drukte. — De naam van POTEMKIN herinnert aan het door hem bewoonde paleis, nog door den naam van het *Tauriſche* onderſcheiden, waar de

be-

begunſtigde hoveling aan zijne gebiedſter een feest gaf, hetgeen de ſmaak van het *Westen*, met al de weelde en pracht van het *Oosten* vereenigde. De ſchoonſte navolgingen der Antieken verſieren deze vertrekken, en vooral het heerlijke portaal bij de intrede van dit paleis, terwijl de tuinen van hetzelve aan de wonderen herinneren, die de overleveringen der oudheid van de eerſte *Semiramis* verhalen. In de *Newsky Perspectief* beſchouwt men insgelijks de Bibliotheek, die belangrijk ſchijnt te zijn, doch waar het gedurig *Nied Nied* van den *Ruſſiſchen* geleider, den reiziger belet deze ſchatten der geleerdheid anders dan op eenen eerbiedigen afſtand te naderen.

Ondankbaar ware het echter van den vreemdeling, niet met een woord van den ſchitterenden gordel, van eilanden te gewagen, die in den zomer door hun bevallig groen de eentoonigheid van het marmer der hoofdſtad afwisſelen. Men moet hier niet die verſcheidenheid verwachten, welke de natuur in onze zuidelijker klimaten aanbiedt, en die hier meestal door berken en ſparren moet vergoed worden; doch men zal hier ondertusſchen nog eenen rijkdom van voortbrengſelen vinden, die men aan den bevrozen uithoek der *Finſche Golf* geenzins verwacht had. Hier zweven de ligte gondels over den blaauwen ſtroom; ginds verheffen zich de bevallige landverblijven der kooplieden, of ontmoet men op *Chrestophsky* deze *Ruſſiſche* ſpelen, die ſchommels, en zoogenaamde *Ruſſiſche* bergen, waarvan de laatſte in *Frankrijks* hoofdſtad zulk eene groote rol ſpeelden, daar zij door derzelver aangename en tevens eenigzins ge-

vaarlijke afdalingen eene nieuwe bevalligheid, die van moed, bij het ſchoone geſlacht ontwikkelden, en eenen nieuwen prikkel tot liefde bij deszelfs bewonderaars deden ontſtaan, daar toch menigeen onder dezen zich het lot van ORLOFF toewenschte, wiens geſpierde arm de ſchoone CATHARINA, bij een dergelijk ſpel op *Oranienbaum* eens terug hield, en haar op die wijze uit een dreigend doodsgevaar redde. — Een bekoorlijk zomerhuis van den Keizer verſiert het *Kamenoi Ostrog* of ſteenen eiland, en de reiziger, die op alle deze bekoorlijke eilanden zoo vaak de weldaden der *Ruſſiſche* gastvrijheid genoot, roept dezelve nog vaak voor zijne herinnering terug, ook dan wanneer de beelden van zoo veel weelde en pracht reeds lang uit zijn denkbeeld zijn uitgewischt. Op een dier eilanden ziet men den tuin van STROGONOF, voor het publiek, dat echter grootendeels uit de vreemde kooplieden en hunne familien beſtaat, ſteeds geopend. Een gedenkteeken, uit *Griekenland* derwaarts gebragt, voert den naam van het graf van HOMERUS. Misſchien zoude de oudheidkundige twijfelingen wegens dit ſtuk kunnen opwerpen, doch wie zoude dezelve *thans* willen uiten, nu de namen van HOMERUS en STROGONOF in zulk een verband ſchijnen te ſtaan, en men de herinnering aan den grootſten zanger der *Grieken* gerust kan ineenſmelten met dien van hem, die niets geſpaard heeft om *Rusland* aan te ſporen, de krachtdadigſte maatregelen te nemen, ten einde de laatſte afſtammelingen der *Hellenen* niet geheel aan de moordzucht der *Aziatiſche* roofbenden prijs te geven.

Zie-

Ziedaar dan eenige, offchoon weinige trekken omtrent eene met regt vermaarde ſtad. Gebouwen en inrigtingen mogen echter door woorden geſchilderd worden, moeijelijker is het, die verſchillende vormen uit te drukken, onder dewelke zich het leven hier vertoont. Men ſchijnt zich hier in het midden van eene lijn te bevinden, waarvan *Moscou* en *Riga* de uiteinden vormen. In de eerſte ſtad vindt men nog de zeden der oude *Ruſſiſche* wereld; in de hoofdſtad van *Lijfland* daarentegen vindt men *Duitſche* beſchaving. Hoe veel onderſcheid is er toch niet tusſchen de bevallige *Koerlanderin*, die in hare gelaatstrekken, manier en tongval eene zachtheid vertoont, die men vergeefs in vele gedeelten van *Duitschland* zoekt, en de zwaarlijvige *Ruſſiſche vrouw*, die door eenen ongeſchikten tooi deze vorm, bij de *Ruſſen* zoo hoog geacht, nog meer doet uitkomen, terwijl zij, van alle kanten met kostbaarheden behangen, op den kemel gelijkt, met de ſchatten van den handel bevracht. — Niet minder groot is het onderſcheid tusſchen den *Ruſſiſchen* officier, door de ſtrengſte orders en de kleingeestigſte naauwgezetheid in zijne kleeding gebonden, die de grootſte oplettendheid in alle de gedeelten van zijn uniform ten toon ſpreidt, ja zelfs dikwijls het gehate keurslijf van de ſchoone kunne ſchijnt overgenomen te hebben, en den gemeenen *Rus*, die in zijnen groenen *kaftan* gewikkeld, met de bijl in de hand de grootſte bewijzen van werkzaamheid en behendigheid geeft, des nachts daar ſlaapt, waar hij kan, en zijne eenige verlusti-

ging

ging zoekt in zijn glas brandewijn, en, om eens in de week, wanneer hij van kleederen verandert, zich in de onnatuurlijke hitte der dampbaden het zweet uit alle poriën te laten dringen, en in deze tot ſtikkens toe verwarmde *atmospheer*, zich door het kwispelen met versch geſneden en natgemaakte takjes de ruwe huid te laten ſtreelen. Ontelbaar is de reeks van tafereelen die de hoofdſtad aanbiedt. Verſchillende volken, wier woonplaatſen van den oever der *Bothniſche Golf* tot aan de ſteppen der *Ukraine* verſpreid zijn, ziet men hier bij elkander vergaderd, en in vele huizen ſchijnt inderdaad eene nabootſing van de verwarring der talen plaats te grijpen. Hierdoor ontſtaat ook die rijkdom in taalkennis, vooral wat het *praktiſche* gedeelte betreft, welke hier op eene verwonderingswaardige wijze gevonden wordt. Dit ſchijnt intusſchen zeker, dat, of de vroegere zeden onder het bevel van eenen tweeden PUGATSCHEW eens weder de overhand moeten nemen, — of, dat bij de meerdere aanwinst aan beſchaving bij de *Ruſſen* zelve, de invloed der vreemdelingen, die zich in dit land nedergezet hebben, meer en meer verdrongen zal worden. — Reeds nadert *Rusland* zelfs in het vak der letterkunde tot meerder bekendheid. Reeds heeft KARAMSIN eenen *Europiſchen* roem verkregen. Een kortelings in *Engeland* uitgegeven werk bewijst, dat ook de *Ruſſiſche* zangberg niet onbetreden is. Veel kan en moet er zich nog bij hen ontwikkelen, doch wat is uiterlijke beſchaving, wanneer niet eerst Godsdienst, en daaruit afgelegde waarachtige

ze-

zedekunde het hart der volken tot derzelver aanneming geſchikt gemaakt hebben? Met het hart, en niet met baard of kleeding moet de wezenlijke beſchaving beginnen. Ieder volk gaat ondertusſchen zijnen eigenen weg, en wie weet, waartoe nog eens de *Slavoniſche* ſtammen door den wil der Voorzienigheid beſtemd zijn?

Mogt deze korte blik op *Ruslands* hoofdſtad eenige belangſtelling bij onze letterkundigen verwekken, om hunne aandacht te rigten op de *statistiek* en geſchiedenis van een rijk, dat nog zoo veel belangrijks oplevert, dan ware het doel dezer regelen vervuld. Onder de beroemdſte geſchiedkundige werken over dit land behoort dat, hetwelk thans in *Rusland* door KARAMSIN uitgegeven wordt; de bekende, hoewel in geenen uitlokkenden ſtijl geſchrevene *Histoire de Russie* van LEVESQUE, en de bewerking der Jaarboeken van den ouden *Ruſſiſchen* Chronijkſchrijver NESTOR door SCHLÖTZER. — STORCHS tafereelen van *Petersburg* zijn wegens rijkdom en juistheid van berigten beroemd. De *Promenades d'un desoeuvré* hangen een bevallig, doch echter te vleijend tafereel op. De brieven van MÜLLER onderſcheiden zich daartegen door eenen bijtenden en hekelenden toon, die overal de ongunſtige zijde zoekt op te ſporen. — Onze VAN WOENSEL munt door juistheid van inzigt en gezonde oordeelvelling uit. — Hij echter, die *Rusland* wil leeren kennen, en met de onmisbare vereischten van geld en tijd voorzien is, rigte den blik ten *Noorden* en kieze tusſchen den gemakkelijken togt ter zee over *Lubeck*,

en

en de nieuw ingerigte *Diligence* in het *Noorden*. — Hij zal zien wat hij verkiest, oordeelen zoo hij wil, maar in geen opzigt zijne moeite verloren achten, en daarentegen, bij zijn terugkeer, voor zijn geheele leven eene aangename herinnering aan de ſchoone hoofdſtad bewaren.

*

FRAAI-

IV.

FRAAIJE LETTEREN

EN

MENGELWERK.

VOORREDE.

Door den Heer VAN KAMPEN *allervriendelijkst uitgenoodigd, hem deze verhandeling ter plaatsing in zijn* Magazijn *af te staan, maak ik van deze gelegenheid gebruik, om onzen lezeren te bekennen, dat de navolging dezer fragmenten, van eene verpoozing, zoo als zij had moeten zijn, een wezenlijke arbeid geworden is. Ligt de reden hiervan in de moeijelijkheid van het onderwerp, in het minder handelbare van onze taal, die, in vergelijking met de zoo vele syllaben afbijtende* Engelsche *uitspraak*

bij deze kortheid van versmaat oneindig verliest, of in mijne eigene onbekwaamheid? Ik geloof, dat deze drie redenen gelden, en voornamelijk de laatſte: en daarom ook zal ik dezen arbeid ſtaken, ten zij het mij mogt blijken, dat men algemeen eenige verdienſte, hoe gering dan ook, in mijne poging erkende, en eene geheele overzetting van SCOTT'S *dichtſtuk niet als een ballast voor onze litteratuur zoude rekenen.*

PROEVEN

EENER

NAVOLGING

VAN DE

LADY OF THE LAKE

VAN

WALTER SCOTT;

door

J. GEEL.

Er zijn er, wier meening het is, dat niet alleen Dichtkunst en Wijsbegeerte in een allernaauwst verband ſtaan; maar dat zelfs de Dichtkunst het geſchiktſte voertuig is, om wijsgeerige denkbeelden in alle derzelver vormen uit te drukken.

Het is mijn oogmerk niet, de algemeenheid dezer ſtelling te wederleggen, offchoon er misſchien wel iets tegen in te brengen zou zijn; maar het verdient evenwel opmerking, dat de ondervinding, en voornamelijk die van onze dagen, zulk eene meening ſchijnt te wraken. Immers, terwijl men aan de ééne zijde tot den grond van alle dingen doordringt: terwijl dikwijls de wijsgeerige gevolgtrekkingen de zaken zelve bijna vooruit loopen: ja elders de uiter-

lijke vorm en het werktuigelijke van den ongebonden ſtijl eene wijsgeerige en benevelde houding aannemen, zuivert zich in het algemeen de Dichtkunst, dat is, zij beperkt zich meer in haar eigen kring, zij redeneert minder; maar zij ſchildert en beſchrijft. — En waarom zou deze kring te eng kunnen gerekend worden, indien waarlijk de dichter zijn gevoel uitdrukt, dat op zoo veel duizenderlei manieren gewijzigd wordt, indien hij (met andere woorden) zijn eigen natuurgevoel verzinnelijkt?

Dat deze gaaf van belangrijk te verhalen en waarachtig te ſchilderen, het bijzonder kenmerk van de Dichtkunst onzer eeuw is, zal hij niet ligt in twijfel trekken, die eenigzins bekend is met de puikſtukken der levende dichters, zoo wel buiten als binnen ons vaderland; en het was mijne overtuiging van het bevallige en aanlokkelijke der beſchrijvende Dichtkunst, in den ruimſten zin genomen, die mij aanmoedigde, om mij dezen avond met ulieden te onderhouden over een ſtuk, dat de gaven van belangrijkheid en waarachtige dichterlijke ſchildering in de ruimſte mate bezit, en misſchien, in dit opzigt, eenig in zijn ſoort is. Het draagt de keur van *Europa's* toejuiching weg, en het zal dus voor mijne rekening liggen, wanneer eene flaauwe proeve van getrouwe navolging aan deze loffpraak niet beantwoordt.

WALTER SCOTT, niet alleen met de tegenwoordige zeden van *Schotlands* inwoners bekend, maar ook gemeenzaam met de oorkonden van vroegere tijden, vereenigt bij eene diepe kennis van de *Schot-*

ſche

ſche oudheden eene levendige verbeelding, waardoor hij, als het ware, getuige is van de daden van het voorgeſlacht, eene ſoort van mijmerende geestdrift, waardoor hij zijn verhaal ſoms met den bevalligen tooverſluijer omhult, en eene meesterlijke behandeling zijner onbegrijpelijk rijke en ſchoone moederſpraak, waardoor hij zijne taal naar het onderwerp vormt en kneedt, het harde met het liefelijke, het forſche met het welluidende afwisſelt.

Aldus door aanleg en oefening toegerust, voltooide hij de zes zangen van zijn Dichtſtuk, bekend onder den naam van *de Maagd van het Meir*.

Deze Maagd is HELENA, de dochter van DOUGLAS, een' edel' en bejaard held, die, het ſlagtoffer geworden van laster en hovelingsnijd, het hof van Koning JAKOB *den Vijfden*, wiens opvoeder hij geweest was, ontweken en naar *Alpine*, de ſterke woonplaats van eenen *Bergſchotſchen* clan of horde, gevlugt is. — RHODERICK DHU, het hoofd van dezen clan, herbergt den Edelman en zijne dochter in het rotſige eiland, dat zich midden in het meer *Katrine* verheft.

Een Ridder, die zich FITZ-JAMES noemt, verdwaalt op de jagt, midden op het gebergte van *Alpines* clan. Hij wordt door HELENA in een bootje over *Loch-Katrine* gevoerd, en door RHODERICKS moeder gedurende den nacht gehuisvest. — Hij vertrekt den volgenden morgen, met het beeld der overſchoone maagd diep in zijn ziel gegrift. — Intusſchen heeft er een wild tooneel op het eiland plaats. De bovenmenſchelijk ſterke, woeste, maar

edele RHODERICK, bemint HELENA. Zij kan hem niets terug ſchenken, dan achting voor zijne grootſche deugden en dankbaarheid voor zijne weldaden aan haar en haren vader bewezen; doch haar hart behoort aan MALCOLM GRÆME, eenen jongen Edelman, met DOUGLAS te zamen uitgeweken. Lang had het vuur van minneijver tusſchen de twee helden geſmeuld, en op eens barst het uit. MALCOLM ware onder het gewigt van RHODERICKS geweldigen arm bezweken, zoo niet DOUGLAS tusſchen beide geſchoten was. — Dit noodlottig geval, en het voorgevoel, dat zijn verblijf in *Alpine* zijnen gastheer in eenen oorlog met *Schotlands* Koning wikkelen zal, nopen den grijzen held, om elders eene ſchuilplaats in het gebergte te zoeken.

Na een kort tijdverloop weergalmt inderdaad de oorlogskreet. Het bergvolk ſnelt te wapen, de engten worden bewaakt, de bergkloven en holen met hinderlagen bezet.

In gedachten verzonken zit HELENA aan den ingang eener grot. Vergeefs klinken de harptoonen van den grijzen ALLAN, die haar vergezelt; want zij treurt om haren vader, die haar eensklaps verlaten heeft.

Eene tweede maal ſtaat FITZ-JAMES voor haar, en biedt haar zijn geleide uit het oorlogsgevaar aan. *Met haast wijst zij hem af, zelfs ten koste van het geheim van haar hart; want de ridder was in de bergpaſſen gezien, en hij werd als een verſpieder opgeſpoord.* — Één oogenblik bedenkt hij zich, en geeft haar zijnen ring. „Dit pand," zegt hij,

„ſchonk

„ ſchonk mij *Schotlands* vorst, daar ik hem het „ leven gered had. Het moet mijne voorſpraak zijn, „ wanneer ik hem eene bede wil doen. Houd „ het! — want het zal u welligt nuttiger zijn „ dan mij."

Nu verdwijnt hij; maar de nacht overvalt hem onder klauteren en zwoegen en dwalen. Hijgend heeft hij nog een heuvelſpits beklommen, en hij vindt aan de andere zijde eenen *Bergſchot*, die zich bij een vlammend vuur koestert. — Het is RHODERICK DHU zelf, dien hij, voor dien nacht, om een hoekje van zijn ſtrooleger vraagt; maar hij kent hem niet. RHODERICK bemerkt, dat hij den gewaanden verſpieder vóór zich heeft; maar het gastregt bindt zijne handen en temt zijnen kookenden wraaklust, en Hoog- en Laaglander, gezworen vijanden, geven zich, naast elkanders zijde, aan eenen gerusten ſlaap over. RHODERICK doet nog meer: bij de eerſte ſtralen van den dageraad maakt hij zich op, en geleidt zijnen gast uit de rotſen naar de vlakte. Onderweg verhaalt hem de Ridder, dat hij eene gelofte gedaan heeft, den verſchrikkelijken RHODERICK te bevechten. „ Hij ſtaat voor u," zegt deze: „ hij ſchuifelt en duizend ſperen rijzen van „ onder de ſtruiken en ſtruwelen op." Onverſchrokken zet zich de Ridder in postuur. „ Neen," zegt RHODERICK, „ zoo ſchenden wij het gastregt niet." Hij geeft een teeken met de hand: — en de half opgerezen berghelden duiken weder in hunne ſchuilhoeken. Maar aan den uiterſten rand van het gebergte ſmijt RHODERICK zijn heirbijl weg. „ Ver-

„ dedig u nu," zegt hij, „zwaard tegen zwaard." Vergeefs weigert FITZ-JAMES uit achting en dankbaarheid den kamp. Een vreesfelijk gevecht volgt, en de reuzenkracht van RHODERICK bezwijkt voor de behendigheid van den Ridder. Hij valt, fchijnbaar dood. — FITZ-JAMES fteekt den horen; zijn jagtvolk fnelt toe, en men voert den ftervenden mede.

Bij *Stirling-Castle* viert het volk zijne landfpelen. De Koning zal de belooningen uitreiken. Een onbekend grijsaard is onder den hoop, en hij draagt alle de prijzen van kracht en vaardigheid weg. Het is DOUGLAS, die op deze wijze beproeft, of het hart van JACOB, na zoo veel jaren fcheiding, niet zachter geftemd is. — Koud is het gelaat des Konings, die hem de prijzen toereikt. — Het volk herkent zijnen ouden lieveling. — Het loopt toe, het juicht, het is fchijnbaar in oproer, en DOUGLAS wordt naar de gevangenis gevoerd.

Ondertusfchen is er een flag in de bergen geleverd, zonder beflisfende uitkomst. Den volgenden dag zal het tooneel van beurtelingfche overrasfing en moord weder geopend worden; maar een heraut verfchijnt uit 's Konings naam, die het gevangen nemen van RHODERICK en DOUGLAS meldt, en eenen wapenftilftand fluit.

In den laatften zang verandert de Dichter het tooneel. HELENA treedt omfluijerd, aan de hand van haren Bard, in de wachtkamer van *Stirling-Castle*. Zoo baant zij zich den weg naar den Vorst, om hem het leven en de vrijheid van haren vader af

te

te ſmeeken. De grove en beleedigende ſcherts der krijgsknechten houdt op, daar zij zich ontſluijert, en hare ſchoonheid de wufte tong kluistert. Een Hoofdman verſchijnt, en zijne verwondering en dubbelzinnige opmerking over de tegenwoordigheid eener ſchoone vrouw in de wachtkamer maakt plaats voor eerbied en dienstvaardigheid, toen zij hem den ring vertoont. Hij geleidt haar naar een vertrek, aan de gehoorzaal grenzende. ALLAN de harpenaar vraagt zijnen meester te zien. Hij bedoelde DOUGLAS: — men voert hem in een donker gevangenehol, en hij ziet — RHODERICK, den fieren RHODERICK, magteloos nederliggende. Op zijn verlangen zingt de treurige Bard het verhaal van den ſtrijd. Hij wekt de laatſte levensvonken van den held op. Deze rijst van zijn leger, zijn oog glinstert, hij valt — en de adem ontglipt hem.

Weldra wordt HELENA door den Ridder FITZ-JAMES afgehaald. Hij ſpreekt de bevreesde moed in, en voert haar aan zijne hand in de hofzaal. Daar wemelt en ſchittert het van pracht. — De Ridder alleen is met gedekten hoofde, waarop de pluim ſtatig wuift, en, FITZ-JAMES is *Schotlands* Koning. Hij vangt HELENA op, die voor hem nederzijgt, en voert haar in de armen van haren vader. Hij omhangt MALCOLM-GRÆME met eenen gouden keten, en legt dien in HELENA's hand.

Zoo veel is misschien genoeg, om ulieden een vlugtig denkbeeld te geven van den zamenhang des geheels. — Maar hiermede heb ik nog niets gezegd over het kunstige van dien zamenhang: over de schijnbaar zwevende losheid van sommige stukken, maar die bij een nader doorzigt tot het geheel blijken te behooren, en op hunne plaats te staan, eene kunstgreep, waarmede de Dichter op zijne stoute Noordsche Poëzij eenen Romantischen nevel van onzekerheid verspreid heeft, die den lezer opmerkzaam maakt, en hem, zelfs onder het haken naar de ontknooping, bij de schoonheden die hij ontdekt, doet stilstaan. — Ik heb hiermede nog niets gezegd van zijn groot vermogen, om, even als de schilder door weinig trekken en welgeplaatste toetsen, zijn denkbeeld aan het geoefend oog uitdrukt, in het merg der zaken in te dringen, en hevige hartstogten en zachter aandoeningen der ziel, met weinig woorden menschkundig af te malen. Dubbel gelukkig zal ik mij rekenen, indien ik deze laatste deugd door mijne proeve van vertaling niet geheel verduisterd heb, noch daartoe weggesleept of gedrongen 's Dichters denkbeelden door omkleedsels onkenbaar gemaakt, of door weglating van kleinigheden ontsierd heb.

Mijne proeven bestaan uit twee brokken, die ik, om den inhoud, ligt van het geheel kon afzonderen. Het eerste is de beschrijving van de hertenjagt, die den eersten zang opent.

1.

Het hert dronk 's avonds aan de kreek,
Waar 't maanlicht ſpeelt in Monans beek:
En vleit zich, tot de morgen keer',
In diepen ſchaâuw van hazels neêr;
Maar toen de zon haar rooden glans
Gloênde aanſtak op Benvoirlich's trans,
Toen klonk, door rotſig pad en kuil,
't Gebas uit 's bloedhonds breeden muil,
En, kletterend in verder oord,
Werd hoef en hoorn reeds ſlaauw gehoord.

2.

Als 't legerhoofd, in oorlogskans,
Gewekt door 't „Op, men ſtormt de ſchans!"
Zoo ſprong, met hooggetakten kop,
De Heivorst uit zijn leger op;
Maar ſchudt den daauwdrop af op de aard,
Voor dat hij neemt zijn ſnelle vaart,
En wiegt den breeden hoornendosch,
Hoog, als des veldheers vederbos;
En ſnuift een wijl in de open lucht,
En merkt een wijl op 't ver gerucht,
En ſtaart op 't dal door ſtruik en ſtronk,
Daar 't jagtgeraas vast nader klonk;
Maar naauw ſpeurt hij den voorſten hoop,
Of ruimt het hout met ſprong en loop:
En ſchiet door 't velden, groen en bar,
Naar 't ruim en heirijk Uäm-Var.

3.

Nu raast en tiert de voorſte ſtoet,
Grot, dal en rots betaalt dien groet.
De berg, waarop de luchtſtroom ſtuit,
Ontwaakt, geeft antwoord op 't geluid. —
En honderd doggen blaffen hol: —
En honderd hengſten rennen dol.
Het vrolijk jagtklaroen dringt door,
En honderd ſtemmen gaan het voor
Met wild *hurrah!* en luid *hop hop!*
En rustloos ſchalt Benvoirlich's top.
De hinden vlugten wijd en zijd:
Digt in haar ſchuilhoek hukt de geit:
De valk tuurt, boven uit de lucht,
Met vrees op 't wonderlijk gerucht:
Tot, ver zijn ſcherpen blik ontgaan,
Het veld gevaagd was door d' orkaan.
Wijl doffer ſteeds 't gedruisch verzinkt,
En flaauw uit groef en bergſpleet klinkt,
En eindlijk zwijgt: en ſtilte rust
Op 't eenzaam woud en hooge kust.

4.

Reeds minder hevig dreunde in 't rond
De boschkrijg op Uämvars grond,
En ſtoort de grot, in d' ouden dag,
Het leger, waar een Reus in lag (1).

Hoog

(1) *Uam-Var* is een berg in het landſchap *Menteith*, aldaar is eene grot, of liever eene holte, van boven open, waarin, volgens de overlevering, in oude dagen

Hoog hing de zon reeds in haar baan,
Eer ze op dien ſteilen bergtop ſtaan:
En menig jager hijgt en kucht,
En gunt zijn klepper aâm en lucht.
De koppel dunt, de helft drijft door,
En mindert ſteeds; maar volgt het ſpoor.
Zoo volgt het ruwe werk hun zuur,
En ſpilt hun kracht, en dooft hun vuur.

5.

Waar 't berggevaarte zuidwaarts dreigt,
En hellend naar de vlakte neigt
Van 't rijk Menteith, der oogen lust,
Daar poost het hert met korte rust,
En wandelt met een ſchuchter oog,
Op beemd en heuvels van omhoog,
En kiest een wijkplaats van 't gevaar,
In Aberfoyle of 't ver Lochard.
Maar 't grijs geboomt' was nader bij,
Dat wuift en ſuist op Loch Achray,
En ſmelt in 't blaauw der ſparrentrits,
Die rijst op Benvenues ſpits.
Met verſche kracht en nieuwe hoop,
Strijkt nu het beest in ſneller loop,
Op hei en ſtruik naar 't Westen door:
De jagers hijgen op zijn ſpoor.

6. Wijl

zich een reus ophield. Sedert werd deze plaats een ſchuilhoek van ſtruikroovers, waarvan zij eerst ſedert de laatſte vijftig jaren gezuiverd is.

6.

Wijl 't volk door Cambusmore drijft,
Valt menig ros, dat achter blijft:
Veel ruiters ſnoeren, zij' en rib;
Want ſteil rijst ginds Benledi's klip.
Dees ſtompelt op Bochastles hei,
Die ducht den Teith om 't hoog getij'.
Want tweemaal kliefde 't hert, met moed,
Dien dag van boord tot boord den vloed.
Een klein getal zwoegt voort, tot daar
De meergolf klotst van Vennachar:
En, op de Turkſche Brug (2) gereen,
Snelt de eerſte ruiter gansch alleen.

7.

Alleen, maar vol van vuur en kracht,
Zweept hij en ſpoort uit alle magt:
Want afgejaagd en mat van 't leed,
Bedekt met ſtof en dampend zweet,
Solt nog 't geteisterd dier vooruit,
En ſnikt bij ieder aâmtogt luid.

Twee

(2) *De Turkſche Brug. The Brigg of Turk.* Ik beken gaarne, dat ik voor de juistheid dezer vertaling niet inſta. *Brigg* is een verouderd *Engelsch* woord, door *bridge* vervangen, en het blijkt uit eene noot van SCOTT op het derde gezang, dat de *Brigg of Turk* nabij *Duncraggan* ligt, waar *Loch Achray* en *Loch Vennachar* door een klein ſtroompje van elkander geſcheiden worden: hier wordt dus van eene brug geſproken.

Twee doggen, zwart, St. Huberts teelt (3),
Met moed en ſpoed en borst bedeeld,
Zijn na op 't vlugtig ſpoor, en fel,
En winnen ſtraks 't wanhopig ſpel.
Want ſchaars een ſpeerlang nader bij:
En 't vratig paar verſcheurt zijn zij';
Maar digter naadren zij het niet,
Daar 't wild niet wijder hen ontvliedt.
Zoo gaat het op, zoo gaat het neêr
Door heg en ſteg, met bogt en keer,
Langs diepe groef en golvend meer.

8.

Van 't meer ſtaat westwaards, ſteil en hoog,
Een berg; dien meet des jagers oog.
Hier, meent hij, wordt het wild beklemd,
Waar 't reuzig bolwerk 't vlugten ſtremt:
Reeds roemt hij op den ſchoonen buit:
Meet op 't gezigt zijn hoornen uit,
En trekt het zwaard, en gaart den aâm,
Voor laatſten kreet en doodwond zaam (4):

En

(3) Volgens het getuigenis van een oud jagtboek in 1611 uitgegeven, en door SCOTT aangehaald, waren de *St. Huberts* honden gewoonlijk zwart; maar reeds toen was dit ras zoo zeer verbasterd, dat men ze van allerlei kleuren vond. — In een land, waar almede het feest van *St. Hubert* gevierd wordt, zal ik niet behoeven te herinneren, dat deze Heilige de patroon der jagers is.

(4) Wanneer het hert, door de honden ingehaald, zich tegen hen te weer ſtelde (*turned to bay*) dan was het de taak van den oudſten jager, het beest met zijn

zwaard

En komt met donderend geweld,
Den arm geſtrekt, — 't geweer geveld! —
Maar 't wild ontduikt met rappe leên,
Zet over groef en rotsklomp heen,
En, ſtortend in het donker dal,
Fnuikt hond en jager door zijn val! —
Hier ſchuilt het eenzaam, want het week
In Trosach's diepſte en ruigſte ſtreek,
En wilde bloem, en koude drop
Van dauw beſtrooit het hals en kop.
Het hoort de honden, dol van ſpijt,
Den bergpas ſtroopen wijd en zijd: —
Vergeefs! zij zijn de ſpoorlucht kwijt.

9.

De jager ſchuifelt, drijft en ſpoort:
Hitst naar 't verzwonden wild hen voort;
Maar 't moedig paard begeeft zijn heer;
't Valt in de ſtruiken ſtromplend neer.

De

zwaard te dooden. Bij deze gelegenheid werd het laatſte *hurrah* (*the death halloo*) aangeheven. Men hield dit gevecht voor gevaarlijk, in ſommige tijden van het jaar, dewijl men meende, dat alsdan eene wonde, door de hoornen van het hert toegebragt, venijnig was, en doodelijker dan de ſlagtand van het everzwijn, volgens het oud *Engelsch* rijmpje:

If thou be hurt with hart, it brings thee to thy bier;
But barber's hand will boar's hurt heal, therefore thou needst not fear.

Zijt gij door 't hert gewond, het brengt u op de baar;
Wondt u de tand van 't everzwijn,
Spoed handig naar den Chirurgijn,
Dan loop je geen gevaar.

De ruiter nu, met ſpijt vervuld,
Spoort, zweept en rukt van ongeduld: —
De goede hengst rekt kop en lijf,
En rijst niet; maar — ligt dood en ſtijf! —
Met rouw doorgriefd en diepe ſmart,
Loost hij bij 't ſtervend beest zijn hart:
„ Wie dacht het, toen ik u den toom
„ Los vierde aan Seines weelgen zoom,
„ Dat eens de gier uit Noordſche kou
„ Uw ſlanke leên verſlinden zou?
„ Wee, wee! 't vermaak, zoo zuur gehaald,
„ En met uw bloed, mijn ros, betaald!" —

10.

Het jagthoorn roept, met luid geſchal,
Den dog van 't dwaalpad uit het dal:
Zij keeren traag, te leur geſteld,
En druilig homplend uit het veld,
En volgen dicht huns meesters treên,
Met ſtaart en ooren naar beneên.
De holle bergpas breidt 't geluid
Des vollen hoorntoons verder uit:
Met ſchrik verrijst de ſlapende uil,
En de arend antwoordt met gehuil,
Wijl de echo rondsom klaatrend ſtijgt,
Tot ze in het luchtruim ſuizend zwijgt.

Mijne tweede proeve behelst de oproeping van *Alpins* clan tot den oorlog. Deze zonderlinge wijze van bijeenroeping, en de plegtigheden die ze vergezellen, zijn geene vinding van den Dichter; maar zij hebben nog werkelijk in den burgeroorlog van het jaar 45 der vorige eeuw plaats gehad. Zij is door de *Bergſchotten* van de *Scandinaviers* ontleend, en wordt, wat de hoofdzaak betreft, door OLAUS MAGNUS, in zijne geſchiedenis der *Gothen*, op dezelfde wijze beſchreven, als zij bij de *Hooglanders* of *Bergſchotten* plaats greep.

Wat de oproeping zelve betreft, die het onderwerp is van SCOTT's dichterlijk tafereel; zij beſtond hierin: een Priester (maar hoe ſchilder ik u dien man?) — BRIAN was het voorwerp van ontzag en ſchrik, van eerbied en afgrijzen. Van waar hij kwam, waarheen hij ging, zelfs hoe hij geboren was, alles was raadſelachtig; maar het was onder het geloovige Bergvolk bekend, dat hij omgang had met hoogere geesten, dat hij ronddwaalde in ſtorm en onweders, en, 's nachts over het ſlagveld zwierende, de lijken reeds zag liggen, die in het gevecht vallen moesten. Om zijne geſtalte en gelaat, die iets bovenmenſchelijks en duivelsch hadden, zocht en vlood men hem. Zulk een man was er noodig, om den vloek uit te ſpreken over zulke clanslieden, die na den wapenkreet niet zouden opdagen. Dezen vloek ſprak hij uit, onder het maken van een dun houten kruisje, dat vervolgens door het opperhoofd van den Clan aan den eerſten looper overgegeven werd, benevens een paar woorden,

die

die den dag en de plaats der wapenmonstering bepaalden. Met het kruisje in de hand rende deze looper, tot aan het eerſte gehucht, wiens meester genoodzaakt was, op zijne beurt het hout over te nemen, om er mede te loopen tot aan het eerstvolgende vlek. Zoo ging het voort; en men verhaalt, dat bij zulk eene gelegenheid menigmaal landſtreken van vele mijlen omtreks binnen drie uren geheel in de wapenen waren.

De plegtigheid nu, die de oproeping voorafgaat, heeft in SCOTT's tafereel plaats in het eiland, dat midden in het meer *Katrine* ligt.

8.

De ſteenbok ('t was nu alles klaar)
Der huppelende kudde vaâr,
Werd, bij het ſmeulend hout gebragt,
Door Rhodricks blinkend zwaard geſlagt.
Kalm zag het zwijmend offer 't bloed
Heen ebben, in een purpren vloed,
Langs haarge vacht en ruigen baard,
Tot de oogbal dof en glazig ſtaart.
De Priester murmelt in 't gebed,
En vormt een kruis, naar de oude wet,
Een elboog lang. Zijn arm en ſchacht
Zijn ipenloten van 't geſlacht,
Dat bij Inch Cailliach (5) wuift en graauwt,
Clan Alpin's ſomber graf beſchaauwt,

En,

(5) *Inch-Cailliach. The Isle of Nans*, of het oude vrouwen eiland, in *Loch-Lomond*. Van eene kerk, die

En, onder Lomonds windgedruisch,
Den doodslaap streelt met zacht gesuis.
't Hout dus gevormd, houdt hij omhoog
Met dorre hand: wild rolt zijn oog. —
Zijn borst, tot woestheid opgeruid,
Spreekt eindlijk dezen banvloek uit:

9.

„ Wee, wee! hem die dit teeken ziet,
„ En denkt aan de ipen stammen niet,
„ Die treurend staan met tak en riet,
„ Waar weenend dauw de hemel giet,
„ Op Alpin's lage stee.

„ Verrader van de heldentrouw!
„ Rust' nooit zijn stof in stille kou!
„ Van maag verguisd, en kind, en vrouw,
„ Leef hij vervloekt in leed en rouw,
„ Gedoemd door wrok en wee."

Hij zwijgt, en dit verschriklijk woord
Rolt onder 't volk al domlend voort,
Door 't klettren van 't rondas gesmoord:
Wijl 't blank rapier dreigt wraak en moord.
Eerst diep, gelijk uit zee

De

aldaar gestaan heeft, zegt SCOTT, dat naauwelijks eenige sporen overgebleven zijn; maar het kerkhof word nog gebruikt, en het bevat de familie-begraafplaatsen van verscheidene naburige Clans. De *Bergschotten* zijn trotsch op hun regt van begrafenis, gelijk men verwachten kan van een volk, welks wetten en staatsbestuur, indien hun *Clanship* dien naam verdient, op het denkbeeld van familie-afstammeling gegrond waren. *Moge zijne asch over de wateren verstrooid worden*, was de verschrikkelijkste vloek, dien men tegen eenen vijand kon uitspreken.

De golfflag ſpeelt met zacht geklots;
Maar ſchomlend nadert met gehots,
Dan brandend ſtuift met bots op bots,
En razend ſlaat op ſtrand en rots: —
Zoo dreunt het dondrend wee.

De grijze bergkruin kent dien kreet:
De wolf, verheugd, ſcherpt klaauw en beet,
En de arend juicht met raauw gekrijt
Om de oude leus van Alpin's ſtrijd.

10.

Die kreet klonk over meer en del:
De kluisnaar mompelt weer zijn ſpel,
Met klanken dof en naar verlengd,
Wijl hij het kruis in 't vuur verzengt.
Één enkle toon klieft met gerucht
En Gods gewijden naam de lucht,
Maar lastring meer dan bedezucht.
Hij ſchudt het kruis, dat rookt en glimt,
En ſpreekt op toon die hooger klimt:

„ Wee, wee! den onverlaat, wiens hand
„ De ſpeer niet aangrijpt van den wand!
„ Gelijk de vlam dit kruishout brandt,
„ Zoo wordt zijn ſchuilhoek aangerand,
„ Verdelgd met haaf en vee.

„ Zijn dak, dat rook en vlammen ſlaakt,
„ Getuig, hoe Alpin 't misdrijf wraakt,
„ Wijl maagd en vrouw zijn lafheid laakt,
„ Tot ramp hem doemt, en vloeken braakt,
„ En ſchand en eeuwig wee!"

Een ſchelle vrouwengil breekt uit,
Gelijk de ſpecht op heuvels fluit,
En onheil ſpelt en euvel duidt:
De kindren ſchreeuwen ſchraal en luid,
En vloeken ſtaamrend meê,

Met raauw gegil en wild gedruisch:
„ Verteer zijn dak tot asch en gruis:
„ Vervloekt de nederigſte kluis,
„ Die 't zwervend hoofd herbergzaam huiz',
„ Gedoemd tot ramp en wee!"

Coirs Uriskins beſpookte kuil
Geeft de Echo weêr met ſcherp gehuil,
En Bea-la-nambo kaatst 't gejuil
Van 't ſchrikverwekkend wee.

10.

De Priester poost weer diep en kort,
En hijgt naar d' aâm die enger wordt:
Hij klemt zijn vuist, en knarsetandt;
Zijn oogbal glimt in vuurgen brand;
Hij ſmeedt nog doodelijker ban,
En feller vloekwoord voor den man,
Die, door zijn Clanshoofd opgedaagd,
Het leushout ziet, en toch verſaagt.
De punt van 't hout, die vonkt in gloed,
Bluscht hij in 't bobbelende bloed. —
Nu zwaait hij 't weder in het rond,
En opent bars en hol zijn mond:
„ Als 't kruishout ſnelt van man tot man,
„ Tot daging van Vich Alpin's Clan,
„ Dan berst' 't nalatig oor: de voet
„ Verlam, die niet met vleuglen ſpoedt!

„ De

„ De raaf pik 't zorgloos oog hem uit;
„ Zijn hart zij veeg der wolven buit.
„ Gelijk die bloedſtroom zijgt in de aard,
„ Zoo drenk' zijn levensbloed zijn haard.
„ De vonk ſist dood voor ons gezigt;
„ Blusch, eeuwge Doem! alzoo zijn licht!
„ Zij eeuwig hem genâ ontzeid,
„ Die andren door dit Teeken beidt!...."
Hij zwijgt: en de Echo ſtil en ſtug,
Zendt 't murmlend Amen niet terug.

12.

Met blik, die van verlangen brandt,
Grijpt Rhodrick 't kruis uit Brians hand.
„ Spoed," zegt hij, „ſpoed! (zijn ſchildknaap ſtout
„ Vat uit zijn vuist 't noodlottig hout.)
„ Spoed, Maliſe, ſpoed! — Op 't ruim Lanrick
„ Gemonsterd: — tijd, — het oogenblik!" —

Gelijk de krem op 't vinkje ſchiet,
Zoo glijdt een boot op Katrin's vliet.
De plecht rijst met den ſchildknaap op,
Zoo hevig roeit men door het ſop.
Waar 't hulkje van den oever ging,
Danst nog de bel in ſchuim en kring,
En bobbelt nog in kabbling voort,
Schoon reeds de kiel naakt d' andren boord.
Drie vadems ver is nog de boot;
Eer ze aan den zilvren oever ſtoot,
Wipt met een lucht'gen ſprong aan land
De Bô van krijg, en bloed, en brand!

13.

Spoed, Malise! ſpoëd! geen dasſenvel (6)
Snoerde ooit een voet, zoo ſlank en ſnel.
Spoed, Malise! ſpoed! geen grooter jagt
Spande ooit uw ſpier met forſcher kracht.
Houd aâm! Gij ſnelt den heuvel op:
Stort als een vloed neêr van zijn top!
Zweef heen met huppelende pas
Door waadbre kreek en valsch moeras.

Hip

(6) Het tegenwoordige ſchoeiſel der *Bergſchotten* (*the brogue*) wordt gemaakt van half droog leder, met gaten doorboord, om het water te kunnen in- en weder uitlaten. Zulk een ſchoeiſel is hun noodig, wegens de menigvuldige moerasſen, waarin hunne jagten hen voeren. SCOTT haalt eene beſchrijving van dit kleedingſtuk aan, uit een voorſtel van zekeren Bergſchot ELDER, tot vereeniging van *Engeland* en *Schotland*, aan HENDRIK VIII. gedaan. Ik zal pogen, de naïviteit van dit ſtuk eenigzins over te brengen: „wij gaan op de jagt, en als wij „ eene hinde verſlagen hebben, dan ſtroopen wij haar met „ een het vel af, en den blooten voet op de binnen- „ zijde zettende, uit gebrek aan knappe ſchoenmakers, „ ſpelen wij, met Uw Majesteits verlof, ſchoenlap- „ pertje, en meten en paſſen zoo veel van het vel, als „ tot onze enkels kan reiken, prikkende gaatjes in het „ bovenſte gedeelte, opdat het water kan uitzijpelen „ waar het doorgedrongen is, en ſnoerende het met „ een ſterken riem boven onze gezegde enkels, zoo „ maken wij, met Uw Majesteits verlof, onze ſchoe- „ nen, en daarom dat wij zulk eene ſoort van ſchoenen „ gebruiken, worden wij, in Uw Majesteits gebied van „ *Engeland*, de *ruigvoetige Schotten* genoemd."

Hip als een reebok door de beek,
Trap als de ſpoorhond: knak en breek!
Hoog is de rotspunt, diep de ſpleet:
IJs niet! maar houd den ſprong gereed!
Uw lip en wenkbraauw brandt verſchroeid;
Blusch bij geen bron den dorst die gloeit.
Heraut van angst, en ſchrik, en dood!
Drijf door uw ſnellen loop! 't is nood!
Gij ſpoort geen hinde in bosch of kloof:
Vervolgt geen maagd in 't groene loof.
't Is nu geen wedloop in het veld,
Waar ge in de baan wedijvrend ſnelt: —
Gevaar en dood en krijgersmoed
Zijn in uw loop: — ſpoed, Malise, ſpoed!

14.

Het heilloos hout roept in de vlugt,
Te wapen hut, vlek en gehucht.
Het Bergvolk ſtroomt in groot getal
Uit hooge hoef en glooijend dal.
De Bó jaagt voort, en zwoegt en ſnelt;
Hij toont het ſein, en noemt het veld,
En wijl hij als de windſtroom drijft,
Rijst gil en kreet, die achter blijft. —
De visſcher ijlt van ſtrand en kolk:
De zwarte ſmid grijpt pook en dolk:
't Gezang des maaijers ſtikt: — hij ſtaat,
Smijt zeis en halfgeſneden zwaad.
Het vee dwaalt zonder herder door,
De ploeg ſtaat midden in de voor.
De vooglaar ſtoot zijn havik weg;
't Gejaagde hert rust in de heg,
En vaardig voor dit wild rumoer,
Is Alpin's Clan in rep en roer. —

Zoo raast het woeste krijgsgeſchrei
Langs de oeverkant van Loch Achray.
Bevallig meer! moest ooit uw bank
Weêrgalmen van den oorlogsklank?
De rots, en 't ruige boomgewas
Rust fluimrend op uw diepen plas:
Ja! 's leeuwriks juichzang in de lucht
Schijnt voor 't tooneel te luid gerucht!

15.

Spoed, Malise, girds ligt, 't meer voorbij,
Duncraggans bosſchige valei.
De ſtulp, als 't mosſig rotshoofd, gluipt
Door 't heuvelloof, dat om haar kruipt.
Daar wacht u rust! het ſein en 't woord
Spoedt Duncans ijver verder voort. —
Gelijk de gier zijgt op zijn buit,
Zoo ſchiet de knaap in 't dal vooruit. —
Wat klaagtoon vult de lucht met rouw? —
Een Lijkzang: 't jammren van een vrouw. —
Een wakker jager jaagt niet meer!
Een dapper krijgsman ligt ter neêr!
Wie vult, in jagt- of krijgersrei,
Zijn lege plaats aan Rhodricks zij'?
De toorts vervangt den heldren dag,
Die door de hal niet breken mag,
Waar Duncan op de lijkbaar rust,
En vangt de traan, die op hem gudst
Van weeûw en opgeſchoten zoon:
Het kind ſchreit argloos bij den doôn,
En droevig zingt een vrouwenſchaar
Den Coronach met lijkmisbaar (7).

16. CO-

(7) De *Coronach* der *Bergſchotten* was een wilde kreet van ſmart, door de klagers over het lijk van den ge-

16.

CORONACH.

Hij is weg van de hoogte;
Hij is weg uit de lommer,
Als de bron in de droogte,
Bij 't geprang van den kommer!
De bron zal weêr ſtroomen,
Van den regendrop borgen;
Maar geen vreugd zal weêr komen;
Voor Duncan geen morgen!

De maaijer ſnijdt de aren,
Die grijs zijn en wappren;
Maar men treurt bij de baar en
Men weent om den dappren.
De herfstwinden razen
Met de dorſte der bladren;
Op die bloem ſtond het waas, en —
Het bederf was aan 't nadren!

Wij-

geſtorvenen vriend uitgeboezemd. Somtijds was deze klagt niets meer dan een bloote kreet, en als zoodanig is hij tegenwoordig bij het Bergvolk door den doodelzak vervangen: ſomtijds beſtond de *Coronach* in een gezang, en bevatte dan den lof des overledenen, den adeldom van zijn geſlacht, zijne groote daden in den krijg en op de jagt, en het verlies, dat de clan door zijnen dood zoude lijden. SCOTT haalt eenen *Coronach*, ter eere van *Sir* LAUCHLAN, *chief of Maclean* aan, woordelijk door hem uit het *Celtisch* overgebragt; waaruit blijkt, dat de denkbeelden in zijn klaaglied over DUNCAN met de gewoonten der oude *Bergſchotten* in overeenſtemming zijn; ik zou het ſtukje hier gaarne laten volgen, indien ik mij der kortheid niet moest bevlijtigen.

Wijze raad op den regtdag;
Snelle voet als wij joegen!
Roode hand in 't gevecht, ach!
Gij ſluimert na 't zwoegen.
Als de bel langs de zoomen,
Als de dauw van de ſteenen:
Als het ſchuim van de ſtroomen,
Ach! voor altoos verdwenen!

17.

Zie trouwen Humah naast zijn heer!
Hij ziet op 't lijk verwonderd neer.
Arm beest! gelijk de blikſem ſnelt,
Vloogt ge op zijn minst hallo! door 't veld.
Hij ſpitst het oor, en rigt het haar,
Als wierd hij vreemd gerucht gewaar.
Het is geen klager, die er treedt,
Of treurend ſleept en ſchreit om 't leed: —
Maar woeste drift, uit angst gebaard,
Verſnelt den ſpoed tot dolle vaart. —
Daar ſtormt op 't ſtom verbaasd gezin
De ſchildknaap door de halpoort in.
En, naar de lijkbaar heengekeerd,
Toont hij het kruis met bloed beſmeerd: —
„ De monsterplaats is 't ruim Lanrick!
„ Spoedt, Clans-liên, ſpoedt dit ſein van ſchrik! —

18.

En de oudſte telg van Duncans huis,
Angus vaart op, en grijpt het kruis:
En ſlingert haastig om zijn leên
Zijns vaders dagge en ſabel heen.
Maar toen hij zag, dat moeders blik
Hem gadeſlaat met ſtommen ſchrik,

Vliegt

Vliegt hij haar om den hals, en ſnel
Drukt op haar mond een teêr vaarwel.
„ Helaas! mijn zoon!" zoo ſnikt zij luid:
„ — Neen, ſpoed als Duncans zoon vooruit!"
Één blik nog werpt hij op den held,
Die rust, en vaagt de traan die welt:
Aâmt diep, dat hij den boezem ruim'
Van 't bang gezucht, ſchudt muts en pluim,
Verdwijnt als 't paard, dat los en fier
Proeft de eerſte kracht van pees en ſpier,
En ſchiet, met vurig kruis en woord,
Op hei, en mos en drasgrond voort.
De traan der weduw ſtremt en hangt,
Zoo lang haar oor zijn voetſtap vangt;
Maar toen ze op 's ſchildknaaps ſtrak gelaat,
Het vocht gewaar wordt, dat er ſtaat;
„ Zijn loopbaan," ſpreekt ze, ſtuitte in 't graf;
„ Wien ge anders uwe boodſchap gaf.
„ De eik ligt geveld, — en 't was die loot,
„ Die gansch Duncraggans hoop beſloot;
„ Maar 'k weet, zoo hij zijn pligt voldoet,
„ Dan ſtiert der weezen God zijn voet: —
„ En Gij! die vaak en onvervaard
„ Op Duncans ſtem trokt 't breede zwaard,
„ Op! mannen, hoedt uws Meesters zoon;
„ Maar vrouw en kind beſchrei' de doôn."
Van wapenkreet en krijgsgedruisch
Weergalmt de hal en dreunt het huis;
Men rukt met haast van pin en wand
Het zwaard en 't ſchild, met forſche hand.
't Gezonken oog der weeûw in gloed,
Glimt, voor een poos, van d' ouden moed: —
Die zoete klank van 't hoog gevaar
Mogt Duncan wekken van de baar!
Ach! ras verflaauwt die kracht en hoop;
't Leed vraagt zijn regt, de traan haar loop.

19.

Benledi zag het kruis van vier (8),
Dat blonk als 't weerlicht langs Strath-Ire (9).
De wapenkreet ſtoort dal en kust,
En Angus kent noch poos noch rust.
De traan, die oprijst in zijn oog,
Wordt door 't geblaas des bergwinds droog;
Tot, (waar de Teith nog jeugdig ſtroomt
En 't heuvelhout den bergweg zoomt
En ſiert met groen) hij in 't verſchiet
Sint Brid's kapel in ſcheemring ziet.
De vloed is diep, ver is de brug;
Maar Angus — neen! deinst niet terug.
Al warlt de donkre golf omhoog;
Al duizelt hem 't beneveld oog,

Hij

(8) *Het kruis van vier.* Het vurige kruis, ook het kruis van ſchaamte; denkelijk met zinſpeling op de ſchande, waarmede hij gebrandmerkt zoude worden, die aan de oproeping niet gehoorzaamde.

(9) *Strath-Ire*, eene valei, benevens het grootſte gedeelte van het tooneel dezer oproeping, ligt in het landſchap *Pertshire.* SCOTT getuigt hier, in eene noot, van zijne *geo-* en *topografiſche* naauwkeurigheid; ſchoon mij het geluk niet is te beurt gevallen, eene zoo naauwkeurige kaart van *Schotland* onder de oogen te hebben, als de bekrompenheid van dezen grond zou vereiſchen, weet ik echter, dat het in *Engeland* eenen tijd lang mode was, een togtje naar *Loch-Katrine* te doen, om het tooneel van *de Lady of the Lake* te verkennen, en dat zij, die er geweest waren, (want vele *elegante* menſchen gaven, om de mode, ſlechts voor, dat zij er geweest waren) de naauwkeurigheid van SCOTT toegejuichd hebben.

Hij werpt zich plompend in 't gebruisch,
Draagt hoog in regterhand het kruis,
Zijn linker ſtuurt en ſteunt den voet,
En klemt zijn *pol-axt* in den vloed;
Hij ſtruikelt tweemaal! — 't ſchuimt en ſpat,
En hooger woelt en plast het nat,
En — viel hij neer! — het was gedaan,
Duncraggans hoop waar' wis vergaan!
Maar, als bij krankheids laatſte neep,
Klemt hij het kruis met vaster greep,
Tot dat hij wint den andren boord,
En dubble drift op 't pad hem ſpoort.

20.

Dien morgen had een blijde ſtoet
Sint Brides ſtille cel begroet.
Maria had haar hand geboôn
Aan Norman, Armandaves zoon,
En 't volk ſtroomt, na gefloten trouw,
Weêr uit het Gottisch kerkgebouw
In optogt, vaârs met muts en kuif,
De moeders met geſtrikte huif;
De knaap in 't bonte jak (met kout
En ſcherts, voor 't maagdlijk oor te ſtout!)
En kindren, die het blij gejoel
Met gillen meerdren zonder doel,
En harpenaars met maatgezang
Bij 't jonge bruidje in wild gedrang.
Haar oog is zedig: 't koontje gloeit,
Als 't roosje vroeg met dauw beſproeid,
Bij maagdelijken tred. Haar hand
Houdt ſchuchtren 's halsdoeks witten band.
De Bruigom gluurt, met hovaardij,
Op zulk een ſchoone prooi op zij';
De blijde moeder lispelt zacht,
En wenscht haar dochter troost en kracht! —

21.

Wie ſtaat daar aan de kerkhofpoort? —
De Bô van ſchrik en brand en moord!...
Zijn ſtem is door de haast geklemd,
Wijl hartzeer in zijn oogen zwemt,
En 't water langs hem druipt en zijgt,
Staat hij met ſlijk bemorscht en hijgt.
Hij toont het ſein van vuur en moord,
En ſpreekt het afgeſproken woord:
„ De monſterplaats is Lanricks plein;
„ Spoed voort, o Norman! ſpoed dit ſein! —

En ruilt hij reeds zoo vroeg de hand
Met hem vereend door heilgen band
Voor 't wreede kruis van bloed en brand!
En moet de dag die vrolijk rees,
En naar een zaalgen avond wees,
Vóór dat de ſcheemring 't daglicht ſluit,
Den Bruigom ſcheiden van zijn Bruid? —
O wreede doem! het moet, het moet:
Clan Alpin's zaak eischt trouw en ſpoed!
Wie mart er, die haar roepſtem hoort?
Voort, Norman! in uw loopbaan, voort!

22.

Traag trekt hij nu het feestkleed uit,
En weiflend oogt hij op zijn bruid,
Tot dat hij dropplen bigglen zag
Van ſmart, die hij niet heelen mag.
Een' tweeden blik ſtaat hij niet door! —
Maar draaft reeds op zijn hobblig ſpoor,
En ziet eerst om, waar in het veld,
De Teith door Lubnaegs meerplas zwelt. —

Wat

Wat woelt er in des Loopers hart? —
Gefnuikte hoop en liefdefmart;
Herinring met het foltertuig
Van morgendroom en ijl gejuich; —
Maar tevens rijst een fiere dorst
Naar oorlogsfaam hem in de borst;
Die vreugd waarvan het Bergvolk trilt,
Reeds voor het fpeer of heirkolf tilt,
En 't vuur voor Clan en Clanshoofd gloeijend,
En hoop, om van het flagveld fpoeijend,
Met glorieteeknen trotsch en blij
Zijn arm te flingren om Mary. —

Zoo fnort hij over hei en heg,
En blikfemt als het flintvuur weg;
Maar 't fterk gevoel en 't vast befluit
Loost hij in 't lied bij 't rennen uit:

Te nacht heb 'k heide voor mijn bed,
Met varen voor gordijn omzet;
Mijn flaaplied is des wachters tred,
Ver, ver van uwe zij, ... Mary.

'k Rust veelligt morgen van den ftrijd,
Op 't bloedig kleed in flaap gevleid,
Dan zingt gij Vesper, lieve meid!
Maar 't gaat mijn oor voorbij, ... Mary!

Ik mag niet denken aan het kwaad,
Dat nevelt op uw zacht gelaat;
Niet denken aan uw lief gepraat,
En al uw zoet gevlei, ... Mary! —

Geen Norman kent gemis of ſmart,
Als Alpin's clan den vijand tart,
Gelijk de boog, zoo ſpant zijn hart;
De ſchicht is minder vrij, ... Mary!

Eens komt de tijd voor 't diep gevoel;
Want als ik val in 't krijgsgewoel,
Dan heeft mijn laatſte zucht één doel;
Die laatſte zucht zijt gij, ... Mary!

Maar .... als ik overwinnaar keer,
Hoe vrolijk daalt dan de avond neêr!
Hoe zoet zingt dan de vlasvink weer
Voor u mijn bruid, en mij, ... Mary!

BRITISH MUSEUM
NATURAL HISTORY.
Vols I-X
Duplicate
July 1881.

DRUKFEILEN.

Bl. 425 reg. 9 van bov. *ſtaat:* HABBEMA *lees:* HOBBEMA

— 447 — 7 en 8 van ond. de comma's weg te nemen.

— 448 — 10 van ond. *ſtaat:* overrasſing *lees:* verrasſing

— 453 — 7 van bov. — volgt — valt
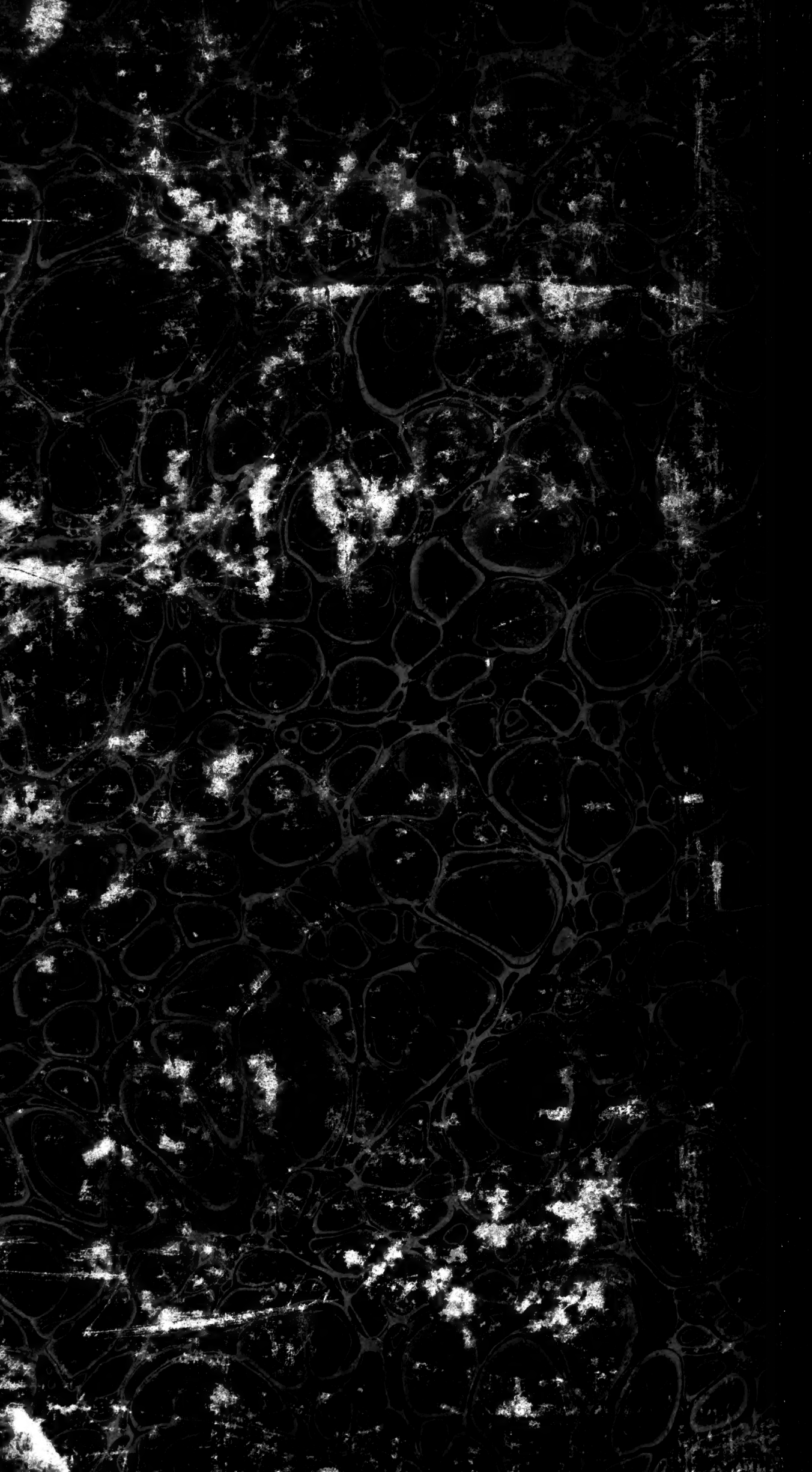
BRITISH MUSEUM
NATURAL HISTORY